

VETERUM SCRIPTORUM
DE
RE RUSTICA
PRÆCEPTA
IN DIALOGOS COLLECTA
AB
ADRIANO KEMBTER
IN ECCLESIA WILTHINENSI CANONICO PRÆMONSTRATENSI
CÆSAR. REG. ROBOR. ET ELECT. BAVAR. ACAD. SOC.

SUPERIORUM PERMISSU.

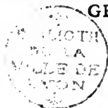
SUMPTIBUS JOSEPHI WOLFF. MDCCLX.

Sumite materiam veſtris, qui ſcribitis, æquam
Viribus, & verſate diu, quid ferre recuſent,
Quid valeant humeri: cui lecta potenter erit res,
Nec facundia deſeret hunc, nec lucidus ordo.

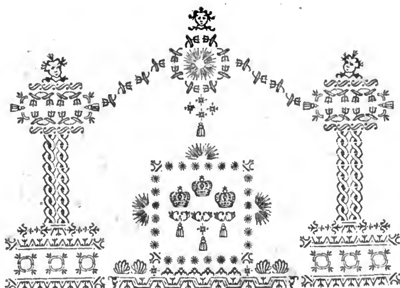
Horat. de art. poet.

CELSISSIMO AC REVERENDISSIMO
DOMINO DOMINO
LEOPOLDO ERNESTO
S. R. I. PRINCIPI,
ET
EPISCOPO SECOVIENSI,
CATHEDRALIS ECCLESIÆ SALISBURGENSIS
ET PATAVINÆ
CANONICO,
PER SUPERIOREM INFERIOREMQUE STYRIAM,
AC TRACTUM NEOSTADIENSEM
VICARIO GENERALI
EX
ILLUSTRISSIMIS S. R. I. COMITIBUS ET DOMINIS
DE FIRMIAN &c. &c.

PRINCIPI, AC DOMINO DOMINO
GRATIOSISSIMO
D. D. D.

ADRIANUS KEMBTER
CAN. PRÆMONSTR.

PRINCEPS CELSISSIME!

Non auſim equidem hæc de re ruſtica præcepta Tuo Nomini nuncupare, ſi aut iisdem ab opera mea aliquod pretium feciſſem, aut officium vulgare foret ruris inſtituta tradere, aut ſtudium inane veterum ſcri-

ptorum de ea re monita colligere, aut novum infuetumque collecta fummorum in Republica virorum honori infcribere: fed cum mihi aut parum, aut nihil debeant, omnemque & ab argumenti dignitate & fcriptorum auctoritate commendationem mutuentur, jam non eft, ut Principis in omne literarum genus propenfiffimi oculos fubire reformident; etenim de cultura agri præcipere principale fuit & apud exteros; fiquidem & reges fecere & duces (1), quos naturæ auctor velut tutores populi, cujus major pars cum Catone vitam agricultura fuftinet & parfimonia (2), inftituit. Ob quam rationem nihil fanctius Romano populo ejusmodi majorum fuorum præceptis, quæ tum ex Græcis, tum ex Latinis fcriptoribus collecta M. Cato Cenforius, uterque Saferna, Scrofa Tremellius, Terentius Varro & Junius Columella literis mandarunt, & ipfe fenatus Magoni Pœno tantum honorem habuit Carthagine capta, ut, cum regulis Africæ bibliothecas donaret, unius ejus de re ruftica volumina duxerit in Latinam linguam transferenda

(1) Plin. hift. nat. L. XVIII. S. 5.

(2) Plutarch. in Cato maj.

da (3); quæ Caſſius Dionyſius in Græcam verſa Sextilio prætori, & Diophanes in ſex libros redacta miſit Deiotaro regi (4): velut & Plinius Secundus congeſtas ex antiquis ſcriptoribus naturæ opes Imper. Veſpaſiani Filio inſcripſit. Hos ego, aliquamdiu adminiſtrandæ agricolationis curam gerens, ſcientiæ fontes cum non ſolum ſæpius conſuluiſſem, ſed relata ad ſubſidium memoriæ in mea commentaria eorum præcipua capita jam prope in libellum adoleſcere, nec tamen aut materia, aut ſententiis necti conſpexiſſem, otium nactus in ordinem & dialogos coegi, hujusque familiaritate ſermonis tum varias obſervationes, tum contrarias etiam opiniones, propriis plerumque eorundem verbis contexui, cum meis nec eadem vis, nec fides, qua pollent eorum ſententiæ; addita quoque ſæpius ratione, quod multos ad genium Catonis inſtitutos non ignorarem, qui jam puer Sarpedonis pædagogi ſui dictis ita adhibebat fidem, ut tamen identidem poſceret

& cau-

(3) Plin. l. l.

(4) Varr. de re ruſt. L. I. c. 1.

& caufam (5). Raro tamen ad moleftiores difceptationes defcendi, contentus veterum philofophia & communibus præceptis, velut decretis, non nefcius, legem brevem effe oportere, quæ jubeat, non difputet (6). Et fi quandoque etiam diffufior, intra orbitas tamen prifcæ auctoritatis me continui, illius tantum præcepta recocturus, fperans majorem me ingenio futurum, qui ad hodiernæ phyficæ leges conditurus fit nova. Hunc igitur non tam ingenii, quam induftriæ partum, nec meis, fed fcriptorum illorum, in argumento fœcundo juxta ac jucundo, monitis commendandum, ftudio quidem cultus Tui, Celsissime Princeps, Tibi confecro, ac velut in manus trado, ut & fub hujus tutela ab invidia fecuritatem, & in argumento obfcuro & humili a fplendore Nominis Tui accipiat lucem: qui fupra candelabrum (7) & fublimi hoc gradu pofitus ita effulges, ut non tam honoris amplitudo, quam decor virtutis & doctrinæ omnium

(5) Plutarch. l. l.
(6) Senec. Epift. 95.
(7) Matth. 5.

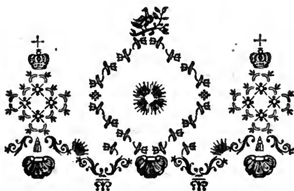
omnium bonorum oculos in ſe convertat, quibus ille religionis divinique cultus provehendi ardor, illa ſancta alienæ ſalutis cura, illud ſtudium veræ pietatis & doctrinæ Te magnum Eccleſiæ Antiſtitem: illa vera in adminiſtrandis civilibus rebus prudentia, illa oris gratia, totiusque corporis ſpecies, illa conjuncta cum ſeveritate hilaritas, cum gravitate comitas, cum dignitate humanitas Te Principem oſtentat, qui cum virtute & ſcientia etiam Muſas familiares habet, atque ob has raras & eximias animi dotes merito patriæ noſtræ decus compellatur. Plura ſcribere admiratio mea jubet, ſed vetat modeſtia Tua, ut quidquid nuper ore, nunc ſtylo omiſi, faciam animo. Hoc igitur perfuſus benignitatis Tuæ fonte munus ruſticum ad aras ſuſpendo tuas, quod multæ gentes etiam lacte tantum numinibus ſupplicent, & mola ſalſa litent, qui thura non habent (8). Nec erit indignum faſtigio Tuo donarium, ſi non tam ſui pretio, quam cultus in Te mei ſtudio patiaris æſtimari: quo-

(8) C. Plin. in paneg.

cum ſi me etiam in animum parte aliqua admittas beatum me dicam, Deumque veneror, ut tot inter tantaque animi bona ad patriæ noſtræ gloriam, ad TUORUM ſalutem, & ad propriorum meritorum incrementum quam diutiſſime felix ſoſpesque agas, & valeas.

Veldidenæ Calend. Octobr.

MDCCLIX.

CON-

CONSPECTUS DIALOGORUM.

DIALOGUS I.

De eruditione vitæ rusticæ.

I. Occasio sermonis. II. Causa male administratæ œconomiæ in prædio. III. Res rustica ars magna & scientia est. IV. A magnis scriptoribus tractata. V. Qui in præsens utiliter leguntur. VI. Etsi res rustica hodie ab eruditis negligatur.

DIALOGUS II.

De dignitate vitæ rusticæ.

I. De origine vitæ rusticæ ab orbe & II. Urbe condita. III. Romæ vita rustica fuit potior urbana, tum IV. Ob rerum necessitatem, tum V. Ob majorem utilitatem in militia, tum VI. Ob morum probitatem, tum VII. Ob quœstum honestiorem.

DIALOGUS III.

De quæstu & emolumentis in re rustica.

I. E re rustica fructus multiplex. II. Minoris quœstus causa culturæ neglectus. III. Colonorum socordia. IV. Prædiorum divisio & exactio pensionum. V. Voluptas quæsita, non utilitas. VI. Terra hodie non minus, quam olim erat, fœcunda.

)( )(2 DIALO-

DIALOGUS IV.

De jucunditate vitæ rusticæ.

I. Jucunditas vitæ rusticæ ostenditur ex mira naturæ fœcunditate in proferendis omnis generis fructibus. II. Ex penu domestica semper repleta. III. Exemplis summorum virorum. IV. Ex urbis molestiis. V. Virgilii & Horatii carmine.

DIALOGUS V.

Valetudini magis consuli ruri, quam in urbe.

I. Auram ruri esse salubriorem. II. Veterum usu & testimonio probatur. III. Exercitatio corporis valetudini necessaria & IV. Ruri opportunior. V. Ejus modi varii. VI. Mensa ruri frugalior. VII. Cibi simplices & VIII. Salubres. IX. Cibi multiplices multiplicium causæ morborum. X. Majorum nostrorum cibus simplex fuit. XI. In urbe varius esse cœpit. XII. Cujus luxus damnatur & XIII. Laudatur ciborum simplicitas. XIV. Animum ruri esse liberiorem, XV. In urbe vero curis implicatum. XVI. Assidua sui observatione. XVII. An & qualis philosophia mensis adhibenda. XVIII. Sermonis libertas & XIX. Vacatio ab occupationibus atque XX. Multis odiis ruri agenti concessa laudatur.

DIALOGUS VI.

De cognitione fundi.

I. De lectione, imitatione & experientia in re rustica. II. De præsentia domini. III. De officio domini. IV. De opera assidue adhibenda. V. De triplici forma naturali fundi campestri, collina & montana. VI. De forma fundi artificiosa. VII. De modo fundi.

DIALOGUS VII.

De varia fundi, bonæ malæve terræ natura.

I. Varia fundi terræque natura. II. Quæ præstabilior? III. Est æque fructuum diversa natura, nec omnia terræ tribuenda. IV. Quæ sit terra cariosa. V. Quæ dulcis & amara. VI. Quomodo dignoscatur? VII. De aliis signis bonæ terræ. VIII. Quæ sit terra tenera. IX. De sapore terræ. X. Quæ terra optima.

DIALO-

DIALOGUS VIII.

De cœli ſalubritate.

I. Commendatur provinciæ noſtræ ſalubritas a temperata cœli plaga & II. Fructuum ubertate. III. Fundi ſalubritas præ cæteris æſtimatur tum IV. A ſitu villæ, tum V. Ab aeris ſalubris acceſſu, tum VI. Ex hominum pecorumque, nec non etiam fructuum ſpecie.

DIALOGUS IX.

De aqua.

I. Aquam in villa neceſſariam eſſe. II. Aquarum diverſitas. III. De aqua pluviali. IV. De aqua ex ciſternis, puteis, rivis, & amnibus. V. De aqua ex nativis fontibus. VI. De quibusdam miraculis aquarum. VII. Vitia aquarum ſunt limus & cœnum. VIII. De ſapore, odore & colore aquæ. IX. De levitate aquæ. X. De frigore aquæ. XI. De aliis ſignis bonæ malæve aquæ. XII. De aquarum ductibus.

DIALOGUS X.

De iis, quæ extra fundum ſunt.

I. Via commoda ad villam voluptati ſervit & II. Utilitati. III. Non tamen via publica. IV. Commoda ex bono vicino & V. Incommoda ex malo. VI. De oppido. VII. De flumine. VIII. De operariis.

DIALOGUS XI.

De materia ædificiorum.

I. Damna ex ſilvarum excidio. II. Quæ apta ædificiorum materia. III. Arborum cum homine affinitas. IV. Quomodo cædenda materia. V. Quo anni tempore. VI. An Lunæ habenda ſit ratio? VII. Lunæ virtus in quibusdam aliis obſervatur.

DIALOGUS XII.

De quarumdam arborum uſu & emolumentis.

I. De abiete & picea. II. De pino & pinaſtro. III. De larice. IV. De taxo. V. De alno. VI. De betula. VII. De fago. VIII. De quercu & robore. IX. De ilice & ſubere. X. De

DIALOGUS XIII.

De lapidibus, lateribus, calce & arena.

DIALOGUS XIV.

De partibus rei ædificatoriæ.

DIALOGUS XV.

De villa urbana.

DIALOGUS XVI.

De tabulario.

DIALO-

DIALOGUS XVII.

De villa ruſtica.

I. De ſitu ædium villici. II. De cubiculis & culina. III. De venuſtate & IV. Situ oporothecæ. V. De ſitu areæ. VI. De variis modis exterendi frumenta. VII. De ſtructura areæ. VIII. De nubilario.

DIALOGUS XVIII.

De granario.

I. De ſiris & puteis. II. De noſtris granariis. III. An frumenta ſint ventilanda? IV. De curculionibus & remediis contra eos. V. De ſitu & ſtructura granarii. VI. De opere Signino. VII. De virtute amurcæ. VIII. De aliis in granario obſervandis.

DIALOGUS XIX.

De ſupellectili ruſtica.

I. De ſitu horrei inſtrumentorum. II. De ordine in aſſervandis inſtrumentis cuſtodiendo. III. Magnum eſſe inſtrumentorum numerum. IV. De partibus currus. V. De inſtrumentis rei agrariæ. VI. De falce vinitoria. VII. De inſtrumentis rei pecuariæ. VIII. De ſupellectili culinæ.

DIALOGUS XX.

De ſtabulis & ſterquilinio.

I. Domi parantur ſtabula, in paſcuis caulæ. II. Lectio vulgaris Columellæ emendatur. III. De ſitu ſtabulorum. IV. De corte & ſtramentis. V. De piſcina. VI. Quis ſtercorationem invenerit? VII. De ejus neceſſitate. VIII. De ſtructura ſterquilinii. IX. De ejus materia. De diverſitate lætaminis.

DIALOGUS XXI.

De limitibus.

I. Quid ſint limites? II. De variis limitum ſignis. III. De ſacro dirimendorum finium. IV. Ejus origo. V. De ſignis hodiernis. VI. Quid rigor, cardo & decumanus. VII.

DIALOGUS XXII.

De sepibus.

DIALOGUS XXIII.

De villico.

DIALOGUS XXIV.

De reliquis villæ ministris.

DIALOGUS I.

DE

ERUDITIONE VITÆ RUSTICÆ.

PHILOMUSUS. EURASIUS. URBANUS.

ARGUMENTUM.

I. *Occaſio ſermonis.*

II. *Cauſa male adminiſtratæ œconomiæ in prædio.*

III. *Res ruſtica ars magna, & ſcientia eſt.*

IV. *A magnis ſcriptoribus tractata.*

V. *Qui in præſens utiliter leguntur.*

VI. *Etſi res ruſtica hodie ab eruditis negligatur.*

Philom. Siſte, ſiſte Euraſi, niſi parum proſpiciunt oculi, I. Urbanum video, demiſſo capite, contracta fronte, fixis in terram oculis ad nos flectentem gradus, aureſque noſtras quotidianis querelis repleturum. Euras. An hic ille Urbanus, olim congerronum omnium lepidiſſimus, gratiis plenus, Muſis omnibus charus, facultatibus potens: nunc rerum *Occaſio ſermonis.*

rum ſuarum negligens, in urbe dictus philoſophus, quod antiquis fere tantum ſcriptoribus adhibeat fidem. Philom. Is ipſe eſt. Euras. Sed iſta facies & macies cujusdam mali eſt index: an hominem habet morbus? Philom. Habet graviſſimus. Euras. Quis obſecro, an crudelis illa articulorum, aut ischiadis carnificina? Philom. Interius malum eſt, ab imo pectoris proficiſcens. Euras. Fortaſſe febris cor adurit? Philom. Omni febri malignius: corpus enim, & animum afficit: perniciofiores autem ſunt animi, quam corporis morbi; nam, ut Ennius ait, animus æger ſemper errat. Euras. Quod igitur ei eſt nomen? Philom. Latinum nondum habet: Græce georgicophobiam poſſes compellare. Euras. Novum morbi genus eſt, Galeno & Hippocrati ignotum. Nullane ſpes in medicina? Philom. Nulla: noſtram enim non admittit, Græcam, aut Romanam non invenit. Tu forte præ cæteris poſſes agreſte & domeſticum ex Varrone & Columella ſubminiſtrare pharmacum. Euras. Et cur non ex Vegetii arte veterinaria? Ludis nempe me: cupio tamen veterem amicum tanto levare malo. Philom. Ergo compone vultum, & ſume perſonam, ne ſentiat rem de compoſito agi. Euras. Fabulæ partes lubens agam. Sed - - - Urbanum ſanum, ſalvumque etiam atque etiam eſſe jubemus. Urb. Jubeatis igitur, &, ut votis reſpondeat eventus, velim, qui deam Salutis vobis magis propitiam precor. Philom. Nec tibi abeſſet, ſi manu noſtra tam dare, quam optare foret. Quem autem affers parum ſecundum nuncium? Urb. Aut manus mihi inferam, & majorum meorum viſcera diſcerpam, aut familiam noſtram confici patiar, neceſſe eſt. Euras. Avertant Superi! Philomuſe, tenemus morbum: furor eſt, quem Græci in Athamante, Ajace, & Oreſte melancholiam vocarunt, nos vero hanc animi ægritudinem cum Cicerone *Lib. III. Tuſc. quæſt.* appellamus inſa-

infaniam. PHILOM. O te omni infano infaniorem! non advertis georgicophobiæ malo affectum allegorias loqui? EURAS. Eft fingulare hoc infaniæ genus, quod non totam mentem adimit, fed unam partem animi lædens cæteras relinquit integras. PHILOM. Tu vero non parte, fed tota mente captus es. URB. Et ego non partem, fed omnes fpes noftras, patris delicias, avi thefaurum, majorum domicilium, avitum familiæ patrimonium vili pretio cum Crate abjiciam. EURAS. En! rerum copia discruciatur. URB. Immo inopia, cum cavendum jam mihi, ne ampliffimi prædii heres fame peream. PHILOM. Non igitur mirum, fi hodie tam exfuccus, quafi cum cicadis rore tantum paftus effes. URB. Jam cicadam ala corripuifti, ut moleftiffime obftrepam, nova afflictus clade. PHILOM. Quid ergo eft novæ rei? URB. Noveris paternum illud meum prædium, ex quo majores fingulis annis bis mille tulerant, primo pro mille quingentis, dein pedetentim minori femper, ac minori pretio, ac demum pro fexcentis conductori extero elocaffe. PHILOM. Dolens memini, nec fine gemitu, & admiratione. URB. Nudius quintus denique internecina clade proftratus fum, quo conductor ille fundo in futuros annos deftructo, ut ajunt, fupellectili ruftica fublata, equis & pecoribus abactis, omnique fœni & frumenti apparatu vendito, nec foluta a duobus annis penfione, exceffit, erupit, evafit. PHILOM. Perditum caput! URB. Nunc vero opus ingenti philofophia. EURAS. Oeconomia potius. URB. Hæc corporis, illa Tullio tefte *Lib. III. Tufc. quæft.* animi medicina, cujus auxilium non ut in corporis morbis petendum eft foris: omnibusque opibus, viribusque, ut nosmet ipfi nobis mederi poffimus, elaborandum eft. PHILOM. An uxor quoque, & liberi hac philofophia pafcuntur? ego quoque iisdem, fumptu utique minori, Ciceronem, aut Senecam nitidiffimæ editionis compararem. URB. Id vero

minime. PHILOM. His igitur profpiciendum. URB. Quo confilio, nifi ut invifum diu prædium cum curis agreftibus omnibus divendam? PHILOM. Tune avitum prædium familiæ a majoribus tanto pretio comparatum, tot curis cuftoditum, tot laboribus excultum, tot deliciis exornatum venditare? URB. Non ego delicias, non quœftum, fed curas, lachrymas, & rei familiaris jacturam, quæ ex hoc prædio imminet, amandaturus fum. Horreo enim, metuo, fugio luctuofum rei rufticæ quœftum, miferam illam, & indignam vitam, mihi, rebusque meis femper inimicam. PHILOM. Agnofcis morbum, Eurafi, quem georgicophobiam dixi. EURAS. Agnofco. Sed tu, Urbane, an eandem cum majoribus in colendo prædio rationem tenuifti? URB. Minime quidem; illi enim rebus conftanter præfentes aderant: agros per villicum, famulosque colebant: ego urbanæ vitæ amicus, omnis vero adminiftrandæ rei familiaris, ac maxime rufticæ, non folum ignariffimus, fed prope inimicus, conductorem conftitui, ut recepta ab eodem annua penfione curis domefticis folutus liberius meis ftudiis vacarem. EURAS. Vaftatorem affumpfifti, non conductorem. URB. Videbatur homo ad fordes usque parfimoniæ deditus, ac miferatione dignus, qui pecore ad minorem numerum redacto, fæno, ftramine, immo & ftercore vendito, fecundos quoque fructus improbo labore ex eodem agro quotannis colligebat. EURAS. Et paffus es fundum his tantis cladibus ad fupremum vocari exitium, queis hoftis haud poffet perniciofiorem vaftitatem inferre? URB. Non folum non repugnabam, fed probabam etiam induftriam, & de penfione fingulis annis remittebam, videns plus feminum fpargi, minus fructuum colligi, conjecta in fundi fterilitatem, aut cœli intemperiem culpa. EURAS. O te non folum ad fcientiam rufticam cæcum, fed & in iis, quæ cerni poffunt, hebetem, vecordem, ac extremi ingenii homi-

II. *Caufa male adminiftratæ œconomiæ in prædio.*

hominem! Et hic ipſe demum conductor diſtracta ſupellectili, pecoribus, fæno, & frumento aufugit? URBAN. Ipſiſſimus. EURAS. Iniquiſſimum, & non una cruce dignum flagitium! video ſiquidem ingens, nec niſi ingenti ſumptu reſtituendum, rerum tuarum detrimentum. URB. Abſit, abſit funeſtum conſilium: hodie potius dimittendum inviſum prædium, etſi tenuiſſimo pretio æſtimandum; horreo enim, averſorque rem omnem ruſticam, ac ut illi manum, aut animum adjicere valeam. PHILOM. Obſecro te, Urbane, per te, tuosque, ut non manum quidem rei ruſticæ, ſed aures tantum Euraſio in agricolationis ſtudio non parum verſato accommodes. URB. Aures quoque ſatis teneræ, & delicatæ ſunt, Philomuſe, qui diu jam in illa hæreſi, ut nullum fere præter veteres auctores audiam, a cæteris non minore religione temperans, quam Judæus a carne ſuilla. EURAS. Conditionem hanc ſubeo, ut, quæ ad vitæ ruſticæ commendationem, inſtitutionemque dicturus ſum, ex antiquis fere tantum Græcis Romaniſque ſcriptoribus, quoniam cæteros profanos eſſe ducis, conquiram: verbis quoque eorundem plerumque uſurus, velut lignis & lapidibus, qui noſtris aut aliorum animadverſionibus ad conſtructionis formam tanquam cæmento committantur, Philomuſo rude ac crudum opus ſuis veneribus exornante ceu ſpiritu, & vita. URB. Iſtorum quidem nomine jam charior mihi es, Euraſi, ut de hoc inviſo, ac ab omni elegantia alieno argumento diſſerturum minus moleſte feram. EURAS. Ego vero ſatis moleſte fero, quod rem ruſticam ab omni eruditionis elegantia alienam eſſe dicas, de qua M. Varro *de Re Ruſtica Lib.* 1. *c.* 3. pronunciavit, quod non modo ſit ars, ſed etiam neceſſaria, ac magna ſcientia, quæ docet, quæ ſint in quoque agro ſerenda, ac facienda, quæque terra maximos perpetuo reddat fructus. Uberius id ipſum Columella illuſtravit: at ego, inquiens, cum aut magnitudinem totius

III. *Res ruſtica ars magna & ſcientia eſt.*

tius rei, quaſi quamdam vaſtitatem corporis, aut partium ejus, velut ſingulorum membrorum numero recenſeo, vereor, ne ſupremus ante me dies occupet, quam univerſam diſciplinam ruris poſſim cognoſcere. Nam, qui ſe in ſcientia perfectum volet profiteri, ſit, oportet, rerum naturæ ſagaciſſimus, declinationum mundi non ignarus, ut exploratum habeat, quid cuique plagæ conveniat, quid repugnet: ſiderum ortus, & occaſus memoria repetat, ne imbribus, ventisque imminentibus opera inchoet, laboremque fruſtretur. Cœli, & anni præſentis mores intueatur: neque enim ſemper eundem, velut ex præſcripto, habitum gerunt: nec omnibus annis eodem vultu venit æſtas, aut hiems: nec pluvium ſemper eſt ver, aut humidus autumnus; quæ prænoſcere ſine lumine animi, & ſine exquiſitiſſimis diſciplinis non quemquam poſſe crediderim. Jam ipſa terræ varietas, & cujuslibet ſoli habitus, quid nobis neget, quid promittat, paucorum eſt intelligere. *Col. Lib.* I. *præf.* Urb. Multa dicit probabilitate aliqua, & veriſimilitudine. Et nihil ultra? Euras. Allatis aliis exemplis proſequitur: poſt hanc tam multam, tamque multiplicium rerum prædicationem non me præterit, ſi, quem deſideramus agricolam, quemque deſcribimus, exegero a participibus agreſtium operum, tardatum iri ſtudia diſcentium, qui tam variæ, tam vaſtæ ſcientiæ deſperatione conterriti, nollent experiri, quod ſe aſſequi poſſe diffident. Verumtamen quod in oratore jam M. Tullius rectiſſime dixit: par eſt eos, qui generi humano res utiliſſimas conquirere, & perpenſas exploratasque memoriæ tradere concupierunt, cuncta tentare: nec ſi vel illa præſtantis ingenii vis, vel inclytarum artium defecerit inſtrumentum, confeſtim debemus ad otium, & inertiam devolvi, ſed quod ſapienter ſperavimus, perſeveranter confectari: ſummum enim culmen affectantes ſatis honeſte vel in ſecundo faſtigio conſpiciemur.

Col.

Col. loc. laud. URB. Si tam vaſta, tam ingenioſa agriculturæ ſcientia, quis demum ad eandem idoneus? EURAS. Poteſt, ejusdem ſcriptoris ſententia, nec ſubtiliſſima, nec rurſus, quod ajunt, pingui Minerva res agreſtis adminiſtrari: nam illud procul vero eſt, quod plerique crediderunt, facillimam eſſe, nec ullius acuminis ruſticationem. *Col. loc. laud.* URB. Quid ergo abjecta tantum ingenia huic rei manum admovent? EURAS. Immo ſumma animum adjecere, & calamum: Varro certe & Columella ſeptuaginta aliquot eruditiſſimos Græcos enumerat, qui rem ruſticam ſuis litteris illuſtrarunt, quos inter ex poëtis Heſiodus: ex philoſophis Ariſtoteles & Theophraſtus. Et ut agricolationem Romana tandem civitate donemus, ſcribit Columella, jam nunc M. Catonem Cenſorium illum memoremus, qui eam Latine loqui primus inſtituit: poſt hunc duos Saſernas, patrem & filium, qui eam diligentius erudierunt; ac deinde Scrofam Trebellium, qui eam eloquentem reddidit: & M. Terentium, qui expolivit: mox Virgilium, qui carmine quoque potentem fecit. Nec poſtremo quaſi pædagogi ejus meminiſſe dedignemur, Julii Hygini. Non minorem tamen laudem meruerunt noſtrorum temporum viri Cornelius Celſus, & Julius Atticus; quippe Cornelius totum corpus diſciplinæ quinque libris complexus eſt: hic de una ſpecie culturæ pertinentis ad vites ſingularem librum edidit: cujus velut diſcipulus duo volumina ſimilium præceptorum de vineis Julius Græcinus compoſita facetius & eruditius, poſteritati tradenda curavit. *Col. loc. laud.* Nos vero his omnibus Columellam ipſum, Plinium Secundum, & Palladium adjungimus, illum quidem Latini ſermonis nitore, iſtum rerum copia & ubertate, hunc præceptorum utilitate oppido commendandum. Vides igitur, rem ruſticam nec ſterilitate materiæ, nec eruditionis inopia, nec eruditorum ſcriptorum numero laborare. URB. Quis neget

IV. *A magnis ſcriptoribus tractata.*

get hos magnos esse melioris Latii proceres? magni habentur ob sermonis venustatem, non ob materiæ utilitatem. EURAS. Id ipsum est, quod queror, verba a te æstimari, non argumentum. URB. Quia illa ad eruditionem faciunt, & elegantiam. EURAS. Hos vero ad usum, & utilitatem. Et quid vetat, una mercede utrumque assequi? URB. Usum forte ipsimet ignorabant. EURAS. Haud scio: Cato, qui tam præclare de vita rustica scripsit, eandem multa voluptate exercuit. M. T. Varro anno ætatis octogesimo jamjam profecturus e vita, necessariis suis prodesse cupiens, non solum dum viveret, sed & cum periisset, tres libros conscripsit; & quidem, ut ipsus fatetur, ex tribus radicibus: & quæ ipse in suis fundis colendis animadvertit, & quæ legit, & quæ a peritis audivit. J. Columella a puero vitæ rusticæ deditus, adeo ut agriculturam vocet professionem suam. Plinius Secundus A. Gellii testimonio *Lib. IX. c.* 4. *Noct. Attic.* vir in temporibus ætatis suæ, ingenii, dignitatisque gratia, auctoritate magna præditus. Æmil. Palladius ipsus suos fundos coluit *Lib. IV. T.* 10. cui Cassiodorus *Div. lect. c.* 28. testimonium dixit: Æmilianus explanatos duodecim libros de hortis, vel pecoribus, aliisque rebus planissima lucidatione disseruit. Hi igitur minime rerum ignari erant. URB. Primi tamen erant: sunt autem plerumque rudia, & imperfecta prima rudimenta, aut quæ primo litteris mandantur. EURAS. Hos præcessit, ut dixi, magna turba Græcorum, a Varrone & Columella laudata, quorum alii Attici, alii Rhodii, alii Thasii, alii Milesii, alii Siculi, ex ipsis sapientiæ fontibus orti, ex quorum commentariis Romani scriptores multa præcepta hauserunt. Igitur de cultura agri præcipere principale fuit & apud exteros, scribit Plinius *L. XVIII. Sect.* 5. siquidem & reges fecere, Hiero, Philometor Attalus, Archelaus, & duces Xenophon, & Pœnus etiam Mago:

V. *Qui in præsens utiliter leguntur.*

Mago: cui quidem tantum honorem ſenatus noſter habuit Carthagine capta, ut cum regulis Africæ bibliothecas donaret, unius ejus duo de triginta volumina cenſeret in latinam linguam transferenda, cum jam M. Cato præcepta condidiſſet: peritisque linguæ Punicæ dandum negotium. Urb. Multa me voluptate perfundit, quod cum cætera fere omnia, quæ ad civilem vitam & humanitatem faciunt, Græcis Romanisque tribuimus, iisdem etiam agricolationis inſtitutionem debeamus: vereor tamen, ne pleraque ab iis tradita, aut vana ſint, aut falſa, aut certe noſtro ſolo, aut cœlo minime convenientia. Euras. Sunt quædam, fateor, a veritate aliena, quædam vanitate, & ſuperſtitione plena, quædam regionis noſtræ conditioni non accommoda, aut prorſus ignota: non propterea vero rejicienda omnia, cum plurima nihilominus rebus noſtris maxime opportuna. Hæc igitur ad uſum, vana falſaque ad riſum facient. Tuam vero hanc objectationem jam cum Tremellio reſponſo prævenit Columella *l. I.* excuſans Pœnos, qui talia plura tradiderunt, quod Italiæ & Africæ ſolum, cœlumque diverſæ naturæ nequeat eosdem proventus habere; hæc tamen, inquiens, quæ propter diſciplinam ruris noſtrorum temporum cum priſcis diſcrepant, non deterrere debent a lectione diſcentem; nam multo plura reperiuntur apud veteres, quæ nobis probanda ſunt, quam quæ repudianda. Multa diverſa, adverſa etiam a moribus armisque noſtris occurrunt in Thucydide, Polybio, & Livio, nec tamen ſine fructu hodie leguntur a ducibus, ſi cum judicio: ita ſaluberrima ſcriptorum rei ruſticæ præcepta cum magna utilitate evolves, ſi judicium in conſilium adhibeas. Urb. Sunt multa alia, quæ ingenia noſtra provocant ad magis dignas & amabiles curas, ac ut hoc plebejo ſtudio vim genio ſuo inferant. Euras. Vim genio ſuo, & Reipubl. injuriam inferunt, dum illum

VI. *Etſi res*

rusticaho-die ab eruditis negligatur.

illum voluptate magna, hanc maxima utilitate defraudant: neque enim aliud studium liquidiore voluptate suos cultores pascit, nec ipsa natura uberioribus, ac ad quotidianum usum magis necessariis fructibus nos noscit pascere, ac qui e re rustica proficiscuntur, & prima æstate, aut autumno se se exerunt; cum cæteræ artes suas spinas, laboremque constanter ostentent; & tamen tot laboribus, tot vigiliis, tot sumptibus quæruntur, licet pauci sint, qui post aliquot annorum decursum speratos fructus decerpunt. In memoriam revoca, quæ a prima juventute feries laborum, quæ rerum impendia in victum, in vestitum, in libros, in artis instrumenta, in magistros? & adhuc mea messis in herba est, & procul a meta: nihilominus quisque mavult agello paterno cedere, quam ingenio: & inter pulveres confici, quam parum sapere videri. Quam quidem miserrimam servitutem non damnaturus venio, querelis tamen, & suspiriis indulgere liceat, artes cæteras coli, & excoli tot laboribus, tot sumptibus emi, hanc unam ab eruditis ignorari, & negligi. Quantus enim, nec tamen improbo, aut invideo, est ad levia quædam tentamina, aut prima rudimenta in pretiosissimis instrumentis philosophiæ apparatus? quam splendidus in medicina? quis in jurisprudentia librorum thesaurus? quot anni in iis terendis volvuntur? Latini sermonis gratia, carminum amore, illustrandæ tum civilis, tum naturalis historiæ desiderio excutiuntur (nec tamen sine præcipua laude, & fructu) Græci, Romanique scriptores, omnes numi, lapides, laminæ, inscriptiones, & apices litterarum ad examen vocantur: omnes viæ, valles, montes, fluvii investigantur: & cum prisci ævi odoramus vestigia, Superi! quæ tum exultatio, qui triumphi, quæ encomia? & laudo, nec invideo: sed præcipuas regionis divitias, quibus vivimus, & nutrimur, rem rusticam, inquam, quæ certo pars quædam philosophiæ, ac consanguinea sapientiæ est, ut Columella *l. I.* testatur,

teſtatur, neglectam jacere doleo, ut ne veteres quidem de illâ ſcriptores, niſi Latini ſermonis gratia, noſtro oculo dignemur. Urb. O te albæ & agreſtis mentis hominem! qui velut in oratoria, geometria, arithmetica, muſica, comica, ſaltatoria, architectonica, & nautica arte magiſtros adhibemus, ita ruſtici quoque ſtudii præceptores aſſumi deſideras. Euras. Atqui ego ſatis mirari non poſſum, reponit Columella, quid ita dicendi cupidi ſeligant oratorem, cujus imitentur eloquentiam? menſurarum & numerorum modum rimantes placitæ diſciplinæ confectentur magiſtrum? vocis & cantus modulatorem, nec minus corporis geſticulatorem ſcrupuloſiſſime inquirant ſaltationis, ac muſicæ rationis ſtudioſi? jamque qui ædificare velint, fabros & architectos advocent, qui navigia mari concredere, gubernandi peritos? qui bella moliri, armorum, & militiæ gnaros? Et ne ſingula perſequar, ei ſtudio, quod quisque agere velit, conſultiſſimum rectorem adhibeat? denique animi ſibi quisque formatorem, præceptoremque virtutis e cœtu ſapientum arceſſat? ſola res ruſtica, quæ ſine dubitatione proxima, & quaſi conſanguinea ſapientiæ eſt, tam diſcentibus egeat, quam magiſtris? *Col. L. I. præf.* Urb. Quia in cæteris artibus majorem invenimus honeſtatem & difficultatem, capimusque & utilitatem, & voluptatem majorem. Euras. Et qua ratione ſcientia quædam jucunda animo, quæ ars noſtris & Reipubl. commodis opportuna, uſu decora, aut ſtudiis noſtris digna videri poſſet, ſi ejus non ſolum inſtitutionem, ſed etiam conditionem, ac emolumenta ignoremus? aut quis poſt veteres illos Romanos ſcriptores rei tam honeſtæ, tam utilis, tam neceſſariæ cauſam aut defendendam, aut illuſtrandam ſuſcepit? Urb. Deſertam igitur ab eruditis cauſam age, & artis tam præſtantis natales ab origine repete; quæ, ſi nihil ad augendum patrimonium, forte tamen ad levandum

animi mœrorem conferet. EURAS. Ego vero me non id tantum, ſed ſi nulla ſiniſtra opinione præventus æquo animo aures mihi præbeas, conſecuturum ſpero, ut non ſolum minus ab agrorum cultura abhorreas, verum etiam læſæ cauſæ facilius remedium invenias.

DIALOGUS II.

DE

DIGNITATE VITÆ RUSTICÆ.

ARGUMENTUM.

I. *De origine vitæ ruſticæ ab orbe, &*

II. *Urbe condita.*

III. *Romæ vita ruſtica fuit potior urbana, tum*

IV. *Ob rerum neceſſitatem, tum*

V. *Ob majorem utilitatem in militia, tum*

VI. *Ob morum probitatem, tum*

VII. *Ob quæſtum honeſtiorem.*

I. *De origine vitæ ruſticæ ab orbe*

EURAS. Ut igitur errorem, quo es implicatus, ejicias, ac de vita ruſtica mitius ſentias, ante omnia ortum progreſſumque ejus exponam. Cum duæ vitæ traditæ ſint hominum, ſcribit Varro *de R. R. L. III. c.* 1. ruſtica & urbana, dubium non eſt, quin hæ non ſolum loco discretæ ſint, ſed etiam tempore diverſam origenem habeant: antiquior enim multo ruſtica: quod fuit tempus, cum rura colerent homines, neque urbem haberent. PHILOM. Probe reſpondet ſacræ hiſtoriæ Varronis ſententia: cum enim rerum omnium ſapientiſſimus opifex, condito hoc pulcherrimo naturæ regno, primum hominem præeſſe voluiſſet, ratione prorſus mirabili domicilium & regiam ejus dignitati convenientem, & jucunditate omnia ſuperantem, tanquam opus ſuis ipſiusmet manibus excitatum,

&velut

& velut ſedem beatæ vitæ, hortum nempe illum voluptatis conſtituit. URB. Mallem & ego illius, præ prædio meo, ſpectator eſſe, & inter florum delicias aut oculus fieri cum Argo, aut naſus cum Catullo. PHILOM. Sed non conſtituit tanquam inutilem ſpectatorem, qui oculus tantum, aut nares afferret, ſed ut operaretur, & cuſtodiret illum. *Gen.* 2. Ab hoc horto voluptatis admiſſo crimine, quod lethali contagione in omnes poſteros transfuſum eſt, ejectus, terram tamen, etſi ſpinas & tribulos germinaturam, juſſus eſt colere, non urbem ædificare, & oppida, ut in ſudore vultus ſui & laboribus comederet panem. Eandem vitæ rationem poſt diluvium tenuerunt poſteri, tum in Ægypto, tum in Chananæa, ut ruſticæ artis beneficio in anguſta fere provincia innumerus populus aleretur. URB. Tum autem nobilitatis nulla ratio ducebatur. PHILOM. Nec tamen indignum cœlo viſum, hunc a grege ovium ad regendum populum, aut a pera vocare ad ſceptrum. Eadem diſciplina tum apud Aſſyrios, tum apud Perſas viguit, ut ſatrapæ agris bene cultis, aut neglectis, præmiis afficerentur, aut pœnis; quæ ipſa veterum Ægypti regum velut præcipua cura, ita fons tantarum divitiarum, quibus alias gentes ſuperabant, fuit. URB. Græcorum, Romanorumque philoſophia mihi magis arridet. EURAS. Vetuſtiſſimum Græciæ oppidum Thebæ Bœotiæ ſunt; a quarum origine, ſi tempus referas ad illud principium, quo agri coli cœpti ſunt, atque in caſis & tuguriis habitabant, nec murus, nec porta quid eſſet, ſciebant, immani numero annorum urbanis agricolæ præſtant. Nec mirum, quod divina natura dedit agros, ars humana ædificavit urbes, cum artes omnes dicantur in Græcia intra mille annorum repertæ: agri nunquam non fuerint in terris, qui coli poſſint. *Varr. L. III. c.* 1. Romanorum vero populum a paſtoribus eſſe ortum, quis non dicit?

II. *& Urbe condita.*

dicit? quis Faustulum nescit pastorem fuisse nutricium, qui Romulum & Remum educavit? non ipsos quoque fuisse pastores obtinebit, quod parilibus potissimum condidere urbem? non idem, quod multa etiam nunc ex vetere instituto bubus & ovibus dicitur? & quod æs antiquissimum, quod est flatum, pecore est notatum? & quod urbs, cum condita est, tauro & vacca, qui essent muri, & portæ, definitum? & quod populus Romanus, cum lustraretur, suovitaurilibus circumaguntur verres, aries, taurus? & quod nomina multa habemus ab utroque pecore? *Varr. L. II. c. 1.* Post hæc recensens Porcium, Ovinium, Caprilium, Equitium, Taurum, Vitulum, asserit, multos alios a pecudibus nomen familiæ assumpsisse. Cognomina etiam prima inde, scribit Plinius *L. XVIII. S* 3. Pilumni, qui pilum pistrinis invenerant: Pisonis a pisendo. Jam Fabiorum, Lentulorum, Ciceronum, ut quisque aliquod optime genus sereret: Juniorum familiæ Bubulcum nominaverunt, qui bubus optime utebatur. Urb. Non jejuni sunt, aut omnis eruditionis inopes rei rusticæ natales. Euras. Nec tamen omne hujus vitæ genus simul & semel caput extulit, sed ordine quodam, & pro exigentis naturæ necessitate; nam, ut denuo Varro testatur, summus gradus fuit naturalis, cum viverent homines ex iis rebus, quæ inviolata ultro ferret terra. Ex hac vita in secundam descendisse scribit, nempe pastoriciam, e feris, atque agrestibus, ut ex arboribus, ac virgultis decerpendo glandem, arbutum, mora, pomaque colligerent ad usum: sic ex animalibus cum propter eandem utilitatem, quæ possent, silvestria deprehenderent, ac concluderent, & mansuescerent. In queis primum non sine causa putant oves assumptas, & propter utilitatem, & propter placiditatem; maxime enim hæ natura quietæ, & aptissimæ ad naturam hominum; ad cibum enim lac & caseum adhibitum,

ad

ad corpus vestitum & pelles contulerunt. Ex duobus gradibus superioribus retinuerunt multa, & quo descenderant, ibi processerunt longe, dum ad nos perveniret. *Varr. L. II. c.* 1. Eundem vitæ ordinem ab initio in Græcia observatum fuisse ex Dicæarcho ostendit, ut superioribus temporibus homines pastoriciam vitam agerent, neque scirent etiam arare terram, aut serere arbores. *Varr. L. I. c.* 2. velut apud Romanos multo serior vitium cultura esse cœpit, primoque, ut necesse erat, arva tantum coluere. *Plin. L. XVIII. S.* 5. Progressu enim temporis artes perficiuntur, & ob inventarum rerum copiam & varietatem in plures partes dividuntur, ut etiam hujus disciplinæ innumerabiles esse dixerit Varro *L. I. c.* 5. Urb. Agnosco antiquitatem hujus vitæ, haud raro tamen contingit, ut, quod institutione primum, fructu & honestate aliquando fiat postremum. Euras. Neque solum antiquior cultura agri, verum etiam melior. *Varr. L. III. c.* 1. Et in hoc eadem naturæ majestas tanto plures bonos genuit, ac frugi, quanto fertilior in iis, quæ juvant, aluntque: quorum æstimatione & gaudio nos quoque, relictis æstuationi suæ istis hominum turbis, pergemus excolere vitam, eoque constantius, quo operæ nobis major, quam famæ gratia expetitur. Quippe sermo circa rura est, agrestesque usus, sed quibus vita honosque apud priscos maximus fuerit. *Plin. l. l. S.* 1. Hodie tamen publice concepta & confirmata vulgaris existimatio, rem rusticam sordidum opus, vereorque, ne flagitiosa, & quodammodo pudenda, aut inhonesta videatur ingenuis. *Col. l.* 1. *præf.* At majores nostri longe aliter existimabant, cum proceres civitatis in agris morabantur: & cum consilium publicum desiderabatur, e villis in senatum, & ab aratro arcessebantur, qui consules fierent. *Cicer. Orat. pro Rosc.* Urb. Præpostere: aut quo temporis ævo hæc intemperies? Philom. Dum

III. *Romæ vita rustica fuit potior urbana,*

Dum populus pauper, dum nova Roma fuit.
Dum casa Martigenam capiebat parva Quirinum,
Et dabat exiguum fluminis ulva thorum.
Jupiter angusta vix totus stabat in æde,
Inque Jovis dextra fictile fulmen erat.
Frondibus ornabant, quæ nunc, Capitolia, gemmis,
Pascebatque suas ipse senator oves.
Nec pudor in stipula placidam cepisse quietem,
Et fœnum capiti supposuisse fuit.
Jura dabat populis posito modo consul aratro,
Et levis argenti lamina crimen erat.

Ovid. L. I. Fast.

Euras. Jam distinctio honosque civitatis ipsius non aliunde erat. Rusticæ tribus laudatissimæ eorum, qui rura haberent: urbanæ vero, in quas transferri ignominiæ esset, desidiæ probro. Itaque quatuor solæ erant, in quibus habitabant, Suburbana, Palatina, Collina, Exquilina. Nundinis urbem revisitabant, & ideo comitia nundinis haberi non licebat, ne plebs rustica avocaretur. Quies, somnusque in stramentis erant. *Plin. l. l. S.* 3. Philom. Hinc iterum Ovidius *L. III. Fast.*

Aspice de canna, straminibusque domum.
In stipula placidi capiebant munera somni:
Et tamen ex illo venit in astra thoro.

Euras. Gloriam denique ipsam a farris honore adoream appellabant. *Plin. l. l.* cum dona populi amplissima quartarii, aut heminæ farris fuerint. Nundinarum etiam conventus manifestum est propterea usurpatos, ut nonis tantummodo diebus urbanæ res agerentur, reliquis administrarentur rusticæ. *Col, L. I. præf.* Pluribus propterea scriptorum monumentis admoneor, apud antiquos fuisse gloriæ curam rusticationis: ex qua Quinctius Cincinnatus obsessi consulis, & exercitus liberator

ab

ab aratro vocatus ad dictaturam venerit, ac rursus fascibus depositis, quos festinantius victor reddiderat, quam sumpserit imperator, ad eosdem juvencos, & quatuor jugerum avitum herediolum redierit. *Idem l. l.* Urb. Et hic ex agro vocatus ad summam imperii? Euras. Ibi a legatis, seu fossam fodiens bipalio innixus, seu cum araret, operi certo agresti intentus, salute data invicem, redditaque rogatus, ut togatus mandata senatus audiret, admiratus, rogitansque, satin' salva essent omnia, togam propere e tugurio proferre uxorem Reciliam jubet: qua, simul absterso pulvere, ac sudore, velatus processit, *Liv. L. III. c.* 26. Itemque C. Fabricius, & Curius Dentatus, alter Pyrrho finibus Italiæ pulso, domitis alter Sabinis, accepta, quæ viritim dividebantur, captivi agri septem jugera non minus industrie coluerit, quam fortiter armis quæsierat. *Col. l. l.* Curio ad focum sedenti magnum auri pondus Samnites cum attulissent, repudiati ab eo sunt; non enim aurum habere præclarum sibi videri dixit, sed eis, qui haberent aurum, imperare. *Cicer. de senect.* Attilium denique illi, qui missi erant, sua manu spargentem semen, convenerunt. *Cic. pro Rosc.* Hic ille est Attilius Regulus, qui cum aliquot præliis contra Carthaginenses prospere pugnasset, successorem sibi a Senatu designandum petiit, quod ejusdem septem jugerum agellus desereretur, ut sibi haud esset, unde uxor aleretur, aut filiæ collocarentur in matrimonium. Quæ postquam Senatus a consule accepit, & agrum alii villico colendum locari, & alimenta conjugi ejus, ac liberis præberi, resque, quas amiserat, redimi publice jussit. *Epit. Liv. L. XVIII. Senec. de consol. Val. Max. L. IV.* Itaque ex minima, tenuissimaque Republica maximam & florentissimam, scribit Tullius nobis reliquerunt; suos enim agros studiose colebant, non alienos cupide appetebant; quibus rebus, & agris, & urbibus,

& nationibus Rempubl. atque hoc imperium, & Populi Romani nomen auxerunt; ut adeo apud majores noſtros ſummi viri, clariſſimique homines, qui omni tempore ad gubernacula Reipubl. ſedere debebant, tamen in agris quoque colendis aliquantum operæ, temporisque conſumpſerint. *Cicer. pro Roſc.* Isque mos dum ſervatus eſt perſeverantiſſimus colendorum agrorum ſtudio, veteres illi Sabini Quirites, atavique Romani, quamquam inter ferrum, & ignes, hoſticisque incurſionibus vaſtatas fruges, largius tamen condidere, quam nos, quibus diuturna permittente pace prolatare licuit rem ruſticam. Atque adeo vera illa Romuli proles agreſtibus operibus exercitata ſemper ruſticam plebem præpoſuit urbanæ. *Col. L. I. præf.*

IV. *Tum ob rerum neceſſitatem,* Urb. Quo autem animi conſilio factum fuiſſe autumas, ut ruſtici urbanis civibus præferrentur? Euras. Id ego & majoris neceſſitatis, & utilitatis, & honeſtatis hujus vitæ nomine conſtitutum fuiſſe video; nam ut aliæ diſciplinæ vitam exornant, ita ruſtica tuetur, atque conſervat, & quodammodo vitam ipſam in vita retinet: velut enim ſubacta & mollita agricolarum labore tellus benigne frugibus reſpondet, ſic deſerta a cultu ſterileſcit. Ex quo fit, ut nihil nobis relinquatur, unde, quæ ad victum comparandum, depellendamque famem ſunt neceſſaria, conquirere queamus; nec enim ſedentibus, ac torpeſcentibus nobis dii copiam rerum de cœlo profundent. Quapropter viri magni majores noſtri non ſine cauſa præponebant ruſticos Romanos urbanis; ut ruri enim, qui in villa vivunt, ignaviores, quam qui in agro verſantur, in aliquo opere faciundo: ſic, qui in oppido ſederent, quam qui rura colerent, deſidioſiores putabant. Itaque annum ita diviſerunt, ut nonis modo diebus urbanas res uſurparent, reliquis ſeptem, ut rura colerent. Quod dum ſervaverunt inſtitutum, utrumque ſunt conſecuti, ut & cultura agros fœcundiſſimos

diſſimos haberent, & ipſi valetudine firmiores eſſent. *Varr. L. II. præf.* Nec ſine cauſa ex agris redigebant ſuos cives, quod & in pace a ruſticis Romanis alebantur, & in bello ab his tuebantur. *Id. L. III. c.* 1. Primo igitur agricolarum pacis tempore neceſſarium, honeſtumque officium; ob id ſalutis publicæ ſtudioſiſſimus Numa Pompilius, ut civitas affluentia abundaret, agrum omnem diviſit, præfecitque pagis ſingulis ſingulos magiſtratus, inſpectores & cuſtodes ſuæ quoſque partis; hi enim circumeuntes aſſidue, bonos & malos deſcribentes agricultores regi deferebant, iſque laudibus proſequens diligentes agricolas, & comitate complectens, ſegnes autem & ignavos opprobriis, mulctaque inſectans, ad colendos agros melius quemque invitabat. *Dionyſ. Halicar. L. II.* Ancus vero Martius eoſdem denuo negligi conſpiciens hortatus eſt, ut honeſtam & moderatam per juſtiſſima opera exhibentem quotidianam cuique abundantiam iterum revocarent. *Idem L. III.* Quæ lex Populo Romano diu ſancta, firmaque fuit, ut agrum male colere cenſorium probrum judicaretur, atque quem virum bonum colonum dixiſſent, ampliſſime laudaſſe exiſtimabant. *Cat. præf.* Hinc & locumpletes dicebant, loci, hoc eſt, agri plenos. Pecunia ipſa a pecore appellabatur. Etiam nunc in tabulis cenſoriis paſcua dicuntur omnia, ex quibus populus reditus habet, quia diu hoc ſolum vectigal fuerat. *Plin. L. XVIII. S.* 3. Vides igitur, Urbane, Reipubl. & communis neceſſitatis ſtudio ruſticos cæteris civibus pluris fuiſſe habitos, quia, ut bene advertit Columella *L. I. præf.* etſi rhetoricæ, geometriæ, muſicæ, aliarum artium profeſſoribus, vel, quod magis mirandum eſt, contemptiſſimorum vitiorum officinis, guloſius condiendi cibos, & luxurioſius fercula ſternendi, capitum, & capillorum concinnatoribus, civitas egeret, tamen, ſicut apud priſcos, florere poſſet Reſpu-

blica; nam fine ludicris artibus, atque etiam fine caufidicis, olim fatis felices fuere, futuræque funt urbes: at fine agricultoribus nec confiftere mortales, nec ali poffe manifeftum eft. URB. Fateor abundare urbem opificiis, officinis, magifteriis, omnique genere officiorum, quæ non tam ad neceffitatem, ad voluptatem tamen faciunt, & Reipubl. utilitatem,

V. ut ex iis confcribi miles poffit. EURAS. Romanorum de hoc

Tum ob majorem utilitatem in militia, hominum genere ad militiam comparando te latet judicium: nam dum populi Romani memorabiles duces in memoriam revocamus, hoc femper duplici ftudio floruiffe confpicimus, vel defendendi, vel colendi patrios quæfitosque fines; qui luxuriæ & deliciis noftris vetus mos, virilisque vita jam difplicet; cum omnes, ficut M. Varro jam conqueftus eft, falce & aratro relictis intra murum correpfimus, & in circis potius, ac theatris, quam in fegetibus & vinetis, manum movemus. At me hercle vera illa Romuli proles affiduis venatibus, nec minus agreftibus operibus exercitata firmiffimis prævaluit corporibus, ac militiam belli, cum res poftulavit, facile fuftinuit, durata pacis laboribus, femperque rufticam plebem præpofuit urbanæ. *Col. l. l.* quoniam ex agricolis & viri fortiffimi, & milites ftrenuiffimi gignuntur. *Cat. præf.* cum locorum afperitas hominum quoque ingenia duret, *Curt. L. VII.* ut fub diuo & in laboribus enutriti hiemem, & æftatem juxta pati, humi quiefcere, eodemque tempore inopiam, & laborem tolerare poffint. *Saluft. Bell. Jugurth.* fortior fiquidem miles e confragofo venit; fegnior eft urbanus, lafciviæ fuetus, laborum intolerans, & quanto pecunia & voluptatibus opulentiores, tanto magis imbelles. *Tacit. L. I. & II. Annal.* A contrario nullum laborem recufant manus, quæ ad arma ab aratro transferuntur. In primo deficit pulvere ille unctus, & nitidus. Severior loci difciplina firmat ingenium, aptumque magis

magis conatibus reddit. *Senec. Epist.* 51. Et ideo opificum vulgus, & sellularii minime militiæ idoneum genus. *Liv. L. VIII. c.* 20. Piscatores, aucupes, dulciarios, linteones, omnesque qui aliquid tractasse videbuntur ad gynæceum pertinens, longe arbitror repellendos a castris, cum illi e contra minus mortem timeant, quo minus deliciarum noverunt in vita. *Veget. L. I.* URB. Ipsus ego montanos nostros rusticos corporis robore, habitu, formaque viri, atque tota membrorum compositione prævalere illi opificum turbæ censeo: & ad defendendos patriæ fines iisdem nec vires, nec fidem, nec animum deesse, & hoc & prioribus seculis conspeximus, maxime si ad arma condocefacias. EURAS. Rem tenes, nam, ut scribit Vegetius *L. III. c.* 26. paucos viros fortes natura procreat, bona institutione plures reddit industria; cum enim ad omnes artes perficiendas usu aliquo & exercitio opus sit, haud mirum, quod etiam in prælio non tam multitudo, & virtus indocta, quam ars & exercitium soleant præstare victoriam. URB. Præferrem tamen domestico militem exterum. PHILOM. Haud ita Romanis visum, quia hic & civibus, & ærario gravis, & fide, & officio inferior: ille vero & amore, & reverentia potior: Principem, patriasque sedes velut rem suam tuetur. EURAS. Iis vero, quæ nunc dicturus sum, te offendi, Urbane, non ignoro, qui totus urbanis negotiis deditus ruris mores despicis, quos Romani maxime innocuos ducentes urbanæ vitæ semper præferebant. Etenim, ut paulo ante ex Catone monui, virum bonum cum laudabant, ita laudabant: bonum agricolam, bonumque colonum: amplissime laudari existimabatur, qui ita laudabatur. URB. Cur istud? EURAS. Eo quod vita hæc maxime disjuncta a cupiditate, & cum officio conjuncta; cum in rusticis moribus, in victu arido, in hac horrida incultaque vita magna malefi-

VI. *Tum ob morum probitatem,*

cia gigni haud ſoleant, ut non omnem frugem, atque arborem in omni agro reperiri poſſis: ſic non omne facinus in omni vita naſcitur. In urbe luxuries creatur, ex luxuria exiſtat avaritia, neceſſe eſt: ex avaritia erumpat audacia, inde omnia ſcelera, ac maleficia gignantur. Vita autem hæc ruſtica parſimoniæ, diligentiæ, juſtitiæ magiſtra eſt. *Cicer. pro Roſc.* URB. Agricolas aurei temporis reliquias credam. EURAS. Profecto, nam, qui terram colerent, piam & utilem agere vitam credebant, atque eos ſolos reliquos eſſe ex ſtirpe Saturni regis. *Varr. L. III. c.* 1. URB. Fabula eſt, in contemptum urbanæ vitæ conficta. EURAS. Quis dubitat? velut & de vetere illa paræmia: urbanus nil boni cogitat. Sed tamen, qui degunt in urbibus propter contagia negotiorum & hominum aſtutiores fiunt: cum contra illis, qui in agris agunt, ſit fides certior, animus ſincerior, ac religio ſanctior. URB. Qui illud? EURAS. Urbem adi, vide, luſtra, quid in ea, niſi curæ, turbæ, tumultus, procellæ, ſolicitudines, cupiditates, quæ animum inficiunt, atque depaſcunt? circumſtrepunt enim te ſubito res, hominesque, & negotium non ſolum tua negotia facient, ſed aliena: mille laboribus, officiis, ſudoribus & operis alienis res noſtræ tum neceſſariæ, tum jucundæ & quæritandæ ſunt, & emendæ, adulterinæque divitiæ doloſis artibus comparandæ. At qui vitam ſuam agris mandaverunt, liberum, ſecurumque a ſtrepitu fori, ab aulæ officiis, a ſalutationibus importunis, a temporis furibus, labores tamen inter exercent otium, quorum ſe magis ad alta tollit animus, cum ſolutus, & ſui juris videt ſuum cœlum, ſuus cuique labor ſuam explet cum voluptate inopiam: una cogitatio, cura una agri probe colendi, otium cæteris, aut ſupervacaneis, aut improbis ſolicitudinibus nullum indulget. Nihil eorum, quibus impotens hominum libido pretium facit, aut in honore, aut

amore

amore eſt: ſed natura, quæ ipſa hic colitur, ſingulis pro neceſſitate proſpicit: & ideo ſimplex hæc, & innocua vita nec aliena appetit, nec ſua profundit, nec maceratur invidia, nec exulceratur iracundia, nec turgeſcit ſuperbia, nec ſimultates ſuſcipit, nec odia exercet: luxus, & libido exulat, ſimplicitas vero & innocentia ſine fuco, ſine fraude, & pietas in patriam, & juſtitia in cives, & fides in Principem, & religio in Superos viget, caletque ſemper. PHILOM. Bene iſthæc Hippolytus apud Senecam, aut quisquis illius tragœdiæ auctor eſt Act. II. Sc. 2.

Non alia magis eſt libera, & vitio carens,
Ritusque melius vita quæ priſcos colat,
Quam quæ relictis mœnibus ſilvas amat.
Non illum avaræ mentis inflammat furor,
Qui ſe dicavit montium inſontem jugis:
Non aura populi, & vulgus infidum bonis,
Non peſtilens invidia, non fragilis favor
Non ille regno ſervit, aut regno imminens
Vanos honores ſequitur, aut fluxas opes,
Spei, metusque liber. Haud illum niger
Edaxque livor dente degeneri petit:
Nec ſcelera populos inter, atque urbes ſita
Novit, nec omnes conſcius ſtrepitus pavet.
Haud verba fingit. Mille non quærit tegi
Dives columnis: nec trabes multo inſolens
Suffigit auro: non cruor largus pias
Inundat aras; fruge nec ſparſi ſacra
Centena nivei colla ſubmittunt boves:
Sed rure vacuo potitur, & aperto æthere
Innocuus errat.

EURAS.

VII. *Tum ob quœstum honestiorem.*

EURAS. Hanc vitæ innocentiam comitatur æque honestus, atque ab omni criminis labe remotus quœstus, quamvis re ipsa vita rustica nullum sciat, fructum autem eum solum, quem labore peperisset. *Cicer. pro Rosc.* adeo ut Romani sub Numa liberati bellis negotiisque urbanis omnes coloni fierent, divitiasque terræ omnium justissimas, militari copia nihil firmi habente, dulciores arbitrarentur: nec non sub Anco Martio agricultura & nutritione pecudum modestam industriam exercerent. *Dionys. Halicar. L. II. & III.* Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil est agricultura melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius. *Cicer. L. I. de offic.* Ex quo maxime pius quœstus consequitur, minimeque invidiosus, minimeque male cogitantes sunt, qui in eo studio occupati sunt. *Cat. in præf.* Cum enim rei quærendæ & augendæ plures sint viæ, hæc una est, cujus lucra nullo sunt conjuncta periculo, nullam habent ignominiam, nullas sordes. Pariunt aliæ artes artificiosas quasdam, dolosoque studio quæsitas opes: agricultura veras, & ipsius naturæ largitate natas: cum contra mercatorum quœstus periculosus, fœneratorum parum honestus, opificum illiberalis. URB. Quid igitur de mercatoribus, & fœneratoribus sentis? EURAS. Est interdum præstare, fateor, mercaturis rem quærere, ni tam periculosum fiet: & item fœnerari, si tam honestum fiet. Majores enim nostri sic habuerunt, & ita in legibus posuerunt, furem dupli condemnari, fœneratorem quadrupli. Quanto pejorem civem existimarint fœneratorem, quam furem, hinc licet existimari. *Cat. in præf.* Fœnoris siquidem justi vocabulo veteres non utebantur, nisi de proventu terræ, quæ velut gratissima debitrix pro singulis granis aliquot centena reddit; cum contra naturam sit, ut pecunia pecuniam pariat. URB. Prodest tamen & debitoribus fœneratio. EURAS. Est tamen

his

his invisa, quibus succurrere videtur. *Col. L.* 1. *præf.* Urb. Victoriæ bellique fructus decerpere certo gloriosius. Euras. Nisi æquius existimamus cepisse prædam ex militia, quæ nobis nihil sine sanguine & cladibus alienis affert. *Col. l. l.* Urb. Quid igitur de magnis negotiatoribus? Euras. An bellum perosis maris & negotiationis alea sit optabilior, & rupto naturæ fœdere terrestre animal homo, ventorum & maris objectus iræ, se fluctibus audeat credere, semperque ritu volucrum longinqui littoris peregrinus ignotum pererret orbem? *Col. l. l.* Urb. Causarum forensium patronum agere quid dignius? Euras. Sed ne caninum quidem, sicut dixere veteres, studium præstantius, locupletissimum quemque adlatrandi, & contra innocentes, ac pro nocentibus, neglectum a majoribus, a nobis etiam concessum intra mœnia, & in ipso foro latrocinium. *Col. l. l.* Urb. Gratum liberaleque adulatorum, atque parasitorum hoc ævo officium. Euras. An honestius duxerim, mercenarii salutatoris mendacissimum aucupium circumvolitantis limina potentiorum, somniumque regis sui rumoribus inaugurantis? neque enim roganti, quid agatur intus, respondere servi dignantur. *Col. l. l.* Urb. Feliciores igitur, qui honores sectantur. Euras. An putem fortunatius a catenato repulsum janitore sæpe nocte sera foribus ingratis adjacere, miserrimoque famulatu per dedecus fascium decus & imperium, profuso tamen patrimonio, mercari? nam nec gratuitæ servituti, sed donis rependitur honor. Quæ si & ipsa, & eorum similia bonis fugienda sunt, superest unum genus liberale, & ingenuum rei familiaris augendæ, quod ex agricolatione contingit. Cujus præcepta si vel temere ab indoctis, dum tamen agrorum possessoribus, antiquo modo administrarentur, minus jacturæ paterentur res rusticæ; nam industria dominorum cum ignorantiæ detrimentis multa

 pen-

penſaret: nec quorum commodum ageretur, tota vita vellent imprudentes negotii ſui conſpici, eoque diſcendi cupidiores agricolationem pernoſcerent. *Col. l. l.* Urb. Et unde hæc mala? Euras. Nunc ipſi prædia noſtra colere dedignamur, & nullius momenti ducimus peritiſſimum quemque villicum facere: vel ſi neſcium, certe vigoris experrecti, quo celerius, quod ignoret, addiſcat. Quæ cum animadvertam, ſæpe mecum retractans ac recogitans, quam turpi conſenſu deſerta exoleverit diſciplina ruris, vereor, ne flagitioſa, & quodammodo pudenda, aut inhoneſta videatur ingenuis. Quo magis prodigii ſimile eſt, quod accidit, ut res corporibus noſtris, vitæque utilitati maxime conveniens, minimam usque in hoc tempus conſummationem haberet, idque ſperneretur genus amplificandi, retinendique patrimonii, quod omni crimine caret; nam cætera diverſa, & quaſi repugnantia diſſident a juſtitia. *Col. l. l.*

DIALOGUS III.
DE
QUOESTU & EMOLUMENTIS IN RE RUSTICA.

ARGUMENTUM.

I. *E re ruſtica fructus multiplex.*

II. *Minoris quæſtus cauſa culturæ neglectus.*

III. *Colonorum ſocordia.*

IV. *Prædiorum diviſio, & exactio penſionum.*

V. *Voluptas quæſita, non utilitas.*

VI. *Terra hodie non minus, quam olim erat, fæcunda.*

I. *E re ru-* Urb. Quæ tu heri pro rei ruſticæ ubertate & ſcriptoribus Romanis

Romanis prædicasti, ornata quædam oratio est, & mentis contemplatio, sed ab usu rerum & experientia aliena: si enim copiosum adeo ex agris meteremus fœnus, rusticos nostros oporteret esse ditissimos, & me cum illis. Sed cum & plerique eorum redigantur ad incitas, ego vero centesimam unciam ægre referam, verba esse video, quæ mihi dedisti. *Rustica fructus multiplex.*
EURAS. Te quidem, Urbane, in exemplum duci posse haud arbitror, qui fundum non colere, sed exhaurire, conductorem locumpletare, te pessumdare constituisti, eidem non fœnus tantum, sed fundum funditus destruendum concredens. Te enim ipso auctore didici, majores tuos, qui fundum per villicum coli curantes rebus præsentes aderant, prope quincunces retulisse. Quibus tuis verbis adhibeo fidem; quoniam in prædio tam amplo & bene culto, ut tuum erat, quotidiana, quamvis singula modica, nascuntur commoda, villis minoribus minime communia: ex quibus progressu temporis res nostra familiaris amplificari mirum in modum potest, adeo ut quævis anni tempora, menses & dies velut naturæ tributa persolvere, sol & sidera, atque omnia demum elementa, vigente semper, atque nunquam fatiscente officio, in agriculturæ felicitatem adlaborare videantur. Vix enim mitescere incipiunt hiberna frigora, quas nobis non illa benigna mater prægnans fœcundo sinu effundit in hortis florum, olerumque virentium, nec exiguo ære constantium, divitias? pecudum quanta copia, porcellorum, subrumorum, agnorum, vitulorum lactentium in stabulis? in gallinario quid non promittunt gallinæ, pulli pullastræ, capones? in columbario columbæ, & pipiones? in chenoboscio anseres, anatesque? Aperiente se æstate quam multi arborum fructus, quam variæ ex hortis herbæ, olera, legumina in foro venduntur? Quid jam messe ipsa uberius? quæ non in omni frumenti genere natu-

ræ largitas? Quid non bona fide creditum enixa reddit in tot lini, avenæ, hordei, filiginis, & tritici jugeribus? his collectis jam onustæ suis opibus se se nobis offerunt vites, & omnis generis arbores. Mox piscinæ, aucupium, & venatio non exiguos pendunt fructus. Nec ipsa horrida hiems emolumentis est sterilis, qua butyrum, caseus, mel, pecora saginata, linum, lana, ligna cæsa multo pretio venduntur, ut nil jam dicam de ovis, lacte, ejusque flore, de lactucis, radicibus, leguminibus aliisque commodis, quæ ex tam magno prædio, urbi vicino, ad quotidianum usum necessaria, metuntur. Itaque ex municipiis Romanis patresfamilias optatissimum sibi putabant, filios suos rei familiari maxime servire, & in prædiis colendis operam multam consumere, quas divitias & delicias conductor tuus destructo in aliquot sequentes annos fundo exhausit. URBAN. Et unde hæc tanta clades? EURAS. Pecore ad minorem numerum redacto, fœno, stramentis, ipsoque lætamine vendito, atque fecundis etiam fructibus omnis fœcunditas solo subducitur, ut non solum paulo post duplo minus fructuum reddat, sed & altero tanto seminum indigeat, demum vero etiam penitus enervetur. Nil jam dicam de negligenti aratione agrorum, aut aquatione pratorum, de silvis excisis, de exiguo effœti pecoris numero, de instrumentis destructis, de sepibus, muris tectisque non reparatis, & quæ sunt alia minora quidem, sed quia plurima, plurimum tamen detrimenti afferunt. URB. Damnas igitur fundi elocandi rationem? EURAS. Si ipsus rebus adesse possis, damno maxime, velut damnavit Columella *L.* I. *præf.* nostro potius, inquiens, accidere vitio, qui rem rusticam pessimo cuiquam servorum, velut carnifici, noxiam dedimus, quam majorum nostrorum optimus quisque optime tractaverit. URB. Nostra igitur præsentia ager reddetur fœcun-

II. Minoris quæstus causa culturæ neglectus.

III. Colonorum socordia.

cundior? Euras. Aut certe villicus fidelior; quamvis nec prius illud pia quadam superstitione ductus neget Plinius *L. XVIII. S.*4. quænam ergo, quærens, tanta ubertatis causa erat? ipsorum tum manibus imperatorum colebantur agri, gaudente terra vomere laureato, & triumphali aratore: sive illi eadem cura semina tractabant, qua bella, eademque diligentia arva disponebant, qua castra: sive honestis manibus omnia lætius proveniunt, quoniam & curiosius fiunt. At nunc eadem illa vincti pedes, damnatæ manus, inscripti vultus exercent: non tamen surda tellure, quæ parens appellatur, colique dicitur & ipsa: honore his absumpto, ut non invita ea & indignata id credatur fieri. *Plin. l. l.* Ipsimet igitur nobis hæc commoda subtrahimus, dum aut spe præsentis lucri fundos pensione & supra vires majori, quæ non nisi destructo fundo præstari paucis annis potest. aut vilissimo conductori elocamus, ut propterea Columella *L. I. præf.* quidquid nobis proventuum dilabitur, ab hac mala nostra administratione profectum opinetur. Præterea alienigenas aut e longinquo venientes nunquam admittendos esse censeo, postquam L. Volusium asseverantem audivi, patrisfamilias felicissimum fundum esse, qui colonos indigenas haberet, & tanquam in paterna possessione natos, jam inde a cunabulis longa familiaritate retineret. *Col. L. I. c.* 7. non solum quod plus scientiæ & experientiæ habeant in hoc fundo, sed plus etiam fidei & reverentiæ in dominum. Philom. Favet huic consilio Claudianus:

Felix qui propriis ævum transegit in arvis,
Ipsa domus puerum, quem videt ipsa senem.

Urb. Memini olim non inopes solum cives, sed & opulentos parum utilitatis cepisse e re rustica, redactosque ad incitas rus reliquisse: quis ergo his, felicissimo illo ævo, subtraxit emolumen-

lumenta? Euras. Iidem ipſi exteri, & peſſimi coloni: cum enim bello Punico finito omnes relicto aratro, creſcente in immenſum luxu, in urbem ipſa felicitate ſua jam laborantem correpſiſſent, agrosque ſervis barbaris colendos dediſſent, peſſum ibat omne commodum. Philom. Lucanus certe *L. I. Pharſal.* haud eſt veritus hanc peſſimam culturæ rationem inter cauſas ruentis imperii afferre:

Paupertas fugitur, totoque arceſſitur orbe,
Quo gens quæque perit. Tunc longos jungere fines
Agrorum, & quondam duro ſulcata Camilli
Vomere, & antiquos Curiorum paſſa ligones
Longa ſub ignotis extendere rura colonis.

Urb. Cur vero ipſi noſtri ruſtici, etſi fundis ſuis ſedulo, diligenterque inſtent, facultatibus non tantum parum proficiunt, ſed labuntur etiam, ut prædiis ſuis cedere cogantur? Euras. Id quidem minime terræ vitio, ſed temporum, diverſorumque caſuum injuriæ tribuendum cenſeo: ea enim eſt regionis noſtræ conditio, ut ob fundorum anguſtias vires reſumere ægre poſſit, qui ſemel majus ab adverſa fortuna accepit detrimentum, quale aut funeſta incendia, aut eluviones, aut pecorum lues, aut grandines & pruinæ etiam ditioribus inferunt. Communis autem, proximaque difficilioris hodie œconomiæ cauſa eſt, quod villæ cum fundis in tot partes, quot liberi, & alii heredes, plerumque ſcindantur, aut pro lubitu vendantur minutatim, ut, quod juſtum olim unius filii erat herediolum, in nepotibus jam plurium familiarum æquum ſit patrimonium, oneribus decimarum, tributorum, clientelæ, & multo ære alieno ſæpe in unum rejectis, qui, etſi totum fundum poſſideret, iis præſtandis ægre par eſſet. Si quis vero etiam in prædii, aut partis illius poſſeſſionem mittitur, frequenter jam ita obæratus accedit, ut ipſus potius victum,

IV. *Prædiorum diviſio & exactio penſionum.*

ſumptus

ſumptus & operam quincuncibus uſuris emat, ac ut fœnus recipere poſſit. Iisdem difficultatibus luctantur, qui hæreditario quidem jure, aut parentum voluntate prædium adeunt, ex quo tandundem legitimæ partis nomine cæteris liberis exſolvant, nullo alio poſſeſſionis beneficio, ac quod tot rationibus atque nominibus obnoxii, ut iis expungendis annui proventus ægre ſufficiant. Accedit & illud, quod tributa, penſiones &c. in ſingulos annos fundis & prædiis ruſticis, nec non vectigalia mercibus ad rem maxime ruſticam neceſſariis fere imponantur: o quam æquum, bonumque foret, ſi exactiones iſtæ mercibus ad luxum & voluptatem tantum facientibus, negotiatoribus, & fœneratoribus irrogarentur! Urb. Sufficiebant duo jugera, & ſat dives erat Respubl. cum a Romulo viritim divideretur ager Romanus. *Varr. L. I. c.* 10. Euras. Quam multi etiam ex noſtris ſe felices dicerent, ſi ſinguli bina jugera ſine ære alieno poſſiderent. Sed cum plures gravi ære ſint obruti, quid mirum, ſi urgentibus ſemper ſortem uſuris amplum etiam patrimonium tot ſumptus non ſuſtineat? Id ipſum illis contingit, qui prædia cariori pretio coemunt, ac ut iis fructus reſpondere poſſint. Hujus rei autem non a rei ruſticæ ſterilitate, ſed nominum multitudine petenda eſt ratio; videmus enim eos, qui ære alieno ſunt liberati, ex fundo etiam non magno, non exiguas rei familiaris facere acceſſiones, non alio utique quam terræ beneficio. Habent enim agricolæ rationem cum terra, quæ nunquam recuſat imperium, nec unquam ſine uſura reddit, quod accepit, ſed alias minore, plerumque majore cum fœnore. *Cicer. de ſeneƈt.* Urb. Miſerum profecto fœnus, quot tot laboribus, nullis deliciis conſtat. Euras. Perfecti agricolæ ad duas metas dirigere debent, ad utilitatem, & voluptatem: utilitas quærit fructum, voluptas delectationem. Priores partes agit, quod

quod utile eſt, quam quod delectat. Nec non ea, quæ faciunt honeſtiorem agrum: pleraque non ſolum fructuoſiorem eundem faciunt, ut cum in ordinem conſita ſunt arbuſta, atque oliveta: ſed etiam vendibiliorem, atque adjiciunt ad fundi pretium; nemo enim eadem utilitate non, formoſius quod eſt, emere mavult pluris, quam ſi eſt fructuoſus turpis. *Varr. L. I. c.* 3.

V. *Voluptas quæſita, non utilitas.*

Verum hæc ipſa non minus gravis, quam frequens eſt diminutorum proventuum cauſa, dum prædia noſtra non tam utilitati, quam voluptati, quæ omni charybdi voracior, ſervire jubemus, hortis maxime & ædificiis pretioſis. Fructuoſior eſt certe fundus propter ædificia, ſcribit Varro, ſi potius ad antiquorum diligentiam, quam ad horum luxuriam dirigas ædificationem: illi enim faciebant ad fructuum rationem: hi faciunt ad libidines indomitas. Itaque illorum villæ ruſticæ erant majores, quam urbanæ, quæ nunc pleræque contra: illic laudabatur villa, ſi habebat culinam ruſticam bonam, præſepias laxas &c. Idem cætera ut eſſent in villa hujuſcemodi, quæ cultura quæreret, providebant. Nunc contra villam urbanam quam maximam, ac politiſſimam habeant, dant operam. *Varr. L. I. c.* 13. Et *L. II. in præf.* ſcribit, quod hac ſua ætate non putent ſe habere villam, ſi non multis vocabulis Græcis particulatim loca eſſent diſtincta, qualia procœtium, palæſtra, apodyterium, periſtylium, ornithon, periſtereon, oporotheca. Villarum igitur olim alia facies, atque adeo alia etiam emolumenta: nec tamen ingrata oculis, velut de prædio Scrofæ Varro *L. I. c.* 2. teſtatur, quod fundi ejus propter culturam jucundiore ſpectaculo ſint, quam regie polita ædificia aliorum, cum hujus ſpectatum veniunt villas, non ut apud Lucullum, ut videant pinacothecas, ſed oporothecas. Urb. Nihil igitur commoditati noſtræ tribuis? Euras. Commoditati plurimum: ſed non omnia voluptati.

Modus

Modus hic probatur, inquit Plinius *L. XVIII. S. 7.* ex Catone, ut neque fundus villam quærat, neque villa fundum. Quærit autem fundus villam, cum villa minor, quam modus fundi exigat: quærit villa fundum, cum major eſt villa, quam modus villæ poſtulet: majora enim tecta, monet Varro *L. I. c. 4.* & ædificamus pluris, & tuemur ſumptu majori. Villa igitur, ſi reſpondentes illi fructus expectas, fundo reſpondeat, non ut fecerunt juxta diverſis eadem ætate exemplis L. Lucullus, & Q. Scævola, cum villa Scævolæ fundus careret, villa Luculli agro. *Plin. l. l.* quorum alter majores, alter minus amplas, quam poſtulavit modus agri, villas extruxit, cum utrumque ſit contra rem familiarem. *Col. L. I. c. 4.* Quo in genere cenſoria caſtigatio, minus arare, quam verrere. *Plin. l. l.* Prætereo plures alios, quos voluptatis gratia facimus immodicos ſumptus, aut quos luxu conſumimus fructus. Urb. Nec ego, nec alius quisquam ex villa urbana fructus expectat: ſed nec jam olim ex ruſtica tulere, ut propterea jam frequens fuerit illa querela, agricolas opprimi, & rerum inopia ex Italia pelli. Euras. Aliud hujus mali caput erat nos minime contingens: etenim Romani devicta Italia ceperant jure belli haud parum ſuburbani, & longinqui agri. Eum univerſum partim ſub haſta vendidere: partim tenuioribus civibus utendum fruendumque locavere exigua penſione impoſita. Paulatim tamen divites finitimos agros ad ſe quisque trahere, & egenos pellere cœperunt. Horum avaritiam coercuit quidem lex Stolonis ſupra quingenta jugera poſſideri prohibens: ſed frænum rupit cupiditas: vi, fraude, pretio agros fere omnes pauperibus pulſis obtinuere divites; propterea Plinius *l. l.* ſcripſit: latifundia perdiderunt Italiam, quod & inopes cives fundis pulſi, & tam lati fundi non amplius culti ſint. Altera hujus querelæ cauſa deductio colonia-

rum erat, qua ex Romuli instituto devictis finitimis oppidis pars agrorum in emeritos milites viritim dividebatur, ut tam urbs superflua multitudine levaretur, quam victi exhaurirentur, ne ad arma respiciant, ac denique, ubicunque Romanus vicerit, ibi habitet, habeatque præsidium. Sed Corn. Sulla non in agros ab hoste captos, sed in ipsam Italiam viginti tres legiones, & J. Cæsar viginti millia in agrum Campanum deduxit. Hinc illæ lachrymæ. URB. Ego vero ob alias longe rationes frustra nos expectare illos fructus, quos majores nostri retulerunt, existimo, aeris nempe hodie minus benigni, terræque senescentis vitio. PHILOM. In sententiam nempe Lucretii discedis, quam *L. II.* exprimit:

VI. *Terra hodie non minus, quam olim erat fœcunda.*

Jamque adeo affecta est ætas, effœtaque tellus,
Vix animalia parva creat, quæ cuncta creavit
Secla, deditque ferarum ingentia corpora partu.

Neque enim dubium est, inquit Seneca *Epist.* 90. quin meliora mundus nondum effœtus ediderit. EURAS. Non me latet isthæc opinio, quam nec Plinius *L. VII. S.* 16. referre omisit, cuncto mortalium generi minorem indies mensuram fieri, consumente ubertatem seminum exustione, in cujus vices nunc vergat ævum. Hanc a Stoicis accepit, cataclysmum conflagrationemque alternatim sibi in rerum natura succedere credentibus. Qua de re plura habet Seneca *L. III. Nat. quæst. c.* 7. Sed si giganteum, ut Juvenalis *Satyr. XV.* ait,

- - - genus hoc vivo jam decrescebat Homero,

quid causæ, quin jam pygmæis & Plinii *L. VII. S* 2. trispithamis, ternos dodrantes non excedentibus, minores simus, quos, quoniam a gruibus infestantur, insidentes arietum, caprarumque dorsis, armatos sagittis veris tempore universo agmine ad mare descendere, & ova, pullosque earum alitum consumere, aliter futuris gregibus non resisti, casas eorum luto,

luto, pennisque & ovorum putaminibus conſtrui, fama fuit. Terræ igitur virtutem per ætatem mundi jam ſeneſcentis laſſatis veluti ſeminibus cum antiquis illis exhauſtam ais? Ego vero ſum ex iis, ut cum C. Plinio juniore *L. VI. Epiſt.* 21. rem eloquar, qui mirer antiquos, non tamen, ut quidam, temporum noſtrorum ingenia deſpicio: neque enim laſſa & effœta natura, ut nihil jam laudabile pariat. Jam igitur Columellæ ævo culpabant agrorum infæcunditatem, cœlique noxiam frugibus intemperiem, exiſtimantes, ubertate nimia prioris temporis defatigatum & effœtum ſolum nequire priſtina benignitate præbere mortalibus alimenta. Quas ego cauſas, inquit iſte, procul a veritate abeſſe certum habeo, quod neque fas exiſtimare, humi naturam, quam primus ille mundi genitor perpetua fœcunditate donavit, quaſi quodam modo ſterilitate affectam: neque prudentis credere, quæ divinam & æternam juventam ſortita, communis omnium parens dicta ſit, quia & cuncta peperit ſemper, & deinceps paritura ſit, velut hominem conſenuiſſe. *Col. L.* 1. *præf.* Nec te offendet, quod ſolenni veterum dicendi modo, & errore divinam & æternam juventam terræ ſtatuat: ſed ad hoc animum advertas velim, quod ſi tellus diuturnis feſſa laboribus indies deficeret, jam ſterile oporteret noſtrum eſſe ſolum: cum tamen poſt tantum annorum decurſum nihil degeneraverit. Quapropter merito ſugillat Tremellium, qui illectus nimio favore priſcorum de ſimili materia differentium, falſo credidit, parentem omnium terram, ſicut muliebrem ſexum ætate anili jam confectam, progenerandis eſſe fœtibus inhabilem. Quod ipſum quoque confiterer, inquit, ſi in totum nullæ fruges provenirent; nam & hominis tum demum declaratur ſterile ſenium, non cum deſinit mulier trigeminos, aut geminos parere, ſed cum omnino nullum conceptum edere valet. Itaque

que tranfactis juventæ temporibus, etiamfi longa vita fupereft, partus tamen annis denegatus non reftituitur. At e contrario feu fponte, feu quolibet cafu deftituta humus, cum eft repetita cultu, magno fœnore ceffationis colono refpondet. Non ergo eft exiguarum frugum caufa terræ vetuftas, fi modo, cum femel invafit fenectus, regreffum non habet, nec revivifcere, aut repubefcere poteft. Sed ne laffitudo quidem foli minuit agricolæ fructum; neque enim prudentis eft adduci tanquam in hominibus nimia corporis exercitatione, aut oneris alicujus pondere, fic cultibus & agitationibus agrorum fatigationem accedere. *Col. L. II. c.* 1. Urb. Communis tamen opinio, & in novalibus quidem certis etiam experimentis firmata eft, agros quosdam & vineas initio & præftantia, & copia fideliores fuiffe, quos modo de commendata illa fœcunditate multum remififfe, velut fenilis ætatis vitio, in comperto eft. Euras. Decantata hæc & popularis querela foli fenefcentis inopiam accufat, cum culpam omnem in culturæ focordiam conferre deberet: novalia autem ubetioribus fructibus exuberant, quoniam a fuccifis herbis & frondibus, longaque quiete pingue alimentum recipiunt, quo confumpto parcius quoque fruges reddunt, non quod annis enecentur, fed macrore, aut inedia. Quod ipfum Columella Tremellio talia objectanti repofuit: Neque enim idcirco rudis, inquit; & modo ex filveftri habitu in arvum transducta fœcundior haberi terra debet, quod fit requietior & junior: fed quod multorum annorum frondibus & herbis, quas fuapte natura progenerabat, veluti faginata largioribus pabulis, facilius edendis educandisque frugibus fufficit. At cum perruptæ raftris & aratris radices herbarum, ferroque fuccifa nemora frondibus fuis defierunt alere matrem, quæque temporibus autumni frutetis & arboribus delapfa folia fuperjaciebantur,

mox

mox conversa vomeribus & inferiori solo, quod plerumque est exilius, permista, atque absumpta sunt: sequitur, ut destituta pristinis alimentis macrescat humus. Non igitur fatigatione, quemadmodum plurimi crediderunt, nec senio, sed nostra scilicet inertia minus benigne arva respondent, licet enim majorem fructum percipere, si frequenti, & tempestiva stercoratione terra refoveatur. *Col. L. II. c.* 1. Huic accedit Plinius *L. XVII. S.* 3. ubi cum ex Catonis sententia terram cariosam, velut sterilem & exesam nullo aratro proscindendam monuisset, non annorum numero & longo labore, sed natura sua infœcundam esse asserit: est enim, inquit, interpretatione vitiorum quædam non ætate, quæ nulla in ea intelligi potest, sed natura sua, anus terra, & ideo infœcunda ad omnia, atque imbecilla. Vides igitur, quod non ætas, sed culturæ neglectus terræ fœcunditatem exhauriat.

DIALOGUS IV.

DE JUCUNDITATE VITÆ RUSTICÆ.

ARGUMENTUM.

I. *Jucunditas vitæ rusticæ ostenditur ex mira naturæ fœcunditate in proferendis omnis generis fructibus.*

II. *Ex penu domestica semper repleta.*

III. *Exemplis summorum virorum.*

IV. *Ex urbis molestiis.*

V. *Virgilii & Horatii carmine.*

EURAS. Nec minor est deliciarum, quam fructuum agrestium campus, & ingenita quædam animi propensio etiam iis, qui quondam a voluptatibus ruris maxime erant alieni, ut

I. *Jucunditas vitæ rusticæ ostenditur*

ex mira naturæ fœcunditate in proferendis omnis generis fructibus.

ut postea hunc eximium mundi mundum, sic argutari liceat, postea sine tacito quodam gaudii sensu aspicere nequaquam valuerint. Quid igitur mirum, multos, postquam imperii habenas tenuerunt, in hoc vitæ genere felicitatem suam collocasse, & ab aratro ad curiam, a prædio ad dictaturam vocatos post insignes victorias depositis fascibus ad styvam, ad jugera sua rediisse? URB. Oportet hos magnos fuisse philosophos, suique oblitos. EURAS. Immo commodorum suorum studiosissimos, utpote qui in omni vita nullos sibi lætiores affulsisse dies testati sunt. URB. Et quæ illæ deliciæ? EURAS. Has ex magno illo Romanæ eloquentiæ principe Cicerone intelliges, qui M. Catonem virum summum, triumpho & censura super cætera insignem, magis tamen etiamnum claritate litterarum, præceptisque generi Romano datis, inter prima vero agri colendi, illius ævi confessione optimum, ac sine æmulo agricolam, *Plin. L. XIV. S.* 5, loquentem inducens ait: venio nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector, quæ nec ulla impediuntur senectute, & mihi ad sapientis vitam proxime videntur accedere. URB. Perge, perge, jam totus auris fio. EURAS. Quamquam non modo fructus quidem me, inquit, sed etiam ipsius terræ vis, ac natura delectat, quæ cum gremio mollito, ac subacto semen sparsum excepit, primum id occæcatum cohibet, ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata est: deinde tepefactum vapore & complexu suo diffundit, & elicit herbescentem ex eo viriditatem, quæ nixa fibris stirpium sensim adolescit, culmoque erecta geniculato, vaginis jam quasi pubescens includitur. E quibus cum emerserit, fundit frugem spicæ ordine structam, & contra avium minorum morsus munitur vallo aristarum. Quid ego vitium satus, ortus, incrementa commemorem? satiari delectatione non possum,

ut

ut meæ senectutis requietem, oblectamentumque noscatis. Omitto enim vim ipsam omnium, quæ generantur a terra, quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut ex cæterarum frugum, aut stirpium minutissimis seminibus tantos truncos, ramosque procreat: malleoli, plantæ, sarmenta, vites, traduces, propagines nonne ea efficiunt, ut quemvis cum admiratione delectent? vitis quæ natura caduca est, & nisi fulta sit, ad terram fertur: eadem ut se erigat, claviculis suis quasi manibus, quidquid est nacta, complectitur, quam serpentem multiplici lapsu & erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum, ne silvescat sarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. Itaque ineunte vere in iis, quæ relicta sunt, existit tanquam ad articulos sarmentorum ea, quæ gemma dicitur, a qua oriens uva se ostendit, quæ & succo terræ, & calore solis augescens, primo est peracerba gustu: deinde maturata dulcescit, vestitaque pampinis, nec modico tepore caret, & nimios solis defendit ardores. Qua quid potest esse tam fructu lætius, tum aspectu pulchrius? cujus quidem non utilitas me solum, sed etiam cultura, & ipsa natura delectat, adminiculorum ordines, capitum conjugatio, religatio, propagatio sarmentorum, vitiumque ea, quam dixi, aliorum amputatio, & aliorum immissio. Quid ego irrigationes, quid agri fossiones repastinationesque proferam, quibus fit multo terra fœcundior? quid de utilitate loquar stercorandi? - - - Homerus Laertem lenientem desiderium, quod e filio capiebat, colentem agrum, & eum stercorantem facit. *Cicer. de senect.* URB. O antiqui moris & saporis hominem! Sed perge, lubens enim Catonem Ciceroniano ore loquentem audio. EURAS. Nec vero segetibus solum & pratis, & vineis & arbustis res rusticæ lætæ sunt, sed etiam hortis & pomariis, tum pecudum pastu, & apum examinibus, tum

tum florum omnium varietate. Nec consitiones modo delectant, sed etiam insitiones, quibus nihil invenit natura solertius. Possum persequi multa oblectamenta rerum rusticarum; sed ea ipsa, quæ dixi, sentio fuisse longiora. Ignoscetis autem, nam & studio rerum profectus sum, & senectus est natura loquacior. *Id. l. l.* PHILOM. Liceat mihi longiorem sermonem paucis Horatii *L. II. Sat.* 2. suspiriis interpellare:

O rus! quando ego te aspiciam, quandoque licebit
Nunc veterum libris, nunc somno, & inertibus horis
Ducere solicitæ jucunda oblivia vitæ.

URB. Ego vero delicias illas nescio, quas in consitione, & insitione positas fingit Cato. EURAS. Easdem ipse explicans, nemo est, inquit, tam senex, qui se annum putat non posse vivere; sed iidem laborant in eis, quæ sciunt nihil ad se omnino pertinere. Serunt arbores, quæ alteri seculo prosint - - Nec vero dubitat agricola, quamvis senex, quærenti, cui serat, respondere: diis immortalibus, qui me non accipere tantum a majoribus voluerunt. *Id. l. l.* Suum dein de agricolationis voluptate, quem interrupistis, sermonem prosequitur: mea quidem sententia haud scio an ulla beatior esse possit, neque solum officio, quod hominum generi universo cultura agrorum est salutaris, sed & delectatione, quam dixi, & saturitate, copiaque omnium rerum, quæ ad victum hominum, & cultum etiam deorum pertinent. Et quoniam hæc quidem desiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus; semper enim boni, assiduique domini referta cella vinaria, olearia, & penuaria est, villaque tota locuples est: abundat porco, hœdo, agno, gallina, lacte, caseo, melle. Jam hortum ipsi agricolæ succidiam alteram appellant: tum conditiora facit hæc supervacanei etiam operis aucupium, atque venatio. Quid de pratorum viriditate, aut arborum ordinibus, aut vinearum,

II. *Ex penu domestica semper repleta.*

nearum, olivetorumve ſpecie dicam? brevi expediam: agro bene culto nil poteſt eſſe nec uſu uberius, nec ſpecie ornatius: ad quem fruendum non modo non retardat, verum etiam invitat, atque allectat ſenectus. - - Sibi igitur alii habeant arma, ſibi equos, ſibi haſtas, ſibi clavum & pilum, ſibi natationes & curſus - - - Multas ad res perutiles Xenophontis libri ſunt, quos legite, quæſo, ſtudioſe, ut facitis, quam copioſe ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui eſt de tuenda re familiari, qui œconomicus inſcribitur. Atque ut intelligatis, nihil ei tam regale videri, quam ſtudium agri colendi: Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo: Cyrum minorem Perſarum regem præſtantem ingenio atque imperii gloria, cum Lyſander Lacedæmonius vir ſummæ virtutis veniſſet ad eum Sardis, eique dona a ſociis attuliſſet, & cæteris in rebus comem erga Lyſandrum atque humanum fuiſſe, & ei quemdam ſatum agrum diligenter conſitum oſtendiſſe: cum autem admiraretur Lyſander & proceritates arborum & directos in quincuncem ordines & humum ſubactam atque puram & ſuavitatem odorum, qui efflarent e floribus; tum eum dixiſſe: mirari ſe non modo diligentiam, ſed etiam ſolertiam ejus, a quo eſſent illa dimenſa & deſcripta, & ei Cyrum reſpondiſſe: atqui ego iſta ſum dimenſus, mei ſunt ordines, mea deſcriptio: multæ enim iſtarum arborum mea manu ſunt ſatæ. Tum Lyſandrum intuentem ejus purpuram & nitorem corporis ornatumque Perſicum multo auro multiſque gemmis dixiſſe: recte vero te Cyre beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna conjuncta eſt. *Cicer. de ſeneƐt.* Hinc non miror oraculum a Gyge, rege tunc ampliſſimo terrarum, quis eo eſſet felicior, conſultum reſpondiſſe, Aglaum Pſophidium eſſe feliciorem. Senior hic in anguſtiſſimo Arcadiæ angulo parvum, ſed annuis victibus large ſufficiens prædium colebat, nunquam

III. *Exemplis ſummorum virorum.*

ex eo egressus, atque minima cupidine minimum in vita mali expertus. *Plin. L. VII. S.* 47. Hæc cum fusiora sint, prætereo alia paucis jam hic delibata vitæ rusticæ oblectamenta, quæ generatim his verbis complexus est Tullius: illa quanta benignitas naturæ, quod tam multa ad vescendum, tam varia, tam jucunda gignit: neque ea uno tempore anni, ut semper novitate delectemur & copia. *Cicer. L. II. de nat. deor.* URB. Fateor, velut ista in admirationem rapiunt, ita florum brevis conditio in quemdam mœrorem. EURAS. Hanc naturæ providentiam probe considerans Plinius *L. XXI. S.* 1. scribit: flores vero odoresque in diem gignit, magna, ut palam est, admonitione hominum, quæ spectatissime floreant, celerrime marcescere. URB. Digna Romano philosopho sententia: & si stabit a me fortuna propitia, his quidem ducibus & ruris & horti delicias capturus ero; nescio enim, qua jam urbanæ vitæ molestia afficiar. EURAS. Majorene ac Plinius ille junior? scripsit hac de re gravem sane ad Minucium Fundanum epistolam. URB. Recita illam: veterum enim Romanorum verba plus cæteris ad figendam, quo volunt, meam voluntatem valent. EURAS. Mirum est, scribit itaque, quam singulis diebus in urbe ratio aut constet, aut constare videatur pluribus cunctisque non constet. Nam si quem interroges, hodie quid egisti? respondeat: officio togæ virilis interfui, sponsalia aut nuptias frequentavi. Ille me ad signandum testamentum, ille in advocationem, ille in consilium rogavit. Ita hæc quo die feceris necessaria, eadem si quotidie fecisse reputes, inania videntur; multo magis, cum secesseris: tunc enim subit recordatio, quot dies, quam frigidis rebus absumpsi! Quod evenit mihi, postquam in Laurentino meo aut lego aliquid, aut scribo, aut etiam corpori vaco, cujus fulturis animus sustinetur: nihil audio, quod audiisse, nihil

IV. *Ex urbis molestiis.*

nihil dico, quod dixiſſe pœniteat. Nemo me apud quemquam ſiniſtris ſermonibus carpit: neminem ipſe reprehendo, niſi tunc me, cum parum commode ſcribo: nulla ſpe, nullo timore ſolicitor, nullis timoribus inquietor: mecum tantum & cum libellis loquor. O regiam, ſinceramque vitam! o dulce otium, honeſtumque ac pene omni negotio pulchrius! o mare! o littus! verum ſecretumque μουσεῖον, quam multa invenitis? quam multa dictatis? Proinde tu quoque ſtrepitum iſtum inanemque diſcurſum & multos ineptos labores, ut primum fuerit occaſio, relinque, teque ſtudiis, vel otio trade; ſatius eſt enim, ut Attilius noſter eruditiſſime ſimul & facetiſſime dixit, ocioſum eſſe, quam nihil agere. *C. Plin. L.I. Ep.*9. Urb. Vale igitur urbs, valete importuni ſtrepitus, & moleſtæ curæ! Philom. Sine,ut Maronis verſibus applaudam tibi: Georg.L.II.

V. *Virgilii & Horatii carmine.*

O fortunatos nimium, bona ſi ſua norint,
Agricolas! quibus ipſa procul diſcordibus armis
Fundit humo facilem victum juſtiſſima tellus.
Si non ingentem foribus domus alta ſuperbis
Mane ſalutantum totis vomit ædibus undam:
Nec varios inhiant pulchra teſtudine poſtes,
Illuſasque auro veſtes, Ephyreiaque æra:
Alba nec Aſſyrio fucatur lana veneno:
Nec caſia liquidi corrumpitur uſus olivi,
At ſecura quies, & neſcia fallere vita,
Dives opum variarum, ac latis otia fundis,
Speluncæ, vivique lacus, & frigida Tempe,
Mugitusque boum, mollesque ſub arbore ſomni
Non abſunt. Illis ſaltus, ac luſtra ferarum,
Et patiens operum, parvoque aſſueta juventus,
Sacra deum, ſanctique patres, extrema per illos
Juſtitia excedens terris veſtigia fecit.

 Euras.

Euras. Largior es in recitandis verſibus. Philom. Amat Urbanus noſter veterum poetarum teſtimonia: & ne exhauſtam putes eſſe memoriam, aliud ex Horatio Epod. II. carmen addam:

Beatus ille, qui procul negotiis
Ut priſca gens mortalium,
Paterna rura bobus exercet ſuis,
Solutus omni fœnore:
Neque excitatur claſſico miles truci,
Neque horret iratum mare:
Forumque vitat, & ſuperba civium
Potentiorum limina.
Ergo aut adulta vitium propagine
Altas maritat populos:
Inutilesque falce ramos amputans,
Feliciores inſerit;
Aut in reducta valle mugientium
Proſpectat errantes greges;
Aut preſſa puris mella condit amphoris;
Aut tondet infirmas oves.
Vel cum decorum mitibus pomis caput
Autumnus arvis extulit,
Ut gaudet inſitiva decerpens pyra,
Certantem & uvam purpuræ,
Qua muneretur te Priape, & te, pater
Silvane, tutor finium.
Libet jacere modo ſub antiqua ilice,
Modo in tenaci gramine:
Labuntur interim ripis aquæ,
Queruntur in ſilvis aves,
Fonteſque lymphis obſtrepunt manantibus,
Somnos quod invitet leves.

Urb.

Urb. Siste, jam satis est, jam vester sum, jam fas mihi esto extra civicos tumultus ruri agere, ac in hac sede terrenæ beatitatis ociari: absit, ut ego hoc prædium, ut tantas ego delicias vendam. Euras. Haud satis maturum est tuum votum, Urbane, &, quod prius parum humane oderas, nunc intempestive amas; desidiæ nempe & voluptatis, non utilitatis, ac honestæ quietis diversorium quæris. Ecce! prædium hoc tuum ante paucos dies venditum ibas: sed dic serio, illud deserturus, an te quoque & socordiam tuam deseres? nunc illud retinere desideras; sed num etiam ignaviam illam tuam? Vide igitur, ne in pectore tuo alas fontem, fomitemque mali. Urb. Vendam igitur & non vendam? Euras. Hodie quidem nec constituas vendere, nec retinere. Urb. Quid autem cras. Euras. Cato c. 2. quidem velut oraculum editurus palam pronunciat: patremfamilias vendacem, non emacem esse oportet. Sed hoc de fructibus dixit, non de prædio; quod, velut haud expedit e vestigio emere, ita multo minus emptum protinus vendere: sed præ omnibus advertendum, quod Varrone teste *L. I. c.* 2. Italici homines colendo spectasse videntur, possetne fructus pro impensa ac labore redire. Priusquam igitur aut vendere, aut retinere statuas, vitæ rusticæ fundique cognitionem te habere oportet, ne aut pretiosum temere dimittas, aut sanitati & rebus tuis minus commodum cæce retineas. Urb. Rogo igitur, obtestorque te, Eurasi, lumen manumque porrige, & cum Philomuso ad prædium bis mille passibus ab urbe distans concede, ut vobis ducibus hujus rei capiam cognitionem. Euras. Nobis ducibus? immo antiquis scriptoribus, quorum auctoritati plurimum tribuis. Navabo itaque operam, ut eorundem præceptis te imbuam. Et quoniam hodie sol jam ad occasum festinat, secundum hanc diem te conveniamus diis agrestibus perlitaturi.

DIALOGUS V.

VALETUDINI MAGIS CONSULI RURI, QUAM IN URBE.

ARGUMENTUM.

I. *Auram ruri esse salubriorem.*

II. *Veterum usu & testimonio probatur.*

III. *Exercitatio corporis valetudini necessaria &*

IV. *Ruri opportunior.*

V. *Ejus modi varii.*

VI. *Mensa ruri frugalior,*

VII. *Cibi simplices &*

VIII. *Salubres.*

IX. *Cibi multiplices multiplicium causæ morborum.*

X. *Majorum nostrorum cibus simplex fuit.*

XI. *In urbe varius esse cœpit.*

XII. *Cujus luxus damnatus &*

XIII. *Laudatur ciborum simplicitas.*

XIV. *Animum ruri esse liberiorem.*

XV. *In urbe curis implicatum,*

XVI. *Assidua sui observatione.*

XVII. *An, & qualis philosophia mensis adhibenda?*

XVIII. *Sermonis libertas &*

XIX. *Vacatio ab occupationibus, atque*

XX. *Multis odiis ruri agenti concessa laudatur.*

PHILOM. Urbis amatorem Fuscum (*Urbanum*) salvere jubemus
Ruris amatores: hac in re scilicet una
Multum dissimiles, ad cætera pene gemelli.
Fraternis animis, quidquid negat alter, & alter:
Annuimus pariter vetuli, notique columbi.
Tu nidum servas: ego laudo ruris amœni
Rivos, & musco circumlita saxa, nemusque.
Quid quæris? vivo & regno, simul ista reliqui,
Quæ vos ad cœlum effertis rumore secundo.

Horat. L. I. Epist. 10.

Quous-

Quousque igitur in urbe hærebis, Urbane? Et rei familiaris & corporis cura in rus invitat & evocat dominum. Urb. Quam tu mihi corporis curam? an majorem hanc credis ruri futuram, quam domi? Euras. Cura quidem corporis atque etiam molestia minor erit, sed firmior valetudo; hanc enim ipsa aura salubrior conciliat. Urb. Salubriorem auram in villa, quam in urbe prædicas? Euras. Et tu dubitas etiam, postquam hanc causam omnis medicorum turba declamavit toties? Et quoniam adhuc in salebris hæres, non quidem, ac si tam dubia tibi, quam factu difficilis, res videatur, valetudo an in villa, an in urbe curetur præstabilius, priusquam ad colendum agrum abeamus, amore valetudinis tuæ religionem istam eximam. Et Celsi quidem sententia, sanum hominem oportet modo ruri esse, modo in urbe, sæpius in agro, & neque egere medico. *L. I. c.* 1. In urbe autem cur tanta ægrotantium multitudo, cur tanta turba medicorum de vita nostra non sine quœstu negotiantium? At ruri quam rari morbi, quam rari medici & funera, ut ejus rei consilio proceres & principes in villas suas confugiant, corpore gravioris cœli incommodis, quibus in urbe conflictantur, affecto naturalis auræ usurpaturi delicias, ut hujus beneficio multi aut restitutam valetudinem debeant, aut nunquam læsam, palam profitentes, ipsam loci naturam, situm & positionem, liberum oculorum prospectum, benignos ventorum ab ortu & occasu accessus, spirationes e montibus emissas, munificos illos hic ex fertilibus campis, hic ex apricis collibus, illic ex opacis nemoribus, istic ex amœnis vallibus, suavi frugum, florum arborumque odore mistos afflatus, mitigatosque & amnium & fontium frigore calores præstantissimæ medicinæ vicem subiisse, quam inter pingues illos urbis fumos, vapores putresque fœtores nunquam invenissent. Propterea Plinius

I. *Auram ruri esse salubriorem.*

L. XXVIII.

II. *Veterum usu & testimonio probatur.*

L. XXVIII. S. 14. inter alias ab animo hominis pendentes medicinas imprimis prodesse scribit locorum mutationem: & Cæsar *L. VIII. de bell. Gall.* se tantum itinerum fecisse memorat, quantum satis esse ad mutationem locorum, propter salubritatem existimabat. Veteres autem Romanos rusticationi valetudinis causa plurimum tribuisse plurimis exemplis admoneor, & medicum ne novisse quidem, primus enim eorum Archagatus anno Urbis DXXXV. Peloponneso Romam venit, *Plin. L. XXIX. S.* 6. qua ipsa ætate patresfamilias relictis falce & aratro intra murum correpserunt & manus movere maluerunt in theatro ac circo, quam in segetibus: prius tamen illud institutum dum servaverunt, utrumque sunt consecuti, ut & cultura agros fœcundissimos haberent, & ipsi valetudine firmiores essent. *Varr. L. II. c.* 1. Quamvis vero ab hac vivendi ratione Romani recesserint, commutatio tamen locorum tam frequens fuit, ut non solum eorum, quorum amœna positio & opportunitas regionis plures alliciebat, sed & desertorum & asperrimorum nullum invenisses tam triste exilium, in quo non aliquis animi causa moretur. *Senec. consol. ad Helv. c.* 6. Urb. Cur igitur tanta hominum multitudo relicto rure in urbe confluxit, vitæ, an mortis desiderio? Euras. Salubrioris auræ fiducia certo non convolarunt, sed popularis. Alios adducit ambitio, scribit Seneca *l. l.* alios necessitas officii publici, alios imposita legatio, alios luxuria, opulentum & opportunum vitiis locum quærens: alios liberalium studiorum cupiditas, alios spectacula; quosdam traxit amicitia, quosdam industria latam ostendendæ virtuti nacta materiam: quidam venalem formam attulerunt, quidam venalem eloquentiam: nullum non hominum genus concurrit in urbem & virtutibus & vitiis magna pretia ponentem. Ex quibus planum tibi erit, paucos aut nullos fore, quos valetudinis

dinis ratio in urbe confidere juffit: fed quam ingentem tibi dare poffem civium Romanorum turbam, quos eadem ex urbium pulcherrima & orbis domina in rus, in agros, in villam evocavit. Videris, credo, hodiernam, legerisque antiquam Italiam villis, prædiisque confitam, in quibus, ut Strabo de Pifis, Liguriaque loquens teftatur, velut more Perfarum regias quasdam ftruunt, adeo in deliciis habuere procul a cœtu hominum vitam agere. Propterea Plinius junior *L. V. Epift.* 6. villam fuam commendans fcribit: æftatis mira clementia, femper aer fpiritu aliquo movetur, frequentius tamen auras, quam ventos habet. Hinc fenes multi: videas avos, proavosque juvenum: audias fabulas veteres, fermonesque majorum: cumque veneris illo, putes alio te feculo natum. Addit denique: quod ipfum falubritati regionis, ut purius cœlum, ut aer liquidior, accedit: ibi animo, ibi corpore maxime valeo - - - mei quoque nusquam falubrius degunt. Philom. Bene igitur Horatius l. I.

Vivere naturæ fi convenienter oportet,
Ponendæque domo quærenda eft area primum:
Noviftine locum potiorem rure beato?
Eft, ubi plus tepeant hiemes? ubi gratior aura
Leniat & rabiem canis & momenta leonis,
Quum femel accepit folem furibundus acutum?
Eft, ubi divellat fomnos minus invida cura?
Deterius Libycis olet aut nitet herba lapillis?
Purior in vicis aqua tendit rumpere plumbum,
Quam quæ per pronum trepidat cum murmure rivum?
Nempe inter varias nutritur filva columnas,
Laudaturque domus, longos quæ profpicit agros.

III. *Exercitatio corporis valetudini necessaria*

Euras. Auram salubrem, situm prospectumque jucundum plerumque grata animo corporique per agros & silvas deambulatione, aliave exercitatione captare solemus, cui inter alia illa quinque communia valetudinis auxilia plurimum tribuit Asclepiades, adeo ut universum prope genus humanum circumegerit in se, non alio modo, quam si cœlo emissus advenisset. *Plin. L. XXVI. S.* 7. Celsus quoque *L. I. c.* 1. exercitationem istam approbans scribit: oportet navigare, venari, quiescere interdum, sed frequenter se exercere; siquidem ignavia corpus hebetat, labor firmat: illa maturam senectutem, hic longam adolescentiam reddit. Philom. Palinurus certo Plauti *Curcul. Act. II.* 1. præsentissimam in ambulando constituit medicinam, cum intestina omnia exputescere sibi deploraret Capadox:

- - - - lien necat: renes dolent:
Pulmones distrahuntur: cruciatur jecur:
Radices cordis pereunt: hiræ omnes dolent:
Lien directu' st.

respondebat enim:

- - - - ambula: sane optimum' st.

unde & in proverbium abiit, ut abeuntibus precemur; bene ambula. Velut etiam de incolumitate advenientis quærimus; benene ambulasti? *Plaut. Trucul. Act. II.* 4. ac si in ambulatione omnis vis & virtus valetudinis nostræ esset posita. Euras. Nec minus Plinius *L. XXVIII. S.* 14. audacter pronunciat: imprimis vero prodest ambulatio, gestatio, & ea plurimis modis; equitatio stomacho & coxis utilissima; phthisi navigatio. Multo adhuc confidentius Avicenna asserit, posse homines, si debito tempore exercitio ac labore uterentur, omnibus medicis & medicamentis carere. Neque enim, ut credam, quietem & somnum a prandio & cœna digestioni pro-

proficere admittit Plinius, qui *L. XI. S.* 118. aſſeverat, cibos ſomno concoquere corpulentiæ, quam firmitati utilius eſſe, athletasque maluiſſe eos ambulatione perficere. Urb. Etiam in ædibus urbanis deambulationi minus laborioſæ vacare licet. Euras. Et quoties per amicos, per negotia non licet? Et licet etiam, ſed haud erit, ut lubeat: non enim aut pedes, aut oculi, aut animus in ambulacro domus eam capiunt voluptatem anguſta decurſione illa, quam ruri percipiunt gratæ viriditatis, copioſæ ſegetis, pinguis pecoris, ac futuri quœſtus conſideratione. Neque etiam ambulatio illa, quam in urbe te peracturum promittis, tam opportuna eſt valetudini, ut Celſus *L. I. c.* 1. advertit, atque hæc non ita plana, inquiens, commodior eſt; ſiquidem melius aſcenſus quoque & deſcenſus cum quadam varietate corpus moveat - - melior autem eſt ſub dio, quam in porticu: melior, ſi caput patitur, in ſole, quam in umbra: melior in umbra, quam parietes & viridaria efficiunt, quam quæ tecto ſubeſt; melior recta, quam flexuoſa. Et *L. II. c.* 15. de geſtatione agens ejus plura aſſignat genera, quæ ſunt pro viribus cujusque & pro opibus - - geſtationum leniſſima eſt navi, vel in portu, vel in flumine: vehementior in alto mari navi: vel lectica, aut ſcamno: acrior vehiculo: atque hæc ipſa & intendi & leniri poſſunt. Ex quibus proverbium illud natum credo, cujus Plutarchus *de præcept. ſal.* mentionem facit: jucundiſſima navigatio juxta terram: ambulatio juxta mare. Denique corpus exerceri commode monet Celſus *l. l.* clara lectione, armis, pilis, curſu, ita tamen, ut ne his quidem, athletarum exemplo, vel certa lex eſſe, vel immodicus eſſe labor debeat; ſtulta eſt enim, inquiens & minime conveniens litterato viro, occupatio exercendi lacertos & dilatandi cervicem ac latera firmandi. Damnat propterea exercitationes illas, quarum labor

IV. *& Ruri opportunior.*

V. *Ejus modi varii.*

bor ſpiritum exhaurit & inhabilem intentioni ac ſtudiis acrioribus reddit. Quid enim tanta defatigatione opus, quæ vires extenuet? ſunt exercitationes & faciles & breves, inquit, quæ corpus & ſine mora laxent, & tempori parcant, cujus præcipua ratio habenda eſt. *Epiſt.* 15. Nec tamen jubet ſeverus philoſophus, ut ſemper immineamus libro & pugillaribus, ſed demus aliquot intervallum animo & corpori, ita tamen, ut non reſolvatur, ſed remittatur, cui rei ſervire geſtationem aſſerit, quæ corpus concutit, & ſtudio non officit: poſſis legere, inquit, poſſis dictare, poſſis loqui, poſſis audire, quorum nihil nec ambulatio quidem vetat fieri. Nec intentionem vocis contemnit: vetat tamen eam per gradus & certos modos attollere & deprimere, ſed ut modeſte deſcendat, & moderatoris ſui temperamentum habeat, nec indocto & ruſtico modo deſæviat; non enim id agitur, ut exerceatur vox, ſed ut exerceat. *Senec. l. l.* Cæterum deambulationem ſuadens haud præcepiſſe videri deſiderat, ut ea ad artificioſæ ſaltationis præcepta religioſe componatur, quamvis non defuturos magiſtros moneat, quos fames & panis lucrandi ſtudium vaniſſimam artem docuit. Aliquando vectatio, iterque & mutata regio vigorem dabunt, hic ipſe obſervat *L. de tranquil.* & *Epiſt.* 55. ſe a geſtatione non minus fatigatum fatetur, quam ſi tantum ambulaſſet, quantum ſedit; labor eſt enim & diu ferri: dubitat autem, an non eo major, quia contra naturam eſt, quæ pedes dedit, ut per nos ambularemus: mihi tamen neceſſarium erat, inquit, concutere corpus, ut ſive bilis inſederat faucibus, diſcuteretur, ſive ipſe ex aliqua cauſa ſpiritus denſior erat, extenuaret illum jactatio, quam profuiſſe mihi ſenſi; ideo diutius vehi perſeveravi, invitante ipſo littore. Amabat igitur Seneca multis quidem negotiis implicitus & juxta philoſophus in ambulationibus apertis

apertis vagari: ut ſcribit *L. de tranquil. c.* 15. quod alimenti & virium loco ſit, ut cœlo libero & multo ſpiritu augeat, attollatque ſe animus, per agros & villas ac juxta littus vehi, geſtari, aut ambulare, ac, ut ait, ex conſuetudine circumſpicere, qui oculis offerebatur, ſitum locorum. Laudat propterea Scipionis & Vatiæ villam: illam, quod in ea Carthaginis Horror latuerit, cui Roma debebat, quod tantum ſemel capta ſit. *Epiſt.* 86. Hanc vero villam totius anni vocat, incommodis Baiarum carentem & fruentem voluptatibus; dignam profecto meliori hero, in quam hic otium ſuum pigrum & ſenile tantum contulerat. Honeſtiori uſui ſuum Ciceroni Tuſculanum fuit, corporis ſcilicet animique exercitationi, quo ita delectabatur, ut, cum illo veniſſet, tum denique ſibimet ipſi placeret, quod in ea velut in opportuno quodam diverſorio requieſceret. *L. I. Epiſt. ad Attic.* non ignarus corpora quidem exercitatione & defatigatione ingraveſcere, animos autem ſe exercendo levari. *L. de ſenect.* Sicut igitur eodem teſte, nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamvis artis præcepta perceperint, quidquam, ſine uſu & exercitatione, magna laude dignum conſequi poſſunt, ita nec nos firmam valetudinem ſine corporis exercitatione: ſtagnans enim ſanguis, aquarum inſtar, putreſcit, niſi motu cieatur. Et hunc, in urbe raro, nusquam vero commodius quam in villa ſive deambulando, ſive equitando, ſive geſtando, ſive navigando, ſive vectando, ſive venando ſuſcipies; nam non eſt, quod contemnas hoc ſtudendi genus, ut C. Plinius *L. I. Epiſt.* 6. de venatione ſcribit, mirum eſt, ut animus hac agitatione motuque corporis excitetur. Et *L. V. Epiſt.* 6. ibi animo, ibi corpore maxime valeo, nam ſtudiis animum, venatu corpus exerceo. URB. Quem tu ab urbe exulem ad exercitationem & laborem, hunc etiam ad victum aridum, ad panem

VI. *Menſa ruri frugalior.*

panem nigrum & fordidum damnabis, obtentu nempe valetudinis, aut potius vitæ rufticæ conditione, quam amplecti volumus: hac autem dira frugalitatis larva, ut vitam prorogari hominibus poffe mihi perfuadeam, tantum abeft, ut famem potius mortemque latere credam. PHILOM. Næ tu vanos timores times, quos ut tibi eximam, palam edico cum Plauti Coco *Pfeud. Act. III.* 2.

- - vel ducenos annos poterunt vivere,
Meas qui efitabunt efcas, quas condivero.

URB. Quam tu mihi grandi promiffor hiatu? EURAS. Crede igitur mihi, rem fummam cibariam, coci præfecturam in villa adibo: non quidem cum C. Matio lauta inftructurus convivia, fed & valetudini & rei familiari confultum iri volens honefto magis quam fplendido cibo gratam & frugalem adornaturus menfam, ad quam quotidiani victus ventrem tecum afferas, nam nobis abunde funt ea, ut Columella loquitur *L. XII. c.* 44. quæ ex facili rufticæ fimplicitati non magna impenfa poffunt contingere. URB. Afferam utique quotidiana corporis exercitatione obfonante famem. EURAS. Hanc igitur fex miffibus propulfandam fpero: fpes autem cænatica unius fcutellæ circumfcribetur levamento: extra id tempus micam aut guttam tangere nefas efto. PHILOM. Difpeream, fi quis, poftquam fex ferculorum prandio funus fecerit, fame jugulandus fit. URB. Sed illa fapiant palato. PHILOM. Sapiant: nulla tamen lege adftringaris, ut in fingula edas ftragem. EURAS. Æqua ifthæc conditio, ut a cibo, quo corpus reficitur, gula non abhorreat: etenim nec voluptas nobis, ut Stoicis, tanquam hoftis repudianda eft: nec ut Epicureis fummum bonum in voluptate ponendum: excogitemus alacritatem lafcivia carentem. *Macrob. L. II. Satur. c.* 1. PHILOM. Recte igitur Martialis *L. XIV. Epigr.* 207.

Non

Non fatis eft ars folo coco fervire palato:
Namque cocus domini debet habere gulam.

EURAS. Nec illud crimini dandum Epicuro, quod eo ufus fuerit cibo, qui & fuaviffimus, & ad concoquendum facillimus effet atque inflationem nullam haberet: nam, licet dulcedine voluptatis tantum, cibos capere feverior philofophia prohibeat, non tamen propterea ea folum, quæ ingrati acerbique faporis funt, fercula ftomachanti ftomacho ingerenda præcipit: flatulentos vero, crudos, ad digerendum difficiles, ac vitiofi fucci cibos ab iis, qui non ruris, fed ingenii labore defudant, melior medicina profcribit. Sint igitur cibi illi tennes, molliculi, faciles, fimplicesque; nec ftruices quædam patinariæ, quarum vel unius molem expugnare labor fit Herculis, & plenus faftidii; perniciofiffimum enim in omni quidem vita, quod nimium, præcipue tamen corpori, minuique, quod gravet, quolibet modo utilius. *Plin. L. XI. S.* 119. diftendentur enim corpora & animi cum corpore tumefcunt. *Senec. de ira L. II. c.* 20. Nec defunt multorum exempla, qui, cum facultates & valetudinem convivando in urbe prodegiffent, ruri agentes rationibus cum culina putatis & ære alieno emerferunt & morbo, fimplicis nempe cibi beneficio, quales rus fuppeditat. Nam, ut bene advertit Plinius *l. l.* homini cibus utiliffimus fimplex: acervatio faporum peftifera, & condimento perniciofior: difficulter autem perficiuntur omnia in cibis acria, nimia & avide haufta: & æftate, quam hieme difficilius & in fenecta, quam in juventa. Egregia eft hujus rei adhortatio Plutarchi in *præcept. fal.* ut affuefaciamus, nec puerorum more averfemur rationem illam victus, verum appetentiæ fenfim familiarem reddamus & domefticam, ne dum cibum fimplicem nullo adhibito pulmento vel condimento capimus, ftomachemur. Siquidem recte eft dictum, inquit,

VII. *Cibi fimplices,*

inquit, vitam delige optimam: efficiet tibi consuetudo eam jucundam: & sigillatim, ut unumquodque exploranti ex usu est: præsertim victum oportet & corporis curam in optima valetudine ita comparare consuetudine, ut placida naturæ, ut assueta & familiaris sit. Nec diffitetur, difficile esse cum ventre contendere, qui auribus, ut dixit Cato, caret. PHILOM. Verum & illud te non latebit Horatii *Serm. L. II. Sat. 2. & 7.*

Jejunus raro stomachus vulgaria temnit.
\- - - - - siccus inanis
Sperne cibum vilem.
\- - - - - cum sale panis
Latrantem stomachum bene leniet,
\- - - - si nusquam es forte vocatus
Ad cænam, laudas securum olus.

VIII. *& Salubres.* EURAS. Ad quod ipsum attendens Asclepiades medicamentorum usum ex magna parte sustulit, & ad ipsius victus rationem potius omnem curam suam transtulit. *Cels. L. V. præf.* Nam medicina quondam paucarum fuit scientia herbarum; nec mirum est, scribit Seneca, tunc illam minus negotii habuisse, firmis adhuc solidisque corporibus & facili cibo, nec per artem voluptatemque corrupto; qui postquam cœpit non ad tollendam, sed ad irritandam famem quæri, & inventæ sunt mille conditurae, quibus aviditas excitaretur, quæ desiderantibus alimenta erant, onera sunt plenis - - Immunes erant ab istis malis, qui nondum se deliciis solverant, qui sibi imperabant, sibi ministrabant. Corpora opere ac vero labore durabant, aut cursu defatigati, aut venatu, aut tellure versata: excipiebat illos cibus, qui nisi esurientibus placere non poterat. Itaque nil opus erat tam magna medicorum supellectili, nec tot ferramentis, aut pyxidibus. Simplex erat ex simplici

ſimplici cauſa valetudo: multos morbos multa fercula fecerunt. *Senec. Epiſt.* 95. Crates, qui ſeditiones & tyrannides ex deliciis & luxu in urbibus naſci arbitrabatur, per jocum monebat, ne præ lenticula ſemper augendo patinam in ſeditionem nos conjiciamus: tu vero tibi ipſi ſubjicias, Cratis monitum aſſumens reponit Plutarchus, ne præ lenticula augendo ſemper patinam, neque ſemel naſturcium & oleam transvolando ad farcimem & piſcem in ſeditionem corpus conjicias; namque cibaria viliora modo naturali appetentiam retinent: at popinarum ingenioſa commenta & architectorum hujuscemodi operoſæ cupediæ terminos voluptatis ſemper promovent longius, & id, quod conducit, prætereunt. *Plutarch. l. l.* Videmus enim illos, qui ſimplici ac vulgari cibo utuntur familiarem quodam modo habere ſanitatem, ac ruri, in quo facile parabilibus ac domeſticis cibis veſci ſolemus, ignota eſſe illa monſtra morborum, quibus docta ad nos interimendos varietate ciborum in urbe conflictamur, ut adeo nobis non conſtare non poſſit, id genus alimoniæ non magis copia, quam varietate eſſe inimicum; cruditates ſiquidem illæ, ut eleganter deducit Macrobius, naſcuntur aut qualitate ſucci, in quem cibus vertitur, ſi non ſit aptus humori, qui corpus obtinuit: aut ipſius cibi multitudine, non ſufficiente natura ad omnia, quæ congeſta ſunt, concoquenda. Qui ſimplicem cibum ſumit, facile quo ſucco corpus ejus vel juvetur, vel gravetur, uſu docente cognoſcit: qui autem multiplici cibo alitur, diverſas patitur qualitates ex diverſitate ſuccorum: hinc morborum ſcaturigo, qui ex repugnantium ſibi humorum discordia naſcuntur. Deinde quia non omnium, quæ eſui ſunt, una natura eſt, non omnia ſimul concoquuntur, ſed alia celerius, tardius alia, & ita ſit, ut digeſtionum ſequentium ordo turbetur. Cum igitur tot tamque diverſa in follem ventris reje-

IX. *Cibi multiplices multiplicium cauſæ morborum.*

ςta ferre & concoquere ſtomachus nequeat, eo ægreſcente, qui paterfamilias dici meruit, vita in ancipiti eſt, titubante alimoniæ meatu, cui natura tanquam rationis capaci velle ac nolle contribuit. Et ita fit, ut, velut cibum ſolus venter accipit & alimonia ejus diſperſa per univerſos membrorum meatus oſſa quoque & medullas & ungues nutrit & capillos, ita, ſi pars corporis ægreſcat, in ipſum quaſi infirmiorem ultima illa retrimenta labuntur, ex quibus naſcuntur morborum cauſæ. Explicata dein per diverſa concoctionum genera functione naturali, proſequitur: ſi fuerit ultimi ſucci juſto uberior multitudo, hanc a ſe repellit pars corporis illa, quæ ſanior eſt, & ſine dubio labitur in infirmam, quæ vires non habet repellendi; unde alieni receptio diſtendit locum, in quem ceciderit, & hinc creantur dolores. Hæc eſt ergo triplex cauſa vel podagræ, vel cujuslibet morbi, multitudo humoris, fortitudo membri a ſe repellentis, & recipientis infirmitas. Invenietur, quid impedimenti ex multiformi naſcatur alimonia, neceſſe eſt; diverſorum enim ciborum diverſa natura eſt: & ſunt qui celerius, ſunt qui tardius digeruntur. Cum ergo prima digeſtio vertit in ſuccum, quia non ſimul accepta omnia vertuntur, quod prius verſum eſt, dum alia tardius vertuntur, aceſcit. Alia quoque, quibus tarda digeſtio eſt, velut ligna humida, quæ urgente igne fumum de ſe creant, ſic & illa imminente igne naturæ fumant, dum tardius concoquuntur. Cibus autem ſimplex non habet controverſam moram, dum ſimul in ſimplicem ſuccum vertitur: nec digeſtio ulla turbatur, dum omnes ſibi ſtata momentorum dimenſione ſuccedunt. Multiformis alimoniæ quoque deprehenditur cauſa morborum: nam pulmentorum varietas recipit varia condimenta, quibus gula, ultra quam naturæ neceſſe eſt, laceſſitur: & fit inde congeries, dum pruritu deſiderii amplius vel certo

de

de ſingulis parva libantur; nam ut ſcribit Seneca *Epiſt.* 2. faſtidientis ſtomachi eſt multa deguſtare; quæ ubi varia ſunt & diverſa, inquinant, non alunt. Hinc Socrates ſuadere ſolitus erat, illos cibos potuſque vitandos, qui ultra ſitim famemve ſedandam producunt appetentiam. *Macrob. L. VII. Saturn.* X.
c. 4. Nollem tamen tibi auctor eſſe, ut ſevera illa ſimplicitate ciborum utaris, quam primo Macrobius viſus eſt commendaſſe, unum unicum nempe, ac ſemper ſibi æqualem, nulla arte, ſed natura veluti præparatum cibum. Urb. Panem coctum dicis, aut carnes igne expeditas. Philom. Immo olera & fructus teſte Varrone *L. II. c.* 1. & Ovidio *L. IV. Faſtor.* ubi hunc ordinem progreſſumque ciborum pandit:

Majorum noſtrorum cibus ſimplex fuit.

Meſſis erat primis virides mortalibus herbæ,
Quas tellus nullo ſollicitante dabat.
Et modo carpebant vivaci ceſpite gramen;
Nunc epulæ tenera fronde cacumen erant,
Poſtmodo glans nata eſt: bene erat jam glande reperta:
Duraque magnificas quercus habebat opes.
Prima Ceres homini ad meliora alimenta vocato
Mutavit glandes utiliore cibo.
Illa jugo tauros collum præbere coegit:
Tum primum ſoles eruta vidit humus.

Euras. Unde Varro *L. I. de vit. Pop. Rom.* ſcribit, quod ne quidem piſtoris nomen fuerit, niſi ejus, qui far pinſebat. Et Plinius *L. XVIII. S.* 28. teſtatur, piſtores Romæ non fuiſſe ad Perſicum usque bellum, annis ab urbe condita ſuper DLXXX. ipſos panem feciſſe Quirites, certumque eſſe Atteji Capitonis ſententia, toſtum panem cocos lautioribus coquere ſolitos; cocum ſiquidem & piſtorem apud antiquos eundem fuiſſe accepimus. *Feſt. L. III.* ubi affert hunc Nævii verſum:

Cocus edit Neptunum, Venerem, Cererem.

Et explicat, per Cererem panem, per Neptunum pifces, per Venerem olera fignificari, velut familiari Romanis cibo. PHILOM. Extant adhuc Romanæ frugalitatis maxime in villis ufurpatæ veftigia, cum menfæ non alia inferrentur fercula, adhuc Horatii ætate

- - - præter olus fumofæ cum pede pernæ.
Ac mihi feu longum poft tempus venerat hofpes,
Sive operum vacuo gratus conviva per imbrem
Vicinus; bene erat, non pifcibus urbe petitis,
Sed pullo atque hœdo; tum penfilis uva fecundas
Et nux ornabat menfas cum duplice ficu.
Horat. Serm. L. II. Sat. 2.

URB. Ridet tamen contemnitque velut faftidia afferentes viles fimplicesque cibos ipfe Horatius *Serm. L. II. Sat.* 8. ut funt

- - - - - acria circum
Rapula, lactucæ, radices: qualia laffum
Pervellunt ftomachum: fifer, alec, fœcula Coa.

Atque ideo *Sermon. L. II. Sat.* 2. quærit:

Quali igitur victu fapiens utetur? & horum
Utrum imitabitur? hac urget lupus, hac canis angit.

EURAS. Rationis gubernaculo & appetentiam illam & fimplicitatem ciborum temperandam effe monet Macrobius *L. VII. c.* 5. fi ergo cibo vivimus, inquiens, & cibum appetentia fola commendat, elaborandum nobis eft commento varietatis, ut hæc femper provocetur, cum præfto fit ratio, quia intra moderationis terminos temperetur. - - Nec fic admitto varietatem, ut luxum probem. Et dum magis oftentui, quam ufui fervitur, filvarum fecretum omne luftratur, & peregrina maria folicitantur; ita enim fit, ut etiamfi fanitatem fumentium mediocritas obfervata non fauciet, ipfe tamen luxus morum

rum ſit ægritudo. URB. Ea ipſa ratio, quæ ruri, etiam in urbe appetentiam illam coercere poterit. EURAS. Non advertis latentis captionis inſidias, quas tibi urbs ſtruit, extruendo ſplendidis dapibus oneratam menſam: hanc tibi rus facili tantum ac ſimplici adornat cibo; ut adeo haud ita difficile ſit, carere epulis nunquam oblatis: operoſum autem ait Plutarchus *l. l.* in conviviis & invitationibus aſſuetam ſuam temperantiam retinere, niſi omnibus velis cum nimia torvitate odioſus & importunus haberi. PHILOM. Quotusquisque eſt enim, qui invitanti dicat cum Horatio *L. I. Epiſt.* 7.

XI. *In urbe varius eſſe cœpit:*

> Si me vivere vis ſanum, recteque valentem,
> Quam mihi das ægro, dabis ægrotare timenti,
> Mecænas, veniam.

EURAS. Cum igitur res plena difficultatis ſit, tot, tamque frequenter oblatis ſe ſemper arcte continere epulorum deliciis, quas ruri agentes non tam defugimus, quam neſcimus, in urbe innumerabiles eſſe morbos non miraberis, ſcribit Seneca *Epiſt.* 95. tranſeo piſtorum turbam, tranſeo miniſtratorum, per quos ſigno dato ad inferendam cœnam diſcurritur. Dii boni! quantum hominum unus venter exercet. Et paulo ſupra dixit: vide, quantum rerum per unam gulam tranſiturarum permiſceat luxuria, terrarum, mariſque vaſtatrix: neceſſe eſt itaque inter ſe tam diverſa diſſideant, & hauſta male digerantur, aliis alio nitentibus. Nec mirum, quod inconſtans variusque ex diſcordi cibo morbus eſt: & illa ex contrariis naturæ partibus in eundem compulſa redundat; inde tam nullo ægrotamus genere, quam vivimus. URB. Mordacior in carpendis urbis moribus nunquam non fuit Annæus philoſophus. EURAS. Sed nihilo mitior Columella *L. I. præf.* ut apti veniamus ad ganeas, inquiens, quotidianam cruditatem Laconicis (lactucis) excoquimus & exſucto ſudore ſitim

XII. *Cujus luxus damnatur,*

 quæ-

quærimus, noctesque libidinibus & ebrietatibus, dies ludo vel somno consumimus, ac nosmet ipsos ducimus fortunatos, quod nec orientem solem videmus, nec occidentem. Itaque istam vitam socordem persequitur valetudo: nam sic juvenum corpora fluxa & resoluta sunt, ut nihil mors mutatura videatur. Urb. Quinam illi morborum greges? Euras. Si promittas te non offendi, afferam integrum ex ista convivandi luxuria natum. Sed noli rogare, quod impetrare nolueris. Urb. Qui offendar? Et si moleste excipiam, quod enixe rogo, punienda est mea levitas obsequendi facilitate. Euras. Accipe igitur laudati Senecæ verba, non mea: inde pallor, inquit, & nervorum vino madentium tremor, & miserabilior ex cruciatibus, quam ex fame macies: inde incerti labantium pedes & semper, qualis in ipsa ebrietate, titubatio: inde in totam cutem humor admissus, distentusque venter, dum mala assuescit plus capere, quam poterat: inde effusio luridæ bilis & decolor vultus, tabesque in se putrescentium, & retorti digiti articulis obrigescentibus, nervorum sine sensu jacentium torpor, aut palpitatio sine intermissione vibrantium. Quid capitis vertigines dicam? quid oculorum auriumque tormenta & cerebri æstuantis verminationes, & omnia per qua exoneramur, internis ulceribus affecta? Innumerabilia præterea febrium genera, aliarum impetu sævientium, aliarum tenui peste repentium, aliarum cum horrore & multa membrorum quassatione venientium? quid alios referam innumerabiles morbos, supplicia luxuriæ - - has usuras voluptatum pendimus ultra modum fasque concupitarum. *Senec. Epist.* 95. Urb. Sunt profecto hæc morborum genera in urbibus frequentiora. Philom.

Quæ nisi divitibus nequeunt contingere mensis.

Horat. L. II. Serm. Sat. 4.

Nempe

Nempe inamarefcunt epulæ fine fine petitæ,
Illufique pedes vitiofum ferre recufant
Corpus. *Ib. Sat.* 7.

EURAS. Ut igitur ifta lues denique vincatur, adverfus tantam morum everfionem omnia tentanda effe monet; & *L. de confol. c.* 9. o miferabiles! exclamat, quorum palatum, nifi ad pretiofos cibos, non excitatur. Pretiofos autem non eximius fapor aut aliqua faucium dulcedo, fed raritas & difficultas parandi facit; alioquin fi ad fanam illis mentem placeat reverti, quid opus eft tot artibus ventri fervientibus? quid mercaturis? quid vaftatione filvarum? quid profundi perfcrutatione? paffim jacent alimenta, quæ rerum natura omnibus locis difpofuit: fed hæc velut cæci tranfeunt, & omnes regiones pervagantur, maria trajiciunt, & cum famem exiguo cibo poffint fedare, magno irritant. URB. Ipfus ego haud raro hunc conviviorum luxum, & æri & cuti, parum amicum deteftatus fum, quem ex antiquis Germaniæ moribus fluxiffe fufpicabar. EURAS. Immo Romanis: etfi enim illi folennibus epulis multum indulferint, luxu tamen ab his facile fuperabantur: exemplo fit illud, quod in indice quarto Metelli illius pontificis apud Macrobium *L. II. c.* 9. in hæc verba legitur: ante cœnam echinos, oftreas crudas quantum vellent, peloridas, fpondylos; turdum, afparagos. Subtus gallinam altilem, patinam oftrearum, peloridum, balanos nigros, balanos albos: iterum fpondylos, glycomaridas, urticas, ficedulas, lumbos, capragines, aprungos, altilia ex farina involuta, ficedulas, murices & purpuras. In cœna fumina, finciput aprugnum, patinam pifcium, patinam fuminis, anates, querquedulas elixas, lepores, altilia affa, amylum, panes Picentes. An dicam concoqui talia, aut potius fumpta putrefcere? En! quam merito in hos Urbis Romanæ mores invectus Plinius

nius *L. XXVI. S.* 28. fcribat: plurimum homini negotii alvus exhibet, cujus caufa major pars mortalium vivit: alios enim cibos non transmittit, alios non continet, alios non capit, alios non conficit: eoque mores venere, ut homo maxime cibo pereat. Peffimum corporum vas inftat, ut creditor, & fæpius die appellat. Hujus gratia præcipue avaritia expetitur: huic luxuria conditur: huic navigatur ad Phafin: huic profunda vadi exquiruntur, & nemo vilitatem ejus æftimat confummationis fæditate. Ergo numerofiflima eft circa hanc

XIII. *& Laudatur ciborum fimplicitas.*

medicinæ opera. *Plin. l. l.* PHILOM. Igitur poft lauta urbis convivia

> Accipe nunc, victus tenuis quæ quantaque fecum
> Afferat. Imprimis valeas bene: non variæ res
> Ut noceant homini, credas, memor illius efcæ,
> Quæ fimplex olim tibi federit. At fimul affis
> Mifcueris elixa, fimul conchylia turdis,
> Dulcia fe in bilem vertent, ftomachoque tumultum
> Lenta feret pituita. Vides, ut pallidus omnis
> Cœna defurget dubia? quin corpus onuftum
> Hefternis vitiis animum quoque prægravat una,
> Atque affligit humo divinæ particulam auræ.
> *Horat. L. II. Serm. Sat.* 2.

URB. Beatius effe in urbe opimis ferculis, falubrius vero Ruri fimplicibus cibis vefci quis ibit inficias? PHILOM.

> Rure ego viventem, tu dicis in urbe beatum.
> Cui placet alterius, fua nimirum eft odio fors.
> Stultus uterque locum immeritum caufatur inique:
> In culpa eft animus, qui fe non effugit unquam.
> *Horat. L. I. Epift.* 14.

EURAS. Tantum cibi & potionis adhibendum monet Cicero *de fenect.* ut reficiantur vires, non opprimantur; hanc ergo fanam

sanam & salubrem formam vitae tenere memento, ut corpori tantum indulgeas, quantum valetudini satis est, *Senec. Ep.* 8. quod ne quidem auctore facilius ruri, quam in urbe praestiteris. Nec vero corpori soli subveniendum est, sed etiam menti: atque animo multo magis; nam haec quoque, nisi tanquam lumini oleum instilles, extinguuntur senectute. *Cicer. l. l.* URB. Boeoticum aenigma loqueris: quod illud animi oleum? EURAS. Libertas est & tranquillitas animi, ignotum in urbe bonum. Etsi enim bene moratus venter pars magna valetudinis sit, major tamen bene moratus animus, a quo illa ob id, quod animam inter & corpus intercedit commercium, maxime pendet, adeo ut, si animus aeger sit, sanum salvumque corpus esse non possit. Ideo praecepit Plato apud Plutarch. *Praecept. Salu.* ne corpus absque animo, neque absque corpore agitemus animum, ne contingat nobis, quod bos conservo suo camelo, qui parte oneris eum sublevare nolebat, post mortem suam eventurum dixit, tu vero, inquiens, & me & omnia haec brevi portabis. Et quamvis teste Seneca, *Epist.* 28. & 55. locus non multum conferat ad animi tranquillitatem, si vitia nostra circumferamus, aut animi onus non deponamus; animi tamen tranquillitas plurimum confert ad valetudinem corporis; ideo suadet eum locum eligendum, qui caeteris quietior, turbis ac vitiis minus opportunus; nam ut loca gravia, inquit, etiam firmissimam valetudinem tentant, ita bonae quoque menti, nedum adhuc perfectae & convalescenti sunt aliqua parum salubria. Quid autem gravius foro? quid molestius turbis? quid insolentius populo? PHILOM. Horatius certo incommoda, quae vitam urbanam comitantur, referens, negat se aut a curis, aut periculis, aut invidia liberum, beatum tranquillumque animum inter urbis Romanae turbas habere posse: *L. II. Serm. Sat.* 6.

XIV. *Animum ruri esse liberiorem.*

XV. *In urbe curis implicatum,*

- - - - Romæ ſponſorem me rapis: eja,
Nec prior officio, quisquam reſpondeat, urge:
Sive Aquilo radit terras, ſeu Bruma nivalem
Interiore diem gyro trahit, ire neceſſe eſt.
Poſtmodo, quod mi obſit, clare certumque locuto,
Luctandum in turba: facienda injuria tardis.
Quid vis inſane? & quas res agis? improbus urget
Iratis precibus. Tu pulſes omne quod obſtat.
- - - - - - at ſimul atras
Ventum eſt Exquilias, aliena negotia centum
Per caput & circa ſaliunt latus: ante ſecundam
Roſcius orabat ſibi adeſſes ad puteal cras:
De re communi ſcribæ magna atque nova te
Orabant hodie, meminiſſes Quincte reverti.
Per totum hoc tempus ſubjectior indiem & horam
Invidiæ - - -
Quicunque obvius eſt, me conſulit: o bone (nam te
Scire, deos quoniam propius contingis, oportet)
Numquid de Dacis audiſti? nil equidem: ut tu
Semper eris deriſor? at omnes Dî exagitent me,
Si quidquam. Quid? militibus promiſſa Triquetra
Prædia Cæſar, an eſt Itala tellure daturus?
Jurantem me ſcire nihil, mirantur, ut unum
Scilicet egregii mortalem altique ſilenti.
Perditur hæc inter miſero lux, non ſine votis.

XVI. *Aſſidua ſui obſervatione.*

EURAS. Haud vacat ire per ſingulas urbis moleſtias: aliquas tantum afferam jam ab antiquis notatas damnatasque velut tranquillitatis libertatisque animi inimicas. Has inter eſt illa ſtudioſe quæſita ac aſſidua ſui obſervatio, de qua Seneca *L. de tranquil. c.* 15. eſt & illa ſolicitudinum non mediocris materia, ſi te anxie componas, nec ulli ſimpliciter oſtendas, qualis

qualis multorum vita eſt, ficta & oſtentationi parata. Torquet enim aſſidua obſervatio ſui & deprehendi aliter, ac ſolet, metuit: nec unquam cura ſolvimur, ubi toties nos æſtimari putamus, quoties aſpici. Nam & multa incidunt, quæ invitos denudent: & ut bene cedat tanta ſui diligentia, non tamen jucunda vita, aut ſecura eſt, ſemper ſub perſona viventium. At illa quantum habet voluptatis ſincera & per ſe ornata ſimplicitas nihil obtendens moribus ſuis? Subit tamen & hæc vita contemptus periculum, ſi omnia omnibus patent: ſunt enim qui faſtidiant, quidquid propius audierunt. Sed nec virtuti periculum eſt, ne admota oculis reviléſcat: & ſatius eſt ſimplicitate contemni, quam perpetua ſimulatione torqueri. Modum tamen rei adhibeamus, multum intereſt, ſimpliciter vivas, an negligenter. *Senec. l. l.* Negligenter vivere nec ruri quidem licet, in urbe nec ſine moleſta illa ſui obſervatione, animoque ad illius mores compoſito. Huic affinis altera incommoditas ex illo parum opportuno nec ſibi conſtante veſtium luxu nata, cujus iniquas leges vir probus ac ſapiens ruri facile contemnere, in urbis vero conſpectu non ſervare non poteſt. Qua in re neſcio, an quis mollior aut ſuperſtitioſior Q. Hortenſio, utpote qui in præcinctu omnem decorem ponebat: fuit enim veſtitu ad munditiem curioſo &, ut bene amictus iret, faciem in ſpeculo ponebat, ubi ſe intuens togam corpori ſic applicabat, ut rugas non forte, ſed induſtria locatas artifex nodus conſtringeret & ſinus ex compoſito defluens nodum lateris ambiret. Is quondam cum incederet elaboratus ad ſpeciem, collegæ de injuriis diem dixit, quod ſibi in anguſtiis obvius offenſu fortuito ſtructuram togæ deſtruxerat, & capital putavit, quod in humero ſuo locum ruga mutaſſet. *Macrob. Saturn. L. II. c. 9.* Non offendunt te molles adeo & delicati mores, ut ne in veſtibus quidem,

dem, quas ad tegendum corpus nobis natura tribuit, id quod commodum tibi atque opportunum videbitur, sequi possis, sed populi consuetudinem & disciplinam, ne diffidere videaris a publicis moribus, a quibus sive pendeas, sive descifcas, nunquam vacuus erit animus aut vestis odiosæ, aut populi invisi molestia. Major adhuc in ferendis ferendisque sermonibus occurrit difficultas. Nec jam de aliis dicam, quam convivalibus, qui quam torti, quam steriles, quam fraude & simulatione consuti sint, ii melius noverint, quibus non genio suo morem gerere, sed omnibus servire propositum est, qua nescio quid dirius servitute? ferendum inter pocula sermonem, qui aliquam commendationem & litteratam disputationem habeat, ut nullum diei tempus docte aliquid vel lepide proferendi vacuum relinquatur, Plutarchus *L. VIII. Quæst. conviv.* monet: absit tamen omnis furor & ferocia a Musis, habeatque ille voluptatis amplius, severitatis minus: neque enim recte institutus animus requiescere aut utilius, aut honestius usquam potest, quam in aliqua opportunitate docte ac liberaliter colloquendi: interrogandique & respondendi comitate, ut crateri liquoris ad lætitiam nati adhibeatur non modo lympharum, sed Musarum quoque admixtione temperies. *Macrob. L. I. & VII. Saturn.* URB. Philosophiam etiam mensis adhibendam censes? EURAS. Dubitabat ille, an conviviis interesse possit, aut potius tanquam censoria quædam & plus nimio reverenda materfamilias penetralibus suis se continere, ac minime se miscere Libero, cui etiam tumultus familiares sunt, cum ipsa hujus sit verecundiæ, ut strepitum non modo verborum, sed ne cogitationum quidem in sacrarium suæ quietis admittat. Sed absit, reponit alter apud Macrobium *L. VII. c.* 1. ut philosophia, quæ in scholis solicite tractat de officiis convivalibus, ipsa convivia reformidet; tanquam

XVII. *An, & qualis philosophia mensis adhibenda?*

quam non poſſit rebus aſſerere, quæ ſolet verbis docere, aut neſciat ſervare modum, cujus in omnibus humanæ vitæ actibus terminos ipſa conſtituit. Cur enim, ubi ſermo permittitur, honeſtus ſermo prohibetur? maxime, cum non minus, quam dulcedo vini, hilarent verba convivium. Quando autem philoſophiæ triclinii pando fores, non de ipſis profunditatis ſuæ ſecretis inter pocula loquetur, nec nodoſas & anxias, ſed utiles quidem, faciles tamen quæſtiones movebit. Quam inſipienter enim ſyllogiſmis philoſophicis fercula condires? dialectica enim, ut Plutarchus *de præcept. ſal.* perhibet, ſuper cœnam modo dulciariorum, quæ ex granis mali Punici facta ſunt, tum minime grata eſt palato, tum mire capiti dolorem & fatigationem creat. Abſint non ſolum conlatrantium clamores illi & convicia, verum & omnis quæſita philoſophiæ jactatio, quæ Seneca teſte *Epiſt.* 103. multis fuit periculi cauſa inſolenter tractata & contumaciter. Licet ſapere ſine pompa, ſine invidia. Secum æſtimet, hortatur Macrobius, præſentium ingenia convivarum: & ſi plures peritos, vel ſaltem amatores ſui in convivii ſocietate repererit, ſermonem de ſe patiatur agitari; quia velut paucæ litteræ multum diſperſæ inter multas vocales in ſocietatem vocis facile manſueſcunt, ita rariores imperiti gaudentes conſortio peritorum aut conſonant, ſi qua poſſunt, aut rerum talium capiuntur auditu. Et ſi opportunitas neceſſariæ reprehenſionis emerſerit, ſic a philoſopho proficiſcetur, ut & tecta & efficax ſit. Quid mirum, ſi feriet ſapiens non ſentientes, cum interdum ſic reprehendat, ut reprehenſus hilaretur.

XVIII. *Sermonis libertas*

Urb. Verum omne id genus philoſophandi mores noſtri reſpuunt, importunumque vocant antiquatæ ſcientiæ magiſterium. Euras. Atque ideo dixi, etiam ſermones in urbanis conviviis plenos eſſe periculi, & multis moleſtiis obnoxios:

 cum

eum e contrario in villa ob ipfius loci fimplicitatem non folum verba, fed & animum effundere liceat in finus amicorum, velut in Tufculana villa in fedibus, quæ erant fub platano, confidentes viri confulares L. Craffus, Q. Mucius Scævola & M. Antonius de oratore: in viridi opacaque ripa inter proceriffimas populos M. Tullius & T. Pomponius Atticus de philofophia: in æde Telluris M. T. Varro, Fundanius, Agrius, & Agrafius de re ruftica difertiffime difputarunt; quam confabulandi rationem noftra ætate fublatam fuiffe haud femel vehementer dolui. Philom. In villa vero Horatio tefte *L. II. Sat.* 6.

Sermo oritur, non de villis domibusque alienis,
Nec male, necne lepos faltet: fed quod magis ad nos
Pertinet, & nefcire malum eft, agitamus: utrumne
Divitiis homines, an fint virtute beati?
Quidve ad amicitias, ufus, rectumve trahat nos:
Et quæ fit natura boni, fummumque quid ejus.

XIX. *& Vacatio ab occupationibus,* Euras. Hæc fi nullam tibi ægritudinem afferunt, fuperfunt plura in urbe incommoda, quæ animum multis curis aut macerent, aut certo implicent, ut nunquam ab illis vacuus dici, aut fibi libere vacare poffit. Afpice, quamdiu computent, fcribit Seneca, quamdiu infidientur, quamdiu timeant, quamdiu colant, quamdiu colantur, quantum vadimonia fua, atque aliena occupent, quantum convivia, quæ jam ipfa officia funt; videbis, quemadmodum illos refpirare non finant vel mala fua, vel bona. Denique inter omnes convenit, nullam rem exerceri bene poffe ab homine occupato: non eloquentiam, non liberales difciplinas: quando diftrictus animus nihil altius recipit, fed omnia velut inculcata refpuit. Nihil minus eft hominis occupati, quam vivere. *Senec. de brevit. vit. c. 6.* Et tu, qui tantum vitam commodam & jucundam agere, fed

præ

præ cæteris valetudinem curare consueveras, tot negotiis implicatus, ne sentias quidem te vivere, atque ante scias, te pervenisse ad vitæ terminum, quam appropinquasse! Quid jam dicam de publicis muneribus, de officiis civilibus, de fori negotiis, de administratione Reipublicæ? an credis hisce talibus vel ad horam animum eximi parte solicitudinis? puto potius vires atteri assiduo labore, qui tamen nunquam sine odio, sine invidia, sine offensione exerceri potest. Etsi enim laudabile sit, utilem se civibus efficere, ac in mediis officiis pro Republica ponere, sed quia in hac tam insana hominum ambitione, tot calumniatoribus in deterius recta torquentibus, parum tuta simplicitas est, & plus futurum semper est, quod obest, quam quod succedat, a foro quidem & publico recedendum est. *Senec. de tranq. c.* 3. Quamvis enim te abscondas, prodesse tamen singulis poteris & universis ingenio & consilio; eo enim animo ad otium sapiens secedit, ut agat, per quæ posteris prosit. Hac ratione *Seneca de otio sap. c.* 32. Zenonem & Chrysippum dicit majora egisse, quam si duxissent exercitus, gessissent honores, leges tulissent, quas non uni civitati, sed toti humano generi tulerunt. URB. Ab odio igitur, invidia, contemptu & improborum artibus me in prædio delitescentem tutum fore promittis? EURAS. Promittere tibi hoc non magis possum, idem tibi respondet philosophus, quam in homine temperante bonam valetudinem: & tamen facit temperantia bonam valetudinem. Perit aliqua navis in portu: sed tu quid accidere in medio maris credis? quanto huic periculum paratius foret multa agenti molientique, cui ne otium quidem tutum est? pereunt aliquando innocentes, quis negat? nocentes tamen sæpius. *Senec. Epist.* 14. Securum te igitur reddere minime potest: securiorem tamen te ruri fore ait: a contemptu quidem, si velut Brutus privatam agens vitam

XX. *atque Multis odiis ruri agenti concessa laudatur.*

vitam delitescas; nemo homini contempto pertinaciter, nemo diligenter nocet. Spem improborum vitabis, si nihil habueris quod cupiditatem alienam & improbam irritet. Invidiam effugies, si te non ingesseris oculis, si bona tua non jactaveris, si scieris in sinu gaudere. Odium autem ex offensa sic vitabis, neminem lacessendo gratuito, a quo te sensus communis tuebitur. Nihil tamen æque proderit, quam quiescere & minimum cum aliis loqui, plurimum secum. PHILOM. Ad hæc ubi amplior campus, quam in villa? Illuc aspirabat Horatius *Serm. L. II. Sat.* 6.

Hoc erat in votis: modus agri non ita magnus,
Hortus ibi & tecto vicinus jugis aquæ fons,
Et paulum silvæ super his foret: auctius atque
Di melius fecere: bene est: nihil amplius oro.
- - - - - o si angulus ille
Proximus accedat, qui nunc denormat agellum.
Nec mala me ambitio perdit.

EURAS. Illuc, qui Rempublicam tractare solebant, tranquillitatis causa recesserunt. Dici memini, scribit Cicero *de orat. I.* ludorum Romanorum diebus L. Crassum, quasi colligendi sui causa se in Tusculanum contulisse. Ipse Tullius filio suo roganti, ut de ratione dicendi, quæ Græce tradidit, Latine reddere posset, respondit, quam primum esset otium: otium autem primum summum datum est, quoniam aliquando Roma exeundi potestas data est. En! otium, quietem, tranquillitatemque animi, & quæ sine his haberi non potest, corporis valetudinem non Romæ, sed ruri quærebant. PHILOM. Non possum imperare mihi, quin ad Horatium meum redeam, qui cum notum illum induxisset apologum *L. II. Sat.* 6.

Rusticus urbanum murem mus paupere fertur
Accepisse cavo, veterem vetus hospes amicum:

ac

ac rusticus paulo post urbanum convenisset, atque pretiosa inter fercula, bonisque rebus lætum convivam egisset, tandem his verbis institutæ fabellæ exitum expedit:

- - - - - - cum subito ingens
Valvarum strepitus lectis excussit utrumque:
Currere per totum pavidi conclave, magisque
Exanimes trepidare, simul domus alta molossis
Personuit canibus. Tum rusticus: haud mihi vita
Est opus hac, ait, & valeas: me silva cavusque
Tutus ab insidiis tenui solabitur ervo.

Urb. Teneo, quæ dicis: nec diutius defraudabo ingenium meum, sed citis quadrigis in villam properare cogito: vos amico amice amicam manum porrigite. Euras. Dabimus operam, ut, quæ scire amas, ruri agenti proxime ad rem rusticam facientia suggeramus veterum scriptorum præcepta. Hæc vero, ne agrestia nimis tibi videantur, quæstionibus quibusdam non injucundis interpolabimus: Tu vero ipso rerum usu & novæ physicæ experimentis perpolies. Urb.

His me consolor: victurus suavius, ac si
Quæstor avus, pater atque meus, patruusque fuisset.
Horat. L. I. Sat. 4.

DIALOGUS VI.
DE COGNITIONE FUNDI.

ARGUMENTUM.

I. *De lectione, imitatione & experientia in re rustica.*
II. *De præsentia domini.*
III. *De officiis domini.*
IV. *De opera assidue adhibenda.*
V. *De triplici forma naturali fundi, campestri, collina & montana.*
VI. *De forma fundi artificiosa.*
VII. *De modo fundi.*

EURAS. Multo mane ades, Urbane, quo rustici, non urbani homines domo exire solent. URB. Non mirum, qui me illorum institutioni tradere decrevi, ita ut hujus rei cupido etiam ademerit somnum, cum constanter mihi viderer te ex Romanis illis scriptoribus audire disserentem. PHILOM. Vide, ne, dum somniando laboras, etiam laborando somnies. URB. Erectus ero. EURAS. Immo lento pede insistamus, &, ne tempus moleste & prodige teratur, prævia agricolationis principia præmittamus: post quæ pedetentim, velut medici quosdam fastidientes ægros, ad levia opera & exercitia te ducam. URB. Primo quidem me non ad ligonem, aut stivam, sed ad Catonem & Varronem condemnabis. EURAS. Bene divinasti: hos igitur veteres de re rustica scriptores, priusquam cum agricolatione contrahas, advocato in consilium! nec tamen sic mente dispositus, velut summam totius rei sententiis eorum consecutus; quippe ejusmodi scriptorum monumenta magis instruunt, quam faciunt artificem. *Col. L. I. c. 1.* URB. Multi profecto hos auctores legunt, parum tamen in ipsa scientia proficiunt. Quid ergo studiose etiam legentes

I. *De lectione, imitatione & experientia in re rustica.*

legentes perficit. EURAS. Uſus & experientia dominantur in artibus; nam ubi quid perperam adminiſtratum ceſſerit improſpere, vitatur, quod fefellerat illuminatque rectam viam docentis magiſterium. Quare noſtra præcepta non conſummare ſcientiam, ſed adjuvare promittunt. Nec ſtatim quisquam compos agricolationis erit his perlectis rationibus, niſi & obire eas voluerit & per facultates potuerit. Ideoque hæc velut adminicula ſtudioſis promittimus, non profutura per ſe ſola, ſed cum aliis. *Col. l. l.* URB. Voluntas igitur, ut velit, ac facultas ut poſſit ejusmodi rationes tenere a Columella requiritur. EURAS. Prudentia etiam, ut bene impendat; quæ ipſe uberius his verbis explicat: qui ſtudium agricolationi dederit, antiquiſſima ſciat hæc ſibi advocanda: prudentiam rei, facultatem impendendi, voluntatem agendi; nam is demum cultiſſimum rus habebit, qui & colere ſciet & poterit, & volet. Neque enim ſcire, aut velle cuiquam ſatis fuerit ſine ſumptibus, quos exigunt opera: nec rurſus faciendi, aut impendendi voluntas profuerit ſine arte, quia caput eſt in omni negotio, noſſe quid agendum ſit, maximeque in agricultura, in qua voluntas facultasque citra ſcientiam ſæpe magnam dominis afferunt jacturam, cum imprudenter facta opera fruſtrantur impenſas. *Col. l. l.* URB. Voluntati, quam habeo, facultates, quas poſſum, adjungam: ſed artem, qua ratione conſequar, nondum perſpectam habeo. EURAS. Bivium nobis ad culturam dedit natura, Varronis verba ſunt *L. I. c.* 18. experientiam & imitationem: antiquiſſimi agricolæ tentando pleraque conſtituerunt, liberi eorum magnam partem imitando. Nos utrumque facere debemus & imitari alios & aliter ut faciamus experientia tentare quædam, ſequentes non aleam, ſed rationem aliquam. URB. Et quos imitari jubes? EURAS. Diligens paterfamilias, cui cordi eſt ex agri

 cultu

cultu certam ſequi rationem rei familiaris augendæ, maxime curabit, ut ætatis ſuæ prudentiſſimos agricolas de quaque re conſulat & commentarios antiquorum ſedulo ſcrutetur atque æſtimet, quid eorum quisque ſenſerit, quid præceperit? an univerſa, quæ majores prodiderunt, hujus temporis culturæ reſpondeant? an aliqua diſſonent? *Col. L. I. præf.* Propterea Plinius *L. XVIII. S.* 7. monet, peritiam villicorum in cura habendam eſſe. Urb. Quos igitur villicos conſulam? Euras. Varro *L. I. c.* 19. priores fundi poſſeſſores & vicinos cæteris præfert, dum ſumus novicii, inquiens, triplici regula agendum nobis: ſuperioris domini inſtituto & vicinorum & experientia quadam. Urb. Dabo & huic rei operam: cætera labore alieno facturus. Euras. Ac ne iſta quidem præſidia, Columella *L. I. c.* 1. monet, nec aſſiduus labor & experientia villici, nec facultates & voluntas impendendi tantum pollet, quantum vel una præſentia domini; quæ niſi frequens operibus intervenerit, ut in exercitu cum abeſt imperator, cuncta ceſſant officia. Ideo maxime reor, inquit, hoc ſignificantem Pœnum Magonem ſuorum ſcriptorum primordium talibus auſpicatum ſententiis: qui agrum parabit, domum vendat, ne malit urbanum, quam ruſticum larem colere. Cui magis videlicet cordi fuerit urbanum domicilium, is exiguos ex prædio ruſticos capiet fructus: aut ſi hos expectat, prius illud vendat. Quod ego præceptum, Columella adjungit, ſi poſſet his temporibus obſervari, non immutarem. Magonem iſthæc inclementer atque non ex utilitate publica ſcripſiſſe Plinii *l. l.* opinio eſt: excuſat tamen duriora præcipientem, ut appareat aſſiduitatem deſideratam ab eo. Urb. Nulla igitur, aut certe remotiora nulla ab illis comparanda prædia, quos fori negotia frequenter in urbe ligant? Euras. Rem tenes ex Columellæ ſententia: nunc quoniam plerosque noſtrum,

II. *De præſentia domini.*

noſtrum, inquit, civilis ambitio ſæpe evocat, ac ſæpius detinet evocatos, ſequitur, ut ſuburbanum prædium commodiſſimum eſſe putem, quo ut occupato quotidianus excurſus facile poſt negotia fori contingat. Cenſeo igitur, idem *L. I. c.* 2. ſcribit, in propinquo agrum mercari, quo & frequenter dominus veniat & frequentius ſe venturum, quam ſit venturus denunciet: ſub hoc enim metu cum familia villicus erit in officio. Urb. Meum igitur prædium maxime opportunum, quo & excurrere, & remeare fere eadem hora poſſum. Sed quid de remotioribus? Euras. Qui longinqua rura mercantur, vivi cedunt ſervis ſuis: quoniam quidem & illi tam longa dominorum diſtantia corrumpuntur & corrupti poſt flagitia, quæ commiſerunt, ſub expectatione ſucceſſorum, rapinis magis quam culturæ ſtudent. *Col. L. I. c.* 1. Urb. Id ipſum peſſimo exemplo didici, cum raro aut nunquam mea rura inviſiſſem. Euras. Ignorabas nempe, quo Cato fertur fuiſſe uſus, præceptum: mercaturis agrum eſſe reviſendum ſæpius eum, quem velint mercari; nam prima inſpectione neque vitia, neque virtutes abditas oſtendit, quæ mox retractantibus facilius apparent. *Col. L. I. c.* 4. Prædium cum parare cogitabis, monet laudatus Cato *c.* 1. ſic in animo habeto, uti ne cupide emas, neve operæ tuæ parcas viſere, & ne ſatis habeas ſemel circumire. Quoties ibis, toties magis placebit, quod bonum erit. Et *c.* 4. ſcribit: ruri ſi recte habitaveris, libentius & ſæpius venies, fundus melior erit, minus peccabitur, fructi plus capies: frons occipitio prior eſt. Columella igitur *L. IV. c.* 18. oculos & veſtigia domini res agro ſaluberrimas recte vocat. Et *L. III. c.* 21. illud Virgilii Georg. II. aſſumens:

Et quocunque deus circum caput egit honeſtum,

adjungit: verum quocunque domini præſentis oculi frequen-

 ter

ter accessere, in ea parte majorem in modum fructus exuberat. Ideo majores fertilissimum in agro oculum domini dixere. *Plin. L. XVIII. S.* 8. Et Palladius *L. I. T.* 6. præsentia domini, scribit, provectus est agri. Persa quoque ille apud Xenophontem *in œconom.* interrogatus, quæ res potissimum saginaret equum? respondit: oculus domini. Urb. Ipsus igitur operi manum adjiciam? aut quid agam iners, aut certe laboris parum gnarus? Euras. Igitur quidquid dabitur occasionis, ruri moretur dominus; quæ non sit mora segnis, nec umbratilis; nam diligentem patremfamilias decet agri sui particulas omnes & omni tempore anni frequentius circumire, quo prudentius naturam soli, sive in fructibus & herbis, sive jam maturis frugibus contempletur: nec ignoret, quid quid in eo recti fieri poterit; nam illud vetus est, & Catonis: agrum pessime multari, cujus dominus, quid in eo faciendum sit, non docet, sed audit villicum. *Col. L. I. c.* 2. Paterfamilias ubi ad villam venit, scribit Cato, fundum eodem die, si potest, circumeat: si non eo die, at postridie. Ubi cognovit, quomodo fundus cultus siet operaque, quæ facta infectaque sient, postridie ejus diei villicum vocet, roget quid operis siet factum, quid restet, satisne tempori opera sient confecta, possitne, quæ reliqua sient, conficere? *Cat. c.* 2. Urb. Hæc quidem cum serenum est cœlum. Euras. Cum tempestates pluviæ fuerint, videto, quot dies, quæve opera per imbrem fieri potuerint, villam purgari, frumenta transferri, stercus foras efferri, sterquilinium fieri, semen purgari, fossas veteres tergeri, viam publicam muniri, vepres recidi, hortum fodiri, pratum purgari, virgas vinciri, spinas runcari, expinsi far, mundicias fieri - - - rationes putare, argentariam, frumentariam, quid venierit, quid exactum sit - - si quid desit in annum, uti paretur, quæ supersint, uti veneant: pecus

III. *De officio Domini.*

pecus consideret, auctionem uti faciat: vendat frumentum, boves vetulos, armenta delicula (reicula) &c. *Cat. l. l.* URB. Superi! plura incumbunt domino, quam famulis. EURAS. Dubitas etiam? Quid vero Philomusus secum? PHILOM. Festivam illam Phaedri L. II. 8. fabulam de cervo, qui se bubili condidit, cui ex bobus unus:

- - - - salvum te cupimus quidem:
Sed ille, qui oculos centum habet, si venerit,
Magno in periclo vita (versatur) vertetur tua.
Hæc inter ipse dominus a cœna redit:
Et quia corruptos viderat nuper boves,
Accedit ad præsepe: cur frondis parum est?
Stramenta desunt? tollere hæc aranea
Quanti est laboris? dum scrutatur singula
Cervi quoque alta est conspicatus cornua:
Quem convocata jubet occidi familia,
Prædamque tollit. Hæc significat fabula:
Dominum videre plurimum in rebus suis.

IV. *De opera assidue adhibenda.*

URB. Credamne tantum operæ adhibendum rei rusticæ, cujus fructus naturæ potius, quam artis & laboris emolumenta sunt? EURAS. Hoc ipsum Plinius *L. XXIII. S.* 1. Pomonam inter & Tellurem discrimen posuit: quod hæc omnia per laborem, illa pleraque suapte natura largiatur: & Cato cæteris præceptis velut princeps præmisit: in re rustica operæ ne parcas. *Plin. L. XVIII. S.* 6. Cogitato, si nihil fiet, nihilominus sumptum futurum. *Cat. c.* 39. Sive enim operi labore insistant, sive otio torpescant famuli, iidem semper sunt sumptus, minime proventus iidem. Atque ideo opera omnia mature conficias, monet Cato, face: nam res rustica sic est, si unam rem sero feceris, omnia opera sero facies. *Cat. c.* 5. Unum enim ac solum dominatur in rusticatione, quid

quid quid exigit ratio culturæ, femel facere: quippe cum emendatur vel imprudentia, vel negligentia, jam res ipfa decoxit, nec in tantum poftmodum exuberat, ut & fe amiffam reftituat, & quœftum temporum præteritorum refarciat. *Col. L. I. c.* 8. Nam etfi multum prodeft fcientia, plus tamen obeft imprudentia, vel negligentia, maxime in rufticatione, cujus difciplinæ caput femel eft feciffe, quid quid exegerit ratio culturæ - - - Prælabentis autem temporis fuga quam fit irreparabilis, quis dubitet? Ejus igitur memor, præcipue femper caveat, ne improvidus ab opere vincatur. Res eft agreftis infidiofiffima cunctanti. *Colum. L. XI. c.* 1. Hæc cum Columella fcripfiffet, & illum ex Hefiodo verfum attuliffet (cujus fenfus eft: femper autem dilator operis vir cum detrimentis luctatur) profequitur: quare vulgare illud de arborum pofitione rufticis ufurpatum: ferere ne dubites, id villicus ad agri totum cultum referri judicet credatque, prætermiffas non duodecim horas, fed annum periiffe, nifi fua quaque die, quod inftat, effecerit; nam cum propriis pene momentis fieri quidque debeat: fi unum opus tardius, quam oporteat, peractum fit, cæteræ quoque, quæ fequuntur, culturæ poft jufta tempora ferius adhibentur, omnisque turbatus operis ordo fpem totius anni fruftratur. *Idem l. l.* Atque inde nihil eft fœdius agricolis, quam geftæ rei pœnitentia. *Plin. L. XVII. S.* 19. adeoque nihil fero faciendum in agricultura omnes cenfent, iterumque fuo quæque tempore facienda. Ex tertio præcepto: prætermiffa fruftra revocari. *Idem L. XVIII. S.* 8. Urb. De hac philofophia amo te plurimum, videns magnam ex negligenti opera non folum temporis, fed & rerum imminere jacturam. Euras. Jam propius ad cognitionem fundi accedamus. Urb. Optime, nam & prædium noftrum jam ingredimur. Euras. Non prædium.

dium, ſed parvum quoddam regnum hic habes, Urbane. Quæ enim jucunda variantis naturæ forma, quæ amplitudo, quæ ſitus amœnitas, quam apte omnia in unius ſepis tutela diſpoſita! Urb. Non ego urbanam hanc laudem, ſed ut, quæ ſit fundi forma, ediſſeras, expecto. Euras. Formæ cum duo genera ſint, una, quam natura dat, altera, quam ſatio-nes imponunt: prior quod alius ager bene natus, alius male: poſterior, quod alius fundus bene conſtitutus ſit, alius male. *Varr. L. I. c.* 6. hinc aliam natura vario fundi ſitu, conditio-ne & habitu, aliam ars & induſtria humana bona malave cultura tribuit; hinc illa naturalis, hæc artificioſa compellatur. Dicam prius de naturali. Igitur cum tria genera ſint a ſpecie ſimplici agrorum, campeſtre, collinum, & montanum, eſt ex his tribus quartum, ut in eo fundo, in quo hæc duo vel tria ſunt, ut multis locis licet videri. *Varr. l. l.* campum, non æquiſſima ſitum planicie, nec perlibrata, ſed exigue prona: collem, clementer & molliter aſſurgentem: montem, non ſublimen & aſperum, ſed nemoroſum & herbidum calli-diſſimi ruſticarum rerum maxime probaverunt. His autem generibus ſingulis ſenæ ſpecies contribuuntur: ſoli pinguis, vel macri: ſoluti, & ſpiſſi: humidi, & ſicci: quæ qualitates inter ſe miſtæ vicibus, vel alternatæ plurimas efficiunt agrorum varietates: eas enumerare non eſt artificis agricolæ. *Col. L. II. c.* 2. Urb. Vides in meo prædio hic quidem agrum campeſtrem, illic collinum modeſte aſſurgentem, iſtic montana loca, ſupra quæ alpes & horrida juga: demum & quartam ſpeciem ex illis tribus compoſitam: ſed quid interſit, non intelligo. Euras. Ex Varrone diſces: e quibus tribus faſtigiis ſimplicibus ſine dubio infimis, inquit iſte, alia cultura aptior, quam ſummis, quod hæc calidiora quam ſumma: ſic collinis, quod ea tepidiora quam infima, aut ſumma.

V. *De triplici forma naturali fundi, campeſtri, collina & montana.*

Hæc apparent magis ita eſſe in latioribus regionibus, ſimplicia cum ſunt. Itaque ubi lati campi, ibi magis æſtus, & eo in Apulia loca calidiora, ac graviora. Et ubi montana - - - quod leviora, & ideo ſalubriora. Qui colunt deorſum, magis æſtate laborant: qui ſurſum magis hieme: verno tempore in campeſtribus maturius eadem illa feruntur, quam in ſuperioribus; & celerius hic, quam illic coguntur: nec non ſurſum, quam deorſum tardius feruntur ac metuntur. Quædam in montanis prolixiora naſcuntur ac firmiora propter frigus, ut abietes, ac ſappini. Hic, quod tepidiora, populi ac ſalices: ſurſum fertiliora, ut arbutus, ac quercus: deorſum, ut nuces Græcæ, ac mariſcæ fici. In collibus humilibus ſocietas major cum campeſtri fructu, quam cum montano: in altis contra. Propter hæc tria faſtigia formæ diſcrimina quædam fiunt ſationum, quod ſegetes meliores exiſtimentur eſſe campeſtres, vineæ collinæ, ſilvæ montanæ: plerumque hiberna iis eſſe meliora, qui colunt campeſtria, quod tunc prata ibi herboſa, putatio arborum ibi tolerabilior. Contra æſtiva montanis locis commodiora, quod ibi tum & pabulum multum, quod in campis aret: ac cultura arborum aptior, quod tum illic frigidior aer - - - Hæc atque hujuſcemodi tria faſtigia agri ad colendum diſpariliter habent momentum. *Varr. L. I. c.* 6. Quapropter vel a majoribus traditum, poſſidenti, vel empturo fundum præcipua cura ſit ſcire, quod maxime regionis genus probetur, ut vel careat inutili, vel mercetur laudabilem. Quod ſi voto fortuna ſubſcripſerit, agrum habebimus ſalubri cœlo, uberi gleba, parte campeſtri, parte alia collibus vel ad orientem, vel ad meridiem molliter devexis, terreniſque aliis cultis, atque aliis ſilveſtribus & aſperis - - - Campus in prata & arva ſalictaque & arundineta digeſtus ædificio ſubjaceat. Colles alii vacui

vacui arboribus, ut solis segetibus serviant, quæ tamen modice siccis ac pinguibus campls melius, quam præcipitibus locis proveniunt. Ideoque etiam celsiores agri frumentarii planicies habere & quam mollissime devexi, ac simillimi debent esse campestri positioni. *Col. L. I. c.* 2. URB. Qua ratione meliores illi, qui paulum devexi, ac qui ad libellam plani sunt campi? EURAS. Campester locus ille melior, qui totus æquabiliter in unam partem vergit, quod is, cum aquæ non habent delapsum, fieri solet uliginosus: eo magis, si est inæqualis, eo deterior, quod fit propter lacunas aquosus. *Varr. l. l.* URB. Hæc igitur diversa fundi forma ipsius etiam soli diversam inducit conditionem, ut aliud pingue, vel macrum, aliud solutum, vel spissum, aliud humidum, vel siccum, atque adeo etiam miram pro diversa frugum natura perficit varietatem. In moderate siccis & pinguibus, molliter deflexis humilioribus collibus melior proventus segetum, ac in montanis, ac præcipitibus locis: adeoque locus campester in unam partem æquabiliter vergens magis commendatur, quam æquata planicies: & collis modeste turgescens tam segetes habet lætiores, quam vineas. EURAS. Gaudeo vehementer, quod jam rusticari incipias. Atque ex his sequitur secundum illud, scribit Varro, quali terra solum sit fundi, a qua parte vel maxime bonus, aut non bonus appelletur: refert enim quæ res in eo seri nascique & cujusmodi possint. Non enim eadem omnia in eodem agro recte possunt; nam ut alius est ad vitem appositus, alius ad frumentum, sic de cæteris alius ad aliam rem. *Varr. L. I. c.* 7. Viden' quam multa tuo huic prædio conveniant? URB. Forma, quam non naturæ beneficio, sed hominum industriæ debemus, ad voluptatem faciet, non ad utilitatem. EURAS. Immo magis ad hanc, quam ad illam. De formæ cultura hoc dico,

VI. *De forma fundi artificiosa.*

dico, verba Varronis funt, quæ fpecie fiant venuftiora, fequi, ut majore quoque fructu fint: ut qui habent arbufta, fi fata funt in quincuncem, propter ordines atque intervalla modica. Itaque majores noftri ex arvo æque magno, fed male confito & minus multum & minus bonum faciebant vinum & frumentum, quod quæ, fuo quidque loco, funt pofita, ea minus loci occupant & minus officit aliud alii a Sole ac Luna & vento. Hoc licet conjectura videre ex aliquot rebus, ut nuces integras, quas uno modio comprehendere poffis, quod putamina fuo loco quæque habet natura compofita, cum easdem, fi fregeris, vix fesquimodio concipere poffis. Præterea quæ arbores in ordinem fatæ funt, eas æquabiliter ex omnibus partibus Sol ac Luna coquunt: quo fit ut uvæ & oleæ plures nafcantur & ut celerius coquantur; quas res duas fequuntur altera illa duo, ut plus reddant mufti & olei & pretii pluris. *Varr. L. I. c. 7.* Urb. Certiffimum effe video, quod cum fuo quodque loco pofitum, minorem locum occupet, vites quoque & arbores per ordinem pofitas æqualiter Solis, Lunæ, pluviæ ac ventorum beneficio frui, fructus celerius coqui ac reddi uberiores; ut adeo nobis etiam magis proficuus bene cultus agellus, quam ampliffimus fundus neglectus. Omnes igitur fumptus in culturam conjiciam. Euras. Ne quid nimis, Urbane! manu ferendum, non thylaco: nihil enim minus expedit, quam agrum optime colere. *Plin. L. XVII. S. 7.* L. Tarius Rufus millies centena feftertium millia coemendis colendisque agris impendit, atque rem omnem cultura optima ita peffime decoxit, ut eo mortuo nemo fe pro hærede gefferit. Propterea Plinius *l. l.* modum judicem rerum omnium utiliffimum, & bene colere neceffarium, optime colere damnofum effe dixit. Et Cato *c. 1.* fcito idem agrum quod hominem, quamvis quœftuofus fit, fi fumptuofus erit, relinqui

non

non multum. Urb. Idem Plinius *l. l.* nihil damnofius effe afferit deferto agro: quid ergo damnat agrum optime colere? Euras. Bene igitur colam, ne defertus jaceat: non vero optime, feu maximis fumptibus, ne ipfus fame peream. Hinc Catonis oraculo obfequaris velim, qui interrogatus, quid eft primum? refpondit: bene colere. Quid fecundum? bene arare. Quid tertium? ftercorare. *Cat. c.* 61. & *Plin. L. XVIII. S.* 49. Sed tui hi agri devaftatæ areæ præbent fpeciem, ac fi ab Evandri temporibus nec aratrum, nec lætamen fenfiffent. O! fi faltem partem illorum melius exoluiffet; nam, ut fcribit Palladius, fæcundior eft culta exiguitas, quam magnitudo neglecta - - Modum tene æftimatis facultatibus tuis in affumptione culturæ, ne fuperatis viribus, excedente menfura, turpiter deferas, quod arroganter affumis. *Pallad. L. I. T.* 6. Hinc Columella, quod unus de feptem fapientibus in perpetuum pofteritati pronunciavit, adhibendum modum menfuramque rebus, non folum aliud acturis, fed & agrum paraturis dictum cupit intelligi, ne majorem, quam ratio calculorum patiatur, emere velit; quam in rem laudat illa Virgilii verba:

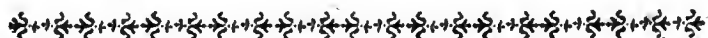
VII. *De modo fundi.*

- - - - laudato ingentia rura,
Exiguum colito

cum & acutiffima gens Pœnorum dixerit: imbecilliorem agrum quam agricolam effe debere; quoniam cum fit colluctandum cum eo, fi fundus prævaleat, allidi dominum; nec dubium, quin minus reddat laxus ager non recte cultus, quam anguftus eximie. Nec dubitat afferere, feptena illa jugera poft exactos reges viritim divifa majores quœftus antiquis retuliffe, quam nunc præbeant ampliffima vervacta. Velut etiam Curius Dentatus, deferente fibi poft infignem victoriam populo, quinquaginta foli jugera repudiato eo munere plebeja menfura con-

contentus fuit. *Col. L. I. c.* 3. perniciofum intelligi civem, dicens, cui feptem jugera non effent fatis; cum etiam dona ampliffima imperatorum, ac fortium civium fuerint, quantum quis uno die plurimum circumaraviffet. Et hinc modum agri inprimis fervandum antiqui putavere; quippe ita cenfebant, fatius effe minus ferere & melius arare: latifundia perdidiffe Italiam & provincias. *Plin. L. XVIII. S.* 4. *& feq.* Et quamvis propulfis hoftibus agri & imperii fines proferrentur, criminofum tamen fenatori fuit ultra quinquaginta (quingenta in *Varr. L. I. c.* 2. *Liv. L. VII. c.* 10. *Plin. l. l. Val. Maxim. L. VIII. c.* 6. leguntur) jugera poffediffe, fuaque lege C. Licinius damnatus eft, quod mille jugerum agri cum filio poffideret, emancipandoque filium fraudem legi feciffet. *Liv. l. l.* Modus ergo, qui in omnibus rebus, ut bene Columella *l. l.* concludit, etiam parandis agris adhibebitur; tantum enim obtinendum eft, quanto eft opus, ut emiffe videamur, quo potiremur, non quo oneraremur ipfi atque aliis fruendum eriperemus, more præpotentium, qui poffident fines gentium, quos nec circumire equis quidem valent - - - Modus autem erit fua cuique moderata voluntas facultasque; neque enim fatis eft, poffidere velle, fi colere non poffis. Urb. Fruftra de modo fundi differis, qui & noftram & antiquam menfuræ rationem nefcio. Euras. Jugum vocant, quod juncti boves uno die exarare poffint: verfum dicunt centum pedes quoquoverfum quadratum: jugerum quod quadratos duos actus habet: actus quadratus qui & latus eft pedes CXX. & longus totidem. *Varr. L. I. c.* 10. Et Plinius *l. l.* actus in quo boves agerentur cum aratro uno impetu jufto: hic erat CXX. pedum duplicatusque in longitudinem jugerum faciebat. Ergo duo actus, infert Columella *L. V. c.* 1. jugerum efficiunt longitudine pedum CCXL. latitudine pedum CXX.

CXX. Noftris hujus provinciæ moribus jugerum vocamus, quod tres equi uno die exarare poffunt. Atque adeo non fatis certa aut æqualis hæc eft dimenfio. Jufta tamen cenfetur effe, fi ager fit in CC. paffus minores, feu circiter CCCXXXIII. pedes in longitudine & XXXVI. paffus feu LX. pedes in latitudine porrectus, feu quoquoverfum quadratum CXVIII. paffus, feu CLXXXXVI—· pedes numeret.

DIALOGUS VII.

DE VARIA FUNDI, BONÆ MALÆVE TERRÆ NATURA.

ARGUMENTUM.

I. *Varia fundi, terræque natura.*
II. *Quæ præftabilior?*
III. *Eft æque fructuum diverfa natura, nec omnia terræ tribuenda.*
IV. *Quæ fit terra cariofa.*
V. *Quæ dulcis & amara.*
VI. *Quomodo dignofcatur.*
VII. *De aliis fignis bonæ terræ.*
VIII. *Quæ fit terra tenera.*
IX. *De fapore terræ.*
X. *Quæ terra optima.*

EURAS. Explorata fundi dimenfione, quam per tuos fufcipies, ejus quoque natura & conditio indaganda eft, quali terra, ut Varro loquitur, folum fit fundi, a qua parte vel maxime bonus, aut non bonus appelletur; refert enim, quæ res in eo feri, nafcique & ejusmodi poffint: non enim eadem omnia in eodem agro recte poffunt; nam ut alius eft ad vitem appofitus, alius ad frumentum, fic de cæteris alius ad aliam rem. *Varr. L. I. c. 7.* Jam varias difficillimasque terrarum fpecies

I. *Varia fundi, terræque natura.*

ſpecies pernoſcere, atque in his ipſis habere cognitum, quid recuſet collis, quid campeſtris poſitio, quid cultus, quid ſilveſter ager, quid humidus & graminoſus, quid ſiccus & ſpurcus, ratione quoque diſpicere, *Col. L. I. præf.* hoc opus, hic labor eſt. Terra igitur, ut Varro *L. I. c.* 9. indicat, alia lapidoſa, alia argilloſa, eaque aut magis, aut minus temperate, & ideo alia humidior, alia aridior, alia pinguior, alia macrior, alia calidior, alia frigidior, alia denſior, alia rarior, alia gravior, alia levior (nec enim vacat per omnes ſpecies evagari) quæ qualitates inter ſe miſtæ plurimas efficiunt agrorum varietates. *Col. L. II. c.* 2. *& L. III. c.* 12. Urb.

II. *Quæ præſtabilior?* Ex tam varia, tam diverſa fundi natura, quæ ſit felicior, ac rebus noſtris quœſtuoſior, fac, intelligam. Euras. Præprimis dicendum eſt, Columella reſpondet, ex omnibus quæ terra progeneret, plura campo magis, quam colle, plura pingui ſolo, quam macro lætari. De ſiccaneis & riguis non comperimus, utra numero vincant, cum utique pene infinita ſint, quæ ſiccis, quæque humidis locis gaudent; ſed ex his nihil non melius reſoluta humo, quam denſa provenit. Ad confirmandam hujus rei veritatem illud Virgilii *Georg. II.* afferens:

Et cui putre ſolum: namque hoc imitamur arando,

ait: neque enim aliud eſt colere, quam reſolvere & fermentare terram; ideoque maximos quœſtus ager præbet. Idem pinguis ac putris, quia cum plurimum reddat, minimum poſcit: & quod poſtulat, exiguo labore atque impenſa conficitur. Præſtantiſſimum igitur tale ſolum jure dicatur. Proximum deinde huic pinguiter denſum, quod impenſam coloni laboremque magno fœtu remuneratur. Tertia eſt ratio loci rigui, quia ſine impenſa fructum reddere poteſt - - Nullum deterius habetur genus, quam quod eſt ſiccum pariter & denſum

ſum & macrum; quia cum difficulter tractetur, tum ne tractatum quidem gratiam refert: nec relictum pratis vel paſcuis abunde ſufficit. Quapropter ejusmodi agrum velut peſtilentem refugiendum eſſe monet, nam ſive exerceatur, ſive ceſſet, aut mortem affert, aut teterrimam mortis comitem famem, ſi Græcis Camœnis habemus fidem clamitantibus: fame miſerrima emori & fatum ſequi. *Col. L. II. c.* 2. Atque ſic magna tria diſcrimina terræ: quod refert, utrum ſit macra, an pinguis, an mediocris. Quoad culturam pinguis fæcundior ad multa, macra contra: itaque in iis - - - neque arbores prolixas, neque vites veraces, neque ſtramenta videre craſſa poſſis - - arbores plerasque ac prata retorrida & muſcoſa. Contra in agro pingui - - licet videre ſegetes fructuoſas ac reſtibiles, & arbores prolixas, & omnia ſine muſco. In mediocri autem terra - - - quo propius accedit, ut non ſit macra, quam ut ſit jejuna, eo ad omnes res commodior, quam ſi inclinavit ad illud quod deterius. *Varr. L. I. c.* 9. Urb. Qua autem ratione conſtare poteſt, quod fundi hujus natura culturæ patiens ſit & idonea? Euras. Non male inquit Varro *l. l.* ſigna ſumi poſſe aut ex ipſius terræ conditione, aut ex fructibus, quæ naſcuntur ex ea. Philom. Bene igitur monet Virgilius Georg. I.

Ac prius ignotum ferro quam ſcindimus æquor,
Ventos & varium cœli prædiſcere morem
Cura ſit, ac patrios cultusque habitusque locorum,
Et quid quæque ferat regio, & quid quæque recuſet:
Hic ſegetes, illic veniunt felicius uvæ,
Arborei fœtus alibi.

III. *Eſt æque fructuum diverſa natura,*

Urb. Cum igitur terra pinguis maxime opima ac omnium optima ſit, illa quoque omnes nobis ubique fructus large promittet. Philom. Hoc ut fiat, vel in pinguiſſima etiam, citius

nec omnia terræ tribuenda. tius fcarabæus dabit mel, aut culex lac: non legifti fcilicet Virgilium *L. II. Georg.* canentem:

Nec vero terræ ferre omnes omnia poffunt:
Fluminibus falices, craffique paludibus alni
Nafcuntur: fteriles faxofis montibus orni:
Littora myrtetis lætiffima: denique apricos
Bacchus amat colles, Aquilonem & frigora taxi.

Euras. Alia enim loca appofita funt ad fœnum, alia ad frumentum: alia ad vinum, alia ad oleum - - - Neque enim in pingui terra omnia feruntur recte: neque in macra nihil; certius enim in tenuiore terra ea, quæ non multo indigent fucco - - Sic alia, quæ humidum locum quærunt - - Item alia, quæ arida loca fequuntur: fic umbrofis locis alia feras. *Varr. L. I. c.* 23. Eadem de caufa funt, quæ non poffunt vivere nifi in loco aquofo, aut etiam aqua, & indifcriminatim, ut alia in lacubus, ut arundines - - - In Gallia transalpina intus ad Rhenum, cum exercitum ducerem, aliquot regiones acceffi, ubi nec vitis, nec olea, nec poma nafcerentur. *Id. L. I. c.* 7. Plura hac de re paulo ante diximus *Dialog. VI. S.* 5. Urb. Cœli itaque ipforumque fructuum natura, non diverfa terræ indole hanc induci varietatem dicas. Euras. Multa plagæ conditioni, plura naturæ fructuum, fed quod hic felicius nafcantur, quam illic, plurimum terræ benignitati debemus: eo enim lætiores prodeunt, quo tellus magis ipforum naturæ refpondet; quod pluribus exemplis J. Græcinus apud Columellam declarat: neque enim nimium calidum folum poffe tolerare vitem, quia inurat: neque prægelidum, quoniam velut ftupentes & congelatas radices nimio frigore moveri non finat; neque humidum, quoniam cum fe promunt vites, modico tepore evocant humorem terræ jufto majorem, qui putrefacit depofita femina. Rurfus nimiam ficcitatem deftituere

tuere plantas dicit naturali alimento, aut in totum necare, aut ſcabras & retorridas facere: perdenſas humum cœleſtes aquas non ſorbere, nec facile perflari, facillime perrumpi & præbere rimas, quibus ſol ad radices ſtirpium penetret, eademque velut conclauſa & coarctata ſemina comprimere atque ſtrangulare: raram ſupra modum velut per infundibulum transmittere imbres, & ſole ac vento penitus ſiccari atque exareſcere: gravem terram vix ulla cultura vincibilem: levem vix ulla ſuſtineri: pinguiſſimam & lætiſſimam luxuria, macram ac tenuem jejunio laborare. Opus eſt, inquit, inter has tam diverſas inæqualitates magno temperamento, quod in corporibus quoque noſtris deſideratur, quorum bona valetudo calidi & frigidi, humidi & aridi, denſi & rari certo & quaſi examinato modo continetur. *Col. L. III. c.* 12. Quæ autem hic de vite, ea de omni genere fructuum dicta accipe, ita ut ſi illi regionis conditio non reſiſtat, accedente benigna terræ qualitate, ſeu quæ naturæ illius arrideat, quidve lætius creſcat, utpote cui uni, ut ait Plinius *L. II. S.* 63. rerum naturæ partium, eximia propter merita, cognomen addidimus maternæ venerationis. URB. Ita jam ſatis mihi aperta: ſed quibus ex ſignis terræ fœcunditas dignoſci poſſit, inſcius ſum & rudis. EURAS. Hac ipſa in re ſcriptores maxime colliduntur; cum alii ex tactu, alii ex colore, alii ex ſapore, alii ex aliis ſignis ejus fertilitatem metiuntur: alii nigram, alii rubram, alii cinericiam, alii argilloſam, alii ſabuloſam, alii levem & ſolutam, alii ſpiſſam & gravem præferunt. URB. Juvat hanc pugnam intueri. EURAS. Cato breviter atque ex more ſuo vitia determinat: terram carioſam caveto, ne ares, neve plostrum, neve pecus impellas: ſi ita non caveris, quo impuleris, triennii fructum amittes. *Cat. c.* 5. Terram cave carioſam tractes. *Id. c.* 34. Quid putamus hac appellatione tantopere

IV. *Quæ ſit terra carioſa.*

M 2

topere reformidari, quærit Plinius *L. XVII. S.* 3. ut pene veſtigiis quoque interdicat? redigamus ad ligni cariem, & inveniemus illa, quæ in tantum abominatur, vitia, aridæ, fiſtuloſæ, ſcabræ, caneſcentis, exeſæ & pumicoſæ. Plus dixit una ſignificatione, quam poſſit ulla copia ſermonis enarrari. Eſt enim interpretatione vitiorum quædam, non ætate - - - ſed natura ſua anus terra & ideo infœcunda ad omnia, atque imbecilla. URB. Unde hæc terræ caries, ſi non inſtar anus ſeneſcat? EURAS. Ruſtici apud Columellam *L. II. c.* 4. eam carioſam fieri dicunt, cum poſt longas ſiccitates levis pluvia ſuperiorem partem glebarum madefacit, inferioremque non attingit - - - Quæ ſic ſubacta ſunt arva continuo triennio ſterilitate afficiuntur. Noſtri ruſtici mortuam & infœcundam vocant, qualis vomere altius impreſſo eruitur. Sunt autem variæ diſſimillimæque terrarum ſpecies, ut obſervat Columella *L. I. præf.* quarum non nullæ colore, non nullæ qualitate fallunt. Atque in aliis regionibus nigra terra, quam pullam vocant, eſt laudabilis: in aliis pinguis rubrica melius reſpondet: quibusdam putres arenæ fœcunditate vel robuſtiſſimum ſolum vincunt: in Aſia denſa & glutinoſa terra maxime exuberat. Plurimi antiquorum, qui de rebus ruſticis ſcripſerunt, quaſi confeſſa, nec dubia ſigna pinguis ac frumentarii agri eſſe tradiderunt dulcedinem ſoli propriam, herbarum & arborum proventum, nigrum colorem & cinereum. De cæteris vero ſignis, an non fallant, Columella ambigit *L. II. c.* 2. Corn. vero Celſum admirari non deſinit, ſic ſententia & viſu deerraſſe, ut oculis ejus tot paludes, tot etiam campi ſalinarum non occurrerent, quibus fere contribuuntur prædicti colores; nullum enim temere videmus locum, qui modo pigrum contineat humorem, non eundem vel nigri, vel cinerei coloris; niſi forte in eo fallor ipſe, inquit, quod non putem

tem, aut in ſolo limoſæ paludis & uliginis amaræ, aut in maritimis areis ſalinarum gigni poſſe læta frumenta. Hoc argumento cum judicaret antiquos eſſe convictos, colorem haud eſſe certam bonitatis notam, frumentarium agrum aliis terræ qualitatibus dicit æſtimandum, præprimis dulcedine, qua ſi ſolum careat, parum eſt, etſi colore præſtare videatur. Plinius tamen *L. XVII. S.* 3. terram ſalſam præciſe ac in omnibus non rejicit, eique multa melius credi autumat, utpote tutiora a vitiis innaſcentium animalium; & *S.* 47. in terra ſalſa palmas ſeri, & vitibus lachrymoſis aquam ſalſam aſpergi, eaque lentiſcum ali ſuadet. At Columella *L. III. c.* 9. ſalſam terram maxime vitibus inimicam, eumque ſuccum radicibus ſubminiſtrandum ducit, qui nec amarus, nec ſalſus ſit, ne ſaporem vini corrumpat & incrementa virentium veluti quadum ſcabra rubigine coerceat, ſi modo credimus Virgilio dicenti:

V. *Quæ dulcis & amara.*

Salſa autem tellus & quæ perhibetur amara,
Frugibus infelix, ea nec manſueſcit arando:
Nec Baccho genus aut pomis ſua nomina ſervat.

Vitis vero præ cæteris omnibus ſuccum ex vicina terra provocat, eique ſimile grati aut ingrati ſaporis vinum nobis præbet. Urb. Qua ratione ſaporem terræ explorare licebit? Euras. Saporem quoque dignoſcemus, ſi ex ea parte agri, quæ maxime diſplicebit, effoſſæ glebæ & in fictili vaſe madefactæ dulci aqua permiſceantur ac more fœculenti vini diligenter colatæ guſtu explorentur; nam qualem traditum ab eis retulerit humor ſaporem, talem eſſe dicemus ejus ſoli. *Col. L. II. c.* 2. Id ipſum Columella *L. de arbor. c.* 3. perhibet: agrum antequam vineis obſeras, explorato, qualis ſaporis ſit: talem enim etiam guſtum vini præbebit. Sapor autem comprehendetur, ſi terram aqua diluas, & cum colaveris,

VI. *Quomodo dignoſcatur.*

tum demum aquam deguſtes. Aptiſſima vitibus terra eſt arenoſa, ſub qua conſiſtit dulcis humor. Citra hoc experimenta multa ſunt, ut iterum Columella *L. II. c.* 2. obſervat, quæ & dulcem terram & frumentis habilem ſignificent, ſupernaſcentium nempe herbarum fœtus, ut juncus, calamus, gramen, trifolium, ebulum, rubi, pruni ſilveſtres & alia complura, quæ etiam indagatoribus aquarum nota, non niſi dulcibus terræ venis educantur. A contrario vero terram amaram, ſive macram, ſi quis probare velit, ex animadverſione Plinii demonſtrant atræ degeneresque herbæ: frigidam autem retorride nata: item uliginoſam triſtia: rubricam oculi argillamque, operi difficillimas, quæque raſtra ac vomeres ingentibus glebis onerent. Quamquam non quod operi hoc & fructui ſit adverſum. Item e contrario cineraceam & ſabulum album; nam ſterilis denſa callo facile deprehenditur vel uno ictu cuſpidis. *Plin. l. l. S.* 3. Et cum haud raro contingat, ut ſuperficies nos fallat ac læta gramina proferat, aratro autem proſciſſa carioſam ſolummodo terram effundat, ideo Columella *L. II. c.* 2. ſtudioſe addit: nec contentos nos eſſe oportet prima ſpecie ſummi ſoli, ſed diligenter exploranda eſt inferioris materiæ qualitas, terrena nec ne ſit. Frumentis autem ſat erit, ſi æque bona ſubierit bipedanea humus: arboribus altitudo quatuor pedum abunde eſt. Hæc cum ita exploraverimus, agrum ſationibus faciundis expediemus. Virgilius L. II. Georg. laudat:

VII. *De aliis ſignis bonæ terræ.*

Quæ tenuem exhalat nebulam fumosque volucres,
Illa tibi lætis intexet vitibus ulmos.

Verum Plinius *l. l.* non eadem, inquit, arboribus convenit & frugibus plerumque: nec pulla ubique optima vitibus, aut quæ tenues exhalat nebulas. Nec rubrica a multis probatur eodem Plinio teſte: creta tamen & argilla cunctis ad vineas gene-

generibus anteponitur: fabulum vero album multisque in locis nigrum, item rubrum, etiam pingui terræ permixtum, infœcundum eft. Argumenta quoque judicantium fæpe fallunt, fcribit Plinius; non utique lætum folum eft, in quo proceræ arbores nitent, præterquam illis arboribus, velut nihilominus Virgilius *l. l.* optimum frumento folum ftatuit:

Optima frumentis non ullo ex æquore cernes
Plura domum tardis decedere plauftra juvencis.
Aut unde iratus filvam devexit arator
Et nemora evertit multos ignava per annos.

Quid enim, inquit Plinius *l. l.* abiete procerius? aut quæ vixiffe poffit alia in loco eodem? Nec luxuriofa pabula pinguis foli femper indicium habent: nam quid laudatius Germaniæ pabulis? & tamen ftatim fubeft arena tenuiffimo cefpitum corio. PHILOM. Id tamen ipfum meliores inter notas pofuit Virgilius *l. l.*

Quæque fuo viridi femper fe gramine veftit.

EURAS. Nec femper aquofa eft terra, cui proceritas herbarum: non hercules magis, quam pinguis adhærens digitis, quod in argillis arguitur. *Plin. l. l.* PHILOM. Etiam iftud fignum laudatur a Virgilio *l. l.*

Pinguis item quæ fit tellus, hoc denique pacto
Difcimus: haud unquam manibus jactata fatifcit,
Sed picis in morem ad digitos lentefcit habendo.

EURAS. Scio & a Columella & Palladio *L. I. T.* 5. approbari: nam perexigua confpergitur aqua gleba manuque fubigitur: ac fi glutinofa eft & quoties leviffimo tactu preffa inhærefcit & picis in morem ad digitos lentefcit habendo - - - eademque illifa humo non diffipatur, ea res admonet nos, ineffe tali materiæ naturalem fuccum & pinguedinem. *Col. L. II. c.* 2.

Hi

Hi ipſi dignoſcendæ pinguedinis terræ tradunt & hanc regulam: ſcrobe effoſſa & iterum repleta, ſi cum aliquo quaſi fermento abundaverit, pinguis eſt terra: cum defuerit, exilis: cum convenerit æquata, mediocris. *Col. l. l.* PHILOM. Id ipſum experimentum ligato ſermone Virgilius nobis reliquit:

Nunc quocunque modo poſſis cognoſcere, dicam,
Rara ſit, an ſupra morem ſi denſa, requiras:
Altera frumentis quoniam favet, altera Baccho,
Denſa magis Cereri, rariſſima quæque Lyæo.
Ante locum capies oculis, alteque jubebis
In ſolido puteum demitti, omnemque repones
Rurſus humum & pedibus ſummas æquabis arenas.
Si deerunt, rarum pecorique & vitibus almis
Aptius uber erit: ſin in ſua poſſe negabunt
Ire loca & ſcrobibus ſuperabit terga repletis,
Spiſſus ager, glebas cunctantes craſſaque terga
Expecta & validis terram proſcinde juvencis.

EURAS. Huic tamen experimento tam magnam fidem haud videtur habere Plinius, ut denſa atque rara ad hunc modum deprehendi poſſit. Nec gravis aut levior juſto deprehenditur pondere, ultra inquit; quod enim pondus terræ juſtum intelligi poteſt? quibus verbis Virgilium notat canentem:

Quæ gravis eſt, ipſo tacitam ſe pondere prodit,
Quæque levis.

VIII. *Quæ ſit terra tenera.*

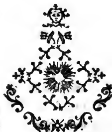
URB. Parum adhuc in hac ſcriptorum pugna, quæ terra dicenda ſit optima, intelligo. EURAS. Catonis c. 151. monitum eſt: per ver ſerito in loco, ubi terra tenerrima erit, quam pullam vocant. Quem locum Plinius *l. l.* in hæc verba explicat: erit igitur optima & operi & ſatis. Intelligere modo libeat dictam mira ſignificatione teneram & quidquid optari

optari debet, in eo vocabulo invenietur. Illa temperatæ ubertatis, illa mollis facilisque culturæ, nec madida, nec sitiens: illa post vomerem nitescens, qualem fons ingeniorum Homerus in armis a deo cælatam dixit, addiditque miraculum nigrescentis, quamvis fieret in auro: illa quam recentem exquirunt improbæ alites vomerem comitantes, corvique aratoris vestigia ipsa rodentes. URB. Nigram igitur, sed juxta mollem ac resolutam dicis. EURAS. Ne tamen sapori nihil videatur deferre Plinius, hunc ex Cicerone locum adjungit: meliora unguenta sunt, quæ terram, quam quæ crocum sapiunt. Quæ ne obscura videantur, addit: hoc enim maluit dixisse, quam redolent. Ita est profecto, illa erit optima, quæ unguenta sapiat. Quodsi admonendi sumus, qualis sit terræ odor ille, qui quæritur, contingit sæpe etiam quiescente ea sub occasum solis, in quo loco arcus cœlestis dejecerit capita sua, & cum a siccitate continua immaduit imbre, tunc emittit illum suum halitum divinum ex sole conceptum, cui comparari suavitas nulla possit. Is esse odor in commoda debebit, repertusque neminem fallet ac de terra odor optime judicabit. Talis fere est in novalibus cæsa vetere silva, quæ consensu laudatur. *Plin. l. l.* Palladius denique in hæc verba mentem suam aperuit: in terris quærenda fœcunditas: ne alba & nuda sit gleba: nec macer sabulo sine admistione terreni: nec creta sola, ne arenæ squalentes, ne jejuna glarea, ne aurosi pulveris lapidosa macies, ne salsa, vel amara, ne uliginosa terra, ne tofus arenosus atque jejunus, ne vallis nimis opaca & solida (squalida) sed gleba putris & fere nigra & ad tegendam se graminis sui crate sufficiens, aut misti coloris, quæ etsi rara sit, tamen pinguis soli adjunctione glutinetur. Quæ protulerit, nec scabra sint, nec retorrida, nec succi naturalis egentia. Ferat, quod frumentis dandis utile

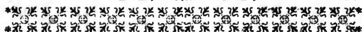
IX. *De sapore terræ.*

X. *Quæ terra optima.*

ſignum eſt, ebulum, juncum, calamum, gramen, trifolium non macrum, rubos pingues, pruna ſilveſtria. Color tamen non magnopere quærendus eſt, ſed pinguedo atque dulcedo - - Sed cum ſint genera terrarum plurima, ut pinguis & macra, ſpiſſa vel rara, ſicca vel humida, & ex his pleraque vitioſa, tamen propter ſeminum differentiam ſæpe neceſſaria maxime: eligendus eſt pinguis ac reſolutus ager, qui minimum laborem poſcit & fructum maximum reddit. Secundi meriti eſt ſpiſſus, qui labore quidem maximo, tamen ad vota reſpondet. Illud vero deterrimum genus eſt, quod erit ſiccum ſimul & ſpiſſum & macrum vel frigidum, qui ager peſtiferi more fugiendus eſt. *Pallad. L. I. T.* 5. Urb. Nigram igitur, quæ ſua natura, non ex uligine talis ſit, facilem, levem, mollem, friabilem, reſolutam, ac ut omnia dicam, teneram, & quæ imbres in ſinum recipiat, nec cænoſa fiat, præſtantiorem, ac fere omnibus frugibus gratiorem video: argilloſa enim plerumque parum fœcunditatis habet: ſabuloſa ſegetes adurit & gramina: uliginoſa putres & inertes reddit: rubrica haud raro velut caries abſumit, licet quandoque minus inimica. Euras. Uſus nempe & experientia dominatur in hac ſoli molitione: & omnium rerum ſunt quædam in alto ſecreta, ut ait Plinius *l. l.* ſuo cuique corde pervidenda.

DIALO-

DIALOGUS VIII.
DE COELI SALUBRITATE.

ARGUMENTUM.

I. *Commendatur provinciæ nostræ ſalubritas a temperata cœli plaga &*

II. *Fructuum ubertate.*

III. *Fundi ſalubritas præ cæteris æſtimatur, tum*

IV. *A ſitu villæ, tum*

V. *Ab aeris acceſſu ſalubris, tum*

VI. *Ex hominum pecorumque nec non etiam fructuum ſpecie.*

Urban. Quid rei ridens occurris nobis hodie feſtivior, Euraſi? Euras. A jucundiſſima diſceptatione tibi adſum, Urbane, inter philoſophos juvenes concitata, quæ regio naturæ ſitu cœlique temperie in Europa ſaluberrima. Urb. Quæ tulit palmam? Euras. Quorumdam opinione Gallia. Urb. Eſt adoleſcentibus peſtilens, & calamitoſa parentibus, cæterum pulcherrima. Euras. Arridebat aliis Italia, aliis Germania. Urb. Et quæ tibi? Euras. Vos, qui multas perambulaſtis terras, ecquam cultiorem Italia vidiſtis? Ego vero - - nullam arbitror eſſe, quæ tam tota ſit culta. *Varr. L. I. c.* 2. Urb. Certiſſimo: ſed æſtas eſt præfervida, ac nimiis caloribus torrida; hinc noſtram provinciam paulo ſalubriorem duco. Euras. Eſt enim Germaniam inter & Italiam, magnos inter algores & calores velut media: ſine dubio, ſcribit Varro *l. l.* quoniam ſalubrior pars ſeptemtrionalis eſt, quam meridiana: & quæ ſalubriora, illa fructuoſiora. Urb. Hac autem ratione interior Germania, quæ ad Septemtrionem vergit, multo erit felicior. Euras. Hæc temperatior pars eſt, quam interior: nam intenus pene ſempiternæ hiemes - - Em! ibi tu quicquam naſci putas poſſe, aut coli natum?

I. Comendatur provinciæ noſtræ ſalubritas a temperata cœli plaga

natum? verum enim eſt illud Pacuvii: Sol ſi perpetuo ſit, aut nox, flammeo vapore aut frigore terræ fructus omnes interire. *Varr. l. l.* Poteſt autem de noſtra cœli plaga illud prædicari: ſalubris utrimque mixtura, fertilis ad omnia tractus, magna & in calore temperies, ritus molles, ſenſus liquidus, ingenia fœcunda totiusque naturæ capacia. *Plin. L. II. S.* 80. Eſt enim hæc noſtra patria, quod ad loci ſalubritatem facit plurimum, fluminibus, amnibus & perlucidis rivis diſtincta, perennibus dulciſſimarum aquarum fontibus ditata, altis montibus, lætis ſilvis & opimis paſcuis obſepta, omnisque generis præſtantium ac ſapidiſſimorum fructuum feraciſſima, ut paucis mutatis dici de ea poſſit, quod Varro *l. l.* de Italia: quid - - uteuſile non modo non naſcitur, ſed etiam non egregium ſit? quod far conferam Campano? quod triticum Appulo? quod vinum Falerno? quod oleum Venafro? non arboribus conſita - - eſt, ut tota pomarium videatur? *Varr. l. l.* Neque etiam me Italiæ injuriam facturum ſpero, ſi quæ in laudem ejus Plinius dixit, mutuaturus ſim: jam vero tanta ea vitalis ac perennis ſalubritatis cœli temperies, tam fertiles campi, tam aprici colles, tam innoxii ſaltus, tam opaca nemora, tam munifica ſilvarum genera, tot montium afflatus, tanta frugum & vitium olearumque fertilitas, tam nobilia pecori vellera, tot opima tauris colla, tot lacus, tot amnium fontiumque ubertas, totam eam perfundens. *Plin. L. III. S.* 6. Et iterum: pulcherrima artium præſtantia, ingeniorum claritatibus, jam ſitu, ac ſalubritate cœli atque temperie, acceſſu cunctarum gentium facili, littoribus portuoſis, benigno ventorum afflatu (etenim contingit procurrentis poſitio in partem utiliſſimam & inter ortus occaſusque mediam) aquarum fertilitate, pabuli ubertate. Quidquid eſt, quo carere vita non debeat, nusquam eſt præſtantius; fruges, vinum,

II.
& Fructuum ubertate.

olea,

olea, vellera, lina, veſtes, juvenci - - - Metallis auri, argenti, æris, ferri, quamdiu libuit exercere, nullis ceſſit: & iis nunc in ſe gravida pro omni dote varios ſuccos & frugum pomorumque ſapores fundit. *Plin. L. XXXVII. S.* 77. Urb. Tu auri frumentique montes. Euras. Hos equidem haud tibi, aut omnibus, ſalubre tamen regionis hujus cœlum polliceor. Hæc igitur tanta naturæ benignitas aeris quoque indicat ſalubritatem: nec tamen propterea, quod provincia quædam ſalubris dicatur, omnis ejus fundus hoc gaudet cœli beneficio, ad quod tamen inprimis ſpectabant Italici homines, utrum ſaluber locus eſſet, nec ne. *Varr. L. II. c.* 2. Quapropter cum ſit ſapientis non ubique emere, nec aut ubertatis illecebris aut deliciarum concinnitate decipi: ſic vere induſtrii patrisfamilias eſt, quidquid aut emerit, aut acceperit, facere fructuoſum atque utile. *Col. L. I. c.* 4. Urb. Et ego fundum utilem vellem, ſi invenirem. Euras. Utiliſſimus autem is ager, qui ſalubrior eſt, quam alii, quod ibi fructus certus: contra quod in peſtilenti calamitas, quamvis in feraci agro, colonum ad fructus pervenire non patitur; etenim ubi ratio cum orco habetur, ibi non modo fructus eſt incertus, ſed etiam colentium vita. Quare ubi ſalubritas non eſt, cultura non aliud eſt, atque alea domini vitæ ac rei familiaris. *Varr. L. I. c.* 4. ut ſi nihilominus quis vellet incolere, talis velut mente captus ad agnatos & gentiles deducendus ſit. *Col. L. I. c.* 3. Unde Attilius Regulus ille Punico bello bis conſul ajebat: neque fœcundiſſimis locis inſalubrem agrum parandum, neque effœtis ſaluberrimum - - malus eſt ager, cum quo dominus luctatur. *Plin. L. XVIII. S.* 6. *Col. l. l.* Urb. An nulla ſcientia calamitatem iſtam diminuendam autumas? Euras. Haud ſcio: ita enim ſalubritas, quæ ducitur e cœlo ac terra, non eſt in noſtra poteſtate, ſed in naturæ:

III. *Fundi ſalubritas præ cæteris æſtimatur*

 ut

ut tamen multum sit in nobis, quod, graviora quæ sunt, ea diligentia leviora facere possumus. *Varr. l. l.* quoniam & gravioris cœli multa remedia priores tradiderunt, quibus mitigetur pestifera lues, haud secus ac in exili terra cultoris prudentia & diligentia maciem soli vincere potest. *Col. l. l.* URB.

IV. *tum A situ villæ.* Remedia illa scire desidero. EURAS. Etenim si propter terram aut aquam odoremve, quem aliquo loco eructat, pestilentior est fundus: aut propter cœli regionem ager calidior sit, aut ventus non bonus flet, hæc vitia emendari solent scientia ac sumptu: quod permagni interest, ubi sint positæ villæ, quantæ sint, quo spectent, porticibus, ostiis ac fenestris. An non ille Hippocrates medicus in magna pestilentia, non unum agrum, sed multa oppida scientia servavit? Sed quid ego illum voco ad testimonium? nonne hic Varro noster, cum Corcyræ esset exercitus ac classis, & omnes domus repletæ essent ægrotis ac funeribus, immisso fenestris novis Aquilone & obstructis pestilentibus januaque permutata cæteraque ejus generis diligentia suos comites & familiam incolumes reduxit? *Varr. L. I. c.* 4. URB. Video villæ situm conferre plurimum. EURAS. Et ideo quod inchoatur ædificium, sicut salubri regione, ita saluberrima parte regionis debet constitui; nam circumfusus aer atque corruptus plurimas affert corporibus nostris causas offensarum. Sunt quædam loca, quæ solstitiis minus concalescunt, sed frigoribus hiemis intolerabiliter horrent - - Sunt, quæ tepent hieme, sed æstate sævissime candent - - Petatur igitur aer calore & frigore temperatus, quem fere medius obtinet collis, quod neque depressus hieme pruinis torpet, aut torret æstate vaporibus: neque elatus in summa montium perexiguis ventorum motibus aut pluviis omni tempore anni sævit. Hæc igitur est medii collis optima positio, loco tamen ipso paululum intumescente,

mefcente, ne, cum a vertice torrens imbribus conceptus effluxerit, fundamenta convellat. *Col. L. I. c.* 4. Urb. Non cuique obtingit ea fitus felicitas, ut aut tam commode collis affurgat, aut flumen alluat. Euras. Sin fummotus longius a collibus erit amnis & loci falubritas editiorque fitus ripæ permittet fuperponere villam profluenti: cavendum tamen erit, ut a tergo potius, quam præ fe flumen habeat, & ut ædificii frons averfa fit ab infeftis ejus regionis ventis & amiciffimis adverfa, cum plerique amnes æftate vaporatis, hieme frigidis nebulis caligent; quæ nifi vi majore infpirantium ventorum fubmoventur pecudibus hominibusque conferunt peftem. Optime autem falubribus, ut dixi, locis ad orientem vel meridiem, gravibus ad feptemtrionem villa obvertitur. *Col. L. I. c.* 5. Et quoniam de villæ pofitione & valetudinis quidem gratia nobis fermo, operæ pretium eft plurium fcriptorum afferre animadverfiones & teftimonia, quos inter primus denuo Varro *L. I. c.* 12. redeat, cujus hæc funt verba: vitandum ne in eas partes fpectet villa, ex quibus ventus gravior afflare foleat, neve in convalli cava: & ut potius in fublimi loco ædifices, qui quod perflatur, fi quod eft, quod adverfarium inferatur, facilius difcutitur. Præterea quod ab fole toto die illuftratur, falubrior eft, quod & beftiolæ, fi quæ prope nafcuntur & inferuntur, aut efflantur, aut ariditudine cito pereunt. Nimbi repentini ac torrentes fluvii periculofi illis, qui in humilibus ac cavis locis ædificia habent. Plinius *L. XVIII. S.* 7. monet: convenit nec juxta paludes ponendam effe, neque adverfo amne; quamquam Homerus omnino e flumine femper antelucanas auras infalubres veriffime tradidit: fpectare in æftuofis locis feptemtriones debet, meridiem in frigidis, in temperatis exortum æquinoctialem. Columella *L. I. c.* 5. ejus rei aliam rationem fubjungens fcribit:

bit: nec paludem quidem vicinam esse oportet ædificiis, nec junctam militarem viam, quod illa caloribus noxium virus eructat & infestis aculeis armata gignit animalia, quæ in nos densissimis examinibus involant: tum etiam natricum serpentiumque pestes, hiberna destitutas uligine, cœno & fermentata colluvie venenatas, emittit. Ex quibus sæpe contrahuntur cæci morbi, quorum causas ne medici quidem perspicere queunt: sed & anni toto tempore, situs atque humor instrumentum rusticum supellectilemque & inconditos conditosque fructus corrumpit - - Propter quæ censeo ejusmodi vitare incommoda, villamque nec in via, nec pestilenti loco, sed procul & editiore situ condere, ut frons ejus ad orientem æquinoctialem directa sit; nam ejusmodi positio medium temperatumque libramentum ventorum hiemalium & æstivorum tenet: quantoque fuerit ædificii solum pronius orienti, tanto & æstate liberius capere perflatus & hiemis procellis minus infestari & matutino regelari ortu poterit, ut concreti rores liquescant; quoniam fere pestilens habetur, quod est remotum ac sinistrum soli & apricis flatibus: quibus si caret, nulla alia vis potest nocturnas pruinas & quodcunque rubiginis aut spurcitiæ resedit, siccare atque detergere. Hæc autem cum hominibus afferant perniciem, tum & armentis & virentibus eorumque fructibus. Bene igitur Varro *L. I. c.* 12. statuit, dandum operam, ut potissimum sub radicibus montis silvestris villam ponas, ubi pastiones sint laxæ, ita ut contra ventos, qui saluberrimi in agro flabunt. Quæ posita est ad exortus æquinoctiales aptissima, quod æstate habet umbram, hieme solem. Sin cogare secundum flumen ædificare, curandum, ne adversum eum ponas; hieme enim fiet vehementer frigida, & æstate non salubris. Advertendum etiam, si qua erunt loca palustria & propter easdem causas, & quod arescunt, & crescunt

creſcunt animalia quædam minuta, quæ non poſſunt oculi conſequi, & per aera intus in corpus & os ac nares perveniunt, atque efficiunt difficiles morbos. Urb. Aquarum terrarumque vitiis ars & induſtria humana quandoque mederi, nulla autem ſcientia cœlum ipſum emendare poteſt. Aut quæ ſolertia ingenii craſſum cum tenui, caliginoſum cum lucido, nebuloſum cum ſereno, humidum cum ſicco, pinguem cum ſubtili, immoderatum cum temperato, turbidum cum placido poterit commutare? Hæc cum ſuperent humani ingenii vires, ego tamen valetudinis meæ religioſus obſervator, ſalubris ſaltem cœli ſigna noſcere & inveſtigare deſidero. Euras. Aeris igitur ſalubritatem declarant loca ab infimis vallibus libera & nebularum noctibus abſoluta. *Pallad. L. I. T. 3.* Urb. Eo quidem ſitus beneficio & villa mea & plures aliæ gaudent, nec tamen omnes purum probatumque cœlum habent. Euras. Solis ventorumque vis auram puram fœculenta, perſpicuam nebuloſa, levem gravi, ſubtilem pingui haud raro vitiare ſolet. Urb. An locum ventis expoſitum formidare jubeor? Euras. Gratior eſt aura quam ventus, qui tamen, etſi incommodus, præferendus eſt cœlo ſemper quieto; hoc enim, ſi omnis agitationis eſt expers, torpeſcit, pigreſcit & craſſeſcit: ventorum vero impulſu peſtilentibus halitibus diſſipatis & diſſolutis purgatum hilareſcit. Horum impetum oppoſiti montes, colles, & ſilvæ accidere atque comprimere ſolent, ut tanquam de pugna & longo itinere feſſi ſpirare potius quam furere videantur. Urb. Agnoſco quoddam montium officium. Euras. Non hoc tantum: nam montes natura ſibi fecerat ad quaſdam compages telluris viſceribus denſandas, ſimul ad impetus fluminum domandos, fluctuſque frangendos, ac minime quietas partes coercendas.

V. *Tum ab aeris ſalubris acceſſu*

Plin. L. XXXVI. S. 1. Illi autem venti ſunt maxime valetudini noſtræ inimici, qui ab Auſtro & locis paluſtribus aut fœtidis proficiſcuntur. Urb. Per me & Eurus, & Notus, & Boreas flare deſinat. Euras. Cave, dixeris: non enim ex una cauſa ventos aut invenit, aut per diverſa diſpoſuit; ſed primum, ut aera non ſinerent pigreſcere, ſed aſſidua vexatione utilem redderent, vitalemque tracturis: deinde ut imbres terris ſubminiſtrarent, iidemque nimios compeſcerent; nam modo adducunt nubes, modo diducunt, ut per totum orbem pluviæ dividi poſſent. In Italiam Auſter impellit, Aquilo in Africam rejicit - - quid quod fruges percipi non poſſunt, niſi flatu ſupervacua admixta ſervandis ventilarentur, niſi eſſet quod ſegetem excitaret & latentem frugem ruptis velamentis ſuis, quæ folliculos agricolæ vocant, adaperiret. Quid quod omnibus inter ſe populis commercium dedit & gentes diſſipatas locis miſcuit? Ingens naturæ beneficium, ſi illud in injuriam ſuam non vertat hominum furor. *Senec. Nat. quæſt. L. V. c.* 18. Urb. Cedo, cedo, non tibi, ſed Senecæ. Tu notas ſalubris aeris me docere perge. Euras. Salubritati igitur illa mihi commodiſſima ſedes videtur, in qua teporis humoriſque temperatio quædam & viciſſitudo, ſeu humida quædam ſiccitas & ſiccus humor, ne corpus aut iniquo calore reſolvatur, aut humore in tabem abeat; hinc Plinius *L. XVIII. S.* 7. villam in æſtuoſis locis ſeptemtriones ſpectare jubet, meridiem in frigidis, in temperatis exortum æquinoctialem.

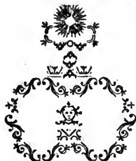
VI. *Tum ex hominum pecorumque, nec non etiam fructuum ſpecie.*

Præter hæc aeris ſalubritatem declarant, ſcribit Palladius *L. I. T.* 3. habitatorum conſiderata corpora, ſi eis color ſanus, capitis firma ſinceritas, inoffenſum lumen oculorum, purus auditus, fauces commeatum liquidæ vocis exercent. Hoc genere benignitas aeris approbatur: his autem

tem contraria noxium cœli illius ſpiritum confitentur. Quibus tamen ſignis non nimium tribuens Plinius *l. l.* ſalubritas loci, inquit, non ſemper incolarum colore detegitur; quoniam aſſueti etiam in peſtilentibus durant. Præterea ſunt quædam partibus anni ſalubria: nihil autem ſalutare eſt, niſi quod toto anno ſalubre eſt. Urb. Mihi tamen ſalubris fundi non fallax argumentum eſt, ſi incolæ ejus loci corpore valido, erecto, vegeto, colore vivido, concinna membrorum figura, acri oculorum obtutu, manu prompti, ad labores impigri, ad munia ſua apti & alacres: juvenes ſi liberali, læta ac decora facie, colore nitido, indole bona, ad opera, ad artes, & opificia dociles: ſi multi & admodum ſenes, iique valentuli & vivaces: a contrario de loci illius ſalubritate haud proſperum quid divinarem, ſi pauci, morbidique ſenes: ſi ſine igne ſuccoque juventus: ſi cæteri facie macilenta, tumida, pallida, livida, colore exangui, ventro obeſo, languidis flaccidisque membris; ſi ſtrabi, ſtrumoſi, ſurdaſtri, lippientes: ſi ingenio hebetes, plumbei, ſtolidi, bardi. Euras. Nec deſunt, qui idem argumentum ad pecora quoque ducunt, ut ſi firmis, validisque præſtent membris: ſanis integrisque viſceribus: oculorum, capitis aliisve non afficiantur incommodis: partus edant præſtabiles: pabulum cum voluptate conſumant, pretiumque ejus reddant cum fœnore. Arborum quoque fructuumque variorum ubertas ſalubris ſoli quoddam indicium dicitur, ſi illæ non ſolum diu, ſed & venuſtiſſime vireant floreantque: & hi laudatiſſimi ſaporis, ſucci & coloris ſint: verum & illæ longam durent in ætatem: & hi aut in apothecis & granariis conditi non facile putiſcant & corrumpantur: qua ratione etiam ædificia citius ſcabra & carioſa malignam tellurem, noxias exhalationes & afflatus prodere

 volunt.

volunt. Urb. Cur convalles, humiliora & depressa loca a nebulis libera non multum probas? Euras. Quoniam nivium procellis & eluvionibus sunt obnoxia, haustoque humore immodico putent madore perpetuo, cujus afflatu & corpora & ædificia & frumenta, arma, libri, & supellex omnis vitiatur: æstivis caloribus & repercussis solis radiis incolæ pene exuruntur: aut hujus fulgoribus destituti umbrarum nocte in eruditatem & torpedinem aguntur. Venti constricti compressique nullibi violentius sæviunt, &, si ab his quædam induciæ, mox aer contracta spissitudine velut stagnum & lacuna aerea pigrescit. Urb. Bene igitur majores mei villam in loco edito posuerunt. Euras. Optimo consilio: sed cum pleraque valetudinis incommoda ad genus terræ, genus aquæ, halitum tetrum, aerem fervidiorem, afflatum venti nocentioris, aut noxias tempestates referantur, & de plerisque jam differuerimus, salubris tamen aquæ, tum pro homine, tum pro pecore, habenda sit ratio, de hujus necessitate proxime nostrum sermonem conferemus.

DIALOGUS

DIALOGUS IX.

DE AQUA.

ARGUMENTUM.

I. *Aquam in villa necessariam esse.*
II. *Aquarum diversitas.*
III. *De aquæ pluviali.*
IV. *De aqua ex cisternis, puteis, rivis & amnibus.*
V. *De aqua ex nativis fontibus.*
VI. *De quibusdam miraculis aquarum.*
VII. *Vitia aquarum sunt limus & cœnum.*
VIII. *De sapore, odore & colore aquæ.*
IX. *De levitate aquæ.*
X. *De frigore aquæ.*
XI. *De aliis signis bonæ malæve aquæ.*
XII. *De aquarum ductibus.*

EURAS. Quandoquidem aquarum elementum cæteris omnibus imperat, *Plin. L. XXXI. præf.* nunc de eo nobis sermo erit. URB. Earum quidem inopia prædium meum minime laborat; nam & flumen alluit & decurrens ex monte rivus pervagatur: hic scaturientes fontes, illic puteum habet. Quæ ex his aut hominum valetudini, aut animalium, aut frugum hortorumque ubertati saluberrima, discere lubenter cupio. EURAS. Recte id petis, quoniam sine aqua omnis arida & misera agricultura: sine successu ac bono eventu frustratio est non cultura. *Varr. L. I. c. 1.* ut facilius quarumcunque rerum, quam illius inopiam perferamus, cum sine hac nec gramina in pratis, nec olera in hortis, nec pecora, nec homines vivendi munere fungi possint, quoniam humor hic omnibus humo prodeuntibus non minus nascendi & augescendi, quam fructus pariendi auctor est, ut propterea Pindarus optimam rerum aquam dixerit. Igitur de bonitate aquæ ita omnibus clarum est, ut pluribus non sit differendum. Quis enim dubitet,

I. *Aquam in villa necessariam esse.*

bitet, eam maxime probatam haberi, fine qua nemo noftrum vel profperæ vel adverfæ valetudinis vitam proroget. *Col. L. I. c.* 3. Quamvis vero aqua neceffaria, non tamen omnis omnibus optima; eft enim varia atque diverfa: aut ftant omnes aquæ, aut fluunt: aut colliguntur, aut varias habent venas. Aliæ funt dulces, aliæ variæ, afperæ quippe interveniunt, falfæ, aut medicatæ. Indicat vim fapor. Habent præterea multa difcrimina: primum tactus, frigidæ calidæque funt. Deinde ponderis: leves & graves funt. Deinde coloris: puræ funt & turbidæ, cæruleæ, lucidæ. Deinde falubritatis: funt enim falubres & utiles: funt mortiferæ. Sunt, quæ cogantur in lapidem. Quædam tenues, quædam pingues: quædam alunt: quædam fine ulla bibentis ope tranfeunt: quædam hauftæ fœcunditatem afferunt. *Senec. Nat. quæft. L. III. c.* 2. Et velut vaforum, quibus infunduntur, faporem, odorem, & colorem induunt, fic & terrarum, per quas labuntur. Hinc per glareofam dulces, per lapidofam frigidæ, per fulphuratam calidæ, per fodinas & certa mineralia falubres & acidæ redduntur. Eft autem aqua viva, jugis perennis, nunquam deficiens, faliens, caduca in fontibus, fluens in rivis & fluminibus, puteana in puteis, cœleftis feu pluvialis collecta in cifternis, ftagnans & refes in ftagnis, paluftris, lacuftris, nivalis, glacialis, roralis. URB. Diu expecto, quam ex his præferendam dicas. EURAS. Præftantiæ ordinem hunc fcriptores noftri tradunt: fepta villæ habeant aquam: fi non, quam proxime: primum, quæ ibi fit nata: fecundum, quæ influat perennis. Si omnino aqua non eft viva, cifternæ faciundæ fub tectis & lacus fub dio, altero loco, ut homines, altero ut pecus uti poffit. *Varr. L. I. c.* 11. Sit autem vel intra villam, vel extrinfecus inductus fons perennis - - - ad æftuum temperandos calores

II. *Aquarum diverfitas*

res & amœnitatem locorum plurimum conferunt ſalientes rivi, quos ſi conditio loci patietur, qualescunque, dummodo dulces, utique perducendos in villam cenſeo - - Si deerit fluens unda, putealis quæratur in vicino, quæ non ſit hauſtus profundi, non amari ſaporis, aut ſalſi. Hæc quoque ſi deficient, & ſpes arctior aquæ manantis coegerit, vaſtæ ciſternæ hominibus, piſcinæque pecoribus inſtruantur, colligendæ aquæ tandem pluviali, quæ ſalubritati corporis eſt accommodatiſſima. Sed ea ſic habetur eximia, ſi fictilibus tubis in contectam ciſternam deducatur. Huic proxime fluens unda e montibus oriunda, ſi per ſaxa præceps devolvitur. - - Tertia putealis vel collina, vel quæ non in infima valle reperitur. Deterrima paluſtris, quæ pigroſo lapſu repit: peſtilens quæ in palude ſemper conſiſtit. *Col. L. I. c.* 5. Et *L. IX. c.* 1. ſi naturalis defuit aqua, vel inducitur fluens, vel infoſſi lacus ſignino conſternuntur, qui receptam pluviatilem contineant.
URB. Cum tanti momenti ad bonam corporis temperationem aquæ conferant, ut Romani non ſolum oppida condituri, ſed & caſtra ſtativa metaturi, pecudum exta ſolicite rimati ſint, & ſi jecinora livida, aut infecta inveniſſent, id malum aquarum vitio tribuentes mox caſtra moverint, quæ tandem ſigna probatæ ſalubritatis nobis fidem tot inter varias aquas facient?
EURAS. Bene mones, nam quæritur inter medicos, cujus generis aquæ ſint utiliſſimæ? ſtagnantes pigrasque merito damnant: utiliores, quæ profluunt, exiſtimantes, curſu enim percuſſuque ipſo extenuari atque proficere. *Plin. L. XXXI. S.* 21. Miratur propterea ciſternarum uſus ab aliquibus maxime probari, afferentibus hanc rationem, quoniam leviſſima ſit imbrium aqua, ut quæ ſubire potuerit ac pendere in aere: ideo & nives præferunt imbribus, nivibus etiam glaciem, velut affinium coacta ſubtilitate: leviora enim hæc eſſe & glaciem

III. *De aqua pluviali.* ciem multo leviorem aqua. Et tamen non solum Columella *l. l.* aquam pluvialem salubritati accommodatissimam & Palladius *L. I. c.* 17. ad bibendum omnibus anteferendam, verum & medicorum princeps Hippocrates *L. de aer. & aq. c.* 4. & cum eo Celsus *L. II. c.* 18. scribit: aqua levissima pluvialis est, deinde fontana; tum ex flumine: tum ex puteo: post hæc ex nive, aut glacie: gravior his ex lacu: gravissima ex palude. Horum sententiam refelli interest vitæ, scribit Plinius: inprimis enim levitas illa deprehendi aliter quam sensu vix potest, nullo pene momento ponderis aquis inter se distantibus. Verum leve est hoc argumentum, cui non solum Seneca *l. l.* verum & experimenta plurima adversantur, quibus major minorve levitas aquarum dilucide explorari potest. Fortius vero stringit iis, quæ sequuntur: nec levitatis in pluvia aqua argumentum est, inquit, subiisse eam in cœlum, cum etiam lapides subire appareat, cadensque inficiatur halitu terræ. Quo fit, ut plurimæ aquæ sordium inesse plurimum sentiatur, citissimeque ideo calefiat aqua pluvia - - Pluvias quidem aquas celerrime putrescere convenit, minime durare in navigatione. *Plin. l. l.* Constat igitur vapores illos, priusquam in pluvias resolvantur ex variis atque etiam corruptissimis aquis collectos, halitu terræ & caloribus solis infectos, plurimas sordes & ingratum saporem vehere, denique citissime putrescere, atque ob id ipsum agris hortisque saluberrimas esse, quia pingues. Aquas, quæ ex nive aut glacie fiunt, omnes esse pravas testatur Hippocrates *l. l.* eo quod id, quod in ipsis clarum, leve & dulce est, excernatur, & evanescat, quod vero turbidum & ponderosum relinquatur. Nivem quidem glaciemque subtilissimum elementi ejus videri miror, verba sunt Plinii *l. l.* apposito grandinum argumento, e quibus pestilentissimum potum esse convenit. Nec vero

pauci

pauci inter ipsos e contrario ex gelu ac nivibus insaluberrimos potus prædicant, quoniam exactum sit inde, quod tenuissimum fuerit. Minui certe liquorem omnem congelatione deprehenditur & rore nimio scabiem fieri, pruina uredinem, cognatis & nivis causis. URB. Salubriores igitur aquas ex puteis quam ex cisternis haurimus? EURAS. Oppido Plinii opinione: certo illæ, inquit, quibus exercitationis ratio crebro hausta contingit & illa tenuitas colante terra. URB. Aqua rivi & amnis puteali citra dubitationem præstantior. EURAS. Nec tamen propterea Plinius omnes statim amnium, torrentiumque aquas utiles & salubres censet, sed aliis alias aptiores; cujus rationem reddit: neque æqualis amnium plerumque gustus est, magna alvei differentia; quippe tales sunt aquæ, qualis terra, per quam fluunt, qualesque herbarum, quas lavant, succi. Ergo iidem amnes parte aliqua inveniuntur insalubres. Mutant saporem & influentes rivi, ut Borysthenem, victique diluuntur: aliqui vero & imbre mutantur. URB. Probatissimæ igitur saluberrimæque genuinorum fontium aquæ, quales plurimi in nostris montibus & summis quandoque jugis oriuntur? EURAS. Plerosque non salubres modo, sed &, si loqui fas est, sapidissimos inveni. URB. Atqui hi ipsi ex collectis nivium, pluviarum & subsidentibus paludum, aut permeantibus rivorum, torrentiumque aquis originem ducunt. EURAS. Ducant licet (neque enim in hac philosophica disceptatione ad alia properantes aquam consumemus) ipsa tamen percussione & percursione in ipsius terræ sinu velut cribro fæcibus purgantur, lævigantur, & extenuantur. Si vero antiquorum sententiam amplectamur, fontium origines ad ipsum mare referendæ sunt, ex quo per ductus subterraneos etiam in altissimos montes, velut sanguis ex hepate, per venas contendit, ut nihilo magis mirum sca-

IV. De aqua ex cisternis, puteis, rivis & amnibus.

V. De aqua ex nativis fontibus.

turire aquam ex montis vertice, ac quod ſanguis ex fronte vena ſecta emicet. Hac ratione Seneca explicat, quod nec omnis fons perennis, nec conſtanter ſalubris ac ſapidus eſſe poſſit: placet naturæ regi terram, inquit, & quidem ad noſtrorum corporum exemplar, in quibus & venæ ſunt & arteriæ: illæ ſanguinis, hæ ſpiritus receptacula. In terra quoque ſunt alia itinera, per quæ aqua, & alia, per quæ ſpiritus currit, adeoque illam ad ſimilitudinem humanorum corporum natura formavit, ut majores quoque noſtri aquarum appellaverint venas. Sed quemadmodum in nobis non tantum ſanguis eſt, ſed multa genera humoris, alia neceſſarii, alia corrupti, ac paulo pinguioris - - ſic in terra quoque ſunt humoris genera complura - - - Cæterum, ut in noſtris corporibus, ita illa ſæpe humores vitia concipiunt: aut ictus, aut quaſſatio aliqua, aut loci ſenium, aut frigus aut æſtus corrupere naturam, & ſulphuratio contraxit humorem, qui modo diuturnus eſt, modo brevis. Ergo ut in corporibus noſtris ſanguis, cum percuſſa vena eſt, tamdiu manat, donec omnis effluxit, aut donec venæ ſciſſura ſubſedit atque intercluſit, vel aliqua alia cauſa retro dedit ſanguinem: ita in terra ſolutis ac patefactis venis rivus aut flumen effunditur. Intereſt quantum aperta ſit vena, quomodo conſumpta aqua ſit: modo exiccatur aliquo impedimento, modo coit, velut in cicatricem comprimitque, quam fecerat: viam: modo illa vis terræ, quam eſſe mutabilem diximus, deſinit poſſe alimenta in humorem convertere: aliquando autem exhauſta replentur: modo per ſe viribus recollectis & modo aliunde translatis; ſæpe enim inania, appoſita plenis, humorem in ſe attrahunt: ſæpe terra, ſi facilis eſt, ipſa in tabem reſolvitur & humeſcit. Idem evenit ſub terra, quod in nubibus, ut ſpiſſetur, gravioremque, quam ut manere in natura ſua poſſit, gignat

gnat humorem. Sæpe colligitur roris modo tenuis & dispersus liquor, qui ex multis in unum locum confluit, sudorem aquileges vocant, quia guttæ quædam vel pressura loci eliduntur, vel æstu evocantur. Hic tenuis unda vix fonti sufficit: at ex magnis causis magnisque conceptibus excidunt amnes: non nunquam leniter, si aqua pondere suo se tantum detulit: non nunquam vehementer & cum sono suo: si illam spiritus intermixtus ejecit. *Senec. Nat. quæst. L. III. c. 15.* Urb. Quis ductus illos fervoresque subterraneos ceu quosdam spiritus vitales aut detexit, aut construxit? Euras. Respondet Plinius *L. II. S. 66.* quod ita formasse artifex natura credi debet, ut, cum terra arida & sicca constare per se ac sine humore non posset; nec rursus stare aqua, nisi sustinente terra, mutuo implexu jungerentur: hac sinus pandente: illa vero permeante totam intra, extra, supra, venis ut vinculis discurrentibus, atque etiam in summis jugis erumpente: quo spiritu acta & terræ pondere expressa, siphonum modo emicat: tantumque a periculo decidendi abest, ut in summa quæque & altissima exiliat. Qua ratione manifestum est, quare tot fluminum quotidiano accessu maria non crescant. Urb. Nihil igitur pluviæ conferunt? Euras. Fere nihil: non enim esse pluvialem hanc aquam, quæ vastissima flumina a fonte statim, magnis apta navigiis defert, ex hoc intelligas licet, quod per hiemem æstatemque par est a capite dejectus. Pluvia potest facere torrentem; non potest autem æquali inter ripas suas tenore labentem. Aquam non faciunt imbres. sed incitant. *Senec. l. l. c. 9.* Urb. Magna profecto aquarum miracula proxime elapsis annis prodita sunt, cum hic fontes arescerent, hic novi scaturirent: illic saporem amitterent, istic assumerent: alii jucunde olerent, alii amari fluerent, fastidium moventes & nauseam: alii semper ante hac pellucidi, jam

VI. *De quibusdam miraculis aquarum.*

jam turbidi & purgamenta ejectantes. EURAS. Sæpe motu terræ itinera turbantur & ruina interscindit aquas, quæ retentæ novos exitus quærunt & aliquo impetu faciunt, aut ipsius quassatione terræ aliunde alio transferuntur. Apud nos evenire solet, ut amisso canali suo flumina primum refundantur: deinde quia perdiderunt viam, faciant, quod accidisse ait Theophrastus in Coryco monte, in quo post terrarum tremorem nova vis fontium emersit. *Sen. l. l.* Sunt enim illic specus vasti, sunt ingentes recessus & spatia suspensis hinc inde montibus laxa. Sunt abrupti in infinitum hiatus, qui sæpe illapsas urbes receperunt & ingentem in alto ruinam condiderunt. Hæc spiritu plena sunt; nihil enim usquam inane est & stagna obsessa tenebris & locis amplis. *Sen. l. l. c. 16.* URB. Mirabiles hos effectus certis horis redire quis explicet? EURAS. Quemadmodum quartana ad horam venit, quemadmodum podagra ad tempus respondet, quemadmodum purgatio, si nihil obstitit, statum diem servat, quemadmodum præsto est ad mensem suum partus: sic aquæ intervalla habent, quibus se retrahant & quibus redeant. Quædam autem intervalla minora sunt, & ideo notabilia: quædam majora, nec minus certa. Et quid hoc mirum est, cum videas ordinem rerum & naturam per constituta procedere? hiems nunquam aberravit: æstas suo tempore incaluit: autumni verisque, ut solet, facta mutatio est: tam solstitium, quam æquinoctium suos dies retulit. Sunt & sub terra minus nota nobis jura naturæ, sed non minus certa: crede infra, quidquid vides supra. *Senec. l. l.* Cæterum nollem ego aut pro cujus vulgatæ sententiæ, aut omnium de aquis proditorum miraculorum veritate fundere sanguinem. Nos bonæ vitiosæve

VII. *Vitia aquarum* aquæ notas investigabimus. Limus aquarum vitium est. *Plin. L. XXXI. S. 22. Pallad. L. I. T. 4.* Hinc Ovidius *L. III.*

L. III. Metamorph. puriſſimas deſcripturus aquas dixit: *ſunt limus & cœnum.*

Fons erat illimis nitidis argenteus undis.

Neſcio autem quo argumento Plinius ductus perhibeat: ſi tamen idem amnis anguillis ſcateat, ſalubritatis indicium habetur. Quod ſi verum eſt, oportet lacum Benacum, &, quem transmittit, Mincium aquas ducere ſaluberrimas, utpote ad cujus emerſus, eodem Plinio teſte *L. IX. S.* 38. annuo tempore, Octobri fere menſe, fluctibus glomeratæ volvuntur, in tantum mirabili multitudine, ut in excipulis ejus fluminis, ob hoc ipſum fabricatis, ſingulorum millium globi reperiantur. Ante omnia autem damnantur amaræ, & quæ, cum ſorbentur, ſtatim implent. *Plin. L. XXXI. S.* 22. cujus cauſam ad gravitatem & ponderoſum aquæ corpus referunt. *Athenæ. L. II.* Dein illi fontes, qui cœnum faciunt, quique malum colorem bibentibus. *Plin. l. l. Vitruv. L. VIII. c.* 5. Latentis cœni periculum faciunt, dum candido ſuperfuſæ linteo nullas labes aut maculas creat. Refert & ſi vaſa ænea inficiunt: aut ſi legumina tarde percoquunt: ſi liquatæ leniter terram relinquunt decoctæque craſſis obducunt vaſa cruſtis. *Plin. Vitruv. l. l. Pallad. L. IX. T.* 10. Saporis vero odorisve argumentum majori dubio eſt expoſitum. Plinius *L. XV. S.* 37. negat aquis odorem ullum, aut eum ſalubrem & naturalem, ſed potius vitium eſſe: nullus (ſapor) hic aquis, inquit, nec ſuccus quidem, ut tamen eo ipſo fiat aliquis ac ſuum genus faciat. Sentiri quidem aquæ ſaporem ullum ſuccumve vitium eſt. Magnum his omnibus in odore momentum & magna cognatio, qui ipſe nullus eſt aquis: aut ſi ſentitur, omnino vitium eſt. Mirum tria naturæ præcipua elementa ſine ſapore eſſe, ſine odore, ſine ſucco: aquas, aera, ignem. Et iterum *L. XXXI. S.* 22. Eſt etiamnum vitium non fœtidæ modo, verum omnino quidquam reſipientis, jucundum

VIII. *De ſapore, odore & colore aquæ.*

ſit illud licet, gratumve, & ut ſæpe ad viciniam lactis accedens. Aquam ſalubrem aeri quam ſimillimam eſſe oportet - - De cætero aquarum ſalubrium ſapor odorve nullus eſſe debet. Plinii partes tuetur etiam Palladius *L. I. T.* 4. ubi ait: ſit perſpicui coloris, neque ullo aut ſapore, aut odore vitietur. Urb. Quid autem acidulæ? quid ſapidiſſimi juxta ac limpidiſſimi in ſupremis alpibus ac montium noſtrorum jugis ſcaturientes fontes? quam dulcis illis, quam jucundus, quam ſalubris ſapor? Euras. Nullus quidem eſt, adverte animum ad Plinii verba, ut tamen eo ipſo ſit aliquis, ſed in ſuo genere, ac velut cognatio quædam cum ſapore, in quo bonitatis aquæ magnum poſitum eſt momentum. Urb. Unde igitur ſapor accedit aquis? Euras. Seneca *Nat. quæſt. L. III. c.* 20. quatuor agnoſcit, nec tamen omnes vitioſas aſſerit. Ex ſolo prima eſt, per quod feruntur. Secunda ex eadem ſimulatione ejus naſcitur. Tertia ex ſpiritu, qui in aquam transfiguratus eſt. Quarta ex vitio, quod ſæpe concipiunt corruptæ per injuriam. Hæ cauſæ ſaporem dant aquis varium: hæ medicaminum potentiam: hæ gravem ſpiritum odoremve peſtiferum: hæ levitatem, gravitatemque aut colorem, aut nimium rigorem. Intereſt utrum per loca ſulphere, an nitro, an bitumine plena tranſeant. Talibus igitur & ipſe Plinius *l. l. S.* 32. ſalubrem medendi virtutem adſcribit: ſulphurata nervis, inquit, aluminata paralyticis, aut ſimili modo ſolutis: bituminata aut nitroſa - - bibendo atque purgationibus. Nobis vero de aquis iſtis medicis ſermo non eſt. Nec tamen auſim dicere, alias dulces, pellucidas, leves, ac contracta ex fodinis & mineralibus cujusdam tenuiſſimi velut ſaporis ſpecie aut affinitate gratiſſimas, atque longo itinere colatas & defæcatas, æſtate frigidas, hieme temperatas, ac inter altas nives & glacies velut ex tepido quodam ſinu proſilientes aquas

aquas valetudini parum amicas esse. Testatur ipse Plinius omnes fontes æstate, quam hieme gelidiores esse. *L. II. S.*106. Et *L. XXXI. S.*29. asserit, omnem aquam hieme dulciorem, æstate autem minus, autumno minime, minusque per siccitates. Damnat quidem Palladius *L. I. c.* 4. illas, quæ de metallis originem sumunt. Hic enim metallorum vocabulo haud veniunt æris fodinæ, ex quibus Vitruvii testimonio *L. VIII. c.* 3. saluberrimæ aquæ oriuntur, sed calcis marmorisve fodinæ, qua acceptione usus etiam est Plinius *L. XXXVI. S.* 28. omnia, inquiens, crurum vitia in iis lapicidinis sanantur, cum in metallis omnibus crura vitientur. Et cum eodem plures alii *Lucan. Pharf. L. IV. v.*303. *Stat. Silv. III.* 1. *Sedul. I.* 139.

URB. Leviorem vero aquam, quam pretiosiorem esse dicunt, qua ratione agnoscam? EURAS. Deprehendi vix posse autumabat Plinius *L. XXXI. S.* 23. quidam statera, scribit, judicant de salubritate, frustrante diligentia, quando perrarum est, ut levior sit aqua. Ex quibus verbis tamen apparet, jam veteres indicante quadam statera de pondere levitateque aquæ judicasse, quam & ipse agnovit Plinius *L. II. S.* 106. modo majorem, modo minorem esse: dulces mari invehuntur, inquiens, leviores haud dubie, ideo & marinæ, quarum natura gravior, magis invecta sustinent. Sed deprehendi vix posse censebat, quoniam rude adhuc illis erat libramenti instrumentum. Certior igitur salubritatis nota visa est Plinio *L. XXXI. S.* 23. inter pares meliorem esse, quæ calefiat, refrigereturque celerius. Quod & Celsus *L. II. c.* 18. observavit: ex his, quæ pondere pares sunt, eo melior quæque est, quæ celerius & calefit & frigescit: quoque celerius ex ea legumina coquuntur. Bona denique aqua frigus tepore suo mulceat, æstatisque incendia frigore moderetur. *Pallad. L. I. c.* 4. Ut autem frigida sit, necessaria est ei opacitas, & quod ad

IX. *De levitate aquæ.*

X. *De frigore aquæ.*

ad perennitatem pertinet, ut illa vado exiliat vena non e lateribus; nam ut tactu gelida fit, etiam arte contingit - - - Neronis Principis inventum eft, decoquere aquam, vitroque demiffam in nives refrigerare; ita voluptas frigoris contingit fine vitiis nivis. *Plin. l. l.* Cum enim glaciem fuperfundi aquæ non probarent medici, vas vini aut aquæ potui paratum immittebant vafi nivem glaciemque continenti, ut hujus quidem frigus, non autem cæteram afperitatem concipiat, innocenti bibentis commodo & voluptate. Invehitur tamen in hos mores Seneca *Nat. quæft. L. IV. c.* 13. quid hac diligentia confecuti fumus!? quærens, nempe ut gratuitam mercemur aquam. Nobis dolet, quod folem emere non poffumus, quod hic aer etiam delicatis divitibusque ex facili, nec emptus venit. O quam nobis male eft, quod quicquam a rerum natura in medio relictum eft. - - Aliquid adhuc quærite illa frigidius, quia pro nihilo eft familiaris rigor. Tu ergo, Urbane, fuge tanto pretio quæfitum frigus, illudque ferva Columella *L. X. v.* 285.

Nec rigidos potare juvat, nec fole tepentes.

XI. *De aliis fignis bonæ malæve aquæ.*

Urb. Obfervatis his aquæ dotibus haud erit, ut valetudini meæ timeam. Euras. Haud erit: fed quia folet his omnibus ad fpeciem cuftoditis occultiorem noxam tectior fervare natura, ipfam quoque ex incolarum falubritate nofcamus: fi fauces bibentium puræ funt, fi falvo capite, in pulmonibus ac thorace aut nulla eft, aut rara caufatio; nam plerumque has noxas corporis ad inferiorem partem, quæ fupra funt corrupta demittunt, ut vitiato capite ad pulmones vel ftomachum morbi caufa decurrat, tunc culpandus aer potius invenitur. Deinde fi venter aut vifcera, vel latera, vel renes nullo dolore aut inflatione vexantur, fi vitia nulla veficæ fint. Hæc atque his fimilia fi apud incolas pro majori parte conftare videris

deris, nec de aere aliquid, nec de fontibus suspiceris. Pallad. *L. I. c.* 4. URB. Ferunt in ipso fundo notas dari & indicia, vitiosæ, an salubres aquæ oriantur? EURAS. Plinius atque Palladius *l. l.* hæc fere habet: reperiuntur in convallibus maxime, & quodam convexitatis cardine, aut montium radicibus. Multi septemtrionales ubique partes aquosas existimavere; qua in re varietatem naturæ aperuisse conveniat. Addit tamen studiose Plinius: nihil in his perpetuæ observationis judicabitur. Aquarum sunt notæ juncus, aut arundo, aut herba (Bechion de qua in superioribus dixit) multumque alicui loco pectore incumbens rana: salix enim erratica & alnus, aut vitex, aut arundo, aut edera sponte proveniunt & corrivatione aquæ pluviæ in locum humiliorem a superioribus defluentis, augurio fallaci. Post hæc affert plura alia jam a Vitruvio *L. VIII. c.* 1. tradita, quæ cum ad aquilegum vanas observationes & divinationes pertineant, prætermitto, sed Plinii tantum animadversionem subjungo: aqua semper dulcis in argillosa terra: frigidior in tofo; namque & hic probatur; dulces enim, levissimas facit, & colando continet sordes. Sabulum exiles, limosasque promittit. Glarea incertas venas, sed boni saporis. Sabulum masculum & arena & carbunculus certas stabilesque & salubres. Rubra saxa optimas speique certissimæ. Radices montium saxosæ & silex hoc amplius rigentes. *Plin. l. l. S.* 28. Nostri fontem illius aquæ & sapidissimum & saluberrimum habent, quem circa plurima gignuntur nasturcia, ac nigri lapilli nullo musco vestiti jucunde cum strepitu ebullientem cingunt: in cujus vicinia nullæ languidæ scaturigines: pumex, marmor, aut lapis, ex quo calx coquitur, nullus: sed tum silex, tum glarea, tum herbidum floridumque solum.

XII. *De aquarum ductibus.*

URB. Cum sæpe longius deducenda sit aqua, edic, qua ratione, ne quid in tanto itinere aut vitii contrahat,

hat, aut ſaporis amittat, aſſequi poſſimus. Euras. Ducitur aut forma ſtructili, aut plumbeis fiſtulis, aut canalibus ligneis, aut fictilibus tubis. Si per formam ducetur, ſolidandus eſt canalis, ne per rimas aqua poſſit elabi, cujus magnitudo pro aquæ menſura facienda eſt. Si per planum veniet inter ſexagenos, vel centenos pedes ſenſim reclinetur ſtructura in ſesquipedem, ut vim poſſit habere currendi. Si quis mons interjectus occurrerit, aut per latera ejus aquam ducemus obliquam, aut ad aquæ caput ſpeluncas librabimus, per quarum ſtructuram perveniat. Sed ſi vallis ſe interſerat, erectas pilas vel arcus usque ad aquæ juſta veſtigia conſtruemus, aut plumbeis fiſtulis clauſam dejici patiamur & explicata valle conſurgere. *Pallad. L. IX. c. 9.* Urb. Laudo ego plumbeas has fiſtulas. Euras. Perpetuum profecto opus & quo ad ſalientes fontes arcendosque ab aquis æſtivos calores nihil aptius, atque in antiqua illa Roma fere nihil pretioſius, cum, Strabone teſte, unaquæque domus propemodum haberet fiſtulas & canales, quibus aquam induceret; ut nuper quidam ſcripſerit, ex illo plumbo novam Romam poſſe excitari. Sed, ut obſervat Vitruvius *L. VIII. c. 7.* minime fiſtulis plumbeis aqua duci videtur, ſi volumus eam habere ſalubrem. Hæ enim aquas noxias reddunt; nam ceruſſa plumbo creatur attrito, quæ corporibus nocet humanis. *Pallad. l. l.* Præfert propterea tubulos fictiles, ſeu ex teſta, quod ſaporem meliorem aut tribuant, aut conſervent, & ſumptu minori ducantur. A fonte duci fictilibus tubis utiliſſimum eſt, ſcribit Plinius *L. XXXI. S. 31.* craſſitudine binum digitorum, commiſſuris pyxidatis, ita ut ſuperior intret, calce viva ex olea lævigatis. Nos hodie minore tum ſumptus tum valetudinis periculo tubulis ligneis utimur. Urb. Ex qua arbore? Euras. Pinus, piceæ, alni ad aquarum ductus in tubos cavantur; ob-

rutæ

rutæ terra plurimis durant annis: eædem ſi non integantur, cito ſeneſcunt; mirum in modum fortiores, ſi humor extra quoque ſuperſit. *Plin. L. XVI. S.* 81. Apud nos tubuli ex larice & tæda rubra cavati longiſſimam ætatem ferunt. Urb. Quid vero formæ illæ ſtructiles, quibus aquæ a Romanis ducebantur? Euras. Hi, cum aquarum abundantia non ſolum ad potum, ſed ad balnea, ad publicos fontes, ad hortos, ad fullonicas, ad circos requireretur, fornicibus lateritiis non fontes aut rivos, ſed fluminum alveos inducebant in urbem, ut propterea Plinius *L. XXXVI. S.* 24. ſcripſerit: ſi quis diligentius æſtimaverit aquarum abundantiam in publico, balneis, piſcinis, domibus, euripis, hortis ſuburbanis, villis, ſpatioque advenientis aquæ extructos arcus, montes perfoſſos, convalles æquatas, fatebitur, nihil magis mirandum fuiſſe in tota orbe terrarum. De Claudio certe idem Plinius *l. l.* & Suetonius *in Claud. c.* 20. narrat, eundem ad Ficinum lacum emittendum per tria paſſuum millia, partim effoſſo monte, partim exciſo, poſt undecim annos canalem ægre abſolviſſe, quamvis continuo triginta hominum millia ſine intermiſſione laborarent; quæ neque concipi animo, niſi ab iis, qui videre, neque humano ſermone enarrari poſſunt. Atque adeo non male Julius Frontinus, ipſus olim aquarum curator, dixit: magnitudinis Romani imperii formas has, ſeu aquarum ductus præcipuum eſſe indicium. Tuum autem Tuſculum, Urbane, latericiis his fornicibus non indiget. Sed cum aqua jam effluxerit hodie, cras cætera abſolvemus.

DIALOGUS X.

DE
IIS, QUÆ EXTRA FUNDUM SUNT.

ARGUMENTUM.

I. *Via commoda ad villam voluptati ſervit &*	V. *Incommoda ex malo.*
II. *Utilitati:*	VI. *De oppido.*
III. *Non tamen via publica.*	VII. *De flumine.*
IV. *Coñoda ex bono vicino &*	VIII. *De operariis.*

URBAN. Vadimonium deſeruiſti heri, Philomuſe, & quid erat cauſæ? PHILOM. Quia de aqua vobis ſermo fuit. URB. Haud erat, ut naufragium facere timeres. PHILOM. Timebam non timore naufragii, ſed quoniam aquam bibens nihil boni pariet; etenim

Nulla placere diu, neque vivere carmina poſſunt,
Quæ ſcribuntur aquæ potoribus.

URB. Non arida eſt poetarum vena etiam cum de fontibus loquuntur. PHILOM.

Poſſum nil ego ſobrius: bibenti
Succurrunt mihi quindecim poetæ.

Et quo de negotio vobis hodie ſermo feritur? EURAS. Cum in villam nos evocaverit Urbanus, itineris moleſtias disquiſitione eorum, quæ extra fundum ſunt, cujus appendices vehementer pertinent ad culturam propter affinitatem, *Varr. L. I. c.* 16. non injucundo ſermone fallamus. URB. Quæ illa? EURAS. Primum id, quod pedibus terimus, via bona eſt, cujus ſolicite nos admonet Cato *c.* I. via bona, celebrisque. URB. An via hæc, quæ ducit ad prædium, non bona videtur?

I. *Via commoda ad villam voluptati ſervit*

tur? EURAS. Optima, & fere ad Romanum genium, qui vias in urbe ſternebant ſilice, extra illam glarea ſubſtruebant. *Liv. XLI. c. 27.* PHILOM. Hinc Tibullus:

Namque opibus congeſta tuis hic glarea dura
Sternitur: hic apta jungitur arte ſilex.

URB. Gaudeo, vos tandem non ad curandam tantum œconomiam, ſed ad commoditatem etiam voluptatemque reſpexiſſe. EURAS. Ego ejusmodi opera non tam ad commoditatem voluptatemque, quam potius ad utilitatem refero, velut Dionyſius Halicarnaſſæus *L. VIII.* teſtatur, Romanos ad impendii ſumptuumque modum in parandis viarum munitionibus reſpexiſſe, ut ex iis etiam imperii opes tam provenerint, quam efluxerint. URB. Qua ratione ad impendii ſumptuumque modum mihi privato? EURAS. Multum ſane confert prædio iter commodum. Primum, quod eſt maximum, ipſam præſentiam domini, qui libentius commeaturus ſit, ſi vexationem viæ non reformidet, *Col. L. I. c.* 2. nihil enim illi magis ad tædium & fatigationem ac via triſtis & aſpera: cujus tamen oculi & veſtigia res agro ſaluberrima. *Col. L. IV. c.* 18. Deinde ad invehenda & exportanda utenſilia, quæ res frugibus conditis auget pretium & minuit impenſas rerum invectarum; quia minoris apportentur eo, quo facili niſu perveniatur. Nec nihil eſſe etiam parvo vehi, ſi conductis jumentis iter facias, quod magis expedit, quam non tueri propria. Servos quoque, qui ſecuturi patremfamilias ſint, non ægre iter pedibus ingredi. *Col. L. I. c.* 3. Varro talium ſumptuum rationem habens eundem fundum, inquit, fructuoſiorem faciunt vecturæ, ſi viæ ſunt, qua plauſtra agi facile poſſint. *Varr. L. I. c.* 16. Prius itaque, circumſpicias, quos evectus habeat ad exportanda, quæ pecunia mutanda ſunt & foras danda, uti eo cum introeas, uti inde exiri poſſit. *Cat. c.* 1. PHILOM.

II. & *Utilitati.*

Provide, ne tibi contingat, quod capro apud Phædrum *L. IV.* 8. nam

Cum decidiſſet vulpes in puteum inſcia,
Et altiori clauderetur margine,
Devenit hircus ſitiens in eundem locum:
Simul rogavit, eſſet an dulcis liquor
Et copioſus. Illa fraudem moliens,
Deſcende amice! tanta bonitas eſt aquæ,
Voluptas ut non poſſit ſatiari mea.
Immiſit ſe barbatus. Tum vulpecula
Evaſit puteo, nixa celſis cornibus;
Hircumque clauſo liquit hærentem vado.

Habes viarum non voluptatem tantum, ſed etiam uſum: quæ niſi viantibus nobis tam grata & apta foret, & ſeriorum & jocorum nos materia defeciſſet. URB. Apta quidem his commodis hæc eſt via: publica tamen haud eſt. EURAS. O quam bene! qua enim magis via irrepunt vitia, quam publica? *Plin. L. XXXVI. S.* 1. Quapropter Columella *L. I. c.* 5. recte monet: oportet nec junctam militarem viam; ut nempe villa tuta ſit a vi & vitiis, quibus raro abſtinent, qui bella velut ſcelerum confugium ſequuntur & inde ſibi coronam quærunt. Quamvis vero hodie ad antiquos mores inſtaurata ſit militum diſciplina, ut violenti & feroces in hoſtes tantum eſſe jubeantur; aliud tamen adhuc eſt, ob quod averſamur viam publicam: hæc prætereuntium viatorum populationibus, & aſſiduis divertentium hoſpitiis infeſtat rem familiarem. *Col. l. l.* PHILOM. Nam ut Plautus *Curcul.* Act. I. 1. alia quidem acceptione, dixit:

III. ***Non tamen via publica.***

Nemo ire quemquam poplica prohibet via,
Dum ne per fundum ſeptum facias ſemitam.

URB.

URB. Hoſpitis tamen habenda eſt cura. PHILOM. O te Jovem Hoſpitalem! non te latet, quod Pindarus *Olymp.* 8. Græco carmine cecinit:

> Nam divis reverendus & immortalibus ille eſt,
> Quicunque appulerit multis erroribus actus,
> Nunc uti ego.

EURAS. Nec omnes ejicio, nec admitto; ſæpe enim & hoſpes indigenam ejicit: ſæpe rebus adverſis ſuperveniens gratus, ſæpe & gravis eſt; hinc Euripides *in Alceſt.*

> - - - - an non mihi jure optimo
> Inviſus hoſpes, qui in malis advenerit?

Eorum quidam quo plus ſunt poti, plus ſitiuntur. Poteſt autem quidquam eſſe abſurdius, quam quo minus viæ reſtat, eo plus viatici quærere? *Cicer. de ſeneƭ.* Sed ne de via deflectamus ad ſemitam, Columellæ ſolum tibi cordi eſſe monitum cupio: ne nimis infeſtetur res familiaris, ſive hoſpes ſeſe invitans ille ſit, ſive invitatus; quamvis hunc inter & illum magna ſit differentia: multum enim apparatus intereſt apud invitatum hoſpitem & oblatum; hujus enim venter quotidiano ac frugali victu contentus eſſe jubetur: ille vero lautam & oppiparam expectat menſam. In quo hoſpitalitatis officio gradum & ordinem ſecundum mores populi Romani ſervandum eſſe duco: primum juxta parentes locum tenebant pupilli fidei tutelæque noſtræ crediti: ſecundum eos proximum locum clientes habebant, qui ſe ſe itidem in fidem patrociniumque noſtrum dederunt: tum in tertio loco hoſpites: poſtea cognati affineſque. *A. Gell. Noct. Attic. L. V. c.* 10. Præter viam, agrum paraturos ante omnia intueri oportet - - & vicinum. Singula magnas interpretationes habent, nec dubias - - Et inprimis Catonis humaniſſimum utiliſſimumque, ut diligant vicini. Cauſas reddit ille, nos exiſtimamus nulli eſſe

IV. *Commoda ex bono vicino*

esse dubias. *Plin. L. XVIII. S.* 6. *& seq.* Hinc Virgilius:

Sis bonus, o, felixque tuis.

Catonis *c.* 4. monitum est: vicinis bonus esto: familiam ne siveris peccare. Cujus rei rationem affert Plinius *l. l.* Cato, inquiens, in conterminis hoc amplius æstimari jubet, quo pacto niteant: in bona enim regione bene nitent. Ad quod proin animum advertere jubemur, atque a bono vicino & fidelius & liberius licebit explorare. Itaque de familiæ magnitudine & reliquo instrumento commodissime scies, quantum pares, si tria animadverteris diligenter: in vicinitate prædia cujusmodi sint, & quanta, & quot quæque hominibus colantur, & quot additis operis, aut demtis melius & deterius habeas cultum. *Varr. L. I. c.* 18. Alia commoda ex boni vicini necessitudine provenientia Cato *c.* 4. prodit: facilius tua vendes, inquit: opera facilius locabis: operarios facilius conduces: si ædificabis, operis, jumentis, materia adjuvabunt: si quid usu venerit, benigne defendent. Quibus nos commonefacit, quantum emolumenti positum in vicino bono propter officia mutua & quotidianam consuetudinem. Sunt enim quædam officia, scribit Cicero *L. I. Offic.* quæ aliis magis, quam aliis debeantur; ut vicinum citius adjuveris in fructibus percipiendis, quam aut fratrem, aut familiarem: ut propterea Themistocles prædium venditurus hoc quoque per præconem addi jusserit & promulgari, quod etiam vicinum bonum habeat. *Plutarch. in Apopht. c.* 38. Urb. Optarem etiam vicinum habere locupletem: sed tamen magis, ut ipse domi habeam, secundum illud: precare vicino ut habeat, magis tamen ollæ. Ita enim est ingenium meum, ut emere malim, quam rogare: & beneficium reddere, quam accipere: neque enim levi mercede emit, qui precatur: aut parvum pretium accipit, qui rogatur. Euras. Tu igitur semper rebus omnibus

bus adeo abundabis, ut vicini auxilio nunquam indigeas, nunquam verearis maleficia? Cn. Pompejus tamen ille nunquam agrum mercatus eſt conterminum, *Plin. l. l.* ſuſpicor, ne aut bonam viciniam amitteret, aut acquireret, ut vulgo dicitur, falſuginoſam, Urb. Hæc commoda & incommoda ſingulis fere annis cum vicino vertuntur. Euras. Prævenit objectationem hanc Columella, dum ait: de vicini commodo non eſt quidem certum, quem non nunquam mors, aliæque nobiscum diverſæ cauſæ mutant. Et ideo quidam reſpuunt Catonis ſententiam, qui tamen multum videntur errare; nam quemadmodum ſapientis eſt, fortuitos caſus magno animo ſuſtinere, ita dementis eſt, ipſum ſibi malam facere fortunam, quod facit, qui nequaquam vicinum ſuis numis parat, cum a primis cunabulis, ſi modo liberis parentibus eſt oriundus, audiiſſe potuerit:

οὐδ' ἂν βοῦς ἀπόλοιτ' εἰ μὴ γείτων κακὸς εἴη.

id eſt: ſed neque bos unquam periret, niſi quis malum vicinum haberet. Quæ verba Heſiodus boni vicini commoda laudaturus dixit, ad Cumanorum Æolidem incolentium reſpiciens conſuetudinem, qua vicini contra fures latronesque communi conſilio arma capiebant & expilatis ſuccurrebant. Quod non ſolum de bove dicitur, Columella ſcribit, ſed etiam de omnibus partibus rei ruſticæ familiaris, adeo quidem, ut multi prætulerint carere penatibus, & propter injurias vicinorum ſedes ſuas profugerint. Affert dein exempla plurimarum gentium, quæ patrium ſolum non alia ratione mutarunt, ac quia malos vicinos ferre non potuerant. Ne vero vicinum ſuum nominare cogatur, qui nec arborem prolixiorem ſtare noſtræ regionis, nec inviolatum ſeminarium, nec pedamenti quidquam adnexum vineæ, nec etiam pecudes negligentius paſci ſinit, rem paucis expedit, jure, inquiens, V. *& incommoda ex malo.*

M. Porcius talem pestem vitare censuit, & inprimis futurum agricolam præmonuit, ne sua sponte ad eam perveniret. *Col. L. I. c. 3.* Hinc & Varro *L. I. c. 16.* dixit: refert, infesta regio sit, neo ne: multos enim agros egregios colere non expedit, propter latrocinia vicinorum. PHILOM. Operæ pretium me facturum reor, si afferam cæteros in hanc rem Hesiodi versus Latine redditos *L. Opera & dies.*

Si qua domi inciderit tibi res, tunc illico omissis
Adsunt vicini Zonis, cinguntur at ipsi
Affines: noxa est vicinus ut improbus ingens.
Contra ita maxima commoditas, si commodus adsit.
Deest honor huic, bona quem vicinia deficit: at nec
Intereat bos, ni vicinus ubi improbus adsit.

Videtur & allusisse in suis eclogis Virgilius, cum cecinit:

Nec mala vicini pecoris contagia lædent.

Et iterum:

Mantua væ miseræ nimium vicina Cremonæ.

URB. Liber est animus ab omni periculo injuriæ. EURAS. An etiam terra, quam colis? in qua conterminos pellimus furtoque vicini cespidem nostro solo adfodimus. *Plin. L. II. S. 68.* Vide ne experiaris illud Plautiniani senis vetus verbum. *Mercat. IV. 4.*

Aliquid mali esse propter vicinum malum.

Refert etiam, ut recte Varro *l. l.* monuit, ad fructus, quemadmodum vicinus in confinio consitum agrum habeat; si enim ad limitem quercetum habet, non possis recte secundum eam silvam serere oleam, quod usque eo est contrarium natura, ut arbores non solum minus ferant, sed etiam fugiant, ut introrsum in fundum se inclinent, ut vitis adsita ad olus facere solet. Ut quercus, sic juglandes magnæ & crebræ finitimæ fundi oram faciunt sterilem. Ita & in omnibus aliis malo vi-

cino

cino nunquam deerit, quin tibi pessimus esse possit. Post hæc Cato inter prima spectari jubet, ut operariorum copia prope sit, oppidumque validum, ut navigiorum evectus vel itinerum. *Plin. L. XVIII. S.* 6. Igitur oppidum validum prope fiet. *Cat. c.* 1. Urb. Cur istud? sodes, edissere. Euras. Rationem reddit uberrime Varro: si quo neque fructus nostros exportare expediat, neque inde, qua opus sunt apportare - - - si viæ, aut fluvii, quæ portentur, aut non sunt, aut idonei non sunt - - quæ vicinitates evectus habent idoneos, quæ ibi nascuntur, uti vendant & illinc invectus opportunos ad ea, quæ in fundo opus sunt, quod propterea sunt fructuosa. Multi enim habent in prædiis quibus frumentum aut vinum aliudve quid desit importandum. Itaque sub urbe colere hortos late expedit, sic violaria & rosaria, item multa, quæ urbs recipit, cum eadem in longinquo prædio, ubi non sit, quo deferri possit venale, non expediat colere. Item si ea oppida, aut viciniæ, aut etiam divitum copiosi agri ac villæ, unde non care emere possis, quæ opus sunt in fundum, quibusque quæ supersint, venire possint; ut quibusdam pedamenta, aut perticæ, aut arundo, fructuosior fit fundus, quam si longe sint importanda, non nunquam etiam, quam si colendo in tuo ea parare possis. *Varr. L. I. c.* 16. Duplex igitur ex frequentis oppidi vicinitate beneficium fundo nostro accedere censet Varro, quod & nostræ merces rusticæ levi vecturæ impendio vendi, & quæ in nostro fundo desiderantur, facili quoque negotio possint comparari; cum in ejusmodi oppido nec magna rerum abundantia, nec etiam consumptio abesse possit. Quanta autem ex vicino flumine rerum compendia obveniant, paucis notavit Seneca *de benef. L. IV. c.* 5. flumina hæc amœnissimis flexibus campos cingentia, illa præbitura commerciis viam, vasto & navigabili cursu vadentia. Hinc Plinius *L. XXXI. S.* 1. non male dixit, omnes terræ vires seu facultates esse quoddam aquarum

VI. *De oppido.*

VII. *De flumine.*

 bene-

VIII. *De operariis.* beneficium. Eſt & illud ex vicino oppido maxime præſtabile emolumentum, quod & medici, & operariorum, & opificum manus prompta ſub manum nobis ſit, ad quos evocandos magni quandoque faciendi ſumptus abſtrahendique a labore agricolæ; aut id genus hominum pretioſorum, ut olim, conſtanter magnis impenſis alendum: aut certe morbo morteve illorum haud raro totius agricolationis curſus ſiſtitur, in qua tamen omnis mora & cunctatio ſuo non caret impendio. Hinc Romanis ſemper ſervandi opificis cura fuit, adeo ut Carthagine nova capta, licet cæteri incolæ aut in ſervitutem, aut in claſſem in ſupplementum remigum dati; opificibus tamen ad duo millia hominum ſpes propinqua libertatis facta, ſi ad miniſteria belli enixe operam navaſſent. *Liv. L. XXVI. c.* 47. Itaque in hoc genus coloni potius anniverſarios habent vicinos, quibus imperant, medicos, fullones, fabros, quam in villa ſua habeant: quorum non nunquam unius artificis mors tollit fundi fructum - - - Si enim ab fundo longius abſunt oppida, aut vici, fabros parent, quos habeant in villa. *Varr. l. I.* Inanem jam præſtarem operam, ſi commoda illa, quæ ex ipſa operariorum copia, dum frequens adjacet oppidum, recenſere velim, quos ex eo genere parandos eſſe monet Varro *L. I. c.* 17. qui laborem ferre poſſint, nec XXII. annis minores, & ad agriculturam dociles ſint, quales eſt difficile, dum forte tempeſtivus fructus præcipitat fœniſecium, meſſem, aut vindemiam, etiam quantocunque pretio ex lonquinquis locis conducere, maxime in tanta ſoli & culturæ diverſitate, ac varia regionis conſuetudine, ubi nec eadem ratio operarum haberi, nec idem modus poteſt teneri. *Plin. l. I. S.* 72. *Pallad. L. I. T.* 6.
Urb. Gaudeo itaque vehementer a meo prædio nec viam, nec flumen, nec vicum, abeſſe, cujus incolæ & emphyteutico juri & jurisdictioni meæ ſubjecti ſunt: ab urbe vero, ut videtis, mediæ fere horæ ſpatio disjungor. Euras. O te beatum!

DIALO-

DIALOGUS XI.

DE MATERIA ÆDIFICIORUM.

ARGUMENTUM.

I. *Damna ex-silvarum excidio.*
II. *Quæ apta ædificiorum materia.*
III. *Arborum cum homine affinitas.*
IV. *Quomodo cædenda materia.*
V. *Quo anni tempore.*
VI. *An Lunæ habenda sit ratio?*
VII. *Lunæ virtus in quibusdam aliis observatur.*

Urban. Et en! dum imus, dum garrimus, venimus ad villam, in quam priusquam te recipiam, exteriorem ejus faciem ut explores, dein ædes ipsas discutias, velim. Euras. Egone? qui in arte architectonica fere ignarissimus. Non hujus, sed rei rusticæ quædam veterum scriptorum non inutilia præcepta me traditurum promisi. Urb. Age igitur, & rustici saltem præceptoris munus ex antiquis illis subi, quos earum rerum, quæ ad prædium rusticum pertinent, suspicor non fuisse inscios. Euras. Quæ me legisse memini, ita tecum communia faciam, ut te non tam erudire, quam rudi ac rustica narratione distinere velle videar. Dabis veniam offendenti. Urb. Extra lutum pedes habes. Euras. Sed! heu me! Urb. Quid circumspicis? quid siles? quid gemis? Euras. Silvam excisam & devastatam atque in fœcundo solo ac tanto ambitu raras arbores, easque novellas tantum, & a villa remotas, cum tamen propinquas semper reservari oporteret in occurrentes domesticos usus. An nullus silvæ custos, qui fures abigat, capras ovesque arceat? aut an licuit con- I. *Damna ex silvarum excidio.*

 ductori

ductori totas silvas excindere & venditare? Urb. Huic quidem licebat, cum nemo prohiberet. Euras. Heu quanta jactura rei familiaris! si enim tam amplum prædium vivis cæduisque silvis destituitur, non solum dominus magnis deliciis ex aucupio & venatione, sed & magnis commodis ex trabalibus, tignalibus, assamentis, scandulis, assulis, carbonibus, struibus, ac ex glandibus proventuris privatur: denique etiam sumptibus reficiendorum in villa ædificiorum, nempe in horreo, stabulis, tectis, nec non pro palis, sepibus, orgiis atque aquarum canalibus conficietur. Hinc fuit & arborum cura legibus priscis, cautumque est XII. tabulis, ut qui injuria cecidisset alienas, lueret in singulis æris XXV. *Plin. L. XVII. S.* 1. Urb. Plus damni & flagitii factum est mihi, ac credideram: sed quid hæc ad ædificium? Euras. Maxime; vocantur enim ejus materia, quod ex iis prima hominum constructa domicilia; materiæ enim causa reliquas arbores natura genuit. *Plin. L. XVI. S.* 24. Nec tamen omnes aptæ ad ædificia: sed quæ in montanis regionibus oriuntur & procerius adolescunt & diutius vivunt & cæsæ longius conservantur, quod habeant longiores umbras & majorem ex imbre & nivibus humorum abundantiam, quoniam arbores fœtu exinanitas & foliorum quoque amissione languidas naturale est avide esurire; cibus autem earum imber. *Plin. L. XVII. S.* 2. hinc etiam talis materia multo firmior; etenim quæcunque communia sunt montibus planisque, majora sunt aspectuque pulchriora in campestribus: meliora materie crispioraque in montibus. *Id. L. XVI. S.* 31. Imo quæ Aquilonem respiciunt procerius solidiusque crescunt, velut & illæ, quæ in apricis locis nascuntur: in ipsis autem arboribus, scribit Plinius *L. l. S.* 76. robustiores Aquiloniæ partes: & in totum deteriores ex humidis opacisque: spissiores ex apricis ac diuturnæ.

II. *Quæ aptæ ædificiorum materia.*

Tales

Tales enim ad validioris venti impetum ſeſe firmius muniunt; non eſt arbor ſolida & fortis ſcribit Seneca *L. quar. bon. vir. mal. c.* 4. niſi in quam frequens ventus incurſat: ipſa enim vexatione conſtringitur, & radices certius figit. Et Plinius *L. XVII. S.* 2. Aquilone maxime gaudent, denſiores ab afflatu ejus lætioresque & materiæ firmioris. Habent enim arbores quamdam cum hominibus affinitatem, quorum hi in urbibus nati molles & delicatuli, montani vero duri & robuſti. PHILOM. Eſt enimvero nihil certius illo *Ovid. L. I. Metam.*

III. *Arborum cum homine affinitas.*

Et documenta damus, qua ſimus origine nati.

EURAS. Hanc cum corpore animantis comparationem deſcripturus Plinius *L. XVI. S.* 72. ait: humor & cortici arborum eſt, qui ſanguis earum intelligi debet - - atque in totum corpori arborum, ut reliquorum animalium, cutis, ſanguis, caro, nervi, venæ, oſſa, medullæ: pro cute cortex - - proximi plerisque adipes: ii vocantur a colore alburnum: mollis ac peſſima pars ligni, etiam in arbore facile putreſcens, teredini obnoxia, quare ſemper amputabitur. Subeſt huic caro, cui oſſa, id eſt materiæ optimum - - Nec omnibus adipes carnesve largæ, ſicuti nec animalium acerrimis - - Oſſa non habent ſorba, carnem ſambuci, & plurimam ambæ medullam - - In quarumdam arborum carnibus pulpæ venæque ſunt. Diſcrimen earum facile: venæ latiores candidioresque pulpæ fiſſilibus inſunt; ideo fit, ut aure ad caput trabis, quamlibet prælongæ, admota, ictus ab altero capite vel graphii ſentiatur, penetrante rectis meatibus ſono. Unde deprehenditur, an torta ſit materies nodisque conciſa. Quibus ſunt tubera, ſic ſunt in carne glandia. *Plin. l. l.* Ex hac ipſa cum animantis affinitate recte conficitur, infœcundas fœcundis firmiores eſſe, ſilveſtres omnisque humani cultus expertes robuſtiores hortenſibus & ſativis (etenim, quod non humana ope provenit,

nit, materiæ eſt magis aptum. *Col. L. de arbor. c.* 1.) ex fertilibus ſerotinas ſuperare præcoces, & quæ acutæ præſtare dulcibus: ex acutis vero & aſperis potiores, quæ fructus acerbiores proferunt & rariores: quæ minus medullæ alunt, plus habent roboris & firmitatis. Nec novellæ ad materiem, nec veteres utiliſſimæ. *Plin. L. XVI. S.* 74. Urb. Magnum quoque momentum in eo poſitum eſſe ferunt, quomodo & quo tempore arbores ſternantur; quoniam & ſapientiſſimum Regum Salomonem ad excitandum templum a rege Tyri Hira petiiſſe legimus *Paral. L. II. c.* 2. *ut mittat ſervos, qui noverint cædere ligna.* Euras. Res hæc in præſenti foro vertitur: primo itaque non nulli detruncatæ arbori caput relinquunt integrum, ut in id ſuccus ſeſe & humor recipiat: alii arborem ad mediam medullam incidunt, altero dimidio cum arbore ſtante relicto, quamdiu per vulnus humor ille ſtillabit & depluet, qui in arbore emoriens ſaniem quamdam & putorem generat: eo autem dilapſo proſtrata arbor nullam ſenectutem admittat. *Plin. l. l. Pallad. L. XII. T.* 15. Frondibus quoque aut ramis denudanda eſt arbor, ut circumquaque exucta operi fidelius ſerviat. An vero illud nihil vanitatis habeat, dum dicunt, arbori, quæ cædatur, adalligata amphisbæna non algere cædentes, faciliusque ſuccidere, *Plin. L. XXX. S.* 25. dubito vehementer: ego certe lignatorem, qui algeret, parum laboris inſumpſiſſe judicarem. Cæſas arbores per rores trahi, neſcio qua religione ductus Cato *c.* 31. prohibet: an cæſas velut putredine infici timet? viventes certe lentis roribus quadam ſcabie vitiari affirmant. *Plin. L. XVII. S.* 37. Trahis igitur advectæ primo vere exaſciantur, in ſtruem ſuppoſitis ſingulis ligneis culcitellis, ut Auſtralibus ventis exiccentur: colliguntur ac aſſeribus teguntur, ne aut ſubito ſolis æſtu ferveſcant, aut a pluviis putredinem contrahant;

IV. *Quomodo cædenda materia.*

hant; denſari enim ac maturam adipiſci firmitatem per unum, alterumve annum debent, quam ad opus accommodentur. Urb. Materiam collegiſti, priusquam tempus cædendi præfinires. Euras. Avidius interrogas, ac ut reſponſo te aſſequi valeam. Arbores igitur, quæ ad interetes & rotundos uſus deſtinatæ, tempeſtive & dum germinant cædendæ, cortice alias inextricabili: cætera vero ad ædificia tigna, quibus ſecuris aufert corticem, a bruma ad Favonium, ſeu a Calend. Decemb. ad VI. Id. Febr. aut ſi prævenire cogamur, Arcturi occaſu, & ante eum Fidiculæ: noviſſima ratione ſolſtitio. Vulgo ſatis putant obſervare, ne qua dedolanda arbos ſternatur ante editos ſuos fructus. Robur vere cæſum teredinem ſentit: bruma autem neque viatur, neque pandatur, alias obnoxium etiam, ut torqueat ſeſe ſindatque. *Plin. L. XVI. S.* 74. Vere ſiquidem omnes arbores vim vigoremque in frondes anniverſariosque fructus exerentes humore turgeſcunt: dum vero per autumnum maturitate fœtuum frondes emoriuntur, ſuccus e terra in radices deſcendens robori ſuo ac datæ a natura ſoliditati reſtituit, hiberno frigore adſtringente & comprimente. Vere enim omnes arbores fiunt prægnantes, ſcribit Vitruvius *L. II. c.* 9. & omnes ſuæ proprietatis virtutem efferunt in frondes anniverſariosque fructus: cum ergo inanes & humidæ temporum neceſſitate fuerint, vanæ fiunt & raritatibus imbecillæ; uti etiam corpora muliebria cum conceperint, a fœtu ad partum non judicantur integra: neque in venalibus ea, quæ ſunt prægnantia, præſtantur ſana; ideo quod in corpore præſeminatio creſcens ex omnibus cibi poteſtatibus detrahit alimentum in ſe, & quo firmior efficitur ad maturitatem partus, eo minus patitur eſſe ſolidum idipſum ex quo procreatur. Philom. Nulla ſimilitudo huic ſimilior. Euras. Cato vero, quem primo loco nomi-

V. *Quo anni tempore.*

nare oportuisset, universim statuit: robur, materies item pro ridica, ubi solstitium fuerit ad brumam, semper tempestiva est. Cætera materies, quæ semen habet, cum semen maturum habet, tum tempestiva est. Quæ materies semen non habet, cum glubebit, tum tempestiva est. Ea quæ semen viride & maturum habet, uti semen de cupresso, de pino, quidvis anni legere possis. *Cat. c.* 17. Urb. Huic soli, nullis aliis observationibus obtemperandum autumas? Euras. Infinitum refert & lunaris ratio: nec nisi a vicesima in tricesimam cædi volunt. Inter omnes vero convenit, utilissimum in coitu sterni, quem diem alii interlunii, alii silentis Lunæ appellant. *Plin. l. l.* Ubi hanc temporis rationem præfinivisse asserit Tiberium Cæsarem, cum ad restituendum pontem naumachiarium larices in Rhætia cædi juberet: cum & ipse in capillo tondendo servaret interlunia: & M. Varro adversus defluvia id observari præciperet a pleniluniis: & Cato hominum summus in omni usu de materiis hæc adjiceret: hanc atque aliam materiam omnem, cum effoderis luna decrescente, eximito - - - nisi intermestri Lunaque dimidiata ne tangas materiam. *Plin. l. l.* Re ipsa etiam præceptum istud a Catone traditum in præsens *cap.* 31. & 37. legimus: & ab antiquis observatum fuisse eorum produnt testimonia: sic enim & Columella *L. IX. t.* 2. sensit: nec minus in ædificiis succidere arborem convenit: sed utraque melius fiunt Luna decrescente ab vigesima usque in trigesimam; quoniam omnis materia sic cæsa judicatur carie non infestari. Et Palladius *L. II. T.* 22. hoc etiam mense cædenda materies est ad fabricam, cum Luna decrescit. Philom. Haud mirum veteres superstitiosæ hujus opinionis fuisse, cum & Lunæ divinitatem assererent, velut Jovem patrem, Tellurem matrem, qui omnes fructus agriculturæ cœlo & terra continent, compellabant, & eodem errore ducti Solem

VI. *An lunæ habenda sit ratio.*

Solem & Lunam, cum quædam feruntur, eorumque tempora consulebant. *Varr. L. I. c.* 1. EURAS. Merito ridemus eos, qui omnia agriculturæ opera tam superstitiosa solicitudine ad cursum Lunæ dirigunt, ut non consulto ejusdem afflatu & motu nihil eorum suscipiant (qua de re alias redibit sermo) nec tamen propterea Lunæ divinitatem tribuo; quod dicam, eam in non nullis vim quamdam habere & virtutem, ut, cum plenissimum a Sole lumen accipit, quædam majori humore turgescant, &, cum exiguo cornu fulget, sese contrahant. Nec enim, ut Philomusi objectationi respondeam, aut Jovem, aut Junonem, aut Tellurem, aut Apollinem colimus, quod ætheri, telluri & Soli nos plura debere profiteamur. An enim arbores illæ non lætius florent, quærit Varro *L. I. c.* 7. quas æquabiliter ex omnibus partibus Sol ac Luna coquunt? His igitur cœlestem quamdam nomenclaturam, ut ait Plinius *L. II. S.* 5. interpretatione naturæ, seu per quamdam significationem vis & potestatis in hæc terrena tribuerunt; unde Euripides apud Ciceronem *L. II. de nat. deor.*

> Vides sublime fusum immoderatum æthera
> Qui terram tenero circumjectu amplectitur?
> Hunc summum habeto divum, hunc perhibeto Jovem.

Et Virgilius *L. II. Georg.*

> Tum pater omnipotens fœcundis imbribus æther
> Conjugis in gremium lætæ descendit, & omnes
> Magnus alit, magno commistus corpore, fœtus.

Aer autem - - interjectus inter cœlum & mare Junonis nomine consecratur, quæ est soror & conjux Jovis, quod & similitudo est ætheris & cum eo summa conjunctio. Effœminarunt autem eum, Junonique tribuerunt, quod nihil eo

mollius - - Jam Apollinis nomen est Graecum, quem Solem esse volunt. Dianam autem & Lunam eandem esse putant, cum sol dictus sit, vel quia solus ex omnibus sideribus est tantus - - - Luna a lucendo nominata sit. *Cicer. l. l.* Lunam igitur observabant, quod potens in haec corpora, aliis quidem amica, aliis inimica sit: horum humores suo motu commovens, ut ea crescente augeantur, & decrescente minuantur. URB. Quaenam illa, quae, sed indubitata fide, crescant, aut decrescant? EURAS. Ut alia praeteream, ostreas, conchyliaque appello, quibus isthaec eventa auctoritate summa & constanti experientia asseruntur: ostreis & conchyliis omnibus contingere, scribit Tullius *L. II. de divin.* ut cum Luna crescant pariter, pariterque decrescant. Et Horatius *L. II. Sat.* 4.

VII. *Lunae virtus in quibusdam aliis observatur.*

Lubrica nascentes implent conchylia Lunae.

Jam quidem lunari potestate ostrearum conchyliorumque & concharum omnium corpora augeri ac rursus minui. Quin & soricum fibras respondere numero Lunae, exquisivere diligentiores: minimumque animal formicam sentire vires sideris interlunio semper cessantem. *L. II. S.* 41. Quo vera conjectatio existit, haud frustra spiritus sidus Lunam existimari. Hoc esse, quod terras saturet, accedensque corpora impleat, abscendens inaniat; ideo cum incremento ejus augeri conchylia & maxime spiritum sentire, quibus sanguis non sit. *Id. l. l. S.* 102. Id ipsum observatum a Palladio *L. XIII. T.* 6. ubi scribit: nunc etiam quibus littus in fructu est, ubi Lunae juvabit augmentum, quae omnium clausorum maris animalium atque concharum jubet incremento suo membra turgere. Paulo fusiori narratione hanc experientiam prosequitur A. Gellius *L. XX. c.* 7. 'cum enim caenantibus nobis, inquiens,

inquiens, magnus ostrearum numerus Roma esset missus, eæque inuberes ac macræ viderentur; Luna, inquit Annianus, nunc videlicet senescit, ea re ostrea quoque sicuti alia quædam tenuis exuctaque est. Et cum quæreretur, quænam alia senescente Luna tabescerent, illum affert Lucilii versum:

> Luna alit ostrea & implet echinos, muribus fibras
> Et pecu addit.

Eadem autem ipsa, quæ crescente Luna gliscunt, eadem deficiente deficere asserens, velut & ælurorum oculos ad easdem Lunæ vices aut ampliores fieri, aut minores. Quam in rem commentarium Plutarchi in Hesiodum adducens ait: cœpetum revirescere & congerminare decedente Luna: contra autem inarescere adolescente: eamque causam esse dicunt sacerdotes Ægyptii, cur Pelusiotæ cœpe non edant, quia solum olerum omnium contra Lunæ aucta atque damna vices minuendi & augendi habet contrarias. Nec de his tantum, sed & aliis animantibus, immo de homine quoque varios effectus afferunt: quo turpior homini inscitia est, fatenti præcipue jumentorum quorundam in oculis morbos cum Luna increscere ac minui. *Plin. L. II. S.* 41. veluti veterina tantum quædam ad crementa Lunæ morbos sentiunt. *Id. L. XI. S.* 55. De quibus Vegetius *Art. veterin. L. III. c.* 33. scribit: quadam ratione lunari animalia, sicut homines frequenter corruunt & intermoriuntur. De homine autem singulariter notat Plinius *L. II. S.* 41. sanguinem hominum cum lumine ejus augeri ac minui in omnia eadem penetrante vi. Quod ipsum etiam Jul. Firmicus observavit *L. IV. præf.* scribens: nam & crescentis Lunæ augmenta in corporibus nostris & deficientis luminis damna sentimus; medullæ enim humani

corporis cum Luna crefcunt: cum vero inanis cœperit luminibus deftitui, tenuati corporis fatigatione languefcunt. Et ut nil dicam de hominibus, qui ad hoc Lunæ imperium aut vultu intumefcunt, aut de mente deturbantur, omnia maria non folum plenilunio purgantur, *Plin. L. II. S.* 101. verum & tam menftruus quam quotidianus æftus maris virtute hujus fideris aut accedentis aut recedentis, nec aliter poteft commodius explicari: neque enim mare tantum ita intumefcit & decrefcit, fed quælibet aqua nitro & fale mixta, dum radiis Lunæ exponitur, ebullit & fervefcit. Hæc igitur fi vera fint, haud alienum a ratione videbitur, arbores quoque, Luna fe reficiente, multis humoribus abundare: quæ fi his intumefcentes cædantur, haud mirum, fi minus idoneæ ad ædificia, quæ eo fucco corrupto & emoriente vermibus, carie & raritatibus non poffunt non fcatere. Nec tamen in hac obfervatione adeo religiofus fum, ut ad diem vel horam arboris cædendæ curam adftrictam velim, velut apud Plinium *L. XVI. S.* 74. quidam dicunt, ut in coitu & fub terra fit Luna, quod fieri non poteft, nifi noctu: aut ut credam, fi competat coitus in noviffimum diem brumæ, illa fit æterna materies: fed folum rationem quamdam comparationemque, adolefcentem inter fenefcentemque effe habendam juxta illud Varronis monitum *L. I. c.* 33. ut fi quæ fenefcente fieri conveniret, melius quanto minus haberet ignis id aftrum.

DIALOGUS

DIALOGUS XII.

DE

QUARUMDAM ARBORUM USU ET EMOLUMENTIS.

ARGUMENTUM.

I. *De abiete & picea.*
II. *De pino & pinastro.*
III. *De larice.*
IV. *De taxo.*
V. *De alno.*
VI. *De betula.*
VII. *De fago.*
VIII. *De quercu & robore.*
IX. *De ilice & subere.*
X. *De esculo & fraxino.*
XI. *De tilia, carpino & acere.*
XII. *De populo.*
XIII. *De salice.*
XIV. *Voluptas ex arboribus.*
XV. *Silvæ emolumenta.*
XVI. *Unde lignorum penuria.*

Euras. Cum arboribus tam varia sit natura ac tam diversa conditio, ut aliæ sub divo, aliæ in umbra valeant, aliæ indureant in aere, aliæ in aquis perennes fiant: aliæ humoris, aliæ solis impatientes sint: aliæ sustinendis fundamentis, aliæ levibus tantum usibus serviant, earum, quas regio nostra profert & velut familiares habemus, habilitatem ad nostros usus paucis explicatam dabo, ut in quæ officia sint aptandæ, non usquequaque ignoremus. Urb. Scire isthæc ardentissime gestio. Philom. Et ego cupide cupio. Euras. Abies e cunctis amplissima est & fœmina etiam prolixior: materie mollior utiliorque: arbore rotundior: folio pennato densa, ut imbres non transmittat, atque hilarior in totum. *Plin. L. XVI. S.* 19. Situs in excelso montium ceu maria fuge-

I. *De abiete & picea.*

fugerent. *Id. l. l. S.* 18. PHILOM. Et tamen de eadem Virgilius *L. II. Georg.*

- - - - - - casus abies visura marinos.

nam ut Claudianus refert *L. II. de rapt. Proserp.*

Apta fretis abies.

EURAS. Et recte, quoniam hæ (larix & abies) omnium arborum altissimæ ac rectissimæ. Navium malis antennisque propter levitatem præfertur abies. *Plin. l. l. S.* 76. Materies vero præcipua trabibus & plurimis vitæ operibus. *Id. l. l. S.* 18. Nam ad fabrorum intestina opera medulla sectilis: optima quadripartitis materies & mollior quam cæteræ. Intellectus in cortice protinus peritis. Abietis, quæ pars a terra fuit, enodis est: hæc, qua diximus ratione, fluviata decorticatur, atque ita sapinus vocatur: superior pars nodosa duriorque fusterna - - Pondus sustinere validæ abies, larix etiam, in transversum positæ. Ponderi renituntur, nec temere rumpuntur, priusque carie, quam viribus deficiunt - - Firmissima in tectum abies. Eadem valvarum repagulis & ad quæcunque libeat intestina opera aptissima - - Eadem & curribus, maxime sociabilis glutino, in tantum, ut findatur ante, qua solida est. *Id. l. l. S.* 76. *& seq.* Abies mascula, seu, nisi mea me fallat opinio, picea etiam dicta, abieti adeo similis, ut peritos etiam fallat, sed diversa materies, quæ abieti pulcherrima, piceæ ad fissiles scandulas cupasque & pauca alia secamenta. *Id. l. l. S.* 18. Montes amat atque frigora: feralis arbor & funebri indicio ad fores posita, ac rogis virens. *Ib.*

II. *De pino & pinastro.* Ejusdem fere naturæ & familiæ videtur esse pinus, & quæ arbores ad hanc referuntur; etenim in Europa sex genera cognatarum arborum ferunt; ex iis pinus atque pinaster folium habent capillamenti modo prætenue longumque & mucrone aculeatum. *Plin. l. l.* PHILOM. Arbor celebris, quoniam pinea

pinea corona victores apud Isthmum coronabantur. *Plin. L. XV. S.* 9. Præterea a Statio vocatur *Silv. L. V. carm.* 1.

- - - - - Silvarum gloria pinus.

Euras. Inter montes & saxa vastior & procerior invenitur. *Pallad. L. XII. T.* 15. Ad fines prædiorum defendendos sepesque fulciendas ferunt alii circum pinos, *Varr. L. I. c.* 15. dicuntur tamen necare gramina. *Plin. L. XVII. S.* 18. Observat de pino Palladius *l. l.* quod, nisi in siccitate, non duret; cui contra celerem putredinem in Sardinia hoc genere providetur, ut excisæ trabes ejus aut in piscina qualibet anno toto mersæ laterent: post operi futuræ aut arenis obruerentur in littore, ut aggestionem, 'qua tectæ essent, alternis æstibus reciprocans fluctus allueret. Urban. Et quid Pinaster? Euras. Pinaster nihil aliud est, quam pinus silvestris, mira altitudine, & a medio ramosa, sicut pinus in vertice - - - Easdem arbores alio nomine esse per oram Italiæ, quos tibulos vocant, plerique arbitrantur. *Plin. L. XVI. S.* 17. Ejus materies sculptoribus scrinariis & arculariis ad omnia eorum opera læviganda obedientissima. Fructus grandissimus pineis nucibus, altissimeque suspensus, intus exiles nucleos lacunatis includit toris, vestitos alia ferruginis tunica, mira naturæ cura molliter semina collocandi. *Plin. L. XV. S.* 9. Larici situs idem, eadem fere facies, quæ piceæ & pino, ac ejusdem fere generis, sed materies præstantior longe, incorrupta vis, mori contumax: rubens præterea - - tanta natalium mixtura est. Sed picea minus alta, quam larix: illa (larix) crassior, leviorque cortice, folio villosior, pinguior & densior, molliorque flexu. Alia etiamnum generibus ipsis in sexu differentia. Mas brevior & durior: fœmina procerior, pinguioribus foliis & simplicibus atque non rigentibus. Lignum maribus durum & in fabrili opere contortum: fœminæ mol-

III. *De larice.*

mollius, publico discrimine in securibus. Hæ in quocunque genere deprehendunt marem, quippe respuuntur & fragosius fidunt, ægrius revelluntur. Ipsa materies retorrida & nigrior maribus radix. *Plin. L. XVI. S.* 19. in humore præcipua - - cariem vetustatemque tardissime sentit: namque inventum est pictorum tabellis immortale, nullisque fissile rimis hoc lignum. *Id. l. l. S.* 73. Qui tamen scriptor majorem eidem re ipsa virtutem tribuit *l. l. S.* 19. dum ait, quod nec ardeat, nec carbonem faciat, nec alio modo ignis vi consumatur, quam lapides. Quem errorem etiam tenens Vitruvius *L. II. c.* 9. scribit: hujus materiei si esset facultas apportandi in urbem, maximas haberi in ædificiis utilitates, cum a trajectionibus incendiorum liberarentur, quod tabulæ in subgrundiis ex ea nec flammam, nec carbonem possint recipere. Ejusdem opinionis Palladius quoque fuit *L. XII. c.* 15. Etsi enim resistat ignibus, succumbit tamen, sed sic, ut ardens cum eruptionis crepitu, flammas indignari & a se repellere conari videatur; propterea dixit Plinius *l. l.* laricis morbus est, ut teda fiat. Nec habet nostra patria aut meliorem ad ædificia materiem, aut alia regio nostris laricibus meliores, rubentibus scilicet illis, quæ ventis expositæ in apricis montibus nascuntur, quales Tiberium Cæs. in Rhætia ad restituendum pontem naumachiarium cædi jussisse, supra diximus. Piceæ genus est etiam teda, frequens in patria nostra & quæ in siccis solique expositis locis nata ad tubos aquarum & palos in humido fundo aptissima, & ex qua navalibus muniendis, multosque alios ad usus, pix liquida coquitur, abundantior succo, quam reliqua, parciore liquidioreque, quam picea. *Plin. l. l. S.* 21.

IV. *De taxo.* Resiniferis arboribus similis etiamnum aspectu est taxus, minime virens, gracilisque & tristis ac dira, nullo succo, ex omnibus sola baccifera. Mas noxio fructu - - in Arcadia tam præ-

sentis

ſentis veneni, ut, qui obdormiant ſub ea cibumve capiant, moriantur. *Plin. l. l. S.* 20. Et apibus quidem inimicam eſſe arborem ſcribit Virgilius *L. IV. Georg.*

Neu propius tectis taxum ſine.

Noxias vero equis bobusque ejus frondes, nec hominibus ſub earum umbra quieſcendum calente ſole, nec vaſa ex lignis conficienda, quod cum vertigine temulentos reddat, etiam noſtri perhibent. Sunt, qui & toxica hinc appellata dicant venena, quæ nunc toxica dicimus, quibus ſagittæ tingantur: repertum, innoxiam fieri, ſi in ipſam arborem clavus æreus adigatur. *Plin. l. l.* Ejus præterea fumus dicitur necare mures. *Plin. L. XXIV. S.* 72. Et, quæ Claudius uno die propoſuit XX. edicta, illud etiam erat: nihil æque facere ad viperæ morſum, quam taxi arboris ſuccum. *Sueton. in Claud. c.* 16.

V. *De alno.*

Alnus, quod nec fructum ferat, nec ſemen, inter infelices damnatasque religione numerabatur. *Plin. L. XVI. S.* 45. nec non, quod ejusdem umbra tum ſatis, tum piſcibus, delapſis foliis exitio eſſe credatur: ſepibus tamen munit, contraque erumpentium amnium impetus, riparum muro in tutela ruris excubat in aqua ſata cæſaque denſius innumero hærede prodeſt. *Id. l. l. S.* 67. & ut canit Virgilius *L. II. Georg.*

\- - - - Craſſisque paludibus alni
Naſcuntur.

Alnus autem, quæ proxime fluminum ripas procreatur, & minime materia utilis videtur, habet in ſe egregias rationes: etenim - - in paluſtribus locis infra fundamenta ædificiorum, palationibus crebre fixa, recipiens in ſe, quod minus habet liquoris, permanet immortalis ad æternitatem & ſuſtinet immania pondera ſtructuræ & a vitiis conſervat. Ita quæ non poteſt extra terram paulum tempus durare, ea in humore obruta, permanet ad diuturnitatem. *Vitruv. L. II. c.* 9. Eſtque

T 2

que adeo in humore præcipua alnus nigra - - adacta in terram in paluſtribus alnus æterna oneriſque quantilibet patiens.

VI. *De betula* *Plin. l. l. S.* 97. *Pallad. L. XII. T.* 15. Betula in hac noſtra plaga frequens ac ſucciſis pinis plerumque ſuccedens eſt dura, ſed leviſſima, tum ad varia inſtrumenta ruſtica neceſſaria, tum ſculptoribus & tornatoribus, quia cœlo obediendo facilis, tum coquis ad focum gratiſſima. Gaudet frigidis: Gallica hæc arbor mirabili candore atque tenuitate, terribilis magiſtratuum virgis: eadem circulis flexilibus, item corbium coſtis aptiſſima. *Plin. l. l. S.* 30.

VII. *De fago.* Inter glandiferas arbores primo occurrit fagus, in ſicco utilis, humore corrumpitur. *Pallad. l. l.* Non durat arbor iſta; *Plin. l. l. S.* 14. ſed cum cerro & ſubere ideo celeriter marceſcit, quod parvam habens mixtionem humoris & ignis & terreni aeris plurimum, pervia raritate, humores penitus recipiat. *Vitruv. l. l.* Quare experientia haud probat, quod dicit Plinius *l. l. S.* 79. non improbatur & fagus in aqua. Cortex ejusdem in magno uſu agreſtium: vaſa corbesque ac patentiora quædam meſſibus convehendis vindemiisque faciunt atque prætexta tuguriorum. *Plin. l. l. S.* 14. ubi etiam refert, quod ſi explorator ſucci madidi beneficio litteras incidat inſcribatque cortici tum minime apparentes, easdem eo ſiccato fieri conſpicuas. Eadem fagus ſectilibus laminis in tenui flexilis capſisque ac ſcriniis ſola utilis. *Ib. S.* 84. Cæterum minus utilis ædificiis atque carboni: dolata vitiis obnoxia eſt, quam ob rem ſolida utuntur: carbo in ærariorum tantum officinis compendio, quoniam deſinente flatu protinus emoriens ſæpius recoquitur: cætero plurimis ſcintillis. Idem e novellis melior. *Id. l. l. S.* 8. De glande non eſt hujus loci ut diſſeram. Quamvis vero fagus & cerrus celerrime marceſcant, tabulata tamen dicuntur diutiſſime durare, ſi ſtratis ſuper paleis vel ſilice humor calcis nusquam ad

tabulati

tabulati corpus accedat. *Pallad. L. I. T.* 9. Sed his fortius VIII.
lignum quercus habet & incorruptius. *Plin. l.l.* durabilis, si ter- *De quercu & robore.*
renis operibus obruatur & aliquatenus palis. *Pallad. L. XII. T.* 15. glandibus & gallis inter silvestres arbores utilissima ac vastissima; visa etenim est annosa quercus eversa vi tempestatis & jugerum soli amplexa. *Plin. l. l. S.* 56. Ad plurimos usus fabrorum lignariorum, scriniariorum, rotariorum, tornatorum & vietorum probatissima, maxime ad grandia ædificia, machinarum fulcra & repagula ac substructiones aquarum dulcium (marinis enim corrumpitur) adeo ut in humido defossa non senescere dicatur. Cæterum quercus & olea tam pertinaci odio dissident, ut altera in alterius scrobe depactæ moriantur: quercus vero & juxta nucem juglandem. *Plin. L. XXIV. S.* 1. cujus rationem reddit Columella *L. de arb. c.* 17. quod vermes quidam sunt, qui in radice quercus nascuntur & educantur, iique maxime semina oleæ consumunt. Sunt autem plura quercuum genera, quæ inter robur princeps totam olim Germaniam replens, addensque frigori umbram. Littora obtinent quercus maxima aviditate nascendi: suffossæque fluctibus aut propulsæ flatibus, vastas complexu radicum insulas secum afferunt - - In eadem septemtrionali plaga Herciniæ silvæ roborum vastitas intacta ævis & congenita mundo prope immortali sorte miracula excedit (hæc facies antiquæ nostræ Germaniæ fuerat). Cæterum robur tota ossea est - - spissisfima ex omni materia - - siccissima - - eidemque tanta duritia est, ut terebrari nisi madefactum non queat, & ne sic quidem avelli clavus - - marina aqua corrumpitur - - vere cæsum teredinem sentit: bruma autem neque viatur, neque pandatur, alias obnoxium etiam, ut torqueat sese findatque, quod in subere tempestive cæso evenit. *Plin. L. XVI. S.* 1. 72. *& seq.* Palos ex robore in fimetis fieri

 suadent,

suadent, ita fore, ne innascantur his serpentes. *Varr. L. I. c.* 38. *Col. L. II. c.* 15. *Plin. L. XVII. S.* 8. Glandifera etiam est ilex ac tota ossea. Secatur in laminas prætenues, colore quoque non ingrata: sed maxime fida iis, quæ terantur, ut rotarum axibus: ad quos lentore fraxinus utilis, sicut duritia ilex & utroque legitur ulmus. Sunt vero & parvi usus fabrilium ministeriorum insignes, ideoque proditum terebris vaginas ex ilice, ulmo, fraxino utilissimas fieri. Ex iisdem malleos majoresque pinu & ilice. Est his autem major ad firmitatem causa tempestivæ cæsuræ, quam immaturæ. *Plin. L. XVI. S.* 72. & 84. Manubria optima sunt iliginea *Colum. L. IX. c.* 2. Ilex mascula, suber fœmina dicitur; est enim aut roboris species aut similis: de quo non attinet dicere, quod inter materies ædificiorum locum non habeat; est enim minima arbor, glans pessima, rara: cortex tantum in fructu, præcrassus ac renascens atque etiam in denos pedes undique etiam explanatus. Usus ejus ancoralibus maxime navium piscantiumque tragulis & cadorum obturamentis: præterea in hiberno fœminarum calceatu. Quam ob rem non infacete Græci corticis arborem appellant: sunt & qui fœminarum ilicem vocent: atque ubi non nascitur ilex, pro ea subere utantur in carpentariis præcipue fabricis. *Plin. l. l. S.* 13. Philom. Qui in adversis non merguntur, suberi comparantur a Pindaro, quo respexisse videtur Horatius de Ulysse loquens *Epist. I.*

IX. *De ilice & subere.*

Dum sibi, dum sociis reditum parat, aspera multa
Pertulit, adversis rerum immersabilis undis.

X. *De esculo & fraxino.*

Euras. Esculus, quamvis humoris impatiens, pedamentum tamen ex ea minime putrescit, *Plin. l. l. S.* 69. *L. XVII. S.* 34. quapropter ædificiis & ridicis apta materia *Pallad. L. XII. T.* 15. & sine fine durat. *Id. L. I. T.* 9. Sed danda est opera, ne commisceantur axes esculinis quernis, quod querni simul

ac

ac humorem perceperunt, ſe torquentes rimas faciunt in pavimentis. *Vitruv. L. VII. c.* 1. PHILOM. Eſculus, ex qua corona civica Jovi ſacra nectebatur, tantum radice deſcendit, quantum corpore eminet, ut ait Virgilius *L. II. Georg.*

Eſculus inprimis, quæ quantum vertice ad auras
Æthereas, tantum radice in tartara tendit.

EURAS. Atque inde eſt, quod vicinis agris, pinguem ſubtrahendo ſuccum, inimica dicatur. Id vitium etiam fraxino proprium: procera hæc & teres: pinnata & ipſa folio, multumque Homeri præconio & Achillis haſta nobilitata. *Plin. L. XVI. S.* 24. nam Ovidio teſte *L. X. Metam.*

- - - - & fraxinus utilis haſtis.

obedientiſſima quocunque in opere fraxinus, eademque haſtis corylo melior, cornu levior, ſorbo lentior. *Plin. l. l. S.* 83. Tabulata ex aſſeribus fraxinis, non ſolum ob venarum ſeriem grata oculis, ſed a carie atque cimicibus immunia dicuntur a noſtris. In tilia mas & fœmina differunt omni modo; namque & materies mari dura, ruſiorque ac nodoſa & odoratior: cortex quoque craſſior ac detractus inflexibilis. Nec ſemen profert aut florem, ut fœmina, quæ craſſior arbore, materie candida præcellensque eſt. Mirum in hac arbore, fructum a nullo animalium attingi: foliorum corticisque ſuccum eſſe dulcem. Inter corticem ac lignum tenues tunicæ multiplici membrana, e quibus vincula, tiliæ vocantur: tenuiſſimæ earum philyræ, coronarum lemniſcis celebres, antiquorum honore. Materies teredinem non ſentit. Molliſſima tilia: eadem videtur & calidiſſima: argumentum afferunt, quod citiſſime aſcias retundat. *Plin. l. l. S.* 25. & 66. Eſt tilia inter tabulares arbores pro ſculptoribus, tornatoribus & arculariis ad omnes uſus aptiſſima, velut Columella *L. XII. c.* 45. arculas fagineas aut tiliagineas, quales ſunt, in quibus veſtimenta forenſia conduntur,

XI. *De tilia, carpino & acere.*

duntur, ſingulariter præparari jubet ad reponenda varii generis poma. Hujus fere generis eſt acer & carpinus, quam Vitruvius *L. II. c.* 9. utiliſſimæ tractabilitatis eſſe dicit. Acer ejusdem fere amplitudinis, operum elegantia ac ſubtilitate citro ſecundum. Plura ejus generis: album quod præcipui candoris, vocatur Gallicum in transpadana Italia transque alpes naſcens. Alterum genus criſpo macularum discurſu, qui cum excellentior fuit, a ſimilitudine caudæ pavonum nomen accepit, in Iſtria Rhætiaque præcipuum - - Pulcherrimum vero eſt bruſcum, multoque excellentius etiamnum molluſcum, tuber utrumque arboris ejus: bruſcum intortius criſpum: molluſcum ſimplicius ſparſum. Et ſi magnitudinem menſarum caperet, haud dubie præferretur citro. Nunc intra pugillares lectorumque ſilicios aut laminas raro uſu ſpectatur. E bruſco fiunt & menſæ nigreſcentes - - Etiamnum in ſiccis natæ præferuntur aquaticis, ſicut & fraxini. *Plin. L. XVI. S.* 26.

XII. *De populo.* Populi tria ſunt genera, alba ac nigra & quæ Libyca appellatur, ab aſſiduo tremulorum foliorum ſtrepitu nobis nota. Naſcitur tepido & frigido humidoque ſolo. PHILOM. Immo etiam in fluviis, ut canit Virgilius *Eclog. VII.*

Fraxinus in ſilvis pulcherrima, pinus in hortis,
Populus in fluviis.

EURAS. Hujus arboris materiæ temperatum humorem & modicum de terreno ineſſe advertit Vitruvius *l. l.* atque adeo ad nobiliores operas aptiſſimam, candore gratiſſimam, in ſculpturis & tornis valde tractabilem: pro ſtructuris vero limo incruſtandis, ut in ovilium, equilium, vaccilium tabulatis cœno obducendis, præ omnibus lignis utilius habetur. Ejusdem folia per ſolſtitium circumagi auctor eſt Plinius *l. l. S.* 35.

XIII. *De ſalice.* Salicis, qua nulla aquaticarum utilior - - plura ſunt genera, namque in proceritatem magnam emittunt jugis vinearum perti-

perticas pariuntque balteo corticis vincula & aliæ virgas ſequacis ad vincturas lentitiæ. Aliæ prætenues viminibus texendis ſpectabili ſubtilitate. Rurſus aliæ firmiores corbibus ac plurimæ agricolarum ſupellectili. Candidiores ablato cortice lenique tractatu vilioribus vaſis, quam ut e corio fiant: atque etiam ſupinarum in deliciis cathedrarum aptiſſimæ. Cædua ſalici fertilitas, denſior tonſura, ex brevi pugno verius, quam ramo: non, ut remur, in noviſſimis curanda arbore; nullius quippe tutior eſt reditus, minorisve impendii, aut tempeſtatum ſecurior. Tertium locum ei in æſtimatione ruris Cato attribuit, prioremque quam olivetis, quamque frumento, aut pratis: nec quia deſint alia vincula - - mirumque contuſo ligno alicui majores ad vincula eſſe vires; ſalici tamen præcipua dos. Findatur Græca rubens: candidior Amerina, ſed paulo fragilior, ideo ſolido ligat nexu. In Aſia tria genera obſervant: nigram utiliorem viminibus: candidam agricolarum uſibus: tertiam, quæ breviſſima eſt, helicen vocant. Apud nos quoque multi totidem generibus nomina imponunt: vimineam vocant eandemque purpuream: alteram nitelinam a colore, quæ ſit tenuior: tertiam Gallicam, quæ ſit tenuiſſima. *Plin. L. XVI. S.* 69. *Colum. L. IV. c.* 30. Abſit autem procul, velut fraxinus, a vinea, horto & agro, quoniam radices cum fibris late ſe diffundentibus optimum ſuccum aliis fructibus ſuffurantur, & lætius in aquis proveniunt; ſiquidem teſte Virgilio, fluminibus ſalices lætantur; hinc Cato *c.* 9. ſalicta locis aquoſis, humectis, umbroſis propter amnes ſeri oportere dixit. Sed qui conſtitui de materia ædificiorum diſſerere, neſcio, quo loquacitatis errore ad arbores ſilveſtres alias rei ruſticæ ſervientes deflexerim: ne igitur extra calcem, ut dicitur, ſermo noſter decurrens faſtidium vobis ferat, nolo longius in hanc ſilvam lignatum ire. Urb. Mihi arbores,

XIV. *Voluptas ex arboribus.* quæ fructus ferunt, majori in pretio. PHILOM. Tu vero cum Minerva ſapis. URB. Cur cum Minerva? PHILOM. Rem explicatam dat Phædrus *L. III. Fab.* 17.

Olim quas vellent eſſe in tutela ſua,
Divi legerunt arbores: quercus Jovi,
Et myrtus Veneri placuit: Phæbo laurea,
Pinus Cybelæ, populus celſa Herculi.
Minerva admirans, quare ſteriles ſumerent,
Interrogavit. Cauſam dixit Juppiter:
Honorem fructu ne videamur vendere.
At, mehercule, illa, narret, quod quis voluerit,
Oliva nobis propter fructum eſt gratior.
Tunc ſic deorum genitor atque hominum ſator:
O nata, merito ſapere dicere omnibus:
Niſi utile eſt, quod facimus, ſtulta eſt gloria.
Nihil agere, quod non profit, fabella admonet.

EURAS. Dabis veniam extra chorum quandoque ſaltanti. URB. Immo non darem, niſi tam jucunde aliquoties aberraretis: grata ſiquidem fuit tua narratio, qui pictis etiam ſilvarum tabellis maxime delector. EURAS. Ad Ludii igitur pictoris factus es genium; qui primus Auguſti ætate inſtituit amœniſſimam parietum picturam, villas & porticus ac topiaria opera, lucos, nemora, colles, piſcinas, euripos, amnes, littora, qualia quis optaret, varias ibi ambulantium ſpecies aut navigantium, terraque villas adeuntium aſellis, aut vehiculis. Jam piſcantes, aucupantesque, aut venantes, aut etiam vindemiantes ſunt in ejus exemplaribus. Nobiles paluſtri acceſſu villæ ſuccollatis ſponſione mulieribus labantes trepidique feruntur: plurimæ præterea tales argutiæ facetiſſimi ſalis. *Plin. L.XXXV. S.* 37. Sin autem horum arte hominis picta imago adeo paſcit oculos, qua voluptate perfundet animum

res

res ipsa & naturæ artificiis industria? quis non jure miretur, arborem umbræ gratia tantum ex alieno petitum orbe? platanus hæc est, per mare Jonium in Diomedis insulam, ejusdem tumuli gratia primum invecta: inde in Siciliam transgressa atque inter primas donata Italiæ, & jam ad Morinos usque pervecta ac tributariam etiam detinens solum, ut gentes vectigal & pro umbra pendant. Dionysius prior, Siciliæ tyrannus, Rhegium in urbem transtulit eas, domus suæ miraculum, ubi postea factum gymnasium - - tantumque postea honoris increvit, ut mero infuso enutriantur, compertum, id maxime prodesse radicibus, docuimusque etiam arbores vina potare. *Plin. L. XII. S.* 3. Philom. Hinc Martialis de platano Cæsaris *L. IX. Epigr.* 62.

Ædibus in mediis totas amplexa penates
Stat platanus densis Cæsariana comis.
Hospitis invicti posuit quam dextera felix,
Cœpit & ex illa crescere virga manu.
Auctorem dominumque nemus sentire videtur,
Sic viret & ramis sidera celsa petit.
Sæpe sub hac madidi luserunt arbore Fauni:
Sæpe sub hac latuit rustica fronde Dryas.
Dumque fugit solos nocturnum Pana per agros,
Terruit & tacitam fistula sera domum.
Atque oluere lares comessatore Lyæo,
Crevit & effuso latior umbra mero.
O dilecta deis! o magni Cæsaris arbor!
Ne metuas ferrum sacrilegosque focos.
Perpetuos sperare licet tibi frondis honores:
Non Pompejanæ te posuere manus.

Euras. Et sane si Macrobio *L. II. Satur. c.* 9. credimus, Hortensius platanos suas vino rigare consuevit, adeo ut in

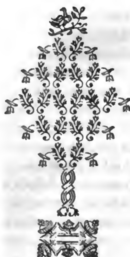
actione quadam, quam habuit cum Cicerone susceptam, precario a Tullio postulaverit, ut locum dicendi permutaret secum: abire enim in villam necessario se velle, ut vinum platano, quam in Tusculano posuerat, ipse suffunderet. Aliam in Lydia platanum adeo adamavit Xerxes, ut posthabitis Jovis operibus eidem servierit, integrum diem illic cum exercitu moratus, torques, armillasque suspendens, curatoremque relinquens, quasi custodem amasiæ. *Ælian. Var. hist. L. II. c.* 14. Alia in Lycia tam digno miraculo, ut Licinius Mucianus ter consul prodendum etiam posteris putarit, epulatum intra eam se cum duo de vicesimo comite, large ipsa toros præbente fronde, ab omni afflatu securum, optantem imbrium per folia crepitus; lætiorem, quam marmorum nitore, picturæ varietate, laquearium auro, cubuisse in eadem. *Plin. L. XII. S.* 5. URB. Et quid te celem majorum meorum institutum? silvulam hic vides, illic vastissimam tiliam? sub hac avus amabat sedens lectione curas fallere & labores: in illa pater deambulando. EURAS. Has si arbor aut silva delicias, quæ putas jam posse parere commoda? nec enim immerito prædia, quæ vario arborum genere consitas silvas habent, dicuntur pretiosissima, cum ex omnibus prope terræ opibus nihil ad plures usus faciat, majoraque præstet emolumenta, quam silva, ut non vana sit Plinii *l. l. præf.* admiratio, usu comperta, quænam qualisque esset vita, sine arbore ulla, sine frutice viventium? hinc merito *L. XII. S.* 1. scripsit: mille sunt usus illarum, sine queis vita degi non possit: arbore sulcamus maria, terrasque admovemus: arbore exædificamus tecta: ex arbore simulacra numinum fuere, nondum pretio excogitato, belluarum cadaveri, antequam, ut a diis nato jure luxuriæ, eodem ebore numinum ora spectarentur & mensarum pedes. Ex silvis siquidem hodie magno pretio comparamus

XV. *Silvæ emolumenta.*

mus materiam ad omnis generis ædificia, ad tecta, ad ſcandulas, ad palos, pedamenta, ſepimenta, ac ruſtica inſtrumenta pro vaſis, doliis, labris, ac innumera alia ad uſus arculariorum, tornatorum, diverſorumque aliorum opificum, ad focum, ad furnum, ad polentam, ad calcem lateresque coquendos: & dum hæ arbores cæduntur, aliæ denſiori progenie a ſtirpibus perpetuo ſucceſſu renaſcuntur, quarum multæ etiam ante mortem vectigal pendunt, aut ex frondibus, aut glande, aut baccis, aut reſina & lachrymis cum fœnore: aliæ equis bobusque alimenta præbent ex foliis, maxime caprino ovilloque pecori, quod potius ſilveſtribus ſaltibus delectatur, quam pratis. *Varr. L. II. c.* 3. Urb. Mihi hic admiratio & quœſtio, unde hodie tanta lignorum caritas? Euras. Ex conſumptione majori, minori ubertate, minimaque nemorum cura & cultura. A ducentis ſiquidem annis duplo major eſt incolarum numerus, ut ex tabulariis conſtat, quibuscum excrevit & ædificiorum & ſepimentorum, & focorum & furnorum & officinarum & utenſilium & ſupellectilis multitudo: in paſcua, in prata, in agros totæ ſilvæ exciſæ: aliæ inventis foſſilibus, argenti, æris, ferrique venis everſæ: aliæ pro iisdem ærariis officinis: aliæ pro coquendo ſale in perpetuum ignis alimentum conſumptæ. Quibus tot tantisque cladibus facile perſpicies univerſis prope provinciæ arboribus præmaturam accelerari mortem, ut paucæ ad ſenectutem perveniant, ſed in primo flore ſuccidantur, nulla cura, nulla venia data novellis: ſublatis etiam ad fimum ſtramentis, quæ ſunt arborum lætamen & contra frigora tegumentum, quo fit, ut ipſa etiam ſemina evertantur. Accedit, quod in campeſtri regione nulla ſint nemora, ſed omne ſolum agris pratisque excultum: montium, vero juga, olim proce-

XVI. *Unde lignorum penuria.*

ris arboribus, quarum ſuperſunt veſtigia, conſita, hodie triſti calvitie denudata atque etiam fruticibus orbata ſint, quæ aut ſeminum inopia non ſuccreſcunt, aut a caprino pecore carpuntur, aut ſævis longisque hiemum rigoribus deuruntur. URB. An noſtra ætate hiemes aſperiores credam, quas tamen ſingulis annis rediiſſe conſtat? EURAS. Non eo inficias, easdem ſemper prægelidas fuiſſe, montium tamen jugis illarum alpium, quæ perpetua glacie rigent ac fere annua nivium acceſſione magis inhorreſcunt, propinquitate graviores ipſo temporis progreſſu contingunt, cum edita montium frigidiſſimorum ventorum incremento ceu exitiali peſte plus indies devaſtari videntur: aut certo, quod nullæ relictæ ſint arbores, a quibus aut ad novam ſobolem ſemina ſpargantur, aut ventorum, & nivium procellarumque vis retundatur.

DIALO-

DIALOGUS XIII.

DE
LAPIDIBUS, LATERIBUS, CALCE ET ARENA.

ARGUMENTUM.

I. *Occasio sermonis de lapicidinis.*
II. *De variorum lapidum usu.*
III. *De primis marmoris sculptoribus.*
IV. *De bono & malo usu marmoris.*
V. *De variis dotibus marmoris.*
VI. *De laterum inventoribus.*
VII. *De materia laterum.*
VIII. *De materia & usu calcis.*
IX. *De qualitate arenæ.*

EURAS. Sermo, qui modo ligneus, jam lapideus fiet: lapicidinas enim conspicio, quibus insigne tum operarum tum vecturarum compendium facimus, si non procul, aut in ipso fundo nostro inveniantur. Eas Cadmus Thebis Ægyptiis, aut in Phœnice: Thrason vero muros invenit. *Plin. L. VII. S.57.* Quid hæc ad rem rusticam, inquies? sed ut neque lapicidinæ, neque arenariæ ad agriculturam pertinent, respondet Varro *L. I. c.* 2. sic figlinæ: neque ideo non in quo agro idoneæ possunt esse exercendæ, atque ex eis capiundi fructus, ut etiamsi ager secundum viam & opportunus viatoribus locus, ædificandæ tabernæ diversoriæ, quæ tamen, quamvis sint fructuosæ, nihilo magis sunt agriculturæ partes. Non enim si quis propter agrum, aut etiam in agro profectus domino agriculturæ acceptum referre debet, sed id modo, quod ex satione terra sit natum ad fruendum. Varronis itaque opinione lapicidinæ ad agriculturam non pertinent, sicut nec figlinæ,

I. Occasio sermonis de lapicidinis.

næ, argenti fodinæ, & alia metalla, quæ ſine dubio in aliquo agro fiunt, aut ſi quis plures textores in fundo habeat: quia tamen fundum vehementer adjuvant, ſtrictim de talibus ſermo fieri poteſt: nec obſtrigillamus Saſernas, quod in ſuis de agricultura libris inſeruerint, quomodo cimices interficiendi ſint, aut Catonem, quemadmodum placentam facere oporteat, apud quos & alios ſcriptores permulta ſimilia reperiuntur. De quibus multo magis mihi indulgebis quædam verba facere, quem fundum & ædes luſtrare juſſeras. URB. Tibi vero haud facile venia danda eſſet, ſi ſermonem, quam de his cœpiſti, repente abſcinderes. EURAS. Ex lapicidinis igitur aut ligone eruuntur lapides, aut effringuntur vectibus, aut potius multo laboris compendio hodie pulvere nitrato dirumpuntur maxime duriores: molliores ſiquidem, velut tofus ædificiis inutilis eſt moralitate mollitiæ. *Plin. L. XXXVI. S.* 48. albus enim etiam ferra dentata, ut lignum ſcinditur: tractabilis tamen in opere & laboris patiens, ſed ſub tecto duntaxat: in apertis vero & patentibus locis aſpergine, gelu, gelicidiis pruinisque rumpitur in teſtas, nec contra humorem & auram maris robuſtus, a ſalſugine exeſus diffluit. *Vitruv. L. II. c.* 7. In lapide rubro, ut vocat Plinius *l. l. S.* 50. remedium eſſe ferunt, ſi æſtate & non hieme eximantur, nec ante biennium tectis inſerantur, quo ventis, frigore, calore, imbribus prius domiti conſtantes reddantur adverſus omnes tempeſtatum injurias. Nigri ſilices, ut idem advertit, optimi: fluviatiles vero, velut ſemper madent, ita noxios & putres humores ſpargunt: qui vero multum calcis continent, facile incendiis diſſolvuntur. Lapides, qui a noſtris quadrati dicuntur, in fundamentis non ſatis fideles; ſupra illud pro pilis & angulis firmiſſimi, nec ſentiunt vetuſtatem. URB. Tota hæc vicinia non ſolum abundat duriſſimis lapidibus, ſed redun-

II. *De variorum lapidum uſu.*

redundat etiam faxis. Verum miffa faciamus vulgaria, cum haud procul marmoris lapicidinæ apertæ fint. EURAS. Marmore fcalpendo primo omnium inclaruerunt Dipœnus & Scyllis, in Creta infula geniti, etiamnum Medis imperantibus, priusquam Cyrus in Perfis regnare inciperet, hoc eft Olympiade circiter L. quamvis, cum ii effent, jam fuerit in Chio infula Malas fculptor, quem Olympiadum origini æqualem fuiffe oftendit Plinius *l. l. S.* 4. velut etiam hanc artem tanto vetuftiorem fuiffe, quam picturam, aut ftatuariam, quarum utraque cum Phidia cœpit Olympiade LXXXIII. Hæc vero ars velut magnos ufus, ita & maximos abufus intulit. Cum enim pretiofa in foli noftri vifceribus haberemus marmora, alia tamen a diffitis locis ingentibus fumptibus petita funt, ad voluptatem tantum & oftentationem, ac fi ea pretiofiora, quæ cariora, aut exotica, ut propterea faceto fale in eos luferit Cicero, qui muros ex Chiorum marmore verficolores maculas habente extruxerant, multo magis mirarer, inquiens, fi Tiburtino lapide feciffetis. Et Romæ quidem primus totius domus parietes marmore operuiffe Mamurra traditur, ob id a Catullo *Carm.* 30. profciffus: Marcus vero Lepidus primus omnium limina ex Numidico marmore in domo pofuit, magna reprehenfione: L. Craffus denique primus peregrini marmoris columnas habuit in Scauri palatio, quem ob id M. Brutus in jurgiis Venerem Palatinam appellavit. *Plin. l. l.* qui his allatis ultra fcribit: fecum quis cogitet, cum pretia horum audiat, cum vehi trahique moles videat, quam fine his multorum fuerit beatior vita? ifta facere, immo verius pati mortales, quos ob ufus, quasve ad voluptates alias, nifi ut inter maculas lapidum jaceant? ceu vero non tenebris noctium dimidiæ parti vitæ cujusque gaudia hæc auferentibus? ingens ifta reputantem fubit etiam antiquitatis rubor. Extant cenforiæ leges

III. *De primis marmorum fcalptoribus.*

IV. *De bono & malo ufu marmoris.*

ges, glandia in cœnis gliresque & alia dictu minora apponi vetantes: marmora invehi & maria hujus rei causa transiri, quæ vetaret, lex nulla lata est. Urb. Non Chia, non Paria, non Carystia, aut Numidica in villa mea nitent marmora, sed quæ, ut vulgo dicitur, domi nata. Euras. Nec ego nitorem istum scalpo carpove, sed peregrinum: & immodicum luxum removendum cupio, qui utilitatis nihil, vanitatis multum, plurimum vero sumptuum parit. Majores certo nostri columnis utebantur in templis, nec lautitiæ causa, nondum enim ista intelligebantur, sed quia firmiores aliter statui non poterant. *Plin. l. l.* Propterea etiam Varro *L. I. c.* 57. triticum in ea granaria condi suadet, cujus parietes & solum opere tectorio marmorato loricandi. Immo & columbariorum levissimo marmorato totos parietes ac cameras oblinendas esse ducit: *L. III. c.* 7. nec ab oporothecis simile opus censet esse alienum, ideoque in cameras, inquiens, marmorato & parietes, pavimentaque faciunt, quo frigidius fit: in quo etiam quidam triclinium sternere solent cœnandi causa. Et ne hoc intemperatam quamdam profusionem dicamus, addit: etenim in quibus luxuria concesserit, ut in pinacothece faciant, quod spectaculum datur ab arte, cur non quod a natura datum imitantur. *Varr. L. I. c.* 59. Philom. Si in hos viles & rusticos usus marmora consumamus, exhaurientur denique in honestiora ornamenta lapicidinæ. Euras. Minime, si Plinio *l. l.* credimus, qui inter plura alia Italiæ miracula auctore Papirio Fabiano refert, marmora in lapicidinis crescere, exemptoresque affirmare, compleri sponte illa montium ulcera: quæ si vera sunt, addit: spes est nunquam defuturam luxuriam.

V. *De variis dotibus marmoris*

Urb. Miror ego sæpius in tanta colorum varietate lusum naturæ, dum aliud marmor candidum, aliud viride, aliud cæruleum, luteum aliud, aliud serpentium maculis simile,

ſimile, aliud undatim criſpum, aliud non minus in varios colores, quam figuras diſtinctum conſpicio. EURAS. Quotocuique enim loco non ſuum marmor invenitur? Inter præcipuas ejus dotes eſt nitor, quem admittendi non omne genus eſt patiens: eminebat autem illud in templo Dianæ, in cujus contemplatione admonebant æditui parcere oculis: tanta marmoris radiatio erat. *Plin. l. l. S.* 4. Cæterum ſecandi marmor in cruſtas, neſcio, an Cariæ fuerit inventum - - Primum marmoreos parietes habuit ſcena M. Scauri, non facile dixerim ſectos, an ſolidis glebis poſitos: nondum enim ſecti marmoris veſtigia invenerat Italia. Sed quisquis primus invenit ſecare, luxuriamque dividere, importuni ingenii fuit. Arena hoc fit & ferro videtur fieri, ferra in prætenui linea premente arenas, verſandoque tractu ipſo ſecante - - Jam quidem quacunque arena ſecare e fluviis omnibus fraus artificum auſa eſt, quod diſpendium pauci admodum intelligunt: craſſior enim arena laxioribus ſegmentis terit & plus erodit marmoris, majusque opus ſcabritia poliluræ relinquit. Ita ſectæ attenuantur cruſtæ; rurſusque Thebaica polituris accommodatur & quæ fit e Poro lapide, aut e pumice. *Plin. l. l. S.* 9. Cum autem non ubique lapides ſuppetant, nec omne genus operi obſequens, nec ad omnem uſum commodum, nec ad gratiam aptum, nec ad perennitatem firmum, ex lateribus compoſuere ædificia. Et quamvis laterarias domos conſtituiſſe primi Euryalus & Hyperbius Athenis, cum antea ſpecus eſſent pro domibus, Gellio Dokius lutea ædificia, exemplo ſumpto ab hirundinum nidis, tegulas Cinyra inveniſſe dicatur *Plin. L. VII. S.* 57. Moſes tamen divino edoctus eloquio laterum inventionem uſumque longe antiquiorem fuiſſe teſtatur *Geneſ. XI.* ℣. 3. familias Noe loquentes inducens: *Venite, faciamus lateres & coquamus eos igni: habueruntque lateres*

VI. *De laterum inventoribus.*

pro saxis & bitumen pro cœmento. Et apud Babylonios quidem Epigenes, gravis auctor, apud eundem Plinium *l. l.* commemorat DCCXX. annorum observationes siderum coctilibus laterculis inscriptas fuisse. Urb. Lapides pluris, an lateres facis? Euras. Græci, præterquam ubi e silice fieri poterat structura, parietes latericios prætulere: sunt enim æterni, si ad perpendiculum fiant. *Plin. L. XXXV. S.* 49. Et a terræ motibus quidem extructis e silice ædificiis majus periculum imminet: cum contra latere terreno facti parietes minore noxa quatiuntur. *Id. L. II. S.* 84. Cæterum lapides crudi dicuntur, qui ad solem siccantur: illini quidem crates parietum luto & lateribus crudis extrui quis ignorat? *Plin. L.XXXV. S.*48. Sed igne cocti contra quascunque injurias firmiores sunt.

VII. *De materia laterum.*

Urb. De qua terra duci lateres suades? Euras. Id te maxime scire oportet: non enim de arenoso, neque calculoso, neque sabuloso luto sunt ducendi: quod ex his generibus cum sunt ducti, primum fiunt graves: deinde cum ab imbribus asperguntur, dilabuntur & dissolvuntur: paleæque, quæ in his ponuntur, non coalescunt propter asperitatem: faciendi autem sunt ex terra albida, cretosa, sive de rubrica, aut etiam masculo sabulone. *Vitruv. L. II. c.* 3. Urb. Quo anni tempore confici oportet? Euras. Ducendi sunt per vernum tempus & autumnale, ut uno tenore siccescant. Qui enim per solstitium parantur, ideo vitiosi sunt, quod summum corium Sol acriter cum percoquit, efficit, ut videantur aridi: interius autem fiunt non sicci: & cum postea siccescendo se contrahunt, perrumpunt ea, quæ erant arida: ita rimosi efficiuntur & imbecilli. *Vitruv. l. l.* Neque etiam ut ducti fuerint, protinus in fornacem sunt immittendi, nisi prius in umbra potius, quam sole siccati fuerint. Maxime autem utiliores erunt, addit Vitruvius, si ante biennium fuerint ducti, namque non antea possunt

possunt penitus siccescere. Si necessitas coegerit per hibernum tempus fingere, illico siccissima arena operiuntur: si per mediam æstatem, humectis paleis: sic enim non findentur, neque contorquebuntur. Quin & intritam ipsam eorum, priusquam fingantur, macerari oportet. Terra pumicosa, cum subigi potest, utilissima pro lateribus. *Plin. l. l.* Sic autem magnas habent utilitates; teste Vitruvio, quod neque in ædificationibus sint onerosi, &, cum ducuntur, a tempestatibus dissolvantur. Fiunt autem sic, scribit Palladius *L. VI. T.* 12. terra creta diligenter & omni asperitate purgata, mista cum paleis diu macerabitur & intra formam lateri similem deprimetur. Utebantur triplici forma seu genere lapidum, non modo utilitatem, sed gratiam & elegantiam quæritantes. Lydion longum sesqui pede, latum pede: alterum tetradoron; tertium pentradoron. *Plin. l. l.* Quod si latericios parietes in prætorio facere volueris, illud servare debebis, ut perfectis parietibus, in summitate, quæ trabibus (tegulis) subjacebit, structura testacea cum coronis prominentibus fiat sesquipedali altitudine, ut si corruptæ tegulæ aut imbrices fuerint, parietem non possint penetrare perpluvia. *Pallad. L. I. T.* 9. Laterum vero sine calce rarus est usus. Babyloniis quidem bitumen ita ferruminatis muris intritæ vicem præbuit, & Pœnis pix: calce autem hi asperitatem vini mitigabant, unde scite in Carthaginenses dictum: ad tecta eos pice, ad vinum calce uti. *Plin. L. XXXVI. S.* 48. quod quis non etiam validus expaverit? *Plin. L. XXIII. S.* 24. Romani vero pice pro doliis, calce pro domibus utebantur, ut nos silere præcise de ea haud possimus, ne esse videamur, quod Caligula de Seneca dicebat, quod sit arena sine calce. *Sueton. in Calig. c.* 53. Hac enim parcius adhibita, firma haud subsistunt ædificia: nam ruinarum urbis ea maxime causa, quod furto calcis sine ferrumine suo cœmenta

VIII. *De materia & usu calcis.*

menta componuntur. *Plin. L. XXXVI. S.* 55. Hodie calce e fornace recenti & calida cœmentum coquitur: veteres non alia, ac quæ longo tempore macerata jam fermentaverit. *Vitruv. L. VII. c.* 2. intrita, quo vetuſtior, eo melior, ſcribit Plinius *l. l.* teſtaturque, in antiquarum ædium legibus inveniri, nec recentiore trima uteretur redemptor, ideoque nulla tectoria eorum ruinas fædaviſſe. Dicebantur autem redemptores, qui operam ſuam locaverant, aut certo pretio opus faciendum conducebant; qualem fere Cato *c.* 16. partiarium vocat, aut calcarium, qui calcem coquit & ſubminiſtrat. Lapides, ex quibus coquitur, aridi ſint: putreſcentes & exhauſti non habentur idonei; quoniam tertia parte minus habere ponderis calcem oportet, quam lapis habuerit. Qui terrei & ſabuloſi impuram reddunt calcem, nec ad quævis opera probabilem, velut & varii. Lapidem bonum in fornacem quam candidiſſimum, ſcribit Cato *c.* 38. quam minime varium indito. Propterea diligentia adhibenda eſt, uti de albo ſaxo aut ſilice coquatur: & quæ erit ex ſpiſſo & duriore, erit utilior in ſtructura: quæ autem ex ſiſtuloſo, in tectoriis; quia mollior & dulcior & opera ſplendidiora reddit. *Vitruv. L. II. c.* 5. Palladius *L. I. c.* 10. laudat etiam columbinum, ex colore hujus avis dictum, ſeu ſilicem fluviatilem, globoſum, fuſcum, prædurum, e torrentibus & fluminum ripis collectum: ſed cum ſemper veluti madens ſit, utilior calx coquitur ex effoſſo lapide & molari, quia eſt quædam pinguior natura ejus. *Plin. l. l. S.* 53. Fornacem calcariam fuſe deſcribit Cato *c.* 38. cujus verba omitto, cum hodie paulo alia ejusdem ſtructura. Cæterum probatur ea calx, quæ ignibus purgata candicans, levis & ſonora eſt, aſperſaque aqua multo crepitu acrem vaporis vim in altum evomit: quod obſtupeſcens Plinius *l. l.* mirum! inquit, aliquid, poſtquam arſerit, accendi aquis: calx

tamen

tamen latentem ignem reprimens aqua ſuperfuſa exardeſcit. Aquis igitur reſtincta calx in cœmentum componitur, quæ tum primum ſoliditatem præſtat, ſi pro arenæ qualitate tertia aut quarta pars calcis miſceatur. Quod ſi verum eſt, heu! quantum hodie operum ſubtrahitur firmitati. Advertunt etiam, calcem ſuis & cognatis, præſertim ex eadem fodina erutis lapidibus inhærere tenacius, quam exteris: & glebas integras lapidum in calcem præſtantiores eſſe reſolutis pulveroſisque fragmentis: hæc enim non ſolum cœmentum minus firmum reddunt, ſed tantundem etiam eidem operi nequaquam ſufficiunt. Sed de primi hujus aſſertionis capitis veritate non tam dubito, quam non dubito vanitate. Jam deſcendamus in arenam, cujus naturam, quæ ſit utilis, aptaque ædificiis tradit Vitruvius *L. II. c.* 4. & Palladius *L. I. c.* 10. Arenæ foſſiciæ tria ſunt genera, inquiunt, nigra, cana, ruſa: omnium præcipue ruſa melior: meriti ſequentis eſt cana: tertium locum nigra poſſidet. URB. Arenam diſcernis a ſabulo? EURAS. Sabulum craſſius eſt, idque vel durum, vel molle: illud marem, hoc fœminam appellant. Sabulum, & præcipue maſculum, ad ſtruendas vias, arena ad componendum cœmentum legitur: hæc aut foſſicia eſt, qualis ex arenario foditur, ac de qua jam plura dixi: aut fluvialis, quæ ex flumine ejicitur glarea: aut marina, quæ in littore maris colligitur. Ex iis, quæ compreſſa manu edit ſtridores, erit utilis fabricanti. Item ſi panno vel linteo candidæ veſtis inſperſa & excuſſa nihil maculæ reliquerit aut ſordis, egregia eſt. *Pallad. l. l.* Ea vero non probatur, quæ lenis, colore odoreve terræ luteæ naturam habet: quæ aquam limoſam reddit & turbulentam: quæ ſtatim herbeſcere incipit; quæ diu jam aeris injuriis expoſita putreſcit; propterea monet Vitruvius *l. l.* meliores eſſe, ſi ſtatim, cum effoſſæ ſunt, calci miſceantur: nam diutino ſole,

IX. *De qualitate arenæ.*

ſole, aut pruina, aut imbre vaneſcunt. Foſſiles arenæ ob pinguitudinem tenaciores & brevi in ſtructura areſcentes, maxime cœmentitiis parietibus celeri ſiccitate ſunt utiliores. Inter fluviatiles, torrentium excellit, & quæ e fluente, poſt primam cruſtam abreptam, eximitur: & hæc tectoriis magis poterit convenire. Marina poſtremo loco ponitur, quoniam & difficulter adhæreſcit & ſalſugine diſſolubilis continuo madeſcit & ſubfluit. Quia ergo aut nunquam aut tardius ſiccatur, & ideo non continuo, ſed intermiſſis temporibus conſtruenda eſt, ne opus onerata corrumpat: camerarum quoque tectoria ſalſo humore diſſolvit. *Pallad. l. l.* Et ecce, Urbane, hic totus apparatus, qui aliis tanto conſtat impendio, ad manus tibi eſt, quanto emolumento? Nunc vero ædificium ſecundum partes communes, quoniam familiariter deſideras, paucis luſtremus, illa præfatus verba, quibus J. Columella Librum V, in quo de agris commetiendis ei ratio reddenda fuit, auſpicatur: obſequar voluntati tuæ, cum eo, ne dubites, id opus architectorum magis eſſe, quam ruſticorum, deſque veniam, ſi quid in eo fuerit erratum, cujus ſcientiam mihi non vindico. *Col. L. V. præf.* Urb. Ago, ſuadeo, deſidero. Et quid tibi hic magni negotii: non tam tua, quam aliorum verba requiro & ſententias. Euras. O te bellum! etſi enim res notas haberem atque paratas, memoria tamen opus & diſpoſitione, ac, ut ſermo noſter vinciatur, cœmento quodam & ſuffrenatione verborum, ne ſit arena ſine calce & diffluat. Urb. Neque aliud a te volo. Euras. Sic volendo volentem me facis & habes, tua tamen benevolentia ſuſtine errantem.

DIALOGUS

DIALOGUS XIV.

DE

PARTIBUS REI ÆDIFICATORIÆ.

ARGUMENTUM.

I. *Quid ſit ordinatio & diſpoſitio.*
II. *Quid eurythmia & ſymmetria.*
III. *Quid decor & diſtributio.*
IV. *Quæ ad regionem pertineant.*
V. *Quæ ad aream requirantur.*
VI. *Partitio in quibus conſiſtat.*
VII. *De diverſis parietum generibus.*
VIII. *De ornamentis parietum.*
IX. *De columnarum officio &*
X. *Generibus earum.*
XI. *De conſervandis tectis &*
XII. *Ornamentis eorum.*
XIII. *De feneſtris.*
XIV. *De januis & ſcalis.*
XV. *De fundamentis.*

Euras. Votis tuis obſecundaturus non tam artis architectonicæ arcana ſcrutabor, quam potius nomina libabo, ut, dum occurrunt, non tam eorum periti, quam non rudes videamur. Architectura igitur conſtituitur ordinatione, diſpoſitione, eurythmia, ſymmetria, decore & diſtributione. Ordinatio eſt modica membrorum operis commoditas, ſeparatim, univerſæque proportionis ad ſymmetriam comparatio. Diſpoſitio eſt apta rerum collocatio, quæ idea, ſeu ſuſcepti operis ſimulacrum & forma vocatur; cujus tres ſunt ſpecies: prima eſt ichnographia, jacens nimirum areæ efformatio & ſuperficiaria deſcriptio: altera orthographia dicta, jam non planum opus & ima tantum operis veſtigia exhibens, ſed opus erectum cum tecto & parietibus repræſentans, & eſt erecta frontis imago & adumbrata corporis figura: tertia denique

I. *Quid ſit ordinatio & diſpoſitio.*

quæ ſciographia, ſeu ſcenographia compellatur, non frontis tantum aut laterum, ſed perfecta totius operis in modulum contracti forma, aut effictum ex ligno, creta chartave ſimulacrum, in quo univerſum opus ſingulæque partes & earum dimenſiones, numerus, ordo, omniumque rerum ad ædificium, ſive conſtituendum ſive exornandum, ſpectantium, parietum, tectorum, conclavium, columnarum, capitulorum, baſium, coronarum, faſtigiorum, cruſtationum, ſtatuarum &c. proponitur, ut velut in ſpeculo ob oculos verſetur, quid omittendum, immutandum, aut adjungendum, quæ cuique ſedes, quod officium, quantum ſpatium, quæ latitudo, altitudo, craſſitudo, amplitudo, forma, ſpecies, quæ ſumptuum ratio &c. Sint autem nuda, rudia ſimpliciaque ejusmodi ſimulacra, non polita, aut coloribus fucata, nec velut Arceſilai pretioſa, cujus proplaſmata pluris venire ſolita artificibus ipſis, quam

II. *Quid eurythmia & ſymmetria.* aliorum opera. *Plin. L. XXXV. S.* 45. Eurythmia eſt ſingularum partium venuſta ſpecies, commodusque membrorum aſpectus, cum videlicet membra operis convenientia ſunt, & altitudo latitudini, latitudo longitudini, partesve ſingulæ reſpondent. Symmetria eſt ex ipſius operis membris conveniens conſenſus atque ex partibus ſeparatis ad univerſæ figuræ ſpeciem ratæ partis reſponſus, ſeu partium omnium inter ſe convenientia; etenim non habet Latinum nomen ſymmetria. *Plin. L. XXXIV. S.* 19. Commenſus dicitur a Vitruvio *L. III. c.* 1. hac circumſcriptione: ut etiam in operum perfectionibus ſingulorum membrorum ad univerſæ figuræ ſpeciem habeat commenſus exactionem. A Plinio vero juniore *L. II. Epiſt.* 5. congruentia & æqualitas, quam nos proportionem vulgo dicimus, compellatur. Etenim, inquit, ſi avulſum ſtatuæ caput, aut membrorum aliquod inſpiceres, non tu quidem ex illo poſſes congruentiam æqualitatemque deprehendere:

dere: posses tamen judicare, an id ipsum satis elegans esset. Decor est emendatus corporis aspectus probatis rebus compositi ad auctoritatem. Distributio, seu œconomia est copiarum locique partim naturæ, partim personis commoda dispensatio, parcaque in operibus sumptus cum ratione comparatio. Dignissima hanc in rem sunt Vitruvii *L. VI. c. ult.* verba: omnium operum probationes, inquit, tripartito considerantur: id est, fabrili subtilitate, magnificentia & dispositione. Cum magnificenter opus perfectum aspicietur, impensæ laudabuntur: cum subtiliter, officinatoris probabitur exactio: cum vero venustate, proportionibus & symmetriis, habuerit auctoritatem, tunc erit gloria architecti. Hæc autem recte constituuntur, si is & a fabris & ab idiotis patiatur accipere consilia.

III. Quid decor & distributio.

Aliæ omnibus ædificiis communes partes sunt pariter sex: earum prima est regio, seu ea patens soli cœlique amplitudo & facies loci, in quo ponitur ædificium. Nihil illa noxium perniciosumve foveat, sed affluat potius commodis, opportunitatibus omnibus, ac maxime salubri cœlo & aqua gaudeat; de quibus cum jam in superioribus dixerim, nihil recoquo, velut nec de incolarum natura & vicinorum genio, quibuscum nobis convictus gravis redderetur, molestus aut plenus periculis. Accessu sit facilis, a strepitu urbis remota, commerciis tamen opportuna, ut nec longe quærendum, quod nobis desit, nec procul evehendum, quo superabundamus. Nec perpetua hieme algeat, nec continuis ardeat caloribus: nec violentis ventorum infestetur insultibus: nec veluti pertinaci malacia immotus aer stagnetur: nec terræ motibus, nec eluvionibus sit obnoxia: nec malo crudelive domino subjecta. His omnibus illud addo ex Seneca, *Epist.* 51. quemadmodum aliqua vestis sapienti ac probo viro magis convenit, quam alia: nec ullum colorem ille odit, sed aliquem putat parum

IV. Quæ ad regionem pertineant.

aptum esse frugalitatem professo: sic regio quoque est, quam sapiens vir, aut ad sapientiam tendens declinet, tanquam alienam bonis moribus. Itaque de secessu cogitans nunquam Canopum eliget, quamvis neminem Canopus esse frugi vetat. Ne Bajas quidem: diversorium vitiorum esse cœperunt. Illic sibi plurimum luxuria permittit: illic, tanquam aliqua licentia debeatur loco, magis solvitur. Non tantum corpori, sed etiam moribus salubrem locum eligere debemus: quemadmodum inter tortores habitare nolim, sic ne inter popinas quidem - - - id agere debemus, ut irritamenta vitiorum quam longissime profugiamus. Sed regio hæc tua nil vicinitatis cum vitiis habet. URB. Bene interpellas; jam enim supercilium saliebat & vivus abire cogitabam. EURAS. Altera pars area dicitur, qua certum definitumque id loci spatium indicamus, in quo ponitur ædificium: cui proin omnia regionis commoda non tantum communia sint, sed propria: quamquam alia quædam desiderentur in area prædii rustici, alia urbani, suo proprio loco tradenda. Areæ rotunda figura capacissima: minori tamen sumptu cingitur muro seu aggere. In plano posita semper exaggeranda est, ne aut alluvionibus fluminum aut imbrium, limo sordes contrahat & alia incommoda: ideo firma esse debet & perferendis structuræ oneribus idonea, cujus proin densitas & mollitudo probe indaganda ac ad libellum æquanda, atque margines ejus leniter deprimendi, ut cœlestium aquarum illapsus innoxie emittant. Sed quæ ego in hac tuæ villæ area video commoda & a naturæ quidem magis, quam hominum ingenio opportunitates? quam amplus hic ambitus? quam æquabilis & siccus ad ædes accessus? quis hortus? quæ pomaria? quæ ambulacra? qui fontes? quis rivus? quæ piscinæ? qui illic colles? quæ hic planities? quæ silva? quis fluvius? urbs pene sub oculis est: ut nulla pars

V. *Quæ ad aream requirantur*

suis

ſuis deliciis vacet. Videor mihi ſtare in area Tiburtinæ Gordianorum villæ, cujus proſpectum Roma ipſa mirabatur. Quo meliore jure in hac Hadrianus celeberrima nomina, velut Lyceum, Academiam, Prytaneum inſcriberet? *Spart. in Hadr.* URBAN. Omnia belle narras: ſed deſine demulcere caput. EURAS. Tertia pars eſt partitio, quæ aream univerſam in minores alias ſecernit, ſingulas ædificii partes definiendo, quibus veluti ſibi reſpondentibus membris totum ædificii corpus componitur. In hac perficienda architectus etiam omnem ingenii ſui vim, artem, curam & diligentiam exerat; hæc enim ceu anima omnes ædificii artus dirigit, & ſicut unius membri vitium in totius corporis cedit deformationem, ita, niſi ſingularum partium habitudo conſentiat, ad totius operis facit depravationem. PHILOM. Haud aliter, ac Horatius *de art. poet.*

VI. *Partitio in quibus conſtat.*

Humano capiti cervicem pictor equinam
Jungere ſi velit & varias inducere plumas,
Undique collatis membris.

EURAS. Si unquam enim ordo quamdam tum utilitatem & commoditatem, tum gratiam & amœnitatem, certo in re ædificatoria, conciliat. Accommodata ergo cuique ſedes & poſitio decernatur: nec amplior, quam poſtulat uſus: nec arctior, quam exigat rei conditio. Præterea velut quælibet ædificii pars proprium ſibi officium, ita & locum vendicat, ut in alio nec commode, nec eleganter conſtitui poſſit: unde ſicut honeſtiores & publicas non in abdito, aut receſſu quodam, ita privatas haud decet conſtitui in propatulo. Aliæ enim umbris & frigore ſemper gaudent, nec ventos formidant: aliæ ſolem & calores, maxime hiberno tempore, admittunt: aliæ infimo ædium loco bene ponuntur: aliæ in media,

aut ſuprema contignatione tantum commode & concinne conſtituuntur: aliæ amplæ & laxæ, anguſtiores aliæ eſſe deſiderant. Qua de re exempli cauſa Columella *L. I. c.* 5. ſcripſit: hiberna & æſtiva ſic digerantur, ut ſpectent hiemalis temporis cubicula brumalem orientem: cænationes æquinoctialem occidentem. Rurſus æſtiva cubicula ſpectent meridiem æquinoctialem: ſed cænationes ejusdem temporis proſpectent hibernum orientem. Sint igitur partes omnes totius ædificii pro natura & conditione loci, pro uſu & commoditate familiæ, pro decore & honeſtate ad rerum agendarum ordinem, numerum, formam & amplitudinem ita diſpoſitæ & collocatæ, ut nulla earum non neceſſaria, non utilis, non cohærens, non concinna ac ad artis & elegantiæ leges perfecta videatur.

VII. *De diverſis parietum generibus.*

Quarta pars ſunt parietes, quorum nomine veniunt ſtructuræ illæ, quæ ab humo altius tecto ſuſtentando attolluntur, atque intra ædificium, inſtar ſepti & valli, per vacua ducuntur. Paries aut ex arrectis transverſisque arundinibus, perticis, lignisve ad ſimilitudinem cratis componitur, & craticius dicitur, quos Vitruvius *L. II. c.* 8. optat, ne inventos quidem fuiſſe; quantum enim celeritate & loci laxamento proſunt, tanto majori & communi ſunt calamitati, quoniam ad incendia velut faces ſunt parati: aut ſunt marmorei: aut e lapide quadrato: aut latericii e crudis lateribus ſole ſiccatis ſtructi, qui olim egregios præſtitiſſe uſus dicuntur: aut ſunt teſtacei ſeu ex latere cocto, de quo & publica opera & regias domos ſtruxere, ſunt enim æterni. Alii ſunt formacei, quoniam in forma circumdatis utrinque duabus tabulis inferciuntur verius, quam inſtruuntur, ævis durant, incorrupti imbribus, ventis, ignibus, omnique cœmento firmiores. *Plin. L. XXXV. S.* 48. Urb. Uſu iſthi receſſerunt. Euras. Multo magis qui ab Hammanientibus excitati ſunt; hi enim domos ſale montibus exciſo

excifo, velut lapide conftruebant. *Plin. L. V. S.* 5. Prœterea alius eft paries cæcus, qui feneftram non habet, quo fenfu Varro *L. II. de ling. lat.* cubiculum vocat cæcum: alius eft communis, quem communi opera vicini excitant: alius eft intergerinus, ut vocat Vitruvius, qui inter confines conftruitur, & quafi intergeritur. *Feft. L. IX.* Græci e lapide duro aut filice æquato conftruunt veluti latericios parietes: cum ita fecerint, ifodomon vocant genus ftructuræ; cum fcilicet omnes lapidum ordines in ftructura æquales funt. At cum inæquali craffitudine ftructi funt, ita ut verfus inferior fit lapidum fesquipedalium, exempli caufa, verfus vero fuperior lapidum pedalium, pfeudifodomon compellatur. Tertium eft emplecton, tantummodo frontibus politis, reliqua fortuito collocant. *Plin. L. XXXVI. S.* 51. Hac etiam noftri ruftici utuntur, fcribit Vitruvius *L. II. c.* 8. quum frontes poliuntur, reliqua ita, ut funt nata, cum materia collocata, alternis alligant coagmentis. Alternas coagmentationes fieri, ut commiffuras antecedentium medii lapides obtineant, neceffarium eft in medio quoque pariete, fi res patitur: fi minus utique a lateribus. Medios parietes farcire fractis cœmentis diamicton vocant. Reticulata ftructura (cum lapides in quadrum fecti non jacentes, fed in latus ftantes inftar fcutariarum teffalarum collocantur) qua frequentiffime Romæ ftruunt, rimis opportuna eft. Structuram ad normam & libellum fieri & ad perpendiculum refpondere oportet. *Plin. l. l.* Perfecto parieti adfcifcendus eft quidam decor aut a natura, aut arte: & quidem dum viret opus, prima arenatio inducenda; quo enim murus recentior & afperior, eo arctius atque tenacius ejus fuperficiem continebit, nec defcifcet. Hæc autem prima tunica, fi mollior fuerit, haud fat tenaci morfu comprehenfabit parietem. Alteram autem & tertiam non adeo acrem atque mor-

VIII. *De ornamentis parietum.*

mordacem esse oportet, ne crebris rimulis interscindatur. Incrustationes vero parietum fiunt aut ex calce, aut gypso, aut obtabulatis, tessulatis, vitris, marmoribus, aut picturis, quas Ludius Augusti ætate Romæ instituisse legitur: nunc vero in totum marmoribus pulsa pictura, scribit Plinius, jam quidem & auro: nec tantum ut parietes toti operiantur, verum & interraso marmore vermiculatisque ad effigies rerum & animalium crustis. Non placent jam abaci, nec spatia montis in cubiculo delitentia: cœpimus & lapidem pingere. Hoc Claudii principatu inventum - - - Montium hæc subsidia deficientium: nec cessat luxuria id agere, ut quam plurimum incendiis perdat. *Plin. L. XXXV. S.* 1. Sed jam paulo ante eo Romanus luxus processerat, ut laquearia, quæ post eversam Carthaginem primo inaurata sunt in Capitolio, etiam in privatis domibus auro tegerentur, cum sua ætas in Catulo damnaverit, quod tegulas æreas Capitolii inaurasset primus. *Id. L. XXXIII. S.* 18. De his cum ad te verba facio, Urbane, magna me voluptas subit cum Seneca *Epist.* 86. ex ipsa villa Scipionis scribente, contemplantem mores Scipionis ac nostros: in hoc angulo ille Carthaginis horror, cui Roma debet, quod tantum semel capta est, abluebat corpus laboribus rusticis fessum: exercebat enim opere se, terramque, ut mos priscis fuit, ipse subigebat. Sub hoc ille tecto tam sordido stetit: hoc illum pavimentum tam vile sustinuit. At nunc quis est, qui sic lavari sustineat? pauper sibi videtur ac sordidus, nisi parietes magnis & pretiosis orbibus refulgeant, nisi Alexandrina marmora Numidicis crustis distincta sunt, nisi illis undique operosa & in picturæ modum variata circumlitio prætexitur, nisi vitro absconditur camera.

IX. *De columnarum officio.*

Nobilissima dignissimaque parietis species dici possunt columnæ, cum longior earumdem ordo aliud haud sit quam perfossi apertique parie-

tes,

tes, aut firma quædam perpetuaque muri pars tecti ferendi caufa a folo imo usque ad fummum ad perpendiculum excitata: olim enim fufpendebant granaria lignea columnis, ut undique etiam a fundo perflentur. *Varr. L. I. c.* 57. *Plin. L. XVIII. S.* 73. Demum utebantur in templis, nec lautitiæ caufa, nondum enim ifta intelligebantur, fed quia firmiores aliter ftatui non poterant. *Plin. L. XXXVI. S.* 4. Sed hodie queritur Seneca *l. l.* quantum columnarum nihil fuftinentium, fed in ornamentum pofitarum impenfæ caufa? Sic enim Capitolinus in Gordianorum villa via Prænestina ducentas columnas numerabat. Quam multæ aliæ nec ædificii fulciendi caufa, nec ornamenti gratia, fed gloriæ nomine hominibus pofitæ, ut attollantur fupra cæteros mortales? Nunc genera earum paucis indicabo. Earum Plinius *l. l. S.* 56. quatuor enumerat: quæ fextam partem altitudinis in craffitudine ima habent, earum bafis vero decimam fextam, capitulo porrectiore & cælatioris fculpturæ, Doricæ vocantur. Quæ nonam & in bafi decimam octavam capitulo fimpliciori, extantibus utrinque cornibus arietinis in anfractum convolutis, Jonicæ. Tufculana columna cæteris amplior craffitudine, cujus feptimam in altitudine obtinet partem & vigefimam bafis habet. Corinthiæ eadem ratio cum Jonica novem & ipfa partibus altitudine fuperans ambitum: fed Jonici capituli altitudo tertia pars eft craffitudinis columnæ: tota altitudo fcapi Corinthii & elaboratiori conftat epiftylio & imitante crifpata acanthi aut helicis in fe ipfam redeuntis folia in medio furrecta, in margine circulatim inflexa cum labiis. Quintam his addidere, dictam Italicam, quæ ex harum ornamentis compofita. Demum etiam Gothicam, quæ ex cæterarum fere conflata erroribus. Antiqua ratio erat columnarum altitudinis tertia pars latitudinum delubri. In Ephefiæ Dianæ æde primum columnis fpiræ fub-

X. & *generibus earum.*

ditæ & capitula addita, placuitque altitudinis octava pars in crassitudine & ut spiræ haberent crassitudinis dimidium septimæque partes detraherentur summarum crassitudini. *Plin. l. l.* Urb. Templi hujus ideam me in arce Ambrosiana vidisse memini. Euras. Vidi & ipse sæpius, non tamen visa est probe convenire illi, quam nobis reliquit Plinius *l. l. S.* 21. his verbis: magnificentiæ vera admiratio extat templum Ephesiæ Dianæ ducentis viginti annis factum a tota Asia. In solo id palustri fecere, ne terræ motus sentiret, aut hiatus timeret. Rursus ne in lubrico atque instabili fundamenta tantæ molis locarentur, calcatis ea substravere carbonibus: dein velleribus lanæ. Universo templo longitudo est CCCCXV. pedes: latitudo CCXX. columnæ centum viginti septem: a singulis regibus factæ: LX. pedum altitudine: ex XXXVI. cælatæ, una a Scopa. Urb. Nihil certe plus ad ædificiorum ornamentum, gratiam ac dignitatem facit, nihilque intuentes magis afficit, portamque & parietes & genus omne apertionis magis honestat, quam columnæ, etsi simplices illæ sint omnique ornatu destitutæ. Euras. Nihilque etiam plus operæ impensarumque haurit, & haud raro materia ignobilis ad artis leges tractata plus splendoris tribuit, quam pretiosa temere acervata, adeo ut omnis sumptus vanus inanisque sit, nisi componendo accuratus ordo modusque servetur, ut paribus paria, summa infimis, dextra sinistris respondeant, atque altitudo, latitudo, dimensio & figura columnæ, basi, capitulo & parieti consentiat. Qua in re nemo Græcis Romanisque accuratior, sed neque profusior fuit; unde nollem tibi ad talia aut auctor, aut ductor esse. Igitur, si lubet, ad tectum progredior. Urb. Lubens audio.

IX. *De conservandis tectis.*

Euras. Hujus nomine non tantum supremam ædium partem, qua imbres & nives excipiuntur, sed quidquid latum & longum supra habitantium caput est,

est, contignationes nempe & testudines, intellectum volo, ac maximam in perficiendo ædificio habendam rationem; quoniam non solum nobis contra tempestatum injurias, sed totius ædificii tutela & munimentum est, ut eo deficiente putrescant ex contracto humore materies, labascant muri, latera hiascant, fundamenta corrumpantur, ipsa denique totius domus compositio dissolvatur; tantum interest, ut sarta tecta conserventur. PHILOM. Merito igitur Lysiteles apud Plautum *in Trinum. II.* 2. se patri commendans dixit:

Neu tibi ægritudinem, pater, parerem, parsi sedulo:
Sarta tecta tua præcepta usque habui mea modestia.

aut a contraria parte Philolaches apud eundem *in Mostell. I.* 2.

Factus nimio nequior atque ædepol ita
Hæc tigna humide putent: non videor mihi
Sarcire posse ædes meas, quin totæ
Perpetuo ruant: quin cum fundamento
Perierint, nec quisquam esse auxilio queat.

EURAS. Eandem phrasin a tectis mutuatus est Tullius *Epist. ad famil.* 13. hoc mihi da, atque largire, inquiens, ut M. Curium sartum & tectum, ut ajunt, ab omni incommodo, detrimento, molestia sincerum integrumque conserves. Tectum vero aut est testudinatum, aut pectinatum & in angustum surgens, quod pauperes conficiunt scirpis & arundinibus. PHILOM. Ut iterum Plautus *in Rudent. I.* 2.

Quin tu in paludem is, enecasque arundinem,
Qui pertegamus villam, dum sudum est.

EURAS. Testatur certe Plinius *L. XVI. S.* 64. septemtrionales populos domos suas iisdem operire durareque ævis: Chelonophagos vero testudinum superficie. *Id. L. VI. S.* 28. Et qui Arbim accolunt, belluarum ossibus. *Id. L. IX. S.* 2. In Belgica vero provincia candidum lapidem serra, qua lignum,

 faci-

faciliusque etiam secant, ad tegularum & imbricum vicem. *Id. L. XXXVI. S.*44. Alii ædes scandulis tegunt, velut ad Pyrrhi usque bellum iisdem Roma fuit contecta: quibus fissilibus scandulis materia e picea, robore, fago, & ex omnibus, quæ resinam ferunt, præterquam e pinu, materia habebatur idonea. *Id. L. XVI. S.* 15. Non probatur igitur a Seneca *Epist.* 90. sui temporis luxus, quo tecta ex vitro, ære, plumbo, aut auro splendebant: non enim tecta cœnationi epulas recepturæ parabantur, de moribus majorum suorum loquens ait: nec in hunc usum pinus aut abies deferebatur longo vehiculorum ordine vicis intrementibus, ut ex illa lacunaria auro gravia penderent: furcæ utrinque suspensæ fulciebant casam: spissatis ramalibus ac fronde congesta & in proclive disposita decursus imbribus quamvis magnis erat. Sub his tectis habitavere securi: culmus liberos texit: sub marmore atque auro servitus habitat.

XII. *& Ornamentis eorum.*

Pro ornatu tamen quodam aut potius usu & utilitate ad ventorum flamina expedito circumactu agricolis aut villæ domino exploranda non male in tectorum acroteriis, seu summis ædium fastigiis figebant Tritones, seu bracteas & betala: seu eminens radius, ut scribit Varro *L. III. c.* 5. qui ita movetur, ut eum tangat ventus, qui flet, ut intus scire possis. Hujus exemplum Andronicus Cyrrhestes collocavit Athenis turrim marmoream octogonon & in singulis lateribus octogoni singulorum ventorum (octo enim esse tradiderunt) imagines exculptas contra suos cujusque flatus designavit, supraque eam turrim metam marmoream perfecit & insuper Tritonem æneum collocavit, dextra manu virgam porrigentem, & ita est machinatus, uti vento circumageretur & semper contra flatum consisteret, supraque imaginem flantis venti indicem virgam teneret. *Vitruv. L. I. c.* 6.

XIII. *De fenestris.*

Quinta ædificii pars sunt apertiones, per quas aditus exitusque tum hominibus datur,

tur, tum aeri & luminibus: his quidem per feneſtras, illis per oſtia & ſcalas. Nulla pars domus cœca ſit, ne aut oculus offendatur, aut aer incluſus putreſcat. Tot igitur feneſtræ, & tantum luminis admittant, quot, & quantum ædificii ratio, locique conditio exigit: nec juſto altiores ſint, ne aeris afflatu prohibeamur: nec humiliores, ne proſpicientes præcipites agi vereantur. Reſpondeant ſingula ſingulis, ut illic ſubtilior aer captari, hic calor & vehementior ventus arceri, aut utrobique ſpirantis auræ tranſitus poſſit admitti. Jugumenta earum ſint ex larice, tribus annis probe ſiccata, ne hieſcant commiſſuræ, ſed fideliter claudant, velut a Pœno lignario factæ, ut phraſi Plautina utar, qui oſtenſurus ædium poſtes hiare, atque adeo minime a Pœnis in opere lignario clariſſimis fabris, conjunctas fuiſſe, ait *in Moſtell. III.* 2.

Intempeſtive exciſos credo, id eis vitium nocet:
Atque etiam nunc ſatis boni ſunt, ſi ſunt inducti pice:
Non enim hæc pultiphagus opifex opera fecit barbarus.

Æſtivis conclavibus ſeptemtrioni objectis ſint plures feneſtræ: ad meridiem vero reſpicientibus pauciores: & ex contraria parte hibernis conclavibus ad ſeptemtrionem poſitis ſint pauciores: ad meridiem vero plures: nullæ autem in angulis parietum, quos firmiſſimæ ſtructuræ eſſe convenit, ne junctura debilitetur. Feneſtræ bibliothecæ orientem: oporothecæ vero Aquilonem ſpectare jubentur. *Varr. L. I. c.* 59. *Plin. L. XV. S.* 18. Noveris autem me hac in parte e ſecta Epicuri, qui latas, non Stoicorum eſſe, qui anguſtas feneſtras probabant. *Cicer. L. II. Ep.* 3. *ad Attic.* Sed nolo his rebus dicendis majorem patefacere feneſtram: ad januam me recipio, quam ab angulis & columnis remotam ibi conſtitui oportet, ubi in omnem partem ædificii commodiſſimus ſit aditus. Olim fas haud erat eam revolvere in viam publicam, habebaturque clariſſimum

XIV. *De januis & ſcalis.*

rissimum insigne inter triumphales quoque domos, ut domus Valerii Publicolæ & fratris ejus fores, postquam bis Sabinos devicerant, extra aperirentur & janua in publicum rejiceretur; cum hæ solæ omnium, quæ Romæ fuerunt, in exteriorem partem revolverentur. *Dionys. Halicar. L. V. Plin. L. XXXVI. S.* 24. Servandus præterea ostiorum quidam consensus, sed qui commodo sit domino, non fraudi. Inter apertiones numerantur etiam scalæ, quæ ipsæ tres apertiones continent; quarum una est ipse aditus, seu os scalæ: altera contignationis, in quam ascendimus: & tertia per quam ascensuris lumen subministratur. Sit enim illustris, non caliginosa, ne nos Asclepiadis fatum expectet, qui lapsu per scalam exanimatus est. *Plin. L. VII. S.* 37. Sit lata, non angusta, ne transferendæ ampliori supellectili inutilis fiat, aut gravis obesioribus. Gradus similiter lati sint & humiles, nec continui, sed areola quadam intercepti. Aditus ejus & exitus sit omnibus conspicuus: nec hospitibus arduus: nec incolis molestus: nec tempestatum injuriis expositus. Fores sera, pessulo, obicibus, aut repagulis claudi possint. PHILOM. Nempe ne tritæ sint, velut pastorum casæ. URB. Ostium meum semper erit tui tibique similium oculissimum: improbis vero oculusissimum. Tu vero, Eurasi, mirabilis mihi videris architectus: materiam, lapides, lateres, calcem & arenam præparasti: regionem & aream constituisti: parietes, columnas, tectum & cum fenestris ostia & scalas posuisti, nunquam cogitans de fundamentis, sine quibus cum toto imaginario tuo ædificio in caducum parietem, ut vulgo dicitur, inclinabis: an igitur in arena ædificaturus es? EURAS. Næ tu fastidiosus es monitor! an architectum agere constitui? certo enim imaginaria sunt hæc omnia, quæ hucusque protuli, seu potius mente præconcipienda, priusquam manum apponas, aut fodias fundamentum. Atque hoc ipsum, de quo nunc loquimur, fundamentum non tam est structu-

ræ

ræ pars, quam locus & ſedes, in qua ſtructura ſtatuenda venit. Hoc igitur ſolum ſit firmum, ſiccum & ſolidum, non herbis, non graminibus, non arboribus conſitum, non humidum aut paluſtre, quamvis tale a terræ motibus magis tutum, ſed prius calcatis carbonibus ſubſternandum erit, quod paulo ante in templo Epheſino obſervatum dixi. URB. Et cur carbonibus? EURAS. In carbonibus nonne miranda eſt & tanta infirmitas, ut ictu leviſſimo frangantur, preſſu facillimo conterantur: & tanta firmitas, ut nullo humore corrumpantur, nulla ætate vincantur, usque adeo, ut eos ſubſternere ſoleant. *S. Auguſt. L.* XXXI. *de civit. c.* 4. ne ſcilicet ille humor inficiat ſtructuram. In bello non licet bis peccare: at in ponendis fundamentis ne ſemel quidem. In cæteris ſi quid peccatum ſit, lædit levius, emendatur facilius, & perfertur commodius: in fundamentis vero nec excuſatio admittitur, nec emendatio. Ipſius autem prætorii ſitus, ſcribit Palladius, ſit loco aliquatenus erectiore & ſicciore, quam cætera propter injuriam fundamentorum, & ut læto fruatur aſpectu. Fundamenta autem hoc modo ponenda ſunt, ut latiora ſint ex utraque parte ſemipedis ſpatio, quam parietis inſuper ſtruendi corpus increſcat. Si lapis vel tofus occurrat, facilis cauſa eſt collocandi, in quo ſculpi tantum fundamenti forma debebit unius pedis altitudine, vel duorum. Si ſolida vel conſtricta invenietur argilla, quinta vel ſexta pars altitudinis ejus, quæ ſupra terram futura eſt, fundamentis deputetur. Quod ſi terra laxior fuerit, modo majoris altitudinis obruantur, donec munda ſine ruderum ſuſpicione occurrat argilla; quæ ſi omnino deſit, quartam merſiſſe ſufficiet. Sed tamen hac in re certa regula conſtitui nequit, cum ſemper ad imponendi molem ædificii reſpiciendum ſit, adeo ut non deſint exempla, in quibus altitudo fundamentorum magnitudini impoſiti oneris par fuiſſe legitur, velut Plinius *L.* XXXVI. teſtatur, fundamenta obeliſci in campo Martio ea altitudine in terram fuiſſe acta, qua ille ſupra fundamenta aſſurgebat. DIA-

XV. *De fundamentis.*

DIALOGUS XV.
DE VILLA URBANA.

ARGUMENTUM.

I. *Qua ætate ædificationi danda opera.*
II. *Damnatur luxus ædificiorum.*
III. *Laudatur moderatus decor.*
IV. *De vestibulo.*
V. *De atrio.*
VI. *De aliis in infima parte ædium.*
VII. *De cellis subterraneis.*
VIII. *De conclavibus & supellectili.*
IX. *De culina.*
X. *De pinacotheca.*
XI. *De bibliotheca.*
XII. *De museo.*

URBAN. Isthæc igitur fabris & architectis relicturi villam ipsam lustrabimus. EURAS. Videtur mihi castigatissimæ elegantiæ: quis extruxit eam? URB. Avus, ruri a puero deditus, ante annos fere sexaginta, cum ipse suæ ætatis quadragesimum complesset. EURAS. O quam probe factum! certo enim cordi habuit Catonis monitum *c.* 3. prima adolescentia patrem familiæ agrum conserere studere oportet: ædificare diu cogitare oportet: conserere cogitare non oportet, sed facere oportet. Ubi ætas accessit ad annos XXXVI. tum ædificare oportet, si agrum consitum habeas. Et apud Plinium idem Cato dixisse fertur: fundum in adolescentia conserendum sine cunctatione: ædificandum non nisi consito agro: tunc quoque cunctanter: optimumque est, ut vulgo dixere, aliena insania frui, sed ita, ut villarum tutela non sit oneri. *Plin. L. XVIII. S.* 6. URB. Faciliores nempe profusioresque in adolescentia sumus. EURAS. Nec ulla charybdis tam vorax,

I. *Qua ætate ædificationi danda opera.*

quæ

quæ tot res tam cito, tam perdite absorbere potest, quam ædificandi libido. Nero Claudius, licet in omnibus perniciosissimus reipublicæ, non in alia re tamen damnosior, quam in ædificando fuit. *Sueton. in eod. c.* 31. Multos non solum juvenes, sed etiam opulentissimos senes, hæc ædificandi cupiditas redegit ad incitas, ut non opus sit Luculli, Scævolæ & Metelli exempla referre. URB. Et quid hodie? EURAS. Anguste se habitare nunc putat, cujus domus tantum patet, quantum Cincinnati rura patuerunt. *Val. Maxim. L. IV. c.* 4. ut haud mirum, quod ædes devoraverint fundum. Igitur illas ædificiorum species, in quas patrimonia sua profuderunt, amœnissimas & extructissimas deprehendens, aulas æmulas urbium conditas, domos vice templorum exornatas. *L. Apul. de deo Socrat.* quem ipsum ædificiorum luxum reprehendens M. Seneca *L. II. controv.* 9. scribit: ædes ipsæ, quas in tantum extruxere, ut domus ad usum & munimentum paratæ, sint nunc periculo, non præsidio: tanta altitudo ædificiorum est tantæque viarum angustiæ, ut neque adversus ignem, neque ex ruinis ullum ullam in partem effugium sit. Ad delicias dementis luxuriæ lapis omnis eruitur, cæduntur que gentium silvæ: æris ferrique usus, jam auri quoque, in extruendis & decorandis domibus; nempe ut anxii interdiu & nocte ruinam ignemque metuant, qui tectis injectus est fortuitus. - - In hos ergo exitus varius ille secatur lapis, ut tenui fronte parietem tegat, quam vinctis severe in hoc pavimentum levatum & infusum tectis aurum. O paupertas quam ignotum bonum es! URB. Jam vereor te in villam meam recipere, cum te auctore didicerim, quanto hæc ædificia damno nobis sint, minime fructui. EURAS. Non omne ædificium damno nobis est, sed utilitati etiam atque necessitati, maxime quod jam perfectum accepimus, velut tu potes feliciter aliena insania frui.

II. *Damnatur luxus ædificiorum.*

III. *Laudatur moderatus decor.*

Urb. Nec omnem etiam ornatum & elegantiam in villa urbana damnas? Euras. Ne cenforius quidem Cato, fed commendat etiam, mandatque pro facultatibus bene ædificare: villam urbanam pro copia ædificato. Patrem familiæ villam rufticam bene ædificatam habere expedit. *Cat. c.* 3. & 4. Urb. Quam ob rem iftud obfecro frugalis fenex? Euras. In bono prædio, refpondet, fi bene ædificaveris beneque poffiveris: ruri fi recte habitaveris, libentius & fæpius venies: fundus melios erit: minus peccabitur: fructi plus capies. *Cat. l.l.* Urb. Quam æquam fuæ fententiæ rationem reddit? Euras. Hanc ipfam ex eodem didicit Columella, cum *L. I. c.*4. fcribit: proportione etiam facultatum quam optime paterfamilias debet habitare, ut & lubentius rus veniat & degat in eo. Adjungit & aliam, lectiffimæ, ni fallor, uxoris tuæ gratia: jucundius utique viro, fi etiam matrona comitabitur, cujus ut fexus, ita animus eft delicatior. Quam ob rem amœnitate aliqua demerenda erit, quo patientius moretur cum viro: eleganter igitur ædificet. Temperamentum itaque in his ædificiis adhibendum effe recte monet Palladius *L. I. c.* 8. ædificium pro agri merito & pro fortuna domini oportet inftitui: quod plerumque immodice fumptum difficilius eft fuftinere, quam condere. Ita igitur æftimanda eft ejus magnitudo, ut, fi aliquis cafus intercurrerit, ex agro, in quo eft, unius anni aut multum biennii penfione reparetur. Has rationes, Urbane, fi diligenter prius computaremus, non foret, ut patrimonii noftri naufragium facere timeamus. Ego vero omiffis omnibus aliis illa Ciceronis verba notatu digniffima effe cenfeo: ornanda eft enim dignitas domo, inquit, non ex domo dignitas tota quærenda: nec domo dominus, fed domino domus honeftanda eft. Et ut in cæteris habenda ratio, non fui folum, fed etiam aliorum: fic domo clari hominis, in quam & ho-

& hospites multi recipiendi sunt, & admittenda hominum cujusque generis multitudo, adhibenda est cura laxitatis. Aliter ampla domus dedecori domino sæpe fit, si est in ea solitudo, & maxime, si aliquando alio domino solita est frequentari; odiosum est enim, cum a prætereuntibus dicitur: o domus antiqua! heu! quam dispari dominare domino. Quod quidem his temporibus in multis licet dicere. Cavendum est etiam, præsertim si ipse ædifices, ne extra modum sumptu & magnificentia prodeas: quo in genere multum mali etiam in exemplo est; studiose enim plerique, præsertim in hanc partem, facta principum imitantur, ut L. Luculli, summi viri, virtutem quis? at quam multi villarum magnificentiam imitati sunt! quarum quidem certe est adhibendus modus ad mediocritatemque revocandus, eademque mediocritas ad omnem usum cultumque vitæ transferenda est. *Cicer. L. I. offic.* Nunc autem cum in vestibulo, id est, neque in via, neque intra ædes, sed ante januam stamus, in quo togati clientes patronum salutatum venientes, priusquam admitterentur, consistebant, non possum honestam modestamque elegantiam non laudare: nec tamen immodicos sumptus aut insolentem ostentationem reprehendere, velut Phalereus Demetrius Periclem vituperabat, quod tantam pecuniam in præclara illa propylæa projecerit. *Cicer. L. II. offic.* Janua, primus ædium aditus, a bifronte Jano omnium rerum, ut fingebant, principio dicta, biforis & arcuata, postes habet antepagmentis utrumque ostii latus munientibus ornatas, non tamen ex ære, quod Camillo inter crimina objecit Sp. Carvillius. *Plin. L. XXXIV. S. 7.* nec Atlantes ex Numidico marmore, ob quod M. Lepidus magna reprehensione dignus est visus. *Plin. L. XXXVI. S. 8.* Olim foris & circa limina domitarum gentium imagines erant, affixis hostium spoliis, quæ nec emptori refigere liceret: triumpha-

IV. *De vestibulo.*

umphabantque etiam dominis mutatis ipſæ domus: & erat hæc ſtimulatio ingens exprobrantibus tectis, quotidie imbellem dominum intrare in alienum triumphum. *Plin. L. XXXV. S.* 2. Primus intra ædes aditus atrium dicitur, ſive ab Atriatibus Hetruriæ populis, ut M. Varroni placuit, ſive ab atro fumi fuliginisque colore, quem a vicina culina, teſte Servio, contrahebat. Atrium M. Scaurus ære & marmore exornabat, quem luxum minime probans Plinius *l. l.* aliter apud majores in atriis hæc erant, inquit, quæ ſpectarentur, non ſigna externorum artificum, nec æra, aut marmora: expreſſi cera vultus ſingulis diſponebantur armariis, ut eſſent imagines, quæ comitarentur gentilitia funera: ſemperque defuncto aliquo totus aderat familiæ ejus, qui unquam fuerat, populus. PHILOM. Atque in his etiam imaginibus quantum fumi? notum illud Juvenalis *Satyr. VIII.*

V. *De atrio.*

Tota licet veteres exornent undique ceræ
Atria, nobilitas ſola eſt atque unica virtus.

Hinc Seneca *L. III. de benef. c.* 28. nemo altero nobilior, niſi cui rectius ingenium & artibus bonis aptius. Qui imagines in atrio exponunt & nomina familiæ ſuæ longo ordine ac multis ſtemmatum illigata flexuris, in parte prima ædium collocant, noti magis quam nobiles ſunt. Unus omnium parens mundus eſt, ſive per ſplendidos, ſive per ſordidos gradus, ad hunc prima cujusque origo perducitur. Non eſt, quod te iſta decipiant, cum majores tuos percenſent. URB. Philoſophari nobis lubet, cum ædificare non liceat. EURAS. Quis iſte locus foribus valvisque ferreis ac latericia teſtudine ab ignis voracitate tam probe munitus? URB. Tabularium eſt, in quo tabulæ ac ſcripta monumenta reponuntur. EURAS. O belle factum! eſt enim velut omnium rerum & jurium noſtrorum ſacrarium, quod tablinum veteres appellavere & Vitruvius

VI. *De aliis in infima parte ædium.*

vius *L. VI. c.* 4. cum Festo proximum atrio poni jussit: tablinum proxime atrium locus dicitur, publicarum rationum caussa factus: quod antiqui magistratus in suo imperio tabulas rationum ibi habeant. *Fest. L. XVIII.* Plinius quoque *l. l.* scribit, tablina codicibus impleta & monumentis rerum in magistratu gestarum. Et quoniam in eo velut summa & totius rei familiaris cardo versatur, lustratis ædibus visere licebit. Urb. Non visere tantum, sed ejus instruendi rationem suppeditare. Euras. Faciam. Et quo ille ducit decorus aditus? Urb. Ad domesticam, seu Deo sacram ædem, cæteris ædificii partibus paulo splendidiorem, ne nescias, patris avique non solum inquilinam, sed primam curam religionem fuisse. Hic famulorum conclavia: hæc porticus vero ad deambulationem & umbram excitata est. Euras. Has domibus adjunxere, ut in eis servorum & concurrentium turba diverteret. Nota est illa Domitiani phengite lapide distincta, e cujus splendore per imagines, quidquid a tergo fieret, provideret. *Sueton. in Domit. c.* 14. Urb. Istic per quatuor gradus in cellam penariam testudine tectam, ac in vinariam per alios octo gradus descenditur. Philom. Cujus si mihi res summa crederetur cibaria cum Plautino Ergasilo in Captiv. IV. 3.

VII. *De cellis subterraneis.*

Dii immortales! jam ut ego collos prætruncabo tergoribus,
Quanta pernis pestis veniet! quanta labes larido,
Quanta sumini absumedo! quanta callo calamitas!
Quanta laniis lassitudo! quanta porcinariis!
Nam si alia memorem, quæ ad ventris victum conducunt, mora'st.
Nunc ibo ad præfecturam & jus dicam larido,
Et quæ pendent indemnatæ pernæ, eis auxilium ut feram.

Urb. Ego vero tibi, Philomuſe, cum Hegione reſpondeo:

Sume, poſce, prome quid vis, te facio cellarium.

Philom. Deſcendamus igitur in apothecam vini. Euras. Recte obſervavit architectus illud Varronis *L. I. c.* 13. monitum: quod cella vinaria quærat ad dolia aera frigidiorem. Hinc Vitruvius *L. I. c.* 4. in cellis vinariis tectis lumina nemo capit a meridie: nec ab occidente, ſed a ſeptemtrione. Atque adeo cellam vinariam ſeptemtrioni debemus habere oppoſitam, frigidam, vel obſcuræ proximam. *Pallad. L. I. c.* 18. & ſubmota procul eſſe debet a balneis, furno, ſterquilinio, reliquisque immunditiis, tetrum odorem ſpirantibus: nec minus a ciſternis, aquisque ſalientibus, ex quibus, qui extrahitur humor, vinum corrumpit. *Col. L. I. c.* 6. Latus cellæ vinariæ, Plinii hæc monita ſunt, aut certo feneſtras obverti in Aquilonem oportere, vel utique in exortum æquinoctialem. Sterquilinia & arborum radices procul abeſſe, omniaque odoris evitandi, facillimo in vina tranſitu, ficos utique & caprificos. Doliis etiam intervalla dari, ne inter ſeſe vitia ſerpant, contagione vini ſemper ocyſſima. *Plin. L. XIV. S.* 27. nam nulla res alienum odorem celerius ad ſe adducit quam vinum. *Col. L. XII. c.* 28. Sed ne a cella vinaria ad ipſa vina divertamus, ad ſuperiorem contignationem greſſum promoveamus, neceſſe eſt. Urb. Hoc prius in tranſitu conſiderantes teſtudineatum hypogæum, in quod ſupellex pretioſa exorto incendio, velut in tuto, poſſit collocari. Euras. O providam in omnem caſum majorum noſtrorum curam & cautionem!

VIII. *De conclavibus & ſupellectili.* Scalæ, gradusque quam lati, quam commodi, quam illuſtres! ipſius autem ſtructuræ & membrorum quam elegans ſpecies & compoſitio, quam omnis anguli expers! Urb. Nec mirum, director enim curatorque ædificii Italus erat, qui harum rerum inventione, & univerſim in arte architectonica præſtant noſtris.

ſtris. Et hæc totius familiæ ſedes: hic cœnaculum: iſthic herus & uxor: illic liberi: hic famulæ: iſtic æſtivum quoddam triclinium: illic culina cum apotheca. EURAS. Pulcherrimo ſitu & ordine ſeſe ſingula excipiunt conclavia. Æſtivum triclinium, ſeu cubile ſalutatorium, ut vocat Plinius *L. XV. S.* 10. tum naturæ debet, tum arti, quod & lumen accipiat, non obnoxium radiis ſolis & quocunque perflantes ventos, queis æſtus temperetur, admittat, nitido ſtratum marmore. Et quam egregio penicillo labores ruſticos per ſingulos menſes diſpoſitos peritus pictor expoſuit, ut velut per otium eosdem familiæ ruſticæ dictare poſſimus! tabulas profecto & a manu artificis & ingenioſa inventione pretioſas! URB. Majorem ſupellectilis partem, atque omnem fere ornatum in urbem tranſtuli, cum rus, villamque in hoc tempus defugerem. EURAS. Quo alio ornatu eſt opus, cum ille, quem natura tribuit, omnes alios arte & ære comparatos ſuperet & prævertat. Mihi certe in ſuburbanis iſtis omni luxu potior eſt ruſtica quædam ſimplicitas & non multo labore & induſtria quæſita commoditas. URB. Hic occultus quidam aditus, e quo ab ima in ſupremam ædium partem, quin a quoquam animadvertatur, ædium hero licet aſcendere, & quæ a ſuis agantur, explorare: novum inventum. EURAS. Immo antiquiſſimum: pſeudothyrum dixere veteres. PHILOM. De tali Virgilianos illos *Æneid. L. II.* verſus accipio:

Limen erat, cæcæque fores & pervius uſus
Tectorum inter ſe Priami, poſteſque relicti
A tergo: infelix qua ſe, dum regna manebant,
Sæpius Andromache ferre incomitata ſolebat
Ad ſoceros, & avo puerum Aſtyanacta trahebat.

EURAS. Cætera conclavia pro honeſtiſſima commoditate compoſita, ac prorſus ad genium & imaginariam quamdam meam villam,

villam, quam fecundo a Platonica civitate lapide excitarem, non alio magis decore quam religiofiffima munditia commendandam. Urb. Culina hæc lucida, a fumi incommodis libera & fonte perenni inftructa: nec ullibi fere majorem requiro munditiam, ac in culina. Philom. Vellem & ego cum Horatio *Serm. L. I. Sat.* 2. paucis contentus agere,

IX. *De culina.*

- - - - modo fit mihi menfa tripes &
Concha falis puri & toga, quæ defendere frigus,
Quamvis craffa, queat.

Curare ideo meos jubeo, ut fplendor vafis æneis & ftanneis fit clarior,

Quam folis radii effe olim, cum fudum'ft, folent.
Plaut. Mil. glor. I. 1.

Sed in his quoque mediocritatem adhibendam effe monet Seneca *Epift.* 119. mifcere vitia defideriis noli, inquiens, ne te Catonis dictum feriat: cultus magna cura tibi, magna virtutis incuria. Cavendum igitur, ne major munditiæ & fupellectilis cura in luxum degeneret, qualis ab exercitu Afiatico in urbem invectus eft: tum enim cocus, viliffimum antiquis mancipium, & æftimatione & ufu in pretio effe, & quod minifterium fuerat, ars haberi cœpta. *Liv. L. XXXIX. c.* 6. Urb. Dum ita philofopharis, jam in fuperiorem ædium partem ducimur. Euras. Superi! quam lætus, quam eruditus hic afpectus. Urb. In hoc conclavi pinacothecam conftituerat parens, in quam quidquid aut ab ætate, aut ab arte, aut a natura, aut a materia, aut ab ufu, aut ab artifice pretium exiftimationemque accipit, phyfica quoque, mathematica, ac technica inftrumenta reponebat, atque adeo thefaurum numifmatum, arma, annulos, veftium ornamenta, imagines, fimulacra, metallorum genealogias, ac totius naturæ divitias, quas comparaverat, continebat. Euras. Magni ifthæc facio, haud tamen

X. *De pinacotheca.*

tamen cum jactura rei familiaris: id enim merito carpit Seneca *Epist.* 88. an tu existimas reprehendendum, qui supervacua usu sibi comparat, & pretiosarum rerum pompam in domo explicat? non putas eum, qui occupatus est in supervacua litterarum supellectile? plus scire velle, quam sit satis, intemperantiæ genus est. Plinius certe *L.XXXV. S.*2. asserit, ejusmodi pinacothecas quandoque consui, quia honorem sibi in pretio ducunt, nec alio usu, nisi ut frangat heres & fur rapiat. Adeo materiam malunt conspici omnes, quam se nosci. Urb. Si tam severe sentis, haud velim, ut in proximum conclave pedem inferas, in quo pater posuerat librorum thesaurum: an æqua tibi de hoc mens? Euras. Æquissima: propterea cum Tullio *L. I. Epist.* 6. *ad Attic.* moneo: bibliothecam tuam cave cuiquam despondeas, quamvis acrem amatorem inveneris; nam ego omnes meas vindemiolas eo reservo, ut illud subsidium senectuti parem. Jam enim veteres non in urbe solum, sed in villis, in balneis & thermis bibliothecas statuerant, & multi quidem, non ut essent studiorum instrumenta, sed cœnationum ornamenta. *Senec. de tranquil. c.* 9. Alii vero, quia corpori curando otiose tunc vacabant: & occasio erat legendi aliquid, hominibus alias occupatis, vel audiendi. Immoderatam tamen libros colligendi cupiditatem jure damnat Seneca *l. l.* his verbis: studiorum quoque, quæ liberalissima impensa est, tamdiu rationem habebo, quamdiu modum. Quo mihi innumerabiles libros & bibliothecas, quarum dominus vix tota vita sua indices perlegit? onerat discentem turba, non instruit: multoque satius est paucis te auctoribus tradere, quam errare per multos. Quid enim, si hæc ingeniorum opera non in studium, sed in spectaculum, in speciem cultumque parietum comparentur? paretur itaque librorum, quantum satis est ad curam eruditionis, nihil in apparatum. Sed ne a fabrica

XI. *De bibliotheca.*

ad libros dilabamur, prae cæteris amalthei hujus concinnitatem admiror: ſpectat ad orientem, non ſolum quod uſus matutinum lumen exigat, ſed etiam ne libri putreſcant; nam ut Vitruvius *L. VI. c.* 7. nobis auctor eſt, quæcunque ad meridiem & occidentem apertiones habent feneſtrarum, tineis & humore libros vitiant, quia venti humidi adventantes procreant illas & alunt, infundentesque humidos ſpiritus pallore volumina corrumpunt. Video pavimentum e cruſtis nitere marmoreis: laquear vero pictis hoſpitalibus Muſis colluſtrari: codices in armariis e ligno nucis polito & vitro obductis cuſtodiri: menſas pluteosque tum ad uſum, tum ad omnem honeſtam elegantiam compoſitos: ſtatuas etiam & imagines doctorum virorum, quarum aſpectu alitur excitaturque ingenium ad diuturnam pretioſi laboris perpeſſionem; neſcio enim qua occulta naturæ vi animique affectu ad effigies trahamur eorum, quorum immortales animæ, ut ait Plinius *l. l.* in locis eisdem loquuntur. Urb. Proximum conclave ſedes & officina patri fuit doctarum cogitationum, omni tumultu ſtrepituque liberum, altam quietem in hac placida ſolitudine captanti. Euras. Re ipſa iſte eſt locus non ſolum a ſalubritate cœli & ſitus amœnitate, ſed omnibus numeris opportuniſſimus; ubi non ſolum quæ aures, nares & oculos offendere, ſed & quæ animum avertere poſſent, procul abſunt; Muſæ enim ſilentium & ſolitudinem amant; propterea Cn. Pompejus, confecto Mithridatico bello, intraturus Poſſidonii ſapientiæ profeſſione clari domum, fores percuti de more a lictore vetuit: & faſces litterarum januæ ſubmiſit is, cui ſe oriens occidensque ſubmiſerat. *Plin. L. VII. S.* 31. Urb. Memini & matri & liberis hoc limen attingere nefas fuiſſe; adeo ut etiam in vicino conclavi adventantibus ſui copiam fecerit & familiæ negotiis præfuerit. Philom. Nec enim ſine cauſa

XII. *De muſeo.*

poetæ

poetæ Musis Heliconem & Parnassum ad habitandum dederunt, ubi nulli fabrorum pulsus, nulli canum latratus, nulli hominum clamores, plaustrorum stridores nulli interpellarent. URB. Posthac ego in illo rusticis diis perlitabo. Ad tablinum vero lustrandum instruendumque in crastinum tuam condices operam, quam humaniter promisisti. EURAS. Faciam, ut, quod optas, eveniat.

DIALOGUS XVI.
DE TABULARIO.

ARGUMENTUM.

I. *Tabularii utilitas.*
II. *Eorundem origo.*
III. *Structura.*
IV. *Mundities.*
V. *Supellex.*
VI. *Præfectus & scriba.*
VII. *Eorum officia.*
VIII. *De libris rationum.*
IX. *De libris proventuum.*
X. *De libris expensorum.*
XI. *De instruendo tabulario.*
XII. *Ecclesiastico &*
XIII. *Civili.*
XIV. *De libris ad tabularium pertinentibus.*
XV. *De indicis necessitate.*
XVI. *De pluribus indicibus conficiendis.*

URBAN. Ades, Eurasi, ut horam hanc in tabulario non inutiliter teramus. EURAS. Inutilis erit labor, si horæ spatio circumscribatur; adeo enim vasta & necessaria est ejus cura atque notitia, ut nullo rei œconomicæ officio aut bonum familiæ provehatur præstabilius: aut peccetur crassius, & offendatur frequentius, quam ejusdem socordi administratione; adeo magni momenti est hujus perfecta curatio. Aliarum siquidem rerum, cum negliguntur, una unica est jactura: ju- *I. Tabularii utilitas.*

 rium

rium vero, quia tractum perpetuum habent cum pessumdantur commoda, anniversarium eorundem neglectu infertur detrimentum. Igitur quemadmodum ad curandas res litterarias excitatae sunt bibliothecae, velut omnium scientiarum armamentaria, ita pro defendendis juribus, dominiis, possessionibus & facultatibus nostris, nec non pro perpetuanda rerum secundum leges & cum auctoritate gestarum memoria sunt constructa tabularia, in queis chartae, diplomata, instrumenta, velut arma civilia seu legalia, eo majori solicitudine conservanda sunt, quo majori amore res ipsas & jura nostra optamus sarta tueri. Propterea talia tabularia etiam auctoritate publica, & in bonum reipublicae erecta, in quibus nempe magistratus tabulas rationum & monumenta rerum in magistratu gestarum, teste Plinio *L. XXXV. S.* 2. reponebant. Alia vero in privatorum usum & utilitatem propriam collecta sunt, de quibus tamen veteres scriptores nobis nihil reliquerunt, adeo ut, quae nobis hodie ad manus sunt monumenta, non aurei illius, sed barbari aevi, nec tamen infelix sint progenies: in quibus proin & alios mores, alia jura & consuetudines, stylum scribendi alium, alia demum etiam verba, quam Latina invenies. Nec te offendet sermonis asperitas, vocabulorum barbaries, linguarumque confusio, quae omnia aetati illi propria; si rei utilitatem perpendas & majorum in nos curam. Et quamvis jam Justinianus Imp. *l.* 30. *Cod. de episcop. audient.* sanciverit, ut factae tutorum & curatorum creationes in ipsis ecclesiae archivis deponantur, ut sit perpetua rei memoria: in nostra tamen Germania haud videntur ejusmodi archiva ante Caroli M. aut Ludovici Pii tempora in ecclesiarum sacrariis constructa: aut certe non inveniuntur documenta antiquiora. Seculo autem X. jam fuerunt frequentiora; maxime cum virtute legum Alemannicarum per ejusmodi chartas pacta

II. *Eorum Origo.*

pacta firmitatem acciperent, ac omne ab iis jus penderet. Exarabantur autem plura ejusdem diplomatis exempla, quorum unum & alterum pacifcentibus tradebatur: tertium vero in chartophylacio ecclefiæ, aut etiam quartum in curia Principis memoriæ confervandæ gratia deponebatur. Hodie vero non folum ecclefiæ & communitates, & quicunque pollent amplioribus fundis, verum & folertiores agricolæ, ob hanc diplomatum utilitatem fuas habent arculas & armaria, in quibus documenta domeftica poffeffionis, tituli, immiffionis in bona, fententiæ aut amicæ compofitionis reponant, nec inerudite fciant aut obligationes defugere, aut jura infracta tueri. Atque adeo illi, quibus fundus eft amplior, prædia, vectigalia plura, aut etiam infignia jura jurisdictionis, non tantum ad confervanda hujusmodi monumenta fingulare conclave conftituant, verum etiam, cum temporis progreffu pro negotiorum copia chartarum numerum neceffe fit in ingentem cumulum excrefcere, tam varii argumenti documenta ad quotidianum ufum & utilitatem in plures claffes & ordines digerant. Urb. Memoria teneo patrem avumque in hoc opere defudaffe plurimum: ego ad exteras regiones profectus, dein ad paterna bona rediens, nefcius in eo tantum momenti effe pofitum, nunquam manum admovi. Primo itaque ftructuram contemplabimur. Euras. Confpicio tabularium tuum opportuniffima, ima videlicet ædium parte, pofitum, quod jam antiquis placuit; ac propterea proxime atrium pofuerunt. Sit enim locus & acceffu facilis, & a tumultu familiæ remotus, & ab incendii periculo tutus: atque ideo teftudine latericia tectus, & valvis & foribus ferreis claufus. Decet enim, ut præcipuus facultatum noftrarum thefaurus ab omni igni vaftantis discrimine quam maxime fit fecurus. Nam eft hujus elementi natio fœcunda: fe ipfa parit & minimis crefcit fcintillis - -

III. *Structura.*

 exce-

excedit profecto omnia miracula, ullum diem fuiſſe, quo non eunćta conflagrarent. *Plin. L. II. S.* 111. Quoniam vero ſemper ad ſuperiora tendit, ima ab ejus vi ſunt magis tuta: verumtamen uligini, humoribus & putreſcenti aeri frequenter obnoxia. Ad hæc igitur avertenda incommoda tablinum conſtituatur ſolo ſicciſſimo, ac qui ſit liber ab omni humore & nidore; hinc bene etiam arena ſitiens & cæmentitia ad reſtinguendos vapores ſubſternitur, dućtique ex ſicciſſimis lapidibus parietes cum pavimento ſpecillatis lateribus, qui arcendis humoribus & pulveribus maxime idonei, non nunquam veſtiuntur. Feneſtræ nec magnæ ſint, nec multæ, eæque orientem ſolem excipiant, chlathris ferreis munitæ. Commendatur præ cæteris religioſa munditia: in atomum pedem impingere grave piaculum eſto; quoniam his ſordibus nihil deterius: pulvis enim humidus tineas creat, quæ etiam in ipſis chartis naſcuntur.: alia autem minima animalia ſordibus a radio ſolis generantur: *Plin. L. XI. S.* 39. *& ſeq.* ſeu ut ſcribit Ariſtoteles *L. V. hiſt. anim. c.* 27. in aridis gignuntur vermiculi, ſi humećtentur, & in humidis ſi exiccentur. Simili ratione aer ſtagnans putreſcensque araneos, ſeptipedes, multipedes, oniſcos & cutiones generat: ob quas ſimiles librorum peſtes ſæpius ſereno cœlo admittenda eſt benignior aura. Muſcas quoque arce, ſi poſſis, nam etiam ex his vermiculi gignuntur. *Plin. L. X. S.* 87. Multi abditam quamdam cryptam, ſeu enthecam quamdam ſubterraneam fieri fecere, in qua diplomata & documenta pretioſiora in incurſione hoſtili, aut alio quocunque adverſo caſu ad tempus breve recondant. Sed eadem debet eſſe mundiſſima, ne gravius damnum quam hoſtis, aut ignis afferat. Id vero, quod avide deſiderabam, jam conſpicio procætium quoddam, ſeu conclave, in quo tabularii adminiſtrator, quæ ſunt muneris ſui exequatur, velut hoc expe-

IV. *Munditiès.*

expediendis hujusmodi negotiis apprime commodum, lucidum, clausum. Urb. Gaudeo pleraque monitis respondere tuis. Euras. Jam supellex apparanda est: ad manus esto mensa longior, sustinendorum plurium codicum & fasciculorum capax: atramentum non solum atrum, sed & nullo tempore extinguendum corrumpendumve: charta seu papyrus, quibus talia negotia velut æri, aut plumbo comittantur, sit præcipuæ firmitatis, ne tam facile gravi aut domini, aut subditorum dispendio vitium patiatur: pro majoris vero momenti negotiis charta Pergamena vervecina, aut etiam vitulina mundissima adhibeatur: cultelli & calami scriptorii fideles: pyxis cum pulvere, seu ossea arena: pro libris vero jam compactis charta bibula: forcipes, & ad lineas ducendas norma: circinus: glomi filorum ex lino ductorum: candelabra ex lamina: annulus maximus & minor: cera apiaria & Hispanica: gluten pistum ex farina minio tincta. Quibus in rebus ministrorum fidem atque industriam sæpius tentare interest. Præter ista adesse jubeto calendarium, in quo singulæ dies notatæ sint, quid qualibet pendendum, recipiendum, denunciandum agendumve sit: tabulam chronologicam Pontificum, Imperatorum, Principum provinciæ: tabulam genealogicam & heraldicam tuæ familiæ: ephemerides, seu commentaria, in quæ acta tui prædii de anno in annum sint relata: indiculum non tantum prædiorum, sed omnium personarum tum jurisdictioni, tum dominio directo subjectarum: librum conceptarum epistolarum: denique etiam formulas concipiendorum variorum contractuum, emptionis, venditionis, fidejussionis &c. Non exiguæ hic quidem molestiæ labor, sed tamen maximi momenti, cujus fructus suo tempore colliguntur. Urb. Si non tempus, animus me certo deficeret in tundenda hac incude. Euras. An angustior tibi dies, aut majora & plura nego-

V. Supellex.

negotia, ac illi, ad cujus domum duodecim fasces excubabant, M. Tullio, inquam, & J. Cæsari, qui commentabantur indies, aut Augusto, quem ipsa prœlii Mutinensis die nec de lectione, nec scriptione quidquam remisisse ferunt? Urb.
VI. *Præfectus & scriba.* Succumberem ego tot laboribus. Euras. Vigilantia præfecti & fidelis amanuensis diligentia multo te scribendi onere levabit, dabitque magnum temporis quœstum, quod alias in calamum dilaberetur. Ita tamen hæc per alios agi curentur, ut te ubique aut rebus adesse præsentem videant, aut videre vereantur, & minimum, quæ diebus singulis agenda sint, præfinies, &, quæ acta, vesperi releges. Urb. Respiro, respiro, si meæ diligentiæ quandoque succedere possit vicarius. Euras, Quibus in rebus ipsi interesse non possumus, inquit Cicero *orat. pro Rosc.* in his operæ nostræ vicaria fides amicorum supponitur. Urb. Quæ præfecti & amanuensis mu-
VII. *Eorum officia.* nera? Euras. Villicus operibus præest, præfectus juribus, ut hæc proin eidem optime debeant esse perspecta, quid, a quibus, a quo tempore pendendum, recipiendumve sit: nec non singula prædia, vectigalia, personas & facultates earum bene noscat. Curam omnem ad rite dirigendum tabularium, velut Oeconomici corporis animam, conferat: In protocollum acta publica referat: nil solvat non recepta supputatione & syngrapha, quam suis locis, ceu causam probatam solutionis apponat, & diligenter asservet: rationes a villico & aliis quibuscunque statutis diebus exigat: quotidianos scribæ labores relegat. Cætera potius ad munus œconomi pertinent, quæ proin opportunius de officio villici dicturi, perpendemus. Amanuensis vero singula in tabulas & adversaria præeunte præfecto referat, illique in perficiendo tabulario ab officiis sit: ephemerides, pacta, contractus, concessiones, chirographa & syngrapha conscribat: omnium proventuum &

ex-

expenforum fuis locis inferat rationem & computationem, ac fupellectilis conficiat indicem. Sciat autem non folum eleganter & celeriter, quod calligraphiam & tachygraphiam, verum emendatiffime, quod orthographiam appellamus, ac rectiffime fcribere, ut hoc in genere numeris omnibus fit abfolutus; cum in œconomiæ negotio nihil aut pretiofius, aut damnofius numero. URB. Numero dicis: verum, in quam formam redigendæ tam multæ tam variæ rationes fint, non minus fcire percupio. EURAS. Cum, Cicerone tefte *L. II. de offic.* res familiaris quæri debeat his rebus, a quibus abeft turpitudo: confervari autem diligentia, & parfimonia, iisdem etiam rebus augeri: ideo in diligenter colligendo & prudenter expendendo totius œconomiæ fundamentum pofitum effe fcias: fummam autem hujus rei ex libris rationum difces, quos fæpius confulas perluftrando, quid in fingulos annos & dies aut diligenter collegeris, aut prudenter expenderis? quid emendandum, quid emendatum fit? Et quidem, fi res familiaris fit curta & modica, omnes tituli brevi manu in duos contrahuntur, acceptorum nempe, & expenforum. Si vero rerum velut tibi magna fit copia, ampla villa, cenfus multi, prædia vectigalia plura, aliaque jura plurima, in plures quoque divifiones putandæ veniunt rationes, ut fingulæ fingulas partitiones habeant, quod pridem probavit Cato *c. 2.* oportere fcribens, rationes putare argentariam, frumentariam, pabuli caufa quæ parata funt: rationem vinariam, oleariam, quid venerit, quid exactum fit, quid reliquum fiet, quod veneat. Quapropter fingulis partitionibus fingulares defignandæ funt plagulæ, pro materiæ ubertate aut plures, aut pauciores. Et primo quidem loco veniant rationes argentariæ, feu proventus numeratæ pecuniæ, quales funt ufuræ annuæ ex fumma capitali, cenfus, canones, laudemia, decimæ argentariæ,

VIII. *De libris rationum.*

IX. *De libris proventuum.*

penſiones, merces ex locatione &c. Poſt has ponantur rationes rerum in pecunias redactarum: & primo frumentariæ, quot modii tritici, ſiliginis, hordei, avenæ, ſagopyri, & quo pretio venditi. Eodem modo notabuntur proventus ex fructibus minoribus, lino, fabis, eruis, phaſeolis, lupinis &c. Aliæ rationes ducantur ex re pecuaria in pecunias redacta, qui boves ſaginati, vaccæ, vituli, oves, capreoli, & quo pretio venditi: quantum lactis, aut ejus floris, butyri, caſei &c. venditum. Aliæ, quantum æris ex villatica paſtione provenerit, exempli cauſa, ex pavonibus, gallis indicis, columbis, anſeribus, anatibus, pullis, caponibus &c. Aliæ, quantum ex fructibus hortenſibus, ex floribus ſcilicet, oleribus, lactucis, leguminibus, pomis, pyris &c. Aliæ, quantum pecuniæ ex ſilva, quæ aſſulæ, ſcandulæ, aſſeres, pali, trabes, ligna ad focum &c. Atque ſimili modo putantur rationes vinariæ, oleariæ, aut quæ obveniunt ex paſcuis, venatione, piſcinis &c. adjuncta tum ſingulis menſibus, tum in exitu anni ſumma, ut videri poſſit, quæ non ſolum ſingulis annis majora minorave emolumenta, ſed quomodo etiam pretia rerum creſcant, vel decreſcant. In alio libro ducantur rationes ipſorum fructuum illatorum, in quo notetur, quot modii tritici, ſiliginis, hordei &c. illati ſint, tum ex propria ſemente, tum ex decimis, tum ex cenſu &c. & in fine cujusque generis ducatur computatio, ut poſtea accepti expenſique, nec non reſidui ſumma paucis numeris ob oculos verſetur. Eodem modo aliæ conſcribantur pro fructibus minoribus, pro illato lino, fabis, piſis, lentibus, ciceribus, erviliis &c. Aliæ pratorum, quot ex quolibet prato illatæ vecturæ fœni tum primi, tum autumnalis: quot pro equis, pro bobus, pro vaccis &c. deſtinatæ. Aliæ pecuariæ, qui fœtus equarum, vaccarum, porcorum, ovium &c. editi: quis pecoris numerus,

quæ

quæ factæ permutationes, acceſſiones &c. Atque eodem modo aliæ pro villatica paſtione, pro fructibus hortenſibus, aliæ pro ſilva, aliæ pro venatione &c. URB. Gaudeo hac ſilva proventuum. EURAS. Non minor erit expenſorum. URB. Terres me. EURAS. Et tamen adnotare ſingula neceſſe eſt. Velut enim bona ordinatio contubernii ſeu familiæ ſita eſt in diſtributione rerum, officiorum, & perſonarum, ut quæque res in domo ſuum habeat locum, & quisque locus ſuam habeat rem, quo appareat ſtatim, quid abſit, quid adſit: item quisque domeſticus ſuum munus, & quodque munus ſuum miniſtrum, ne reſpectando alius alium omnes agant incurioſe: ita bona rei familiaris adminiſtratio conſiſtit in recto acceptorum, ac multo magis etiam expenſorum ordine & diſtributione, ut ſingula habeant ſuum locum, rationem & munus, quæ olim quæſtorum ærarii provincia fuit. *Tacit. L.XI. c. 22. Annal.* Sic enim ipſe Auguſtus quoque non ſolum ærarium militare inſtituit, ut perpetuo ac ſine difficultate ſumptus ſuppeteret, ſed & rationes imperii publice propoſuit. *Sueton. in Auguſt. c.* 49. Appianus quoque integrum librum conſcripſit, qui quidquid in dandis ludis, in operibus, in magiſtratibus & officiis expenſum, quive proventus & pecuniæ per ſingulas gentes capiebantur, continebat. URB. Quas igitur in exigua mea republica expenſarum partitiones faciendas eſſe ducis? EURAS. Hæc quamvis non magna, liber tamen expenſorum non erit minimus. Primo enim in hunc referendæ ſunt expenſæ argentariæ quæcunque, ſed varios in titulos dividendæ, inſertis ſuis in locis apochis, quæ ſemper ob mortalis vitæ conditionem & lubricæ memoriæ atque fidei periculum exigenda, qua creditor de accepto te ſecurum reddat. Aliæ igitur conſcribantur expenſæ factæ nomine tributorum, vectigalium, collectarum, decimarum, canonis, laudemii &c.

X. *De libris expenſorum.*

 Aliæ

Aliæ, quæ factæ nomine menſæ tum domini, tum famulorum: addito pretio, numero, pondere, ſeu menſura. Aliæ nomine veſtimentorum &c. cum apochis mercatorum, ſartorum, ſutorum &c. Aliæ nomine fabricæ ſeu novorum ſeu reſtauratorum ædificiorum, quid in materiam & apparatum, quid in fabros murarios, lignarios, ferrarios &c. impenſum. Aliæ nomine ſalariorum, quæ pro famulis omnis generis factæ. Aliæ nomine opificum, vitriarii, figuli, lorarii, rotarii &c. aut urbanam, aut ruſticam ſupellectilem reficientium. Aliæ nomine venationis, quæ in comparata arma & inſtrumenta, in fœtum piſcium & ferarum &c. factæ. Aliæ nomine piarum cauſarum, pro templis, pro pauperibus, peregrinis, viduis, pupillis &c. Præter has argentarias contexendæ ſunt etiam aliæ frumentariæ, pecuariæ, vinariæ &c. in quibus adnotetur, quot cujusvis generis frumenti pro menſa domini, pro villico & famulis, pro ſemente ſubminiſtrati modii, quot & quo pretio venditi &c. quæ pecora pro culina mactata, vendita, perdita &c. URB. Quot non mihi cum rationibus depugnandum eſt! EURAS. Et hac, nec alia via, recte rationem tenebis. Hi autem labores in procœtio ſeu atrio perficiuntur; quo relicto jam ipſum tablinum ſubeamus: ejus ſtructura tam perfecta, ut nec addere quidquam poſſem, nec adimere: ſcriniola quoque tam concinne compoſita, ut una ſeries ſera claudi & aperire unica, nec non quælibet facili negotio tecto cooperta poſſit transferri. Sed quid iſta ſtrues, rudis indigeſtaque moles chartarum? ſparſa diſperſaque ſine ordine temporis & argumenti, ſine ulla diſpoſitione jacent omnia. Quam utilitatem ſperem ex inextricabili hoc Labyrintho? ne Argus quidem inveniet, ſi quam forte ſcripturam requiram: quærere enim quidquam horum jam Herculis labor ſit,

XI. *De inſtruendo tabellario.*

- - diram

- - - - diram qui contudit Hydram,
Notaque fatali portenta labore subegit.
Horat. L. II. Epist. 1.

Itaque in re familiari laboriosior est negligentia, quam diligentia: quis enim dubitet, nihil esse pulchrius in omni ratione vitæ dispositione, atque ordine? *Colum. L. XII. c.* 2. Urb. Quid est ordo? Euras. Multitudo quædam composita, ita unius corporis singula membra digerens, ut reddantur ad suum munus habilia. Tu vero barbarum quemdam habere mihi videris exercitum, quem, quia sine ordine, inutilem multitudinem vocabat Alexander. Urb. Age igitur, dispone & in ordinem redige legiones, cohortes, manipulos. Euras. Quoniam tabularii cura multum ad rem œconomicam confert, paucis præstabo, ut eo citius ad rus redire nobis liceat. Et quia tabularium non profana tantum jura & negotia, sed etiam sacra, maxime in locis sacris, continet, ideo his prima facies seu præcipua dicetur, voceturque tabularium ecclesiasticum: alterum civile, in quo tabulæ & documenta publica & privata, ac jura rei nostræ familiaris recondantur. Ne vero facta etiam hac divisione copia confusionem pariat, plura vides scrinia seu armaria, quorum singulis præfigatur argumentum, seu titulus documentorum in eo contentorum: post hunc etiam numerus scrinii affixæ chartæ Pergamenæ inscriptus; & Romanus quidem in tabulario ecclesiastico: Arabicus vero in tabulario civili. Ipsa dein documenta, postquam aut in ecclesiastica, aut civilia discriminata sunt, in titulos scriniis præfixos dividuntur, ac ad chronologiæ leges, ita ut antiquiora præferantur recentioribus, composita seu in ordinem redacta in extera facie sequentibus notationibus signantur. Primo itaque inscribatur majusculis litteris numerus scrinii, ad cujus titulum pertinet, exempli causa N. I. ex quibus digno-

ſces pertinere ad ſcrinium primum tabularii eccleſiaſtici. Si vero faciat ad ſcrinium primum tabularii civilis, his characteribus ſignetur: 𝔑. 1. Hujus autem ſcrinii (atque eodem modo omnium reliquorum) documentum primum, ſeu ſecundum chronologiam antiquiſſimum notetur littera A. ſecundum littera B. tertium littera C. atque ſic reliqua ſecundum ordinem litterarum, quæ duplicari etiam poſſunt, ſi in eodem ſcrinio plura ſint quam viginti quatuor documenta, exempli cauſa AA. Quodſi ad eandem litteram plura pertineant inſtrumenta, quæ ſeparari haud facile poſſunt, & ſunt velut appendices ad principale, velut ſe habent ad rationes ædificii variorum opificum apochæ, eædem addito, minuſculis litteris 𝔑. 1. 𝔑. 2. 𝔑. -- deſignentur, ac filo in unum faſciculum colliguntur. Hac obſervata numerorum & litterarum diverſitate documentum quodlibet & ab altero diſcernitur & proprium ſibi locum facile poteſt invenire. Denique in quolibet ſcrinio reponatur indiculus contentorum illic documentorum, addito tum numero majori ſcrinii, tum littera, tum, ubi videbitur, etiam numero minori. Jam exempla quædam materiarum ſeu titulorum afferam, qui ſcriniis ſunt inſcribendi, ſeu in quos documenta poſſunt dividi. Et primo in tabulario eccleſiaſtico:

XII. *Eccleſiaſtico.*

Fundatio. Contineat armarium iſtud conditi templi, monaſterii, parochiæ documenta, litteras fundationis, confirmationis, immiſſionis, inveſtitionis, poſſeſſionis &c.

Privilegia. Exemptiones & immunitates a decimis, collectis, vectigalibus &c.

Conſecratio & Patrocinia. Litteras conſecrationis eccleſiarum, altarium: translationes dedicationis, immutationes: Patronorum SS. reconciliationes: cœmeterii benedictiones &c.

Indul-

Indulgentiæ. Bullas indulgentiarum, tum vigentium, tum extinctarum, procurationes, publicationes earundem &c.

Confœderationes. Pia fœdera, pacta, congregationes: quibus conditionibus, approbationibus, privilegiis, ſumptibus: præfectos, præſides, numerum confœderatorum, nomina defunctorum: annuas rationes &c.

Divina officia. Litteras fundationis, anniverſariorum, miſſarum, concionum &c.

Donationes. Cenſus perpetui, juris, prædii, rerum mobilium, & ſub quibus oneribus v. g. conſervandi perpetui luminis &c.

Jus patronatus. Hujus titulum, uſum, poſſeſſionem: litteras præſentationis, nominationis, admiſſionis: quæ in his obſervata, quæ obſervanda &c.

Limites. Deſignationes, deſcriptiones limitum: actus poſſeſſorios, conventiones: poſitiones lapidum: quo ordine: quo ſumptu &c.

Aſylum. Ejus jus, poſſeſſio, limites: quæ delicta eo gaudeant: nomina eorum, qui gaviſi ſunt: quos ſumptus refuderint: litteras libri commeatus &c.

Decimæ. Titulum earum, poſſeſſionem: novalia &c.

Collectæ. Subſidia charitativa, cathedratica: contributiones decimales cum apochis &c.

Rationes. Eccleſiæ annuas: quæ in his obſervanda, quæ emendanda &c.

Fabrica. Ejus rationes cum apochis in eccleſia Tiburtina: quorum ſumptu ædificia reficienda &c.

Inventarium. Referat ſupellectilis ſacræ, aliarumque mobilium rerum indiculos &c.

Oeconomus & ædilis. Jus conſtituendi ſuſcipiendique: fidejuſſiones & cautiones: inſtructionem: obligationes & commoda utriusque &c. *Noſo-*

Nofocomium. Fundationes, donationes: numerum & conditiones fufcipiendorum: victum, veftitum, obligationes eorum: inftructionem præfecti, miniftrorum: rationes &c.

Decreta. Pontificum, Epifcoporum, facri officii &c.

Vifitationes. Infinuationes, introductionem, ordinem, examen, fumptus, relicta &c.

Commiffiones. In caufa fponfaliorum, matrimonii, decimarum, abfolutionis a cenfuris &c.

Actiones. Fori ecclefiaftici cum omnibus actis.

Teftimonia. Natalitia: ftudiorum: graduum Academicorum: SS. ordinum: commiffæ curæ paftoralis: collatæ parochiæ &c.

Obitus. Pontificis, Principis, Epifcopi, Abbatis, Parochi: quæ divina & pompa obfervanda: de fumptibus funeris: de jure fepulchri &c.

Electio. Quæ in electione, confirmatione, inftitutione Abbatis, Canonici &c. obfervanda.

Studia. Contineat ftudiorum primam inftitutionem, methodum, progreffum, inftaurationem: quæ abrogata, quæ emendanda: fumptus &c.

Quæ omnia pro materiarum copia aut inopia in plura fcrinia diftribui poffunt, aut pauciora. Jam & quædam exempla titulorum pro tabulario civili proferam:

XIII. *& Civili.* *Statuta provincialia.* In hoc fcrinium conjiciuntur: libellus conventionis inter Maximilianum I. & ordines provinciæ: concordata inter Principes Tyrol. & Epifcopum Trident. & Brixin. Statutum Tridentinum: ftatutum municipale Caldarienfe, trium præfecturarum in finibus Bayariæ: confuetudines antiquæ communitatum Vilandri, montis Ritini,

Ritini, & Maleti ſub Mainhardo Duce Carinth. Com. Tyr. Sanctiones pragmaticales &c.

Decreta Principum. Pro adminiſtranda juſtitia: in re monetaria: pro cultura agrorum, lignorum &c. ordinationes politicæ &c.

Provincialia. Comitia, rationes, receſſus, gravamina, jura, privilegia &c.

Contributiones. Origo, modus, ordo &c. cum ſyngraphis.

Familiaria. Diplomata nobilitatis, arbor conſanguinitatis, officia publica, gradus honoris, pacta familiæ, pacta dotalia, teſtamenta, legata &c.

Prædia. Et fundi familiæ cum omnibus juribus: ſi plura fuerint ejusmodi prædia, etiam ſingulis tribuatur proprium ſcriniolum v. g. Anconitanum, Bajanum, Caprenſe, Drepanum &c. in quo ejusdem prædii documenta, jura, limites, privilegia, ſingularia dominia, lignandi, venandi, paſcendique jura deſcribantur.

Prædia vectigalia, ſeu emphyteutica cum inſtrumentis tituli, poſſeſſionis, ſubjectionis &c. cum immiſſionibus, reverſalibus emphyteutarum, mutationibus, remiſſionibus, cæterisque juribus: & ſi operæ pretium, ſingulis prædiis proprium deſignetur armarium.

Obligationes fundi pro cenſibus, pro cauſis piis, canone, laudemio, tributo cum apochis.

Jus venandi & piſcandi: titulus, poſſeſſio &c. edicta & pœnæ in fericidas: inventarium armorum venaticorum: inſtructio venatoris &c.

Jura jurisdictionis. Inſtrumenta tituli, poſſeſſionis: modus, forma, numerus, litteræ reverſales &c. talia ſunt, jus concedendi focum, tabernæ, ſuſcipiendi opifices.

Nomina activa. Seu credita cum chirographis, fidejuſſionibus, hypothecis &c.

Nomina paſſiva. Seu æs alienum, quod vacare cupio ſcriniolum, ac ut in eo expuncta tantum nomina pro poſterorum memoria cum apochis aſſerventur.

Inventaria. Seu index totius ſupellectilis prædii urbani & ruſtici, officinarum, ſtabulorum &c.

Salaria & inſtructiones. Miniſtrorum, præfecti, prætoris, villici, famulorum &c. Alii, qui occurrere poſſunt, tituli ſunt: *Mola: Officina ferraria: Fontes & aquæductus: Lapicidinæ: Fodinæ limi & ſabuli: Viæ: Pontes: Ripæ: Libelli ſupplices: Actiones fori* &c. &c. quos prætereo, quibus alia & alia pro rerum copia dicari debent ſcrinia.

XIV. *De libris ad tabularium pertinentibus*

URB. Sunt duæ adhuc facies officio vacuæ, quod illis deſignas munus? EURAS. Quam probe iſtæ ac prorſus ad meam mentem non ſcriniolis, quæ litteris & faſciculis, ſed forulis, qui recipiendis libris magis idonei, inſtructi ſunt, ut illa facies libris ad tabularium eccleſiaſticum (velut ſunt libri baptizatorum, conjugatorum, defunctorum, annales ſacri) hæc ad tabularium civile pertinentibus, inſerviat, quales ſunt protocolla, rationes, urbaria, ephemerides, aliaque ſcripta, quæ ob rerum copiam & connexionem in codices majori forma compingere ſolemus. URB. Quantum momenti poſitum ſit in his chartis, quibus totius œconomiæ cauſa vertitur, agnoſco: ſed uſum earum nondum video, etſi in tot, aut centum alia armaria diſpoſuero chartinacium hunc exercitum, cujus excubiis res ſacræ ſtant & profanæ. EURAS. Id quoque amicitiæ tuæ dabo: ſed rogo obteſtorque, animum capias durum ac laboribus aſſuetum: niſi enim conſtantiſſimus ſis, te repente abripiet, ingens, turbulentum & verticoſum, quod

XV. *De indicis neceſſitate*

ſuperandum eſt, mare. URB. Da, quæſo, vaſtiſſimi laboris indi-

indicem. EURAS. Rem acutetigisti. URB. Da, inquam, indicem hujus artis. EURAS. Jam tenes, ajo, quid quæris? URB. Cave, luseris expectantem. EURAS. Nil opus jurejurando: in cæteris time perfidiam, hac in re non fallo. Indicem, indicem, inquam, seu lexicon rerum, personarum, locorumque his in diplomatibus omnibusque documentis contentorum. URB. Et hic tantus labor, quo Odysseam implere possimus? EURAS. Grave, molestum, ac diuturnum est opus, ut lustrum integrum huic tædio projiciendum censeam, mallemque ad metalla, quam ad hæc transtra damnari. Si verbis meis fidem non adhibes, Scaligerum audi, qui in eos, qui conscribendis lexicis, seu ejusmodi locupletibus indicibus dant operam, hoc epigrammate lusit:

Si quem dura manet sententia judicis olim
    Damnatum ærumnis suppliciisque caput;
Hunc neque fabrili lassent ergastula massa:
    Nec rigidas vexent fossa metalla manus:
Lexica contexat. Nam cætera quid moror? omnes
    Pœnarum facies hic labor unus habet.

URB. Quos igitur & quot tu mihi indices? EURAS. Ne tu uno digito rem omnem monstratam arbitrere: plura siquidem sunt negotia, quibus omnibus indagandis unus unicus, quamvis longior, minus aptus est indiculus. Tentandæ igitur plures sunt viæ, ut ad metam pertingamus, quæ explicatu quidem breves & faciles, sed factu molestæ & difficiles. URB. Brevi igitur & facili negotio defungere: asperum vero & diuturnum opus mihi relinque. EURAS. Primum igitur indicem scriniorum voco, seu materiarum, prout hæc in diversa scrinia est distincta: eidem præmittitur inscriptio, seu titulus, & numerus scrinii: dein incipies a primo diplomate, seu instrumento littera A. signato atque secundum temporis ordi-

XVI. *De pluribus indicibus conficiendis.*

ordinem ſummatim explicabis argumentum illius documenti ejusdem ſemper aut in fronte, aut margine addendo litteras: quo confecta procedes ad cætera. Urb. Capio. Euras. Hoc labore per totum tabularium feliciter ſuperato ad lexicon rerum, quarum vel in uno diplomate ſæpe plures occurrunt, conferes operam, quas omnes poſtea in ordinem litterarum ſeu alphabeticum rediges, laudato ſemper ſimul diplomatis numero & littera. Exemplum ſit vocabulum: *Altare.* Et adnotabis hæc, aut ſimilia: Altare conſecratum in honorem D. Pauli - - - Altare profanatum ab hoſtibus - - - Altare habens indulgentias - - - Altare reſtauratum ſumptibus communitatis - - - Ex tabulario civili exemplo ſerviat vocabulum: *Abies.* Et hæc forte memoratu digna, aut ſimilia adjunges: Abies inſigne ſcuti gentilitii - - - Abiem cædere prohibetur - - - Abies terminus in ſilva - - - laudatis ſemper ut dixi numero ſcrinii, & littera inſtrumenti. Urb. Catenatus profecto labor & omni labore laborioſior: plane tamen utilis, immo neceſſarius. Euras. Index tertius exhibeat nomina propria & familiarum tam virorum, quam fœminarum, quæ in diplomatibus occurrunt, ita ut, notato ut prius ſcrinii numero & littera documenti, illius viri vel fœminæ acta & memoria paucis referatur exempli cauſa: *Balbus Cornelius* Miniſterialis - - - Teſtis ſubſcripſit in diplomate Frederici - - - Ducit Berenicem - - - Diem ſupremum obit Veldidenæ - - - Urb. Hunc quoque laborem confectum fuiſſe, quis ſibi non gratuletur? in perficiendo tamen rerum varietas ſatietatem arcebit. Euras. Quartus index repræſentet lexicon quoddam geographicum, urbium, fluminum, rivorum, oppidorum, arcium, montium, prædiorum &c. Exemplum dabit vocabulum: *Veldidena.* dicta Velten & Vilten - - - Wilthina demum - - - Antiqua Ro-

manorum

manorum colonia - - - Multas habet antiquitatis reliquias - - - URB. Multam facio & hanc induſtriam. EURAS. Quintus denique a primo ſeu antiquiſſimo diplomate per annorum ſeriem in præſens tempus, argumento cujuslibet ſummation relato, deducendus, nulla habita conſideratione ad materiam, ſed ad chronologiam tantum. Exemplo ſit: 1152. Henricus Leo Bav. Dux duos manſus eccleſiæ D. Laurentii donat - - - 1153. Indulgentiæ ab Eugenio III. Calend. Febr. conceſſæ - - - 1154. Fridericus I. in Italiam proficiſcens cum exercitu confirmat privilegia - - - URB. Satur jam prope ſum: an nondum in exitu res eſt? EURAS. Summam manum expectat. Adjungas nempe etiam ad totius operis perfectionem indiculum ſextum, qui ſecundum ordinem alphabeticum, ut vulgo vocant, exhibeat vocabula, modos loquendi, ſeu phraſes diplomaticas cum brevi explicatione, quæ in tuis documentis occurrunt, exempli cauſa: *Manſus* quid ſit? - - - *Hoffmarchiæ* jura quæ ſint? - - *Mallum* quid ſit? - - - Jam non ſolum manum de tabula, ſed & tabulario pedem efferamus. URB. Cras illaturi in villam ruſticam.

DIALOGUS XVII.
DE VILLA RUSTICA.

ARGUMENTUM.

I. *De situ ædium villici.*
II. *De cubiculis & culina.*
III. *De venustate &*
IV. *Situ oporothecæ.*
V. *De situ areæ.*
VI. *De variis modis exterendi frumenta.*
VII. *De structura areæ.*
VIII. *De nubilario.*

I. *De situ ædium villici.* Euras. Absolvimus quæ ad villam urbanam pertinent, ordo nos ad rusticam ducit. Urb. Et quidem per brevem viam, sed longe lætissimam, adeo ut ipsius prospectus jucunditas tædium itineris minuat. Euras. Nec est, ut de salubritate aeris, situs conditione, aquæ necessitate, quæ in superioribus tradidi, repetam. Illud vero Catonis monitum etiam de villa rustica & sæpius recolo: quo neque fundus villam quærat, neque villa fundum. Rusticæ igitur etiam ædes famulorum & stabula pecoris numero, atque horrea amplitudini messis respondeant. Vitandum est autem, quod plerique fecerunt aquæ causa, villas infimis vallibus mergere, & paucorum dierum voluptatem præferre habitatorum saluti: quod etiam magis metuemus, si provincia, quam colimus, de morbis æstate suspecta sit. *Pallad. L. I. c.* 16. Video vero in hac tua villa illud Varronis *L. I. c.* 12. bellissime observatum: dandum opera, ut potissimum sub radicibus montis silvestris villam ponas, ubi pastiones sint laxæ, ita ut contra ventos, qui saluberrimi in agro flabunt. Quæ posita est ad exortus æquinoctiales aptissima, quod æstate habet umbram, hieme solem. Igitur familia, ubi versetur, providendum, si fessi opere, aut frigo-

frigore, aut calore, ubi commodiſſime poſſint ſe quiete recuperare. *Id. l. l. c.* 13. Urb. Hortus & pomaria haud procul aſſident. Euras, Prorſus ad guſtum Palladii, qui *L. I. c.* 8. ait: ſtudendum præterea, ut hortis & pomariis cingi poſſit, aut pratis. Sed & totus fabricæ tractus unius lateris longitudine, in quo frons erit, meridianam partem reſpiciat, in primo angulo excipiens ortum ſolis hiberni, & paululum ab occidente avertatur hiemali. Ita proveniet, ut per hiemem ſole illuſtretur, & calores ejus æſtate non ſentiat. Forma tamen debet eſſe ejusmodi, ut ad habitationem breviter collectas & æſtati & hiemi præbeat manſiones. Quæ hiemi parantur, ita ſint conſtitutæ, ut poſſit eas hiberni ſolis totus propemodum curſus hilarare. Imprimis pavimenta opportuna eſſe debebunt. *Ib. c.* 9. Præterea ſtudendum eſt in agreſti fabrica, ut multa luce clareſcant. Deinde ut partes temporibus diviſas - - congruis partibus offeramus, id eſt, æſtivas ſeptemtrioni, hibernas meridiano, vernas & autumnales orienti. *Ib. c.* 12. Urb. Ædificia villæ ruſticæ cum ſint aut ædes villici, aut frumentariæ, aut ſtabula, ordo rerum poſtulat, ut a domo incipias. Euras. Igitur præcipuæ tibi curæ ſit, ne familia male habeat, ut cum opere faciendo laſſa domum redierit, non ſolum cibo reficiatur, ſed calore algoreque afflicta pro capienda nocturna quiete habitatione commoda recipiatur. Urb. Hic virorum vides conclavia, illic mulierum: iſthic villici & commune omnibus cœnaculum cum culina. Euras. Multum in hac partitione, etiam in villa ruſtica poſitum; nam, ut bene ſcribit Columella *L. XII. c.* 2. quod excelſiſſimum eſt conclave, pretioſiſſima vaſa & veſtem deſiderat: quod denique horreum ſiccum atque aridum, frumentis habetur idoneum: quod frigidum, commodiſſime vinum cuſtodit: quod bene illuſtre, fragilem ſupellectilem, atque ea poſtulat

II. *De cubiculis & culina.*

ſat opera, quæ multi luminis indigent. URB. Villici conclave proximum oſtio poſuere: paſtoris ſtabulo: cæterorum granario. EURAS. Villici proxime januam cellam eſſe oportet, inquit Varro *L. I. c.* 13. eumque ſcire, qui introeat, aut exeat noctu, quidve ferat. Et Columella *L. I. c.* 6. ob easdem cauſas procuratori ſupra januam conclave conſtituit, ut villicum poſſit obſervare. Bubulis paſtoribusque cellæ ponantur juxta ſua peccora, ut ad eorum curam ſit opportunus excurſus. Omnes tamen quam proxime alter ab altero debent habitare, ne villici diverſas partes circumeuntis ſedulitas diſtendatur, & ut inter ſe diligentiæ & negligentiæ cujusque teſtes ſint. *Colum. l. l.* URB. Ex qua materia parietes cubiculorum fieri maxime probas? EURAS. Cameras in agreſtibus ædificiis ex ea materia utilius erit formare, quæ facile invenietur in villa. *Pallad. L. I. c.* 13. Veteres enim illi, ut advertit Varro *l. l.* providebant, ut eſſent in villa hujuscemodi, quæ cultura quæreret, laudabaturque, ſi habebat culinam ruſticam bonam, præſepias laxas &c. URB. Quam dicunt culinam bonam? EURAS. Magna & alta culina ponetur, ut & contignatio careat incendii periculo, & in ea commode familiares omni tempore anni morari queant. *Colum. l. l.* Nam apud Romanos non erat familiæ ruſticæ commune cubiculum, ſed omnia in culina perficiebantur; hinc denuo Varro *l. l.* culina, ait, videndum, ut ſit admodum apta, quod ibi hieme antelucanis temporibus aliquot res conficiuntur, cibus paratur, ac capitur. Quamvis vero hæc & plura alia, quæ prætereo, a moribus noſtris receſſerint, ad alios uſus bene paratur culina magna & alta. URB. Amplo, cui villa adjacet, condendis fructibus pomario hanc, quam vides, aulam ſtatuere officii ſui dignitate ac emolumento, quod profert, majorem. EURAS. Sunt pyra pomaque haud inter exiguas rei ruſticæ

III. *De venuſtate.*

rusticæ opes, quæ modica impensa ac simplici cultu velut sponte naturæ beneficio gignuntur, redduntque laboris pretium cum fœnore. Propterea veteres illi abjectis omnibus deliciis ad rusticam quamdam parsimoniam compositi, ac maxime ab omni ædificiorum rusticorum luxu abstinentes, in parandis tamen ejusmodi conditivis nunquam restrictiores fuere, tenaces, aut sordidi, ut ea etiam marmore obtexerint, non ad conciliandum quemdam ornatum, sed frigus. Velut ad Cn. Tremellium Scrofam multi spectatum veniebant, non ut apud Lucullum, ut videant pinacothecas, sed oporothecas. *Varr. L. I. c.* 2. Ideoque in iis cameras marmorato, & parietes pavimentaque faciunt, quo frigidius sit: in quo etiam quidam triclinium sternere solent cœnandi causa. Etenim in quibus luxuria concesserit, ut in pinacothece faciant, quod spectaculum datur ab arte, cur non, quod natura datum, utantur in venustate disposita pomorum? præsertim quidem, cum id non sit faciendum, quod quidam fecerunt, ut Romæ coempta poma rus intulerint in oporothecen instruendam convivii causa. In oporothece mala manere putant satis commode: alii in tabulis, ut in opere marmorato: alii substrata palea, velut etiam floccis. *Varr. L. I. c.* 59. Cæterum est locus iste servandis fructibus maxime opportunus & a natura & arte, atque omni, quam Varro & Plinius requirit, instructus conditione. URB. Quæ illa? EURAS. Conditiva mala struthea - - - hæc omnia in loco arido & frigido supra paleas posita servari recte putant. Et ideo oporothecas qui faciunt, ad Aquilonem ut fenestras habeant: atque ut ea perflentur, curant. Neque tamen sine foriculis; ne, cum humorem amiserint, pertinaci vento vieta fiant. *Varr. l. l.* Plinius vero *L. XV. S.* 18. eadem de re hæc nobis documenta reliquit: in universum vero de pomis servandis præcipitur

IV. *& situ oporothecæ*

 (loca,

(loca, in quibus poma ſervantur) in loco frigido ac ſicco contabulari, ſeptemtrionalibus feneſtris ſereno die patere: Auſtros ſpecularibus arcere: Aquilonis quoque afflatu poma deturpante rugis. URB. Ain', ſpecularibus arcere Auſtros? quæ illa? EURAS. Dubitas, noſtro ævo vitreas oportere eſſe feneſtras? an easdem etiam his verbis deſignaverit Plinius, anceps hæreo, incertus animi, an earum uſus Plinii ætate jam cognitus? quamvis enim *L. XXXVI. S.* 66. *ſeq.* velut novitium inventum referat cameras ex vitro factas: hæ tamen potius videntur ex teſſelato ſeu Muſivo opere contextæ, non feneſtræ, has enim ſuſpicor adhuc ex lapidibus translucidis fuiſſe, aut velo, aut linteo, quod pro voluntate & dimovere licuit, & adducere. URB. Noverunt tamen vitrum malleo ducere in laminas. EURAS. Crebriori id potius, quam certiori fama vulgatum fuiſſe ſcribit: ferunt, inquiens, Tiberio principe excogitatum vitri temperamentum, ut flexibile eſſet, & totam officinam artificis ejus abolitam, ne æris, argenti, auri metallis pretia detraherentur: eaque fama crebrior diu, quam certior fuit. Vides, quam timide Plinius id referat potius, quam aſſerat: at certe de feneſtris ex vitrea lamina ductis non facit mentionem. URB. Villici ædibus proxime ſubjaceat area cum horreis. EURAS. Quam apte ad leges antiquorum: area, ſi competit, Columella monet *L. I. c.* 6. ita conſtituenda eſt, ut vel a domino, vel certe a procuratore deſpici poſſit. Et Palladius *L. I. c.* 36. area longe a villa eſſe non debet & propter exportandi facilitatem & ut fraus minor timeatur, domini vel procuratoris vicinitate ſuſpecta. URB. Hujus meæ LVI. pedes longæ & XI. latæ exaſciatis trabibus inter ſe commiſſis jam XX. annis conſtantis probant fabricam, quod in præſens ſervet, quod ille de viro bono:

V. *& Situ areæ.*

Ne

Ne quid hiet, ne quis protuberet angulus, æquis
Partibus ut colant, ne quid deliret amuſſis.

Auſon. Idyll. 16.

Neſcio vero an ſtructuræ genus etiam antiquorum præceptis conveniat? Euras. Id quidem minime: nec mirum, cum nec modus exterendi frumentum eorum moribus conveniat. Meſſis ipſa alibi tribulis in area, alibi equarum greſſibus exteritur, alibi perticis flagellatur. *Plin. L. XVIII. S.* 72. Urb. Quid tribula, ſeu tribulum? Euras. Genus vehiculi omni parte dentatum, unde teruntur frumenta, quo maxime in Africa utuntur. *Serv. in L. I. Georg.* Varro autem *L. I. c.* 52. his verbis explicat: e ſpicis in aream excuti grana: quod fit apud alios jumentis junctis ac tribulo: id fit e tabula lapidibus, aut ferro aſperata, quæ impoſito auriga, aut pondere grandi trahitur jumentis junctis, ut diſcutiat e ſpica grana: aut ex aſſibus dentatis cum orbiculis, quod vocant ploſtellum Pœnicum: in eo quis ſedeat, atque agitet, quæ trahant, jumenta, ut in Hiſpania citeriore, & aliis locis faciunt. Apud alios exeritur grege jumentorum inacto, & ibi agitato perticis, quod ungulis e ſpica exteruntur grana. Columella *L. II. c.* 21. pariter aſſerit, ſpicas poſſe vel baculis excuti, vel exteri pecudibus. Apud nos vero, ut ignorare non poteris, illa ſola tritura obtinet, qua frumentum in area perticis flagellatur. Urb. Et hanc præ cæteris probas? Euras. Qua ratione alias præferam, quarum uſum & commodum ignoro? Urb. Edic tamen, quæ forma areæ apud veteres. Euras. Aream eſſe oportet in agro, ſublimiori loco, quam perflare poſſit ventus: hanc eſſe modicam pro magnitudine ſegetis, potiſſimum rotundam, & medio paulo extumidam (ut ſi pluerit, non conſiſtat aqua, & quam breviſſimo itinere extra aream defluere poſſit, omne porro breviſſimum in rotundo e

VI. *De variis modis exterendi frumenta.*

VII. *De ſtructura areæ.*

 medio

medio ad extremum) ſolida terra pavitam, maxime ſi eſt argilla, ne æſtu peminoſa in rimis ejus grana oblitescant, & recipiant aquam, & oſtia aperiant muribus ac formicis. Itaque amurca ſolent perfundere, ea enim herbarum eſt inimica, & formicarum, & talparum venenum. *Varr. L. I. c.* 51. URB. Jam timebam de his furibus, quos gaudeo me ſcire tam facili remedio poſſe arceri. Sed qua ratione aream adeo firmam & ſolidam reddiderint, nondum video. EURAS. Area, ſi terrena erit, ut ſit ad trituram ſatis habilis, primum radatur: deinde confodiatur, permiſtisque paleis cum amurca, quæ ſalem non accepit, extergatur; nam ea res a populatione murium formicarumque frumenta defendit: tum æquata paviculis, vel molari lapide condenſetur, & rurſus ſubjectis paleis inculcetur, atque ita ſolibus æquanda relinquatur. *Colum. L. II. c.* 20. *Cat. c.* 91. *&* 129. *Pallad. L. I. T.* 36. *& L. VII. T.* 1. Quæ verba ideo affero, quod etiam pro noſtris areis, nunquam ſuper ſtabula excitandis, quorum vapore pudoreque non ſolum fœna & frumenta, ſed & tabulata putreſcunt, ſane perquam utiliter ejuſmodi ſubſternatur pavimentum. URB. Antiqui illi, ſi quid ſapio, pro ſuo trituræ genere aream præſtabilius ſtraviſſent lapidibus. EURAS. Neque hoc ab iisdem prætermiſſum eſt: quidam aream, ſcribit Varro *L. I. c.* 52. ut habeant ſolidam, muniunt lapide, aut etiam faciunt pavimentum. Et Columella *L. I. c.* 6. teſte, area optima eſt ſilice conſtrata, quod & celeriter frumenta deteruntur, non cedente ſolo pulſibus ungularum tribularumque: & eadem eventilata mundiora ſunt, lapillisque carent & globulis, quas per trituram fere terrea remittit area. Unde & Palladius *L. I. c.* 36. præciſe monet, ut ſtrata ſit ſilice, vel

VIII. *De nubilario.* ſaxo montis exciſa. Nunc ad nubilarium aſcendamus, quod in ſublimi ſupra aream ac perflabili loco, atque meridiano ſoli

oppo-

oppoſito, quo omnis humor ex congeſtis manipulis ante trituram exhauriatur, commode conſtitutum eſt. Hinc Varro *L. I. c.* 13. ædificium facere oportet, inquit, ſub quod tectum totum fundi ſubjicere poſſis meſſem, quod vocant quidam nubilarium. Id ſecundum aream faciundum, ubi triturus ſis frumentum, magnitudine pro modo fundi, ex una parte apertum: & id ob aera, quo & in trituram proruere facile poſſis - - - feneſtras habere oportet ex ea parte, unde commodiſſime perflari poſſit. Urb. Ex utraque areæ parte cortem vides pro paleis & ſtramentis, quæ hic quidem ejiciuntur in acervum, illic vero in manipulos collecta congeruntur, ut, cum puer eſſem, vidiſſe me memini. Euras. Bene Varro ſtramentum a ſtratu dictum conjicit, quod id ſubſternatur pecori *L. I. c.* 50. velut & palea occulcata pedibus pecudum fit miniſtra fundo, *Id. L. I. c.* 13. ac optimum ſaturandis agris ferculum.

DIALOGUS XVIII.
DE GRANARIO.

ARGUMENTUM.

I. *De ſiris & puteis.*
II. *De noſtris granariis.*
III. *An frumenta ſint ventilanda?*
IV. *De curculionibus & remediis contra eos.*
V. *De ſitu & ſtructura granarii.*
VI. *De opere Signino.*
VII. *De virtute amurcæ.*
VIII. *De aliis in granario obſervandis.*

Urban. Nunc per gradus hos adeamus granarium: ſed timeo vacuum. Euras. In ſublimi igitur poſuiſti? Urb. Certo non apud inferos. Euras. Tamen quidam granaria habent

I. *De ſiris & puteis.*

habent sub terris, speluncas quas vocant σειρὰς, ut in Cappadocia, ac Thracia. Alii, ut in Hispania citeriore, puteos, ut in agro Carthaginensi & Oscensi. *Varr. L. I. c.* 57. Urb. Atque in his frumenta sine injuria servari possint? Euras. Utilissime servari testatur Plinius *L. XVIII. S.* 73. Et Columella *L. I. c.* 6. possunt etiam defossa frumenta servari, sicut transmarinis quibusdam provinciis, ubi puteorum in modum, quos appellant siros, exhausta humus editos a se fructus recipit. Ita enim solerter abscondunt, ut de barbaris illis gentibus narrat Curtius *L. VII.* ut, nisi qui defoderint, invenire non possit. Detegant tamen hodie ejusmodi scrobes, quæ in non nullis Hungariæ locis in præsens usurpantur, quod gramina super easdem nata nocturnum rorem non recipiant. Urb. Miror sub terra non suffocari frumentum, aut bestiolis frugibus inimicis non confici. Euras. Id ne contingat, humorem aeremque excludi omnem oportere ait Varro *l. l.* horum solum paleis substernunt, & curant, ne humor aut aer tangere possit, nisi cum promitur ad usum: quo enim spiritus non pervenit, ibi non oritur curculio. Sic conditum triticum manet vel annos quinquaginta: milium vero plus annos centum. Idem testatur Plinius *l. l.* In Hispania & Africa, inquiens, ante omnia, ut sicco solo fiant, curant. Præterea cum spica sua conduntur: ita frumenta, si nullus spiritus penetret, certum est nihil maleficum nasci. Advertit tamen Varro *L. I. c.* 63. sub terra qui habent frumentum, quod cum periculo introitur recenti apertione, ita ut quibusdam sit interclusa anima, aliquanto post promere, quam aperueris, oportet. Urb. Laudas igitur hoc genus asservandi frumentum? Euras.

II. *De nostris granariis*

Ubi ratio soli admittit, non rejicio: sed in nostris regionibus, quæ redundant uligine, magis illam cum Columella *l. l.* positionem pensilis horrei, & hanc curam pavimentorum & parietum proba-

probamus. Urb. Quas tu mihi fabulas, quæ monſtra? an hortos penſiles Semiramidis, & Aſſyrii regis memoras? Euras. Non ego aerea illa, poetarum fabulis celebrata, ædificia prædico: ſed quæ ligneis ſuffulta columnis, ut aura undique perflari poſſint; adeo ut non ſolum a lateribus per feneſtras, ſed etiam ſubtus a ſolo ventus regelare poſſit. *Varr. L. I. c.* 57. ſuſpendunt enim granaria lignea columnis & perflari undique malunt atque etiam a fundo. *Plin. l. l.* Urb. Creta notabo hunc locum. Euras. Alii autem carbone; nam ut idem Plinius *l. l.* obſervat, alii omnino pendente tabulato extenuari granum arbitrantur, &, ſi tegulis ſubjaceat, conferveſcere. Urb. Tegulis illis latericiis certo naturaliter inſitum eſt, ex frumento æſtivis caloribus jam tepefacto vapores provocare, quibus ferveſcens putreſcit, aut in curculiones transmigrans avolat. Ventilari igitur oportet. Euras. Multi ventilari quoque vetant: curculionem enim non deſcendere infra quatuor digitos, nec amplius periclitari. *Plin. l. l.* Urb. Nec hæc mihi exigua videtur jactura, ſi quatuor digitorum ſuperficies a curculionibus progreſſu temporis continuo conſumatur. Euras. Recte mones. Urb. Quis vero inter multos illos, qui id afferat? Euras. Columella *L. I. c.*6. cæterum optimus ſcriptor & rerum ruſticarum peritiſſimus auctor eſt: quod genus exitii, de curculionibus agens inquit, cum incidit, multi opinantur arceri poſſe ſi exeſæ fruges in horreo ventilentur & quaſi refrigerentur; id autem falſiſſimum eſt: neque enim hoc facto expelluntur animalia, ſed immiſcentur totis acervis: qui, ſi maneant immoti, ſummis tantum partibus infeſtantur; quoniam infra menſuram palmi non naſcitur curculio: longeque præſtat id ſolum, quod jam vitiatum eſt, quam totum periculo ſubjicere. Nam cum exigit uſus, facile eſt, eo ſublato, quod vitiatum erit, integro inferiore

III. *An frumenta ſint ventilanda?*

IV. *De curculionibus & remediis contra eos.*

riore uti. Nec ego tamen in Columellæ ſententiam abeo multorum teſtimonio doctus, pace tanti viri dixero, quod noxiæ hæ beſtiolæ primo quidem ſuperficiem, his vero avolantibus pedetentim integrum corrodant acervum. PHILOM. Neque ego de ejus rei veritate dubito, poſtquam Virgilium *L. I.* Georg. canentem audivi:

- - - - populatque ingentem farris acervum
Curculio.

EURAS. Cum enim aperiente ſe vere frumenta, ſiligo nempe & triticum incaleſcere incipiunt, tum primo tenuiſſimo quodam ſtamine, ceu aranei reticulo, granorum ſibi coaleſcentium cruſtą obducuntur: dein commota non eo celeri curſu defluere, ſed velut languentia tarde delabi, ita tamen, ut quieſcentia etiam grana gliſcere, burrire, ac velut modiciſſime ſe ſe movere videantur: turgente nempe vermiculis acervo: qui denique forma exiguis hepialis non abſimiles omnes granarii parietes obſident. PHILOM. In hujus conſideratione defixus miror, quod iners & tardus vermiculus tantam edere poſſit ſtragem, cui Plautus *Trinum. IV.* 3. hominem lentum & ignavum comparavit

Curculio'ſt exercitor: is hunc hominem curſuram docet.

Totus tamen gurges ſeu gula eſt: hinc idem facetiſſimus poeta *Curcul. IV.* 4. paraſitum, quorum æque magnus eſt numerus, curculionem compellavit:

Therap. Ubi nunc Curculionem inveniam? *Cappa.* in tritico facillime:

Vel quingentos curculiones pro uno, faxo, reperias.

URB. Unde tanta multitudo in hoc genere frumenti, in alio ne unus quidem? EURAS. Non juvat in hoc pluribus philoſophari: paucis igitur ex Plinio *l. l.* expediam: in tritico, inquit, maxime creſcunt animalia, quoniam ſpiſſitate ſua concaleſcit

calefcit & furfure craffo veftitur. Tenuior hordeo palea, exilis & legumini, ideo non generant. His curculionibus aqua fuffocandis confilium fuggerit Varro *L. I. c.* 60. tuendi caufa promendum id frumentum, quod curculiones exeffe incipiunt: id enim cum promptum eft, in fole ponere oportet aquæ catinos, quod eo conveniunt, ut ipfi fe necent curculiones. Urb. Ego potius ne generentur, quam ut nati enecentur, expecto remedium. Euras. Mihi certo nullum præfentius, ac ufu magis comprobatum, quam crebra ventilatio: adeo ut hujus ope a Calendis Aprilis ad æquinoctium autumnale tertio femper, quartove die fufceptæ frumentum nullo curculione infectum, ac ad fementem idoneum in fecundum & tertium annum confervaverim. Multum tamen ipfius frumenti magis minusve exficcati conditio, nec non nubilarii ac granarii pofitio confert. Nobis referre plurimum, fcribit Plinius *l. l.* tempeftivitas condendi videbitur. Nam fi parum toftum atque robuftum fit, aut calidum conditum, inimica nafci neceffe eft. Urb. Quem igitur fitum & ftructuram probas? Euras. Quem veteres illi: at triticum condi oporet, verba Varronis funt *L. I. c.* 57. in granaria fublimia, quæ perflentur vento ab exortu ac feptemtrionum regione, ad quæ nulla aura humida ex propinquis locis afpiret. Vitruvius *L. I. c.* 4. eundem fitum approbat: & Columella *L. I. c.* 6. fcribit: fed granaria fcalis adeantur, & modicis feneftellis Aquilonibus infpirentur: nam ea cœli pofitio maxime frigida & minime humida eft; quæ utraque perennitatem conditis frumentis afferunt. Unde illorum opinionem ⊖ notandam effe cenfeo, qui apud Plinium *l. l.* nec afflatus admittunt, nec feneftras habere ullas volunt: fed alii merito feneftras ab exortu tantum æftivo, aut feptemtrione fieri præcipiunt; ut propterea miretur etiam Plinius, quod Columella Favonium ventum frumento conferre dicat,

V. *De fitu & ftructura granarii.*

quod, licet ficcus, fimul tamen tepidus fit. At, ni mea me fallit opinio, Columella *L. II. c.* 21. non tam ad confervanda, quam a paleis immifta frumenta vento feparanda Favonium vocat eximium, qui lenis æqualisque æftivis menfibus perflat; addit enim: quem tamen operiri lenti eft agricolæ: quia dum expectatur, fæva nos hiems deprehendit. Quamvis vero Columella, ut paulo ante diximus, frumenta ventilari prohibuerit, hic tamen repurgari his verbis præcipit: pura deinde frumenta, fi in annos reconduntur, repurgari debent; nam quanto funt expolitiora, minus a curculione exeduntur. Urb. Ex multo igitur pulvere generari autumat: ego autem potius ex ipfo frumento aut nunquam exhaufto, aut iterum concepto humore incalefcente. Jam cætera, contra hos frumenti hoftes in extruendo granario, fubfidia profequere. Euras. Parietes & folum opere tectorio marmorato loricandi. *Varr. l. l.* Pretiofum quidem, fed perpetuum, ac ad calores, pulveres, mures, curculionesque arcendos præftantiffimum opus. Si minus, dicit Varro, ex argilla mixto acere e frumento & amurca, quod murem & vermem non patitur effe & grana facit folidiora ac firmiora. Catonis jam fuit hæc animadverfio, qui *c.* 92. eandem prodidit his verbis: frumento ne noceat curculio, neu mures tangant, lutum de amurca facito: palearum paulum addito: finito macerefcant bene & fubigito bene: eo granarium totum oblinito craffo luto: poftea confpergito amurca omne, quod lutaveris. Ubi aruerit, eo frumentum refrigeratum condito: curculio non nocebit. Eandem fere ftructuram Columella refert *L. I. c.* 6. fed dubitanter & parum fidenti animo; timet fiquidem ne rimas agat, cui malo proin confulturus fcribit: neque me præterit, fedem frumentis optimam quibusdam videri horreum camera contectum, cujus folum terrenum priusquam confternatur, perfof-

fum

ſum & amurca recenti, non ſalſa, madefactum, velut Signinum opus paviculis condenſatur. Tum deinde cum exaruerit, ſimili modo pavimenta teſtacea, quæ pro aqua receperint amurcam miſtam calce & arena ſuperſternuntur, & magna vi paviculis inculcantur, atque expoliuntur, omnesque parietum & ſoli juncturæ teſtaceis pulvinis fibulantur, nam fere cum his partibus ædificia rimas egerunt, cava præbent & latebras ſubterraneis animalibus - - parietes oblinuntur amurca ſubacto luto, cui pro paleis admiſta ſunt arida oleaſtri, vel ſi ea non ſunt, oleæ folia. Deinde cum prædictum tectorium inaruit, rurſus amurca reſpergitur, qua ſiccata frumentum infertur. Ea res a noxa curculionum & ſimilium animalium commodiſſime videtur conditas fruges defendere, quæ niſi diligenter repoſitæ ſint, celeriter ab eis conſumuntur. Sed id genus horrei, quod ſcripſimus, niſi ſit in ſicca poſitione villæ, quamvis granum robuſtiſſimum, corrumpit ſitu. *Colum. l. l.* Urb. Quod tu mihi opus Signinum memoras? Euras. Inventum eſt fractis etiam teſtis ſic utendi, ut firmius durent calce contuſis addita. *Plin. L. XXXV. S.* 47. ab urbe Campaniæ nomen habens. *Vitruv. L. VIII. c.* 7. Atque hoc Signino opere Columella *L. VIII. c.* 15. ora lacus, ne corrumpantur violentia reſtagnantis undæ, & Palladius *L. I. T.* 17. & 40. ciſternarum parietes & cameras in balneis conſternendas, & Caſſiodorus *L. V. var. epiſt.* 38. aquas Ravennam deductas dixit. Urb. Audio toties commendari amurcam, cujus pretium & virtus in hanc horam mihi parum nota. Euras. Ex olea fructus duplex, inquit Varro *L. I. c.* 35. oleum, quod omnibus notum: & amurca, cujus utilitatem quod ignorant plerique - - - cum is humor modicus, cum ad multas res, tum ad agriculturam pertineat vehementer, quod circum arborum radices infundi ſolet, maxime ad oleam, & ubicunque in agro herba nocet.

VI. *De opere Signino.*

VII. *De virtute amurcæ.*

cet. Ejus promendæ & tuendæ rationem idem Varro *l. l. c.* 64. tradit: varias ejusdem virtutes Cato *c.* 91. *& seq.* explicat: plures & paucioribus Plinius *L. XV. S.* 8. cujus verba affero: amurca subigi areas terendis messibus, ut formicæ rimæque absint. Quin & lutum parietum ac tectoria & pavimenta horreorum frumenti, vestiarium etiam contra teredines, ac noxia animalia amurca aspergi: semina frugum perfundi: morbis quadrupedum, arborum quoque illa medendum, efficaci ad ulcera interiora humani quoque oris. Lora etiam ac coria omnia & calceamina axesque decocta ungi, atque æramenta contra æruginem, colorisque gratia elegantioris: & totam supellectilem ligneam, ac vasa fictilia, in queis ficum aridam libeat asservare - - - postremo ligna macerata amurca nullius fumi tædio ardere, seu, ut ait Cato *c.* 130. neque fumosa erunt & ardebunt bene. Pulices fugari amurca per pavimentum frequenter aspersa: & mures adhærere, si amurcam spissam patinæ infuderis & in domo nocte posueris, testatur Palladius *L. I. T.* 35. talpas denique eadem necari, & plura alia, invenire est apud Plinium *L. XVII. S.* 47. *& alias.* In tuo autem hoc granario situm & aptas ad claudendum aperiendumque fenestras laudo: septemtrionem enim spectat: austrum aversum habet: ab omni humore, lætamine & stabulis est liberum: frigidum, ventosum, siccum: & nihil custodiendis frumentis commodius, ac quod possint in alterum vicinum locum transfusa refrigerari. Præterea est in plures cellas divisum, ut, si magnus speretur seminum modus, aliam & aliam grano cuique tribuamus. Pallad. *L. I. T.* 19. id enim etiam Columella *L. I. c.* 6. suadet, distincta esse granaria, ut separatim quæque legumina ponantur. Aliqui coriandri folia frumentis miscent ad servandum profutura - - herba conyza sicca pariter, ut Græci afferunt, substrata frumentis addit ætati. *Pallad. l. l.*

VIII. *De aliis in granario observandis.*

URB.

URB. Et nihil ultra defideras? EURAS. Sunt, qui rubeta rana in limine horrei pede e longioribus fufpenfa, invehere jubeant: *Plin. L. XVIII. S. 73.* ad avertenda fcilicet noxia animalia: velut noftri bufones, angues, viperas, muftelas &c. e ftabulis fufpendunt, ut ejus generis animalia ab ingreffu arceant. Si tamen curculionum vitiis carere velis frumenta, Plinii quidem opinione breviffima obfervatio eft, fi interlunio legantur. Quare plurimum referre ait, condere quis malit, an vendere, ita ut vendenda Luna crefcente legenda fint, quod fic lecta grandefcant in area: condenda vero in interlunio, ut a curculionum fraudibus fint fecura. Sed nolo longius curculiunculos minutos fabulari.

DIALOGUS XIX.
DE
SUPELLECTILI RUSTICA.

ARGUMENTUM.

I. *De fitu horrei inftrumentorum.*
II. *De ordine in afservandis inftrumentis cuftodiendo.*
III. *Magnum effe inftrumentorum numerum.*
IV. *De partibus currus.*
V. *De inftrumentis rei agrariæ.*
VI. *De falce vinitoria.*
VII. *De inftrumentis rei pecuariæ.*
VIII. *De fupellectili culinæ.*

EURAS. Procuratori aut certe villico fit proximum horreum, quo conferatur omne rufticum inftrumentum, & intra id ipfum claufus locus, quo ferramenta condantur. *Colum. L. I. c. 6.* qui non humido & uliginofo folo, fed ficco, atque perflabili ftatione fit pofitus, nam anni toto tempore fitus at- I. *De fitu horrei inftrumentorum.*

que humor instrumentum rusticum supellectilemque & inconditos conditosque fructus corrumpit. *Id. l. l. c.* 5. Quod ipsum Varro *L. I. c.* 13. monuit: faciundum etiam plaustris, ac cætero instrumento omni, quibus cœlum pluvium inimicum, in cohorte ut satis magna sint tecta. Hæc enim si intra clausum in consepto, & sub dio, furem modo non metuunt, adversus tempestatem nocentem non resistunt. Et *c.* 22. quæ non possunt esse sub clavi quam maxime facere, ut sint in conspectu oportet. Eo magis ea, quæ in rariore sunt usu, ut quibus vindemia utuntur, ut corbulæ, & sic alia: quæ enim res quotidie videntur, minus metuunt furem. Urb. Miror profecto summum virum Varronem ad hæc minuta advertisse animum. Euras. Occurrent plura alia ex eodem, ad quæ nos, quamvis moniti, in præsens non respicimus. Villicus igitur, ut Columella *L. XII. c.* 2. observat, post hæc meminisse debebit, quæ inferantur, ut idoneis & salubribus locis recondita sine noxa permaneant. Nihil enim magis curandum est, quam præparare ubi quidque reponatur, ut cum opus sit, promatur. Urb. Et quam affert hujus rei tam religiose observandæ rationem? Euras. Gravem equidem & conspicuam, sed copiosius explicatam. Urb. Mihi quidem lacteus ille Columellæ sermo, etsi longior, nunquam erit tam molestus audiendo, quam tibi gravis recitando. Euras. Præparatis igitur receptaculis, data a te venia, ejusdem verba refero, oportebit suo quidque loco generatim atque etiam specialiter non nulla disponere; quo facilius, cum quid expostulabit usus, recipere possit. Nam vetus est proverbium, paupertatem certissimam esse, cum alicujus indigeas, uti eo non posse, quia ignoretur, ubi projectum jaceat, quod desideratur. Itaque in re familiari laboriosior est negligentia, quam diligentia. Quis enim dubitet, nihil esse pulchrius in omni ratione vitæ, dispositione

II. *De ordine in asservandis instrumentis custodiendo.*

ſitione atque ordine? quod etiam ludicris ſpectaculis licet ſæpe cognoſcere; nam ubi chorus canentium non ad certos modos, neque numeris præeuntis magiſtri conſenſit, diſſonum quiddam ac tumultuoſum audientibus canere videtur: at ubi certis numeris ac pedibus velut facta conſpiratione conſenſit, atque concinuit, ex ejusmodi vocum concordia non ſolum ipſis canentibus amicum quiddam & dulce reſonat, verum etiam ſpectantes, audientesque lætiſſima voluptate permulcentur. Jam vero in exercitu neque miles, neque imperator ſine ordine ac diſpoſitione quidquam valeat explicare, cum armatus inermem, eques peditem, plauſtrum equites, ſi ſint permiſti, confundant. Hæc eadem ratio præparationis atque ordinis etiam in navigiis plurimum valet. Nam ubi tempeſtas inceſſit, & eſt rite diſpoſita navis, ſuo quidque ordine locatum armamentum ſine trepidatione miniſter promit, cum eſt a gubernatore poſtulatum. Quod ſi tantum hæc poſſunt vel in theatris, vel in exercitibus, vel etiam navigiis, nihil dubium eſt, quin cura villicæ ordinem diſpoſitionemque rerum, quas reponit, deſideret. Nam & unumquodque facilius conſideratur, cum eſt aſſignatum ſuo loco, & ſi quid forte abeſt, ipſe vacuus locus admonet, ut, quod deeſt, requiratur. Si quid vero curari, aut concinnari oportet, facilius intelligitur, cum ordine ſuo recenſetur. *Colum. L. XII. c.* 2. Illud vero minime prætermittendum, quod jam olim ex Varrone *L. I. c.* 22. monui, inſtrumentum & ſupellectilem ruſticam omnem oportere habere ſcriptam tam in urbe, quam rure. Urb. III.
Cum ruſticis ſit curta ſupellex & brevis erit deſcriptio & ſermo noſter ſterilis. Euras. Brevis quidem ſi villæ ornatum vitæque cultum, copioſus vero, ſi rerum ad villæ rurisque culturam, fructuumque perceptionem, neceſſariarum apparatum ſpectes. Volo igitur, ut, dum de hoc paucis diſſero, ani-

Magnum eſſe inſtrumentorum numerum.

animum præsentem afferas. Nec tamen, quod Varro *L. I. c.17.* instrumentum vocale vocat, in quo sunt servi, aut semivocale, in quo sunt boves, attingam: sed illud, quod dicit mutum, in quo sunt plaustra, instrumenti genus, nec omnia tamen aut singula, aut quorum rarus est usus, sed solum quæ in rei agrariæ & pecuariæ commoda summopere sunt necessaria, paucis percensenda assumam, ea te liberaturus inscientia, qua leves autumas, aut prope nullas a rusticis in hanc rem insumendas impensas. URB. Rogo itaque, ut parce rationem ineas, neve, qui capram portare non possum, bovem imponas. EURAS. Parcam & verbis & sumptibus: nec de alienis magis quam propriis faciendis impensis liberalis ero: pro rerum tamen necessitate velut e plaustro seu libertate mihi data primo de plaustris loquar, illud præmittens Hesiodi:

IV. *De partibus currus.*

Centum autem lignis plaustrum componitur unum.

URB. Jam fingere incipis & fabulas fabulari. EURAS. Ex animo me locutum fuisse, intelliges, si partes unius rotæ, quarum conversione circa axem currus agitur, ad calculos vocemus. Est absis seu curvatura rotæ in quinque partes distincta, & canthis, atque hæ clavis & annulis rotariis, munitæ. Dein modiolus seu medium rotæ, cui hinc, illinc absidi decem radii innituntur, ejusque centrum, in quod axis immissus est, tubus modialis vocatur: est annulus seu ferrum orbiculare, quo modiolus, ne atteratur, munitur. Jam ipsius corporis curulis compagem considera: axes scilicet, quibus rotæ sunt immissæ: embolium seu obicem in extremo axe præfixum, ne rotæ excidant: sufflamen, quod rotæ injicitur, ne in præceps feratur currus: axungiam, qua axis ungitur, ut facilius rotæ circumagantur. Nunc temonem vertamus, ad cujus tum caput ferro præfixum, tum ad calcem transversis velut ad libram lignis, ceu brachiis equi junguntur. Super temonem

temonem vertitur alter temo seu axis stratus (tignum oblongum currui subtensum) cujus extrema parte, cauda dicta, fibula connectitur tum prior, tum posterior plaustri pars; his incumbunt tigna oneraria, surgentibus utrinque ad latus fulcris alariis cum statumine; quibus obnituntur anterides. En! tot partibus compago plaustri constat, cujus generis sex in ampliori prædio sunt necessaria. Urb. Heu me! sex? Euras. Dubitas? quid enim, fœno secto, aut messe facta, cum hodie fervet cœlum? an non, ut ferveat etiam opus, dum tria plaustra deonerantur, oneranda alia tria in promptu sint? nam res rustica sic est, dicit Cato c. 5. si unam rem sero feceris, omnia opera sero facies. Et quiscunque in comparanda hac supellectili parce nimium sumptus facit, restrictos pariter recipiet proventus. Eadem tamen inferior curulis compago diversorum curriculorum subire potest munera, ut modo plaustrum, modo crates, modo sirpea, modo traha videatur, dum nunc fimo, nunc lignis, nunc fœno & frumento, nunc leguminibus convehendis aptatur: ob quas constantes, quas præstat, operas non vane in proverbium abiit: currus edax. Nam aut rotarius, aut plaustrarius, aut faber ferrarius, aut frenarius, aut ephippiarius, aut funarius, aut unguentarius semper invenit, quod reficiat. Adsint præterea alii carri, trahæ, vehicula, vectabula, curricula varii generis, quorum varius & quotidianus est usus; cui enim plaustrum est domi, haud est, ut deportandis oneribus asinos aliunde conducat; unde natum illud: utere curru, de asinis nihil laborans. Urb. Satis, satis utique de curribus. Euras. Qua autem ratione junges equos, si careas instrumentis? hinc ultra opus est libramentis hic ferreis, illic coriaceis: jugis boum & equorum: loris subjugiis, quibus illa alligantur: frenis & retinaculis: frontalibus, anteis, postilenis, capistris, helicis, thomicibus,

cibus, fellis, cingulis, variisque loramentis & corrigiis, quibus revinciuntur, cinguntur, & diſtringuntur; ut nil dicam de clitellis, ſtragulis, & inſtratis. Urb. Ah! deſine tandem de his. Philom.

V.
De inſtrumentis rei agrariæ.

Dicendum, & quæ ſint duris agreſtibus arma:
Queis ſine nec potuere ſeri, nec ſurgere meſſes.
Vomis & inflexi primum grave robur aratri,
Tardaque Eleuſinæ matris volventia plauſtra,
Tribulaque trahæque & iniquo pondere raſtri:
Virgea præterea Celei, viliſque ſupellex,
Arbuteæ crates, & myſtica vannus Jacchi.
Omnia quæ multo ante memor proviſa repones:
Si te digna manet divini gloria ruris.

Euras. Et aratra quidem tam ſimplicia, quam aurita pro magis minusve planæ regionis conditione: *Pallad. L. I. T.* 43. nec non alia ad repaſtinandum, alia ad arandum. Et ſi adhuc gleboſus ſit fundus, opus ligonibus atque cylindris, quibus frangatur: dein occis, quibus comminuatur, ne fiat gleba, & poſtea inoccetur ſemen: atque raſtris, quibus purgetur, ac inæquetur. Urb. Tu in his enarrandis nimium largus es, ſemper pluratívum numerum uſurpans. Euras. Tu vero non animi quidem vitio, ſed rerum ruſticarum ignorantia durus & parcipromus es: nunquamne legiſti illud Varronis? cujus inſtrumenti varia discrimina ac multitudo agri magnitudine finitur, quod plura opus ſunt, ſi fines diſtent late. Propoſita itaque magnitudine fundi requirit ploſtra majora tria: aratra cum vomeribus ſex: crates ſtercorarias quatuor. Item alia. Sic de ferramentis quæ ſunt & quot opus ad multitudinem, ut ferreas octo, ſarcula totidem, dimidio minus palas. Item alia. *Varr. L. I. c.* 22. Sæpius autem addit: item alia. Jam fœnum, cum maturum, ſecandum eſt falcibus fœnariis,

nariis, feu feculis, quæ primum malleo extunduntur, deinde cote acuuntur. Arefactum vero raftris, feu raftellis ligneis verfandum, tridentibus coacervandum & plauftro imponendum: ac denique furcis bicornibus ferreis in fœnile deponendum. Inftante meffe parandæ funt falces mefforiæ, five ficilæ, plauftra frumentaria cum malo cereali & tridentibus ligneis: ad trituram vero, cum in area excutiuntur grana flagellis, feu bacillis loreis vinculis e fufte pendulis, quem triturantes manibus verfant, tunduntque fpicas: furcillis vero ferreis dentatis ftramenta extra aream ejiciunt, ut furcilla extrudi idem fit apud Ciceronem *Epift. ad Attic.* 16. quod vi expelli. Excuffa grana olim tantum vannorum, vallorum, & ventilabrorum motu vel jactu ab aceribus purgabantur: hodie vero, licet iis inftrumentis ad alios ufus carere minime poffimus, negotio longe faciliori ad molam trufatilem feu pnevmaticam incerniculi jactatione emundantur a paleis ac dimenfa, & in faccos, quorum magna tibi fit copia, miffa inferuntur granariis. URB. Poft trituram iterum redibis ad aratrum, ad occam, ad vectabula & vehicula, ad farracum & carrucam, ad crates & firpeas, ad feretra & fercula ftercoraria, atque adeo ad antiquam filvam. EURAS. Silva adhuc fupereft & haud opus, ut acta agamus. Ne tamen fine caufa thunniffare videaris, aratri partes, quas prius omifi, referam: funt enim ftiva feu buris, culter, vomer, temo, rallum, quo ferramento raditur vomer, & inhærente terra purgatur. Purget vomerem, fcribit Plinius *L. XVIII. S.* 49. fubinde ftimulus cufpidatus rallo. Nec tamen copiofus effe cupio in enerrando numero fudium, palorum & palarum, ligonum, farculorum, capreolorum, pectinum, raftrorum, falcium, harfpaginum, forficum, firpicularum, rutrorum, rutellorum, uncorum, uncinorum, fecurium, bipaliorum, marrarum, irpicum, paftinorum,

norum, mergarum, catenarum, catellarum, ferrarum, ferrulularum (nam & talia arma tractari a rusticis haud raro rationes postulant) runcinarum, dolabrarum, malleorum & terebrarum. Nec falces iterum sine ratione indicavi, quoniam aliæ messoriæ, aliæ fœnariæ, aliæ stramentariæ, aliæ rustariæ, aliæ vinitoriæ. Et quamvis nostri officii ac laboris non sit, singula hæc instrumenta describere, falcis tamen vinitoriæ munus & figuram ex Columella dabo: est autem sic disposita vinitoriæ falcis figura, ut capulo pars proxima, quæ rectam gerit aciem, culter ob similitudinem nominetur: quæ flectitur, sinus: quæ a flexu procurrit, scalprum: quæ deinde adunca est, rostrum appellatur; cui superposita semiformis lunæ species, securis dicitur, ejusque velut apex pronus imminens, mucro vocatur. Harum partium quæque suis muneribus fungitur, si modo vinitor gnarus est. Nam cum in adversum pressa manu desecare quid debet, cultro utitur: cum autem retrahere, sinu: cum allevare, scalpro: cum incavare, rostro: cum ictu cædere, securi: cum in angusto aliquid expurgare, mucrone. *Colum. L. IV. c.* 25. URB. Plus ingenii, quam utilitatis hæc figura habet: quid enim prohibet simplicis cultri ictu vitem cædere? EURAS. Rationem hujus idem Columella *l. l.* reddit: major pars operis, inquit, in vineam ductim potius, quam cæsim facienda est; nam ea plaga, quæ sic efficitur, uno vestigio allevatur: prius enim putator applicat ferrum, atque ita, quæ destinavit, præcidit. Qui cæsim vitem petit, si frustratus est, quod sæpe evenit, pluribus ictibus stirpem vulnerat. Tutior igitur & utilior putatio est - - quæ ductu falcis, non ictu conficitur. Sed minime nescius in ejusmodi rebus sæpe magis genus, quam speciem posse indicari; nec enim omnia omnibus locis conveniunt, & velut mores & artes atque hominum ingenia, ita

VI. *De falce vinitoria.*

ita mutantur arma & vocabula. URB. An non a te multiplicantur etiam? EURAS. Non ſolum nihil addo, ſed nec dinumero vannos, vallos, fiſcellas, qualos, ſportas, ſtoreas e funibus aut junco, tegetes canneas, ſirpicula, caniſtra, modios & ſemimodios, lintres, hauſtra, ſitulas, trullas, matelliones, naſiternas, urnas, lacus, labra, dolia, & infundibula. URB. Apparatus iſte inſtruendo Xerxis exercitui ſufficeret. EURAS. Jam aures arrige, necdum enim de rebus rei pecuariæ dixi quidquam; ſed hæc non tam genere multa ſunt, quam numero: mulctra quidem, in quæ lac mulgendo excipitur: cola, per quæ a ſordibus purgatur: ſinus plurimi, qui ſunt vas quoddam rotundum capaci alveo, ut in iis lac aſſervetur: orcula, in qua vel cujus ſuccuſſatione ex lactis flore butyrum conficitur: & cadi, in quibus aſſervatur. Demum ahenum, in quo coquitur caſeus, & formæ ligneæ, in quas lac coagulatum, ut ſerum percoletur, transfertur. PHILOM. De hujusmodi formis, & quæ alibi in uſu ſunt, fiſcellis vimineis Tibullus *L. I. Eleg.* 3.

VII. *De inſtrumentis rei pecuariæ.*

Tum fiſcella levi detexta eſt vimine junci
Raraque per nexus eſt via facta ſero.

EURAS. Nec de majorum minorumve pecudum aut ſtabuli inſtrumentis dicam ultra: nec de alveariis, gallinariis, columbariis, aviariis, ornithonibus, & ornithotrophiis. Sed ſupellectilem culinæ ruſticæ haud licet omni ſilentio prætervehi, quamvis enim ſplendidas neſciat adornare dapes, horret tamen etiam in victu arido & doliari vita vaſa ſordida: cui rei noſtri adeo ſtudioſe inſiſtunt, ut haud raro culina præ cubiculis niteat, majorque ſit focariæ in parandis duobus ferculis ruſticanis munditiæ cura, quam cocis nobilium in lautis conviviis. Nec eſt vaſorum penuria, ſed pro conditione familiæ major, minorve apparatus. Focus plerumque amplus, ſupra quem

VIII. *De ſupellectili culinæ.*

 lebes,

lebes, ſeu ahenum pendulum, follis, chytropus, & forceps: hic labra ænea & lignea, truncus carnarius & plathanus, illic una ſerie ponuntur cacabi, ollæ, ollulæ cupreæ, æneæ, fictiles, variique generis alveoli cum cooperculis, nec non pila cum piſtillo: iſtic juſto ordine pendent pultarii, teſta, authepſæ cum climacteribus: tudiculæ, fuſcinulæ, cochlearia ferrea, lignea, atque ſpumaria: demum lances, diſci, orbesque teſtacei & lignei cum radula & cribro. Et, quod mireris, non munda tantum, ſed nitida omnia. PHILOM. Dicunt ſiquidem cum Horatio *L. II. Carm.*

Vivitur parvo bene, cui paternum
Splendet in menſa tenui ſalinum.

URB. Cur tanta vaſorum coquinariorum copia, quibus domus & veſtis perlucet quam cribrum crebrius, & tribus bolis ſolvitur menſa. PHILOM. Nos non Philemonis & Celei temporibus vivimus, ut tantum ſit

Virgea præterea Celei viliſque ſupellex.

Nec Romanorum more peſſimos quosque aut compedibus vinctos ad ruris opera acceſſimus: ſed ingenua fronte, & haud raro facultatibus etiam inſtructos miniſtros aſſumimus, aut villicos, quibus non ſordidus ſervorum, aut caninus panis, ſed liberalior, ac pro patriæ more, parabilis victus cum eo decore & munditia eſt ſubminiſtrandus, qua in paternis ædibus, ac apud alios honeſtiores agricolas frui licet, qui apud nos præ aliis regionibus melioris ſortis & mentis ſunt, nihil habentes ſervilis notæ.

DIALO-

DIALOGUS XX.

DE
STABULIS & STERQUILINIO.

ARGUMENTUM.

URBAN. Stabula & piſcinas levi pede tranſibimus. EURAS. Quin operæ pretium, ut brevi ſermone perſtringamus. Sunt enim aut ovilia, aut caprilia, aut ſuilia, aut equilia, aut bubilia: caulas autem aut mandras non domi, ſed in remotis paſcuis, & alpibus excitamus, in quas æſtivo tempore pecus noſtrum educimus non rediturum nocte domum; quia & boves & oves & omne ejusmodi armentum deſiderat æſtate opaciſſima nemorum, ac montium alta magis, quam plana paſcua. Similiter & tauri freti viribus per nemora vagantur, liberosque egreſſus reditusque habent. *Colum. L. VI. c 22. & 23.* PHILOM. Miror in lapidoſis noſtris alpibus, ubi nec ſtabula, ſæpe nec caulas habent, non atteri corrumpique ungulas. EURAS. Atteruntur primo quidem, ſed mox creſcunt & durantur magis, velut & equi in montanis nati firmiores duriores que ungulas præ illis habent, qui in planis, herbidis, uliginoſisque locis. Quod ipſum Varro *L. II. c. 8.* de mulis teſtatur: hi, inquit, ſi in paluſtribus atque uliginoſis locis nati,

I. Domi parantur ſtabula, in paſcuis caulæ.

II. Lectio vulgaris Columellæ emendatur.

habent

habent ungulas molles: iidem si exacti sunt æstivo tempore in montes - - durissimis ungulis fiunt. Et Columella *L. VII. c.* 37. annicula mula recte a matre repellitur, & amota montibus, aut feris locis pascitur, ut ungulas duret. PHILOM. Eccur igitur Columella tuus *L. VI. c.* 22. scribit: melius nemoribus herbidis, & frutetis, quam lapidosis locis durantur ungulæ? EURAS. Latere in his verbis aliquod librariorum vitium suspicantur viri eruditi: & qui a vulgata lectione minime recedunt, legendum putant: durant juvenculæ. Quam lectionem commendant verba, quæ sequuntur: nec tam fluvios rivosque desiderant, quam lacus. Nec enim ungulæ lacus desiderant, sed juvencæ. Alii vero legendum statuunt: saturantur juvencæ. Quæ lectio cum iis, quæ Palladius *L. IV. T.* 11. scribit, cum integra Columellæ sententia convenit, licet paulo diversa, & postrema hæc sunt verba: melius frutetis & his herba internascente saturantur. Domi igitur pecudibus fient stabula, quæ neque frigore, neque calore infestentur - - - sed omnia stabula sic ordinentur, ne quis humor influere possit: & ut quisque, qui ibi conceptus fuerit, quam celerrime dilabatur, ut nec fundamenta parietum corrumpantur, nec ungulæ pecudum. *Colum. L. I. c.* 6. Atque ideo stabula optima esse ait, saxo aut glarea strata, non incommoda etiam sabulosa: illa quod imbres respuant: hæc quod celeriter sorbeant transmittantque: sed utraque devexa sint, ut humorem effundant, spectentque ad meridiem, ut facile siccentur, & frigidis ventis non sint obnoxia. *Colum. L. VI. c.* 23. Et Varro *L. II. c.* 5. lapides substernendos monet, aut quid item. Denique etiam Palladius *L. I. c.* 21. & *L. IV. c.* 11. non solum ab omni humore suspensa esse jubet, verum & quæ equorum vel boum meridianas plagas respicere, non tamen egere septemtrionis luminibus, quæ per hiemem

III. *De situ stabulorum.*

mem clausa nihil noceant, per æstatem tepefacta refrigerent. Et quamvis Columellæ *l. l.* opinione omnis externi frigoris equino armento vacca sit tolerantior, ut facile sub dio hibernet, algor tamen eas & fames macrescere cogit. *Varr. L. II. c.* 5. Hiberno autem tempore bovillum pecus præ equino stabuli calores amat: hoc vero vaporis calorisve ex fimo editi minus patiens esse dicitur; ut propterea, ubi major pecoris est numerus, graviorque vapor pro equis equilia, pro bobus bubilia statuant. Stationibus equorum supponantur plancæ roboreæ cum stramine, ut jacentibus molle sit, stantibus durum. *Pallad. l. l.* Nec minus lata bubilia esse oportebit pedes decem, vel minime novem, Columellæ quidem consilio *L. I. c.* 6. quæ mensura & ad procumbendum pecori, & jugario ad circumeundum laxa ministeria præbeat (quod pro singulis boum paribus cum Palladio *l. l.* accipio) & ne in angustiis conceptum altera alterius elidat, & ut invalida fortioris ictus effugiat. *Colum. L. VI. c.* 23. Præsepes & clathros interesse oportet, monet Cato *c.* 4. ne boves pabulum ejiciant. Major adhuc diligentia adhibenda est, ut ovium pellitarum stabula munda & pura sint, ne lana inquinetur, quo minus vel infici recte possit, vel lavari, ac parari: itaque faciunt lapide strata, ut urina nec ubi in stabulo consistat. *Varr. L. II. c.* 2. Fumarium quoque, quo materia, si non sit jam pridem cæsa, festinato siccetur, in parte rusticæ villæ fieri potest. *Colum. L. I. c.* 6. Alia cors exterior crebro operta stramentis ac palea, quæ occulcata pedibus sit ministra fundo, ex ea quod evehatur. *Varr. L. I. c.* 13. Stramentorum autem nomine venit, quidquid pecori substernitur; & quamvis proprie ad frugum culmos pertineat, si tamen hi deerunt, frondem iligneam legendam dicit Cato *c.* 5. substernendamque ovibus & bubus, ut ungulæ curentur. Itaque hibernæ stabulationi præparanda

IV. *De corte & stramentis.*

ſunt ſtramenta - - Horum defectio cum pecori, tum agro eſt utilis: liberantur arva ſentibus - - & pecori ſubjecta plurimum ſtercoris efficiunt. *Colum. L. VI. c.* 3. Cato enim dicturus, ſtercus unde fiat, non tantum ſtramenta deſignat, verum etiam lupinum, paleas, frondem iligneam, querneam. Ex ſegete evellito ebulum, cicutam & circum ſalicta herbam altam ulvamque: eam ſubſternito ovibus, bubusque frondem putidam. *Cat. c.* 37. Non procul a ſtabulis piſcinæ duæ ſint: una quæ uſui pecudis, anatum, anſerum ſerviat: altera, in quam lactucæ, lupinum, vimina & alia macerata noſtris opportuna uſibus immittantur. Urb. Næ tu delicatus declamator es omnes commoditatis articulos captans. Euras. Ita captare me jubet Varro *L. I. c.* 13. boves enim ex arvo æſtate reducti hic bibunt, hic perfunduntur. Nec minus pabulo dum redierunt anſeres, ſues, porci. In corte exteriore lacum eſſe oportet, ubi maceretur lupinum: item alia, quæ demiſſa in aquam ad uſum aptiora fiunt. Eadem fere Columella tradit *L. I. c.* 6. ubi & furnum & piſtrinum, quantum futurus numerus colonorum poſtulaverit, circa villam eſſe oportere ait. Præ cæteris autem cum Catone ſterquilinium ſecundum villam facere oportet præcipit Varro *L. I. c.* 38. Urb. An nondum relinquimus hoc oletum? Euras. Nunc primum ad Augiæ & Herculis labores venimus. Urb. Somnias? Euras. Ditiſſimus ruſticorum foret, qui tanti congeſti fimi habeat, quantum ter mille boves pluribus annis Eleo regi reddiderunt. Urb. Stercorandi autem commoda Augias rex in Græcia inveniſſe, divulgaſſe vero Hercules in Italia traditur, quæ regi ſuo Stercuto, Fauni filio, ob inventum immortalitatem tribuit. *Plin. L. XVII. S.* 6. Stercutumque dictum, quod primus ſtercore fœcunditatem agris comparaverit. *Macr. L. I. c. 7. Saturn.* Urb. Dignum profecto divinitate illa

V. *De piſcina.*

VI. *Quis ſtercorationem invenerit?*

illa & munere, cujus myſtagogus fuit. Urb. Et certe nec reges abhorruerunt, velut Homerus apud Ciceronem *L. de ſeneſt.* regium ſenem Laertem inducit lenientem deſiderium, quod capiebat a filio, colentem & ſtercorantem agrum. Urb. Reddis quemdam ſuffitum fimo. Euras. In his tamen ſordibus totius agriculturæ opes deliteſcunt. Hinc duo habere oportet ſterquilinia: unum quod nova purgamenta recipiat & in annum conſervet: alterum ex quo vetera vehantur. *Varr. L. I. c.* 13. Urb. Præſtat uni malo obnoxium eſſe, quam duobus. Euras. Atqui ſic nec malum effugies, nec bonum invenies: quod enim infertur recens minus bonum: id cum flaccuit melius. *Varr. l.l.* Urb. Tantumne in hac re poſitum? Euras. Dixi: ſumma & divitiæ totius agricolationis, inter cujus prima præcepta Cato *c.* 5. poſuit: ſterquilinium magnum ſtude ut habeas: ſtercus ſedulo conſerva. Urb. Mirum, ſi tam ſordidæ induſtriæ etiam proventus reſpondeant. Euras. Hoc in confeſſo eſt, niſi ſtercorato ſeri non oportere - - - ager ſi non ſtercoratur, alget. *Plin. L. XVIII. S.* 53. *Colum. L. II. c.* 16. Hinc natum adagium: ager tantum reddit, quantum accipit. Urb. Tam modicis, tam ſordidis fuerunt intenti commodis viri in urbe principes? ſcilicet, ut Veſpaſianus dixiſſe fertur: lucri bonus odor ex re qualibet. Euras. Non lucrum tantum reſpexerunt, ſed rationem quoque conſtruendi ſterquilinii nobis tradiderunt, ut inde lucrum capere poſſimus: ſterquilinium melius illud ſcribit Varro, cujus latera & ſummum virgis ac fronde vindicatum ab ſole: non enim ſuccum, quem quærit terra, ſolem ante exugere oportet. Itaque periti, qui poſſunt, ut eo aqua influat, eo nomine faciunt; ſic enim maxime retinetur ſuccus, in eoque quidam ſellas familiaricas ponunt. *Varr. L. I. c.* 13. Hinc monente bene Columella, utrumque ſterquilinium more piſcinarum devexum

VII. *De ejus neceſſitate*

VIII. *De ſtructura ſterquilinii.*

vexum leni clivo & extructum pavitumque ſolum habeat, ne humorem transmittant. Plurimum enim refert, non adſiccato ſucco fimum vires continere, & aſſiduo macerari liquore, ut ſiqua interjecta ſint ſtramentis, aut paleis ſpinarum vel graminum ſemina, intereant, nec in agrum exportata ſegetes herbidas reddant. Ideoque periti ruſtici, quidquid ovilibus ſtabuliſque converſum progeſſerunt, ſuperpoſitis virgeis cratibus tegunt, nec areſcere ventis ſinunt, aut ſolis incurſu patiuntur exuri. *Colum. L. I. c.* 6. Præterea advertunt, medio loco palum e robore, aut robuſteam quamdam materiam defigi, ita enim fore, ne innaſcantur his ſerpentes. *Id. L. II. c.* 15. *Plin. L. XVII. S.* 6. Verumtamen propter odoris horrenda a prætorii avertatur aſpectu. *Pallad. L. I. T.* 33. URB. Adeo omnis colluvies agrorum ſaturitati proficit? EURAS. Fere omnis: ſalſamenta tamen & ſabuloſa pinguedinem non conferunt, ſed conſumunt. *Pallad. l. l.* Quin etiam ſatis profuit cineris uſus & favillæ, qui Transpadanis adeo placuit, ut antepoſuerint fimo jumentorum: quod quia leviſſimum eſt, ob id exurunt - - Et nuper repertum, oleas gaudere maxime cinere e calcariis fornacibus. *Plin. l. l.* PHILOM. Etiam Virgilius, qui ſua de agricolatione præcepta ad Circumpadanæ Italiæ ritum compoſuit, *Plin. L. XVIII. S.* 30. hanc cineris virtutem agnovit *L. I. Georg.*

IX. *De ejus materia.*

- - - - - arida tantum

Ne ſaturare fimo pingui pudeat ſola, neve

Effœtos cinerem immundum jactare per agros.

EURAS. Frutex vero lupini ſucciſus optimi ſtercoris vim præbet - - licet enim quamlibet frondem, licet e vepribus compitiſque congeſta colligere: licet filicem ſine injuria vicini etiam cum officio decidere & permiſcere cum purgamentis cortis: licet depreſſa foſſa - - - cinerem cœnumque cloacarum,

carum, & culmos, cæteraque, quæ everruntur, in unum congerere - - ubi greges quadrupedum verſantur, quædam quotidie, ut culina & caſeale, quædam pluviis diebus, ut bubilia & ovilia, debent emundari - - Reliqua deinde in prædictum locum concavum congerenda & aſſiduo humore ſatianda ſunt, ut herbarum ſemina culmis cæteriſque rebus immiſta putreſcant. Æſtivis deinde menſibus non aliter, ac ſi repaſtines, totum ſterquilinium raſtris permiſceri oportet, quo facilius putreſcat. *Colum. L. II. c.* 15. Denique etiam copia purgaminis, quam minora animalia edunt, in eandem colluviem congerenda. Eſt autem ſtercus, quod anno requievit, ſegetibus maxime utile, quod vires ſolidas habeat, nec tamen herbas creet: vetuſtius vero minus prodeſt. Pratis recentiſſimum debet injici, quod plus herbarum progeneret. *Id. l. l.* URB. Diſcrimen ergo aliquod in hoc ultimo naturæ purgamento? EURAS. Magnum profecto, etſi in re viliſſima. Tria enim ſtercoris genera præcipua Columella *l. l.* ſtatuit, quod ex avibus, quod ex hominibus, quod ex pecudibus conſit. Avium, inquit, primum habetur, quod ex columbariis egeritur. Deinde quod gallinæ, cæteræque volucres edunt: exceptis tamen paluſtribus, aut nantibus, ut anatis & anſeris: nam id noxium quoque eſt. Maxime tamen columbinum probamus, quod modice ſparſum terram fermentare comperimus. At M. Varro *L. I. c.* 38. principatum tribuit turdorum fimo ex aviariis (turdos enim merulaſque magno numero, teſte Cornelio Nepote, paulo ante Auguſti tempora ſaginare cœperunt. *Plin. L. X. c.* 30. cujus pabulo etiam boves ſueſque, neque alio cibo celerius pingueſcunt. Ego arbitror, inquit, præſtare ex aviariis turdorum ac merularum, quod non ſolum ad agrum utile, ſed etiam ad cibum ita bubus ac ſuibus, ut fiant pingues. Addit: tantum pretium eidem tribui, ut, qui aviaria conducunt,

X. *De diverſitate lætaminis.*

ſi ca-

ſi caveat dominus, ſtercus ut in fundo maneat, minoris conducatur, quam id, quibus id accedit. Jam tum igitur hæc merx pretio comparabatur: & quidem ſingulæ fimi vehes ex pecudibus minoribus denario. *Plin. L. XVIII. S.* 53. Præſtare tamen columbinum cum Columella ſcripſit Dionyſius Caſſius, qui Magonis libros e Punico in Græcum ſermonem vertit, quod ſit calidiſſimum, ac fermentare poſſit terram, ac ut ſemen aſpergi oportere in agro, non ut de pecore acervatim poni. Secundo loco, quod homines faciunt, Columella ponit, ſi & aliis villæ purgamentis immiſceatur, quoniam per ſe eſt naturæ ferventioris, & idcirco terram perurit. Velut & cæteri auctores, teſte Plinio *L. VII. S.* 6. humanas dapes ad hoc imprimis advocant. Alii ex his præferunt hominum potus in coriariorum officinis pilo madefacto. Alii per ſeſe aqua iterum, largiusque etiam, quam cum bibitur admixta; quippe plus jam ibi mali domandum eſt, cum ad virus illud vini homo acceſſerit. Hæc ſunt certamina, quibus invicem ad tellurem quoque alendam utuntur homines. Aqua igitur corrigendum judicat non ſolum vini vitium, ſed & virus, quod ex humano corpore, per quod transmeat, contrahit: certo enim pro agris eſt ferventior. Aptior eſt tamen ſurculis hominis urina, ut Columella *l. l.* perhibet, quam ſex menſibus paſſus fueris veteraſcere. Si vitibus aut pomorum arboribus adhibeas, nullo alio magis fructus exuberat: nec ſolum ea res majorem facit proventum, ſed etiam ſaporem & odorem vini pomorumque reddit meliorem. Tertium locum obtinet pecudum ſtercus: atque in eo quoque diſcrimen eſt & pugna auctorum; aliis hoc, aliis aliud præferentibus; nam Columellæ quidem ſententia optimum exiſtimatur, quod aſinus conficit, quoniam id animal lentiſſime mandit, ideoque facilius concoquit & bene confectum atque idoneum protinus arvo

fimum

fimum reddit. Nec adverfatur Varro *l. l.* eundem cum caprino & ovillo conferens, quem Cato *c.* 36. cum Plinio *l. l.* columbino proximum facit: deinde boum: noviffimum jumentorum armentorumque. Minime bonum equinum Varro afferit, fed in fegetes: in prata enim vel optimum ut cæterarum veterinarum, quæ ordeo pafcuntur, quod multam facit herbam. Quidam etiam bubulo jumentorum præferunt, ovillumque caprino, omnibus vero afininum, quoniam lentiffime mandunt. E contrario, Plinii quidem opinione, ufus adverfus utrumque pronunciat. Idem Plinius *l. l.* Columellam fingularis opinionis arguit, quod deterrimum ex omnibus fuillum dixerit, cum cæteri omnes proxime fpurcitias fuum laudent: folus Columella damnat. Noftri certo præ aliis, maxime pro hortorum cultura, magni faciunt, quod nec plantas adurat, fed refrigeret: nec noxia animalia generet, fed pellat: etfi urere vineas dicat Plinius *l. l. S.* 46. nifi quinquennio interpofito, aut riguis diluatur. Hæc fuere apud prifcos differentiæ, idem fcribit *l. l. S.* 6. fimulque præcepta re tali utendi, quando & hic vetuftas utilior: vifumque jam eft apud quosdam provincialium, in tantum abundante geniali copia pecudum, farinæ vice cribris fuperinjici, fœtore afpectuque, temporis viribus, in quamdam etiam gratiam mutato. Ne vero hodie longius in hoc oleto hæreamus, ufus ftercoris, qualis in quaque re debeat effe, tum dicemus, cum fingula profequemur.

DIALO-

DIALOGUS XXI.
DE LIMITIBUS.

ARGUMENTUM.

I. *Quid ſint limites?*
II. *De variis limitum ſignis.*
III. *De ſacro dirimendorum finium.*
IV. *Ejus origo.*
V. *De ſignis hodiernis.*
VI. *Quid rigor, cardo & decumanus.*
VII. *De arboribus & ſepibus.*
VIII. *De dumis, vepribus, palis, viis, foſſis & maceriis.*
IX. *De rivis & alluvionis jure.*
X. *De lapidibus.*
XI. *De limitibus recognoſcendis.*
XII. *De agrimenſoribus, & conficienda totius prædii ichnographia.*

Euras. Laborioſa nobis hodie deambulatione eſt opus: an durant tibi pedes? Urb. His equidem poſſem curſoris inſtar ſtipendia mereri: tu vero qui anniverſario eorum morbo tentaris, longius iter ægre conficies. In quam rem igitur pedum miniſterium requiris? Euras. Ut præfecturæ & prædii tui fines dimetiamur. Urb. Ob id quidem ne pedem efferamus ædibus, niſi ambulationis ſtudio; ſunt enim accurate

I. *Quid ſint limites?* deſignati. Euras. Et tenes etiam? Urb. Prædii aut agrorum fines recognovi nunquam: præfecturæ vero hic a montium jugis incipiunt, decurruntque ſecundum rivum in planitiem, dum ſe in flumen evolvit: atque propter flumen porriguntur per campos in illum collem, quem Gammas appellant: ac primo per feriem illarum arborum ad viam publicam, dein per ſupercilia montis ac illas rupes ſignis notatas iterum in montis juga excurrunt. I modo & limites per ardua montium pedes circumſcribe. Euras. Jam fatis eſt, ut de his limitibus non inutilem ſermonem faciamus. Urb. Auceps ejus

ejus ero. EURAS. Cum ager ſuis limitibus contineatur, limites vero certis ſignis notentur, uſus obtinuit, quod non tam ex proprietate verbi, quam potius elegantia locutionis, quo ſignum ponitur pro re ſignata, limites dicantur ejusmodi ſigna, cum potius ſint indices, teſtes & cuſtodes limitum, quibus inſiguntur. Sic Feſtus *L. X.* limites in agris nunc terminos eſſe ait, nunc vias transverſas. Hac ſignificatione Aggenus Urbicus *comment. de limit. agror. in Front.* dixit, quod limes ſit, quodcunque in agro opera manuum factum eſt ad obſervationem finium. Et quamvis limes ſua natura in agro tantum inveniatur, ut dextra ſiniſtraque fines privatorum dividat, uſurpatur nihilominus etiam ad circumſcribendos fines jurisdictionis. Tuæ quidem præfecturæ limites etiam quidquam antiquitatis habent; nam ut ſcribit Flaccus Siculus *de diviſ. & aſſig.* territoria inter civitates & præfecturas alia fluminibus finiuntur: alia ſummis montium jugis ac divergiis aquarum: alia etiam lapidibus poſitis præſignibus, qui a privatorum terminorum forma differant. Montium juga, quæ Aggenus *l. l.* dicta cenſet, quod ipſa continuatione jungantur: velut & rivos & flumina dediſſe natura videtur ad perpetua quædam locorum diſcrimina. Collem autem illum, a te Gammas appellatum, exiſtimo ſic dictum a gammis illic poſitis. Eſt enim limes gammatus figuram literæ Græcæ Γ præferens; nam ſi termini transverſi poſiti fuerint, ⌐ gammam faciunt. *Front. L. II. Fragm.* unde & fundus in gamma jacere dicitur. Gamma autem de petra ſicca conſtruitur. *Hygin. de limit. conſtit.* Arbores terminales non tantum ſunt antemiſſæ, ſed & aliæ, quæ quovis modo finem demonſtrant. *Paul. V. Sent.* Si arbores finales obſervabuntur, videndum erit, quæ ſint arborum genera; nam quidam in finibus naturales qualescunque arbores intactas finales obſervant, alii diverſas: quidam de cunctis

II. *De variis limitum ſignis.*

unum tantum genus in finibus relinquunt, quo manifeftum jus appareat finales effe: quidam peregrinis loca munierunt, ut materiæ differentia argumento fit. *Flacc. Sic. de condit. agr.* Poft hæc via, dum cum limite currit, etiamfi vicinalis eft, aut lignaria, aut privata, finem præftat. *Aggen. in Front.* Multi quoque limites exigente ratione per cliva & confragofa loca eunt, qua iter fieri non poteft, *Front. apud Aggen.* ducunturque per collium fupercilia, quæ tefte Boëthio *L. V. de geomet.* funt quidam colles tumentes, quæ ad agrum declinantes deficiunt, feu devexitates quædam & declivitates, ubi confiderandum erit, in quantum fpatium devexitas fupercilii extendatur, ne mons fupercilium fit, intra paucos enim pedes fupercilia vocabula accipiunt. *Flacc. Sic.* ubi propter loci difficultatem frequentes inter poffeffores lites excitatas fuiffe monet Frontinus *in fragm.* adeo ut fuperiores contenti fuerint terminos per fummum jugum difponere. Nec videntur antiquæ leges agrariæ rem fatis decidiffe. Noftris moribus, cum fines ad fupercilium montis dicuntur porrigi, tota quidem declivitas ad inferiores poffeffores usque ad marginem fupercilii, planities vero & quæ fupra marginem fe extendunt ad fuperiores poffeffores pertinet. Ubi vero fubito fupercilia deficiunt, neceffe eft aut terminum, aut arbores, aut quid aliud defignari. *Flacc. Sic.* Petras denique nativas, quæ in finibus incedunt, fæpe notatas invenimus. *Flacc. Sic. Frontin. de colon. Aggen. de controv. agr. P. I.* His præfecturæ terminis rite conftitutis, ac tabulis, ut fpero, digniffimis in tablino affervatis, ad limites prædii feu agrorum tranfeamus.

III. *De facro dirimendorum finium.*

His equidem olim nihil fanctius, nihil religiofius: quos cum difponerent, ipfos quidem lapides in folidam terram rectos conlocabant, proxime ea loca, quibus foffis factis defixuri eos erant. Sacrificio facto, hoftiaque immaculata cæfa, facibus arden-

ardentibus injectis sanguinem instillabant, eoque thura & fruges jactabant: favos quoque & vinum aliaque, quibus consuetudo est terminis sacrum fieri. Consumptisque omnibus dapibus igne super calentes reliquias lapides conlocabant, atque ita diligenti cura confirmabant, adjectis etiam quibusdam saxorum fragminibus circumcalcabant, quo firmius starent. Tale ergo sacrificium domini, inter quos fines dirimebantur, faciebant. *Flacc. Sicul.* URB. Quæ origo superstitiosi hujus ritus? PHILOM. Numa Pompilius eundem instituit: cum enim ut suo quisque contentus esset, nec aliena appeteret, definitionibus possessionum constituisset, jusso unoquoque fundos suos lapidibus circumscribere, quos Jovi Terminali sacravit, institutis deo Termino terminalibus festis: cujus religionis opinione sacrilegum crimen erat, lapidem occulere, aut transferre, ut qui moverit, cum bobus sacer ac detestabilis esset deo. *Dionys. Halicar. L. II. Antiq.* Sacrum autem illud non minus lepide quam eleganter describitur ab Ovidio *L. II. Fast.*

IV. *Ejus origo.*

\- - - - - solito celebretur honore
Separat indicio qui deus arva suo.
Termine sive lapis, sive es defossus in agro
Stipes ab antiquis sic quoque numen habes.
Te duo diversa domini pro parte coronant;
Binaque serta tibi, binaque liba ferunt.
Ara fit: huc ignem curto fert rustica testu
Sumptum de tepidis ipsa colona focis
Ligna senex minuit: concisaque construit alte;
Et solida ramos figere pugnat humo.
Dum sicco primas irritat cortice flammas,
Stat puer & manibus lata canistra tenet.
Inde ubi ter fruges medios immisit in ignes,
Porrigit incisos filia parva favos.

 Vina

Vina tenent alii: libantur singula flammis.
    Spectant & linguis candida turba favent.
Spargitur & cæso communis Terminus agno:
    Nec queritur, lactens cum sibi porca datur.
Conveniunt celebrantque dapes vicinia simplex;
    Et cantant laudes, Termine sancte, tuas.
Tu populos, urbesque, & regna ingentia finis,
    Omnis erit sine te litigiosus ager.
Nulla tibi ambitio est: nullo corrumperis auro:
    Legitima servas credita rura fide. - - -
Quid nova cum fierent Capitolia? nempe deorum
    Cuncta Jovi cessit turba locumque dedit.
Terminus, ut veteres memorant, conventus in æde
    Restitit: & magno cum Jove templa tenet.
Nunc quoque, se supra ne quid nisi sidera cernat,
    Exiguum templi tecta foramen habent.
Termine, post illud levitas tibi libera non est:
    Qua positus fueris in statione mane.
Nec tu vicino quicquam concede roganti,
    Ne videare hominem præposuisse Jovi.
Et seu vomeribus, seu tu pulsabere rastris;
    Clamato: meus est hic ager, ille tuus.

V. *De signis hodiernis.* EURAS. Velut olim, ita in præsens fundi nostri finiuntur terminis & arboribus notatis, & antemissis, & superciliis, & vepribus, & viis, & rivis, & fossis. In quibusdam regionibus palos pro terminis observant: alii iliceos, alii oleagineos, alii vero juniperos. Alii congeries lapidum pro terminis observant, & scorpiones appellant: aut in speciem maceriarum congerunt lapides & attinas appellant. In quibusdam regionibus alii terminos siliceos ponunt: alii diversarum materiarum: quidam vero curant invehere qualescunque peregrinos lapides,

lapides, ut manifeftum fit ex induftria finales pofitos: quidam etiam politos: alii vero infcriptos: alii etiam numeri ordine notatos difponunt: alii tantummodo inflexis verfuris: alii in longioribus fpatiis complures etiam æqualibus intervallis: in quibusdam vero regionibus in verfuris omnibus binos pofuerunt, ita ut fuum quisque rigorem intueretur: nam & variis regionibus figna defodiunt pro terminis: aliquando etiam petras occurrentes in finibus notatas invenimus, & quas, fi perfeveret rigor, rectas notas habentes, in verfuris vero gammas, fed fpectantes fuos rigores: aliquas etiam decuffatas invenimus. Ergo confuetudines maxime regionum intuendæ & ex vicinis exempla fumenda funt. Omnia diligenti cura exquirenda erunt, ut fecundum confuetudinem regionum & terminorum fidem conftent fines. *Flacc. Sicul.* Tria VI.

Quid rigor, cardo & decumanus.

hic fors peregrina tuis auribus vocabula, ne, quæ fequuntur, obfcuriora videantur, paucis explicanda funt: rigor, cardo, & decumanus. Rigor eft, quidquid inter duo figna vel in modum lineæ rectum perfpicitur; nam quidquid in agro a menfore operis caufa ad finem directum fuerit, rigor appellatur. *J. Frontin. de agr. qual.* Dein ab Hetrufcorum arufpicum difciplina, orbem terrarum in duas partes fecundum folis curfum dividentium, duos limites conftituerunt: unum qui ab oriente in occidentem dirigeret: hunc appellaverunt decumanum. Alterum a meridie in feptemtrionem, qui a mundi cardine cardo vocatur. *Hygin. de limit. conftit. Plin. L. XVIII. S.76. & feq.* Alicubi igitur pinos invenimus, alicubi VII.

De arboribus & fepibus.

cupreffos, alibi fraxinos, aut ulmos, aut populos, quæque alia ipfis poffefforibus placuerunt. *Flacc. Sicul.* fic enim Varronis uxor pinos habuit in Sabinis: ipfe cupreffos in Vefuvio: alii ulmos, quod ubi poteft, inquit ipfe, nulla potior ferenda, quod maxime fructuofa, quod & fuftinet fepem, ac colit: aliquas corbulas

bulas uvarum & frondem jucundiſſimam miniſtrat ovibus ac bubus, ac virgas præbet ſepibus, & foco, ac furno. *Varr. L. I. c.* 15. Advertit tamen ſine ſeptis fines prædii notis arborum tutiores fieri, ne familiæ rixentur cum vicinis, ac limites ex litibus judicem quærant. URB. Jam ſentio aliquid mali propter vicinum malum. EURAS. Si arboribus notatis fines obſervabuntur, videndum, qua parte arbores notatæ ſint: notæ enim in propriis arboribus foras ponuntur, ut arbores liberas in parte interiori nota relinquat. Si communes ſunt arbores, mediæ notantur, & ad utrumque pertinent. *Aggen. in Front.* Arbores antemiſſæ dicuntur, quas non nulli jam ante poſſeſſionum ſuarum fines dimittere ſolent intactas, ex quibus neque frondem, neque lignum, neque cremium cædant, ut magnitudine cæteras antiſtent, & ſic obſervationem finium præſtent. *Flacc. Sic.*

VIII. *De dumis, vepribus, palis, viis, foſſis & maceriis.*

In quibusdam vero regionibus ſæpe per longum ſpatium & inter multos poſſeſſores rigores dumique finem faciunt. *Flacc. Sic.. Dolabel. in fragm.* nam, ut advertit Columella *L. XI. c.* 3. vepres manifeſtum eſt interimi non poſſe, niſi radicitus evodere velis, cum etiam poſt ignis injuriam melius renaſcantur. Vepres igitur ſi finem facient, videndum, quales: & ſi tantummodo in extremis finibus ſint & ſatæ manu virgula media; unde & arbores ſolent antemiſſæ in vepribus inveniri. *Flacc. Sic.* . In fragmentis Magonis & Vegojæ palorum picatorum ſit mentio; ut nempe tempeſtatum injurias diutius ferant, pice obducebantur: alii tamen palos ſpicatos legunt, quod velut quidam lapides acuminati ſint. Via dum cum limite currit, etiamſi vicinalis ſit, aut lignaria, aut privata, finem præſtat. *Aggen. l. l.* licet non ſit publica & militaris; ſic enim in lege Tiberii Cæſ. monumentum, quod ad itinera publica eſt conſtitutum, rationem finium non recipere dicitur, niſi forte inter convenientes ager diviſus

ſus pactione fuerit: non enim finium cauſa diriguntur, ſed itinerum. Si foſſis fines obſervabuntur, videndum quales foſſæ, ne ſi quis ſiccandorum agrorum cauſa aliquando fecerit, finales eſſe videantur; nam & intelligi poteſt aliquando ex ipſarum foſſarum poſitione, utrum propriæ, an finales ſint, quoniam transverſæ quædam aut obliquæ a finibus recedunt. *Flacc. Sic.* Si vero ſubſtructionibus & maceriis finientur agri, videri debet, quales ſint: quoniam quidam congeſtionibus lapidum, ripis, ſubſtructionibus terras, ne dilabantur, excipiunt. Itaque ſi ad tutelam terrarum extruantur, videndum, an & finitiones præſtare debeant: ſi enim proprias quis faciat in terris ſuis ad ſuſtinendos ſervandosque agros ſuos non poſſe eas eſſe finales. *Idem.* Quidam rivi a fonte ſeu capite, dum in flumen, aut mare ſeſe evolvunt, fines poſſeſſionibus præſtant: quidam vero ultro citroque transmittunt poſſeſſores. Rivus autem quoties finem facit, appellatur rivo recto; quia ſi alicujus terras minutatim ex alia parte abſtrahat, & alii contrario relinquat, alluvionum repetitio & finium haud datur; indicit enim neceſſitatem riparum tuendarum. Quod juſte videtur proſpectum, ut terræ poſſeſſoribus ſalvæ ſint: etiam publicæ utilitatis cauſa, quod vi tempeſtatum rivi torrentes ſubito alveos curſumque mutent, munientes: tum erit, ut alvei veteris fines ſuos quisque obtineat. *Flacc. Sicul.* velut Caſſius Longinus ſtatuit, ut quidquid aqua lambendo abſtulerit, id poſſeſſor amittat; quoniam ſcilicet ripam ſuam ſine alterius damno tueri debet. Si vero majori vi decurrens alveum mutaſſet, ſuum quisque modum agnoſceret; quia non poſſeſſoris negligentia, ſed tempeſtatis violentia abreptum apparet. *Aggen. Comment. in Frontin.* Si igitur ſubitis, aſſiduis aut violentis imbribus intumeſcens contempto alveo ripisque modum ſibi adſcriptum egrediatur, æquum videtur, injuriam paſſos

IX. *De rivis & jure alluvionis.*

X. *De lapidibus.* paſſos ſubſequi terras usque ad alveum fluminis. *Flacc. Sicul.* Præ cæteris autem deſignandorum limitum notis lapides aſſumebantur, & pro decumanis magis conſpicui, qui tum a materia, tum a forma diverſa ſortiti ſunt nomina, ut alii teſtacei, ſive cocti, ſilicei, molares: aut a varii coloris marmore, virides, praſini, palumbacei & albi: aut a forma cubi, longi, tornatiles, rotundi, oblongi, hemcyclares, ſcutanei, ſubcavi, ſubcumbi, trigoni, laminæ: aut politi, impoliti, plani & tutulati, lineati, inſcripti (qui gammæ compellantur) & muti, ſeu nulla inſcriptione inſignes. Præterea etiam lapides naturales, vivos, ſeu nativos ceciderunt & in fines conſtituerunt. Latera autem lapidum recte inſcribuntur, quoniam ampliores numeros capiunt; nam verticibus inſcribi non facile omnia poſſunt. *Hygin. l. l.* Philom. Certe de ejusmodi lapideis terminis jam Æneæ temporibus memoriam facit Virgilius:

Saxum antiquum, ingens, campo qui forte jacebat,
Limes agro poſitus, litem ut diſcerneret arvis.

Euras. Hos ex lapide terminos ſcriptores rei agrariæ cæteris præferre videntur; licet enim moveri loco poſſint, ſi tamen peſſima hæc fraus abſit, aliis ſignis limitum indices ſunt accuratiores, non ſolum inſcriptionis ſed & lineæ indicio in vertice ſignatæ, reſpicentisque alterius lapidis rigorem: cum a contrario aliis ſignis, exempli cauſa arbuſto, nihil ejusmodi poteſt apte finiri. Ponantur vero loco patenti ac paulo eminentiori, ut ſe reſpicere poſſint fronte alterius ſibi reſpondentis fronti oppoſita, latiori ſeu inferiori parte in fundum ſolidum, ne altius ſe demergat, immiſſa: aut ſi in latus procumbat, in tergo linea ducatur, aut etiam in formam crucis transverſa. Quibusdam placet, ut ſub omnibus terminis ſignum inveniri oporteat, ut cineres, carbones, teſtas, vitrea fracta, oſſa ſuccenſa, calcem, gypſum, fragmenta laterum, maſſas ferri,

ferri, æris, vaſa fictilia &c. quod ipſum voluntarium, non neceſſarium eſt, *Flacc. Sicul. Fragm. term.* utiliter tamen hodie adhibentur, quod in dubio, lapidem pro termino ac data opera poſitum eſſe, certo indicet. Sunt autem quidam tam immunifici vicini, ut ſingulis annis aut quidquam fundi rapiant, aut ſi pulviſculum aratro abſtuleris, litem moveant, ne tantum tibi moleſtiarum ac ſumptuum devorandum ſit, magnam tuendorum finium rationem ducas, & in occipitio quoque te oculos habere oportet in tales, qui acervum ut mures comedunt, aut quaſi lumbricus terram. Sed cave, ne ipſe quaſi mus edas alienum cibum, aut propter fungum putidum aut nucem caſſam in jus voces. PHILOM.

XI. *De limitibus recognoſcendis.*

- - - - civi immuni ſcis, quid cantari ſolet?
Quod habes, ne habeas: & illud, quod nunc non habes, habeas malum:
Quandoquidem nec tibi bene eſſe potes pati, nec alteri.
Plaut. Trinum. II. 2.

EURAS. Ad defugiendas igitur has moleſtiſſimas controverſias villicus quidem annis ſingulis, tu vero poſt aliquot eorum decurſum, verno tempore priusquam ſatus vel gramen ſaxa obtexerit, genuina finium deſcriptione inſtructus omnes terminos perluſtrabis, accitis non ſolum vicinis, ubi opus videbitur & duobus teſtibus rerum gnaris, ſed etiam aliquot pueris, qui vivacis memoriæ cauſa velut futuri aliquando teſtes aut virga aut alapa percutiuntur, recentique argenteo numo munerantur ad illos terminos, qui temporis progreſſu poſteris ambigui videri poſſent, ut ab omni oblivionis injuria in perpetuum vindicentur. Quod ſi quid vel aquarum eluvie, aut tempeſtatum vi, aut fraude hominum, aut caſu læſum, fractum, exciſum, evulſum, effoſſum, everſum, exaratumque videbitur, in omnium quorum intereſt præſentia atque com-

muni consensu corrigatur, & instauretur, atque in adversaria domestica referatur. Sic enim omnes olim, teste Flacco Siculo, ex convenientia, seu mutua voluntate & pacto, terminos ponebant: & legibus Visigothorum severe præcipitur, ne quis novum terminum sine consortis præsentia, aut sine inspe-

XII. *De agrimensoribus, & conficienda totius prædii ichnographia.*

ctore constituat. Nata igitur controversia æs respicitur *Frontin.* seu æreæ tabulæ publicæ, quæ formas agrorum continent, & acceptarum modum declarant, *Flacc. Sicul.* seu hodie tabulæ provinciæ, aut adversaria judicialia, aut antiqua, ut vocant, urbaria, pacta & conventiones, hæreditatum divisiones, aliaque documenta fide digna, & testes consuluntur. Ex legibus XII. tabul. si quando contentio inter vicinos fundos oreretur de finibus, aut obscuratis, aut turbatis, vel de spatio locorum, & modo agrorum, tres arbitri regendis finibus dabantur. *Cicer. L. II. de leg.* Reliquiæ legis in hæc verba leguntur: si jurgant affines, finibus regundis prætor arbitros tres addicito. Jurgium autem & lis discrepant: nam jurgium contentio est juris inter benevolos & propinquos exorta, unde jurgatio quasi juris actio, *Fest. L. IX.* & jurgare est jure agere. *Varr. L. IV. de L. L.* Lis vero est inimicorum concertatio vehementior. *Cicer. L. IV. de Rep. apud Non.* Affines vero dicuntur tam qui sanguine, quam qui prædiis conjunguntur. Finalis igitur jurgii judicium etiam ex Theodosii & Arcadii constitutione committebatur artisperitorum arbitrationi, qui etiam mensores agrorum, agrimensores, metatores, finitores & limitatores dicebantur, eorumque opera in limitum rectura potissimum versabatur; cum enim aliqua judicandi parte gauderent, omnia prius oculis & mente perlustrantes, tum testimoniis, tum aliis quibuscunque argumentis utebantur. *Aggen.* Et quamvis hodie hac judicandi potestate exuti sint, non solum tamen in judiciis, velut alii artis periti,

sed

ſed & extra illa utiliter adhibentur, maxime ad perficiendam totius prædii ichnographiam, in qua omnes termini agrorum, pratorum, paſcuorum, ſilvarum, vinearum cum ſuis ſignis, notis, inſcriptionibus, viis vicinalibus, publicis & privatis, atque nominibus propriis adumbrentur coloribus. Hæc tabula ad artis leges, ſeu diagraphice, deſcripta ad internoſcendos prædii limites, qui forte ſubmotis ſubmerſisve terminis conturbati, aut obſcurati ſunt, magnam præſtabit operam. Muri quoque, quibus prædium ex illa parte cingitur, de moleſtiſſima finium regundorum controverſia te reddunt ſecurum: ſed cætera ſeptorum genera non æque te extra hujus teli jactum conſtituunt, quæ annuæ reparationis neglectu tantas ruinas acceperunt, ut per patentes eorum hiatus equos agitare cum curru, velut in Circenſibus ludis, poſſes. Hinc de ſepibus ſermonem injicere opportunum duco.

* * * * * * * * * * * * * * * * * * *

DIALOGUS XXII.
DE SEPIBUS.

ARGUMENTUM.

I. *De interſtitio ſepis.*
II. *De commodis ſepis naturalis.*
III. *Modus plantandi ſepem vivam ope ſeminis.*
IV. *Per ſurculos & ſtolones.*
V. *De ſepe agreſti ex palis.*
VI. *De ſepe militari.*
VII. *De ſepe fabrili & ejus ſpeciebus.*
VIII. *De ſepimentis vivariorum.*

EURAS. Jam legibus XII. tabul. ex Solonis ſententia ſancitum erat, ut inter confines fundos quinque pedum liber eſſet tranſitus, qua ſine incommodo ire, agere, aratrum, circumvertere liceret, vocabaturque confinium. Statuerat enim So- I. *De interſtitio ſepis*

 lon,

lon, ne, qui ſepem foderet, excederet præſcriptos fundi limites, ſingulaque diſtinctis ſepium, maceriarum & arborum intervallis notaverat. *Plutarch. in Solo.* Ex lege vero XII. tabul. illud quinque pedum ſpatium, interſtitium ſepis dictum, nunquam apud judicem ſeu arbitrum finium regundorum adducebatur in controverſiam, aut uſucapioni obnoxium erat: intra quinque pedes uſus auctoritas nec eſto. *Fragm. L.* Extra illud confinium parietem, ſepta lignea & lapidea extruere, aut ſepes agrorum ſpinis & ramis tutandi fundi cauſa contexere licebat. Quamvis noſtris moribus jus illud confinii, præterquam in viis publicis, ſublatum ſit, durat tamen in non nullis locis conſuetudo, ut novam excitaturus ſepem, non proxime ad fines vicini, ſed aliquot pedes retrorſus, nec quacunque ex materia, ſed quæ legibus permiſſa, conſtruat. Earum tutelarum genera quatuor: unum naturale, alterum agreſte, tertium militare, quartum fabrile. Horum unumquodque ſpecies habet plures.

II. *De comodis ſepis naturalis.*

Primum naturale ſepimentum vivæ ſepis, quod obſeri ſolet virgultis, aut ſpinis, quod habet radices, ac prætereuntis laſcivi non metuet facem ardentem. *Varr. L. I. c. 14.* Vivæ itaque ſeu naturalis ſepis emolumentum eſt, ſi ex vepribus conſtruatur, quod noctu face prælucente iter agentes, & illam per laſciviam jaculantes, aut ignem non concipiat, aut confecta etiam paulo poſt lætius renaſcatur: ab incurſu tamen hominum pecudumque muniat. Hinc Democritus apud Columellam *L. XI. c.* 3. parum prudentes eos facere cenſuit, qui munimenta extruunt, quod neque latere fabricata materies perennare poſſit, pluviis ac tempeſtatibus plerumque infeſtata, neque lapides ſupra rei dignitatem poſcat impenſa: ſi vero amplum modum ſepire quis velit, patrimonio eſſet opus. Vetuſtiſſimi igitur auctores vivam ſepem ſtructili prætulerunt, quia non ſolum minorem impenſam deſi-

desideraret, verum etiam diuturnior immensis temporibus permaneret. Itaque vepres efficiendi consitis spinis rationem talem reddiderunt: locus, quem sepire destinaveris, ab æquinoctio autumnali simul atque terra maduerit imbribus, circumvallandus est duobus sulcis tripedaneo spatio inter se distantibus. Modum altitudinis & latitudinis eorum abunde est esse bipedaneum: sed eos vacuos perhiemare patiemur præparatis seminibus, quibus obserantur. Ea sint vastissimarum spinarum, maximeque rubi & paliuri & ejus, quam nos sentem canis appellamus. Horum autem ruborum semina quam maturissima eligi oportet & erui moliti farinæ immiscère: quæ cum est aqua conspersa, illinitur vel nauticis veteribus funibus, vel quibuslibet aliis restibus. Siccati deinde funiculi reponuntur in tabulato: mox ubi bruma confecta est, intermissis quadraginta diebus, circa hirundinis adventum, cum jam Favonius exoritur, post Id. Febr. siqua in sulcis per hiemem constitit aqua, exhauritur, resolutaque humus, quæ erat autumno regesta, usque ad mediam sulcorum altitudinem reponitur. Prædicti deinde funes de tabulato prompti explicantur & in longitudinem per utrumque sulcus porrecti obruuntur, sed ita, ut non nimium supergesta terra semina spinarum, quæ inhærent toris funiculorum, enasci possint. Ea fere circa trigesimum diem prorepunt: atque ubi cœperunt aliquod incrementum habere, sic insuesci debent, ut in id spatium, quod sulcis interjacet, inclinentur. Oportebit autem virgeam sepem interponere, quam superscendant sentes utriusque sulci, & sit, quo interdum quasi adminiculo, priusquam corroborentur, acquiescant. - - - Locum autem eligi conveniet, si permittit agri situs, juxta villam, præcipue pinguem, quique adveniente rivo, vel si non sit fluens aqua, fonte puteali possit irrigari. *Colum. l. l.* Hunc modum serendi myr-

III. *Modus plantandi sepem vivam ope seminis.*

myrtum ex Democrito tradit Plinius *L. XVII. S.* 11. grandissimis baccarum tusis leviter, ne grana frangantur, eaque intrita reste circumlini, atque ita seri: parietem fore densitatis, ut ex ea virgulæ, seu surculi plurimi cædi & alio transferri possint. Sic & spinas sepis causa serunt, inquit, tomice moris spinarum circumlita, seu junceo funiculo moris, quæ rubi vel spinæ seminis vice ferunt, circumligato. Et hanc rationem magis probat Palladius *L. I. c.* 34. quam si spinarum plantas in munitione disponeremus, submonens, teneros sentes ideo opus esse adminiculis adjuvare, ut inter se per spatia vacua relicta jungantur. PHILOM.

Hos natura modos primum dedit, his genus omne
Silvarum*, fructicumque viret, nemorumque sacrorum.
Virgil. L. II. Georg.

IV. *Per surculos & stolones.* EURAS. Sed Plinius *l. l. S.* 13. laudat & illum modum, quo surculi abscissi feruntur, dicitque hoc primo sepis causa factum sambucis, cotoneo, & rubis depactis. PHILOM. De quo pariter illud Virgilii *l. l.* accipio:

Nil radicis egent aliæ, summumque putator
Haud dubitat terræ referens mandare cacumen.

EURAS. Illi vero, qui non tam pro tutela, quam ornatu parietes & ambulacra Punicis, corylis, malis, sorbis, mespilis, fraxinis, ficis, imprimisque vitibus investiri cupiunt, stolones ab arboribus cum perna sua avulsas partemque aliquam e matris corpore cum non nullis fibris & radicibus auferentes plantant. *Plin. l. l.* PHILOM.

Hic plantas tenero abscindens de corpore matrum
Deposuit sulcis. *Id. l. l.*

V. *De sepe agresti ex palis,* EURAS. Secunda sepes est ex agresti ligno, sed non vivit. Fit autem palis statutis crebris, e virgultis implicatis: aut latis perforatis, & per ea foramina trajectis longuriis fere binis,

nis, aut ternis: aut ex arboribus truncis demiſſis in terram, deinceps conſtitutis. *Varr. l. l.* Hæ igitur ſepes agreſtes ſtipitibus duris ſudibusque præuſtis, aut canteriis, aut palis, trajectis per eos longuriis, vel vitilibus, implicatisque viminibus ad tutelam agrorum pomariorumque ruſticorum ſtruuntur: aut excitantur ex plancis coagmentatis, ut vocat Palladius *L. I. T.* 21. quæ ſecundum Feſtum *in Fragm. Farneſ.* ſunt tabulæ planæ, ut ob eam cauſam planci appellentur, qui ſupra modum pedibus planis ſunt: plautique vocentur canes, quorum aures languidæ ac flaccidæ, ut latius videantur patere; plotique appellati ſunt Umbri, pedibus planis quod eſſent. Tertium militare ſepimentum eſt foſſa & terreus agger: ſed foſſa ita idonea, ſi omnem aquam, quæ cœlo venit, recipere poteſt, aut faſtigium habet, ut exeat e fundo. Agger is bonus, qui intrinſecus (extrinſecus) junctus foſſa, aut ita arduus, ut eum tranſcendere non ſit facile. Hoc genus ſepes fieri ſecundum vias publicas ſolent, & ſecundum amnes - - - videre licet locis aliquot conjunctos aggeres cum foſſis, ne flumen agris noceat. Aggeres qui faciunt ſine foſſa, eos quidam vocant muros. *Varr. L. I. c.* 14. Non placet Palladio *L. I. T.* 34. his foſſis ſpatia colenda præcingere, quod horto ſubducat humores, niſi forte locus paluſtris colatur; uliginem enim exhaurit, nimiumque humorem. Unde nec Columella *L. V. c.* 10. locum pomarii præcipiti foſſa circummuniri approbat, ut non ſolum pecori ſed & homini tranſitum negare valeat. Hoc igitur ſepimenti genus militare vocavit Varro, quod inſtar militaris foſſæ præducatur: qua aperta ſimul conſtruebatur vallum, ſeu aggeſtum e terra & ſudibus ad labrum interius foſſæ inſtar muri; nam ſi terra ſolutior fuerit, ut ad ſimilitudinem lateris ceſpes non poſſet abſcindi interpoſitis ſtipitibus ramisque arborum, ne terra facile dilabatur, agger erigi-

VI. *De ſepe militari.*

erigitur, & crebris furis feu palis munitur. *Veget. L. I. & III. de re milit.* Hodie militari hoc fepimento in paluftribus locis fere tantum, & ubi magna eft lignorum inopia, utuntur: frequenter vero ad arcendas pecudum noxas palorum fepem objiciunt, quam fupra agreftem compellavimus; pro qua advertit Plinius *L. XVII. S.* 24. quod fedulus agricola cafam fepis munimento cingens, quo minus putrefcerent fudes, limen fubdat ex hedera: at illæ vivaci morfu apprehenfæ fuam ex aliena facient vitam, apparebitque truncum effe pro terra. Urb. Sed opus eft ingenti exercitu palorum. Euras. Si minori impendio conftent, per me poteris etiam dentibus elephantorum villam obfepire, quos in extremis Africæ partibus in domiciliis & pecorum ftabulis pro palis infigunt. *Polyb. apud Plin. L. VIII. S.* 10. Quartum fabrile fepimentum eft noviffimum (notiffimum) maceria. Hujus fere fpecies quatuor: quod fiunt e lapide - - quod e lateribus coctilibus - - quod e lateribus crudis - - quod ex terra & lapillis compofitis in formis. *Varr. l. l.* Cum jam fupra ex Columella *L. XI. c.* 3. notaverim, munimenta ex latere, aut lapidibus & calce fabricata, ac a Catone *c.* 15. defcripta circum totius prædii ambitum, devoratura patrimonium, ideo alii luto inter formas claufo, parietes figuratos ex lateribus imitantur: alii, quibus copia fuppetit, macerias luto & lapide excitant: plerique fine luto congefta in ordinem faxa componunt. *Pallad. L. I. T.* 34. Nos cum ufum illorum parietum formaceorum, quos in Africa Hifpaniaque ex terra appreffis forma utrinque tabulis inftruunt, quique incorrupti imbribus, ventis & ignibus ævis durare, omnique cœmento firmiores effe dicuntur, *Plin. L. XXXV. S.* 48. ignoramus, nec commendare poffumus, nec fumptuum inire rationem. Neque enim de operofis illis & validis urbium munimentis, quos Vitruvius *L. I. c.* 5. & Ve-

VII. *De fepe fabrili & ejus fpeciebus.*

& Vegetius *de re milit. L. IV.* deſcribit, nobis ſermo eſt, ſed de ruſticis ſepimentis. Alteræ vero ex luto & lateribus ſive lapidibus maceriæ in ſpeciem verius, quam in tutelam conſtructæ, eoque magis ruinis obnoxiæ, Philom. Non igitur fraudem fecit ancilla illa apud Plautum *in Trucul. II.* 2. cum objectanti ſervo:

Quin maceria illa, ait, in horto quæ eſt: quæ in noctes ſingulas
Lateri ſit minor, qua iſte ad vos damni permenſu'ſt viam;

vetuſtatem obtendens reſpondiſſet:

Non mirum, vetus eſt maceria, lateres ſi veteres ruunt.

Euras. Alias igitur macerias tum ad repurgandum agrum, tum ad ſubſtructiones terrarum, ne dilabantur, tum ad tutelam *Flacc. Sicul. de cond. agr.* ſine calce & luto ex ſilice aut lapidibus duris fere æquatis, alterna quadam coagmentatione & commiſſura, velut ad normam ſtructuræ reticulatæ excitant, quæ licet fundum a vi hominum peſſimorum, quos parietes perfodere dicit Plautus *in Aſin. III.* 2. non reddunt usquequaque tutum, ab injuriis tamen pecorum egregie defendunt. Venio jam ad tutelam pecudum ſilveſtrium, quas & ipſas villaticas paſtiones jure dixerim, ſiquidem mos antiquus lepuſculis capreisque ac ſimilibus feris juxta villam plerumque ſubjecta dominicis habitationibus ponebat vivaria, ut & conſpectu ſuo clauſa venatio poſſidentis oblectaret oculos, & cum exegiſſet uſus epularum, velut e cella promerentur. *Colum. L. IX. præf.* Feræ pecudes, ut capreoli damæque, nec minus orygum cervorumque genera & aprorum, modo lautitiis & voluptatibus dominorum ſerviunt, modo quœſtui ac reditibus. Sed qui venationem voluptati ſuæ claudunt, contenti ſunt, utcunque competit proximus ædificio loci ſitus, munire vivarium - - qui vero quœſtum reditumque deſiderant,

VIII. *De ſepimentis vivariorum*

cum eſt vicinum villæ nemus, id enim refert, non procul eſſe ab oculis domini, ſine cunctatione prædictis animalibus deſtinant. *Id. l. l. c.* 1. Vivaria aprorum cæterorumque ſilveſtrium primus togati generis invenit Fulvius Lupinus, qui in Tarquinenſi feras paſcere inſtituit. Nec diu imitatores defuere L. Lucullus & Q. Hortenſius. *Plin. L. VIII. S.* 78. de cujus, & quod ipſe a M. Piſone emerat, vivario, mira narrat Varro *L. III. c.* 13. qui *c.* 12. advertit, in leporario oportere eſſe ſepta e maceriis ita clauſa & alta, ne felis aut melis aliave beſtia introire poſſit. Leporaria autem accipere volo, inquit Gellius *L. II. c.* 20. non ea, quæ tritavi noſtri dicebant, ubi ſoli lepores ſint, ſed omnia ſepta ædificia villæ, quæ ſunt & habent incluſa animalia, quæ paſcuntur: Scipioni enim roboraria compellare placuit, quod ſepta ex tabulis roboreis haberent. Verum ſi lapidis & operæ vilitas (utilitas) ſuadeat, haud dubie cœmentis & calce formatus circumdatur murus: ſin aliter, crudo latere, ac luto conſtructus. Ubi vero neutrum patrifamilias conducit, ratio poſtulat vacerri includi: ſic enim appellatur genus clatrorum: idque fabricatur ex robore, quercu, vel ſubere - - quidquid denique ſub injuria pluviarum magis diuturnum eſt, pro conditionis regionis ad hunc uſum eligitur. Et ſive teres arboris truncus, ſive ut craſſitudo poſtulat, erit ſiſſilis ſtipes, compluribus locis per latus efforatur, & in circuitu vivarii certis intervenientibus ſpatiis defixis erigitur: deinde per transverſa laterum cava transmittuntur ramices, qui exitus ferarum obſerent. Satis eſt autem vacerras inter pedes octonos defigere, feriſque transverſis ita clatrare, ne ſpatiorum laxitas, quæ foraminibus intervenit, pecudi præbeat fugam. *Colum. l. l.* Urb. Laudo hæc, quia tamen contra hominum noxas non ſat firmam præbent tutelam, majores mei vivarium muro ſepiverunt, quod, cum

cum otium nobis fuerit, paulo diligentius lustrabimus. Euras. Recte mones, ut tetigisse satis sit; nam præ cæteris villicus salutaribus imbuendus est præceptis, quæ proxime subministrabimus.

DIALOGUS XXIII.
DE VILLICO.

ARGUMENTUM.

I. *Cur pauci prædia per villicum colant.*
II. *Quem præ colono habere præstat.*
III. *Qui ad villici munus non idonei.*
IV. *De ætate, conditione & experientia villici.*
V. *De institutione villici.*
VI. *Soli naturam noscat.*
VII. *An astrologiam?*
VIII. *De aliarum rerum notitia.*
IX. *De religione & disciplina.*
X. *Quæ feriis agenda.*
XI. *De fidelitate.*
XII. *De officiis in famulos.*
XIII. *Non sit ambulator.*
XIV. *De sobrietate & continentia.*
XV. *De cura pro sanis & ægrotis.*
XVI. *Familiam exerceat.*
XVII. *Opera rustica ipse curet.*
XVIII. *Quæ mane agenda & vesperi.*
XIX. *Alios instruat.*
XX. *Selectum in ministris faciat.*
XXI. *De aliis officiis strictim.*

Euras. Struximus villam, supellectili instruximus, sepibusque munivimus, jam eidem & villicum præficiamus. Urb. Quem tu villicum vocas? Euras. Villicus agri colendi causa constitutus atque appellatus a villa, quod ab eo in eam convehuntur fructus, & evehuntur, cum veneunt. *Varr. L. I. c. 2.* Urb. Villicum igitur famulosque, non colonum seu

I. *Cur pauci prædia per villicum colant,*

conductorem assumendum suades, in quem hucusque præter majorum meorum institutum pro certo pretio totius villæ fructus curasque elocaveram. EURAS. Tenes amice, quod tibi primum, quod postremum recenseam. Qua enim rei familiaris amplificatione avus parensque tuus villam longe præstantissimam a villico excoli curaverint, qua patrimonii jactura tu eam conductoribus evertendam credideris, haud est, ut ex me quæras. PHILOM. Postquam horum perfidia magna pars diffluxit patrimonii, rationes sunt tam liquidæ, quam est tempestas hodie. EURAS. Et quamvis proximis quinque annis non lætos admodum atque uberes fructus capies, sed magnos insuper sumptus impendes, progressu tamen temporis, cum fundus ad antiquam culturam redigetur, metes cum fœnore. URB. Pauci hunc modum colendi prædia tenent. PHILOM. Paucis etiam bene & perspecte sapit pectus. EURAS. Multi enim jus aversantur: multi ejus disciplinam ignorant: multi muneribus publicis avocantur: multi hoc studio, ceu quodam seculi nostri vitio abstinent, quia ut Columella *L. I. præf.* ait: disciplina ruris flagitiosa illis & quodammodo pudenda aut inhonesta videtur, cum tamen pluribus scriptorum monumentis admoneamur, apud antiquos nostros fuisse gloriæ curam rusticationis, quam majorum nostrorum optimus quisque optime tractavit; cujus præcepta si vel temere ab indoctis, dum tamen agrorum possessoribus, antiquo more administrarentur, minus jacturæ paterentur res rusticæ, nam industria dominorum cum ignorantiæ detrimentis multa pensaret: nec quorum commodum ageretur, tota vita vellent imprudentes negotii sui conspici, eoque discendi cupidiores agricolationem pernoscerent. URB. Vis igitur, ut velut Numæ ævo, ipsus coloni munera obeam. EURAS. Id quidem minime, sed ut rus revisas sæpius, nec curam summæ rerum

rerum in colonum rejicias: atque frequenter inquiras, an commiſſam ſibi provinciam ſedulo adminiſtret, hoc prolixe deſidero: nam quod res noſtræ minus proſpere provehantur, hoc, quidquid eſt exitii, inde profluit, quia nunc & ipſi prædia noſtra colere dedignamur, & nullius momenti ducimus, peritiſſimum quemque villicum facere; nec hujus magna erat opera, cum ipſi domini quotidie negotia ſua reviſerent, atque adminiſtrarent; nunc vero cum pleraque ſic luxu & inertia diffluant, nihil mirum eſt - - - *Colum. l. l.* Urb. Quid nihil mirum eſt? Euras. Sordidiſſimum negotium ducere paucorum dierum tempus in villa morari - - quoniam & villici ſucceſſerunt in locum dominorum, qui quondam priſca conſuetudine non ſolum coluerant, ſed habitaverant rura. *Col. L. XII. præf.* Hæc igitur ratio colendi agros tenenda eſt, niſi in regionibus, quæ gravitate cœli, ſolique ſterilitate vaſtantur, aut in longinquis fundis, in quos non eſt facilis excurſus patrisfamilias. Tua autem cura plus tibi ſemper fructuum reddet, quam coloni, niſi ſi maxima vel negligentia ſervi vel rapacitas intervenit; quæ utraque peccata plerumque vitio domini vel committi, vel foveri nihil dubium eſt: cum liceat aut cavere, ne talis præficiatur negotio, aut jam præpoſitus, ut ſubmoveatur, curare. *Colum. L. I. c. 7.* Urb. Etiam ſub villicis res Romanæ peſſum ibant. Euras. Haud me latet; quoniam corruptis Reip. moribus cuique e viliſſima hominum fœce hanc præfecturam committebant; locuples enim e turba pediſſequorum lecticariorumque defectiſſimum annis & viribus, mediarum vero facultatum dominus ex mercenariis aliquem, jam recuſantem quotidianum illud tributum & ignarum rei, cui præfuturus erat, villæ magiſtrum fieri jubebat. *Id. L. I. præf.* Igitur præmoneo, ne villicum ex eo genere ſervorum, qui corpore placuerunt, inſtituamus: ne ex

II. *Quem pro colono habere præſtat.*

III. *Qui ad villici munus non idonei.*

 eo

eo quidem ordine, qui urbanas ac delicatas artes exercuerit: ſocors & ſomniculoſum genus id mancipiorum, otiis, campo, circo, theatris, aleæ, popinæ, lupanaribus conſuetum nunquam non easdem ineptias ſomniat, quas cum in agriculturam transtulit, non tantum in ipſo ſervo, quantum in univerſa re detrimenti dominus capit. *Id. L. l. c.* 7. Apage cum his, quibus minori bonorum jactura victum amictumque liberaliter ſuppeditabis, ſi beneficentia tua digni videantur, ac ut mercenario officio ruſticationis provinciam committas; talis ſiquidem per familiam mavult, quam per ſe agrum colere. Saſerna dicebat, ab ejusmodi homine fere pro mercede litem reddi. *Id. l. l.*

IV. *De ætate, conditione & experientia villici.*

URB. Ex quo igitur hominum genere villicum aſſumendum ſuades? EURAS. Eligendus eſt ruſticis operibus ab infante duratus & inſpectus experimentis. Si tamen is non erit, de iis præficiatur, qui ſervitutem laborioſam toleraverunt. *Col. L. I. c.* 8. ſeu qui ruri aſperam ætatem egit: nec ſolum obſervandum, an perdidicerit diſciplinam ruris, ſed an etiam domino fidem ac benevolentiam exhibeat, ſine quibus nihil prodeſt villici ſumma ſcientia. *Colum. L. XI. c.* 1. URB. Juvenem igitur, qui fere dociliores ac benevolentiores ſunt, præficiam. EURAS. Ætatis nec primæ, nec ultimæ; nam ſervitia ſic tyrunculum contemnunt, ut ſenem: quoniam ille nondum novit opera ruris, hic exequi jam non poteſt: atque hunc adoleſcentia negligentem, ſenectus illum facit pigrum. Media igitur ætas eſt aptiſſima: poteritque ab anno trigeſimo usque in ſexageſimum, ſi non interveniant fortuita corporis vitia, ſatis validi fungi muneribus agricolæ. *Colum. l. l.* nam in rebus agreſtibus maxime officia juvenum congruunt, imperia ſeniorum. *Pallad. L. I. c.* 6. Sed tamen nec imperioſus ſenex officia præſtabit juvenis: nec imberbis adoleſcentulus conſilia ſenis. Sit idem ſcientiſſimus robuſtiſſimusque, ut edoceat ſubjectos & ipſe

ipse commode faciat, quæ præcipit; siquidem nihil recte sine exemplo docetur, aut discitur, præstatque villicum magistrum esse operariorum, non discipulum; cum etiam de patrefamilias prisci moris exemplum Cato dixerit: male agitur cum domino, quem villicus docet. *Colum. l. l.* Hic igitur transcenderit ætatem primæ juventæ, necdum senectutis attigerit: illa ne auctoritatem detrahat ad imperium, cum majores dedignentur parere adolescentulo: hæc ne laboriosissimo succumbat operi. Mediæ igitur sit ætatis, at firmi roboris, peritus rerum rusticarum, aut certe maximæ curæ, quo celerius addiscat. Nam non est nostri negotii alterum imperare, & alterum docere; neque enim recte opus exigere valet, qui, quid, aut qualiter faciendum sit, a subjecto discit. *Id. L. I. c. 8.* PHILOM. Hæc ex oraculo edita puta, nihil potest esse certius: neque enim aut tragici aut comici æque sunt hanc rem meditati ac Columella, qui omnem vitam ruri egit. EURAS. Nec minus Varro *L. I. c.* 17. fere id ipsum pro villici institutione scripsit: illi, qui præesse constituuntur, aliqua sint humanitate imbuti, frugi, ætate majore, quam operarios - - facilius enim his, quam minoribus natu sunt dicto audientes. Præterea potissimum eos præesse oportet, qui periti sunt rerum rusticarum: non solum enim debere imperare, sed etiam facere, ut facientem imitentur, & ut animadvertant, eum cum causa sibi præesse, quod scientia præstet & usu. Neque illi concedendum ita imperare, ut verberibus coerceat. URB. Mercari igitur talem villicum oportet, cum ipsus instituere minime valeam. EURAS. Certe vir ille egregius Ischomachus Atheniensis rogatus a Socrate, an mercari villicum, an a se instituere consueverit? ego vero, respondebat, ipse instituo; etenim qui me absente in meum locum substituitur & vicarius meæ disciplinæ succedit, is ea, quæ ego, scire debet. Sed hæc quia prisca, & il-

V. *De institutione villici.*

& illius temporis sunt, quo nemo agricolari nesciebat, nostris quidem moribus non conveniunt. *Colum. L. XI. c.* I. URB. Adeoque nostro ævo nemo villici officiis nostra institutione instrui poterit. EURAS. Tua quidem perparum: igitur nos ignorantiæ nostræ memores vigentis sensus adolescentulos corporisque robusti peritissimis agricolis commendemus; quorum monitionibus vel unus ex multis non solum rusticationis, sed imperandi consequatur scientiam; quidam enim quamvis operum probatissimi artifices, imperitandi parum prudentes, aut sævius, aut etiam lenius agendo rem dominorum corrumpunt - - Libenter igitur eadem loquor: tam docendus est futurus villicus, quam futurus figulus, aut faber. Et haud facile dixerim, num illa tanto expeditiora sint discentibus artificia, quanto minus ampla sunt. Rusticationis autem magna & diffusa materia est, partesque, si velimus ejus percensere, vix numero comprehendamus. Quare satis admirari nequeo - - cæterarum artium, minus vitæ necessariarum, repertos antistites, agriculturæ neque discipulos, neque præceptores inventos: nisi magnitudo rei pepererit reverentiam vel discendi, vel profitendi pene immensam scientiam, cum tamen non ideo turpi desperatione oportuerit eam negligi - - magnæ rei quantulumcunque possederis fuisse participem non minima est gloria. *Id. l. l.* URB. Quis ergo denique docebit futurum villicum, si nullus professoris munus sustineat? EURAS. Et ego intelligo difficillimum esse ab uno velut auctore cuncta rusticationis consequi præcepta. Verumtamen ut universæ disciplinæ vix aliquem consultum, sic plurimos partium ejus invenias magistros, per quos efficere queas perfectum villicum; nam & arator reperitur aliquis bonus & optimus fossor, aut fœni sector, nec minus arborator & vinitor: tum etiam veterinarius & probus pastor, qui singuli rationem scientiæ suæ desideranti

fideranti non fubtrahat. *Id. l. l.* Cæterum quod L. Volufius de colono, idem de villico affevero, feliciffimum fundum effe, qui indigenas haberet, & tanquam in paterna poffeffione natos, jam inde a cunabulis longa familiaritate retineret. Ita certe mea fert opinio, rem malam effe frequentem locationem fundi: pejorem tamen urbanum colonum. *Id. L. I. c. 7.* URB. Pertexe modo, quod exorfus es; nam inftruendum villicum effe nullus dubito, non utique ab oratore & philofopho, fed rufticarum rerum perito: quænam autem illæ agreftes artes & fcientiæ fint, nondum edidifti. EURAS. Multa poftulas, & quæ nec a philofopho aliena funt: five enim cum Columella *L. I. præf.* magnitudinem totius rei, quafi quamdam vaftitatem corporis, five partium ejus velut fingulorum membrorum numero recenfeam, vereor, ne fupremus ante me dies occupet. URB. Infolentius tu rufticationem, quam Chaldæi fuam artem, prædicas. EURAS. Oppido: nam qui fe in hac fcientia perfectum volet profiteri, fit, oportet, rerum naturæ fagaciffimus. *Colum. l. l.* URB. Philofophum igitur effe jubes. EURAS. Vellem utique: quibus enim cum fœcundiffima illa rerum omnium parente natura major eft negotiatio atque communio quam agricolis? ito, redito per omnes ejus divitias rufticatio fummam femper communicationem habebit. Sit igitur declinationum mundi non ignarus, ut exploratum habeat, quid cuique plagæ conveniat, quid repugnet. *Colum. l. l.* PHILOM. Id ipfum requirit Virgilius *L. I. Georg.*

VI. *Soli naturam noscat.*

At prius ignotum ferro quam fcindimus æquor,
Ventos & varium cœli prædifcere morem
Cura fit, ac patrios cultusque habitusque locorum,
Et quid quæque ferat regio, & quid quæque recufet.
Hic fegetes, illic veniunt felicius uvæ,
Arborei fœtus alibi, atque injuffa virefcunt
Gramina.

Euras. Jam ipfa terræ varietas & cujusque foli habitus, quid nobis neget, quid promittat, paucorum eft difcernere - - - atque in his habere cognitum, quid recufet collis, quid campeftris pofitio, quid cultus, quid filvefter ager, quid humidus & graminofus, quid ficcus & fpurcus, ratione quoque difpicere.

VII. *An aftrologiam?* *Colum. l. l.* Urb. Nihil ultra? Euras. Siderum ortus & occafus memoria repetat, ne imbribus ventisque imminentibus opera inchoet laboremque fruftretur. *Id. l. l.* Urb. Ad aftrorum cognitionem quoque agreftes homines ducis? Philom. Ita Hefiodo ac antiquis plerisque cum Virgilio *l. l.* vifum:

Præterea tam funt Arcturi fidera nobis
Hœdorumque dies fervandi & lucidus Anguis,
Quam quibus in patriam ventofa per aera vectis
Pontus & oftriferi fauces tentantur Abydi.

Exiftimabant fiquidem non folum imbres, grandines & tempeftates a fideribus concitari, verum & quarumdam ftellarum ortum, coitum & occafum his frugibus amicum effe, illis inimicum, ita ut omnium in agricultura eventuum a cœlo peterent legem: quidam vero a contrario, omiffa cœlorum cura ceu inutili, temporibus anni fuos labores definiebant, ita ut his nulla cœleftis virtutis cura fuerit, illis nimia; & ideo cæca fubtilitas, cum res inter rufticos geratur, litterarumque expertes, non modo fiderum: fpes ardua & immenfa, mifceri poffe cœleftem divinitatem imperitiæ. *Plin. L. XVIII. S.*56. Euras. Nec Columella, quamvis veteris difciplinæ fectator, in aftrorum obfervatione adeo religiofus eft, ut ipfe potius adverfus ejusmodi aftrologos multis argumentationibus in fingularibus libris, quos merito interiiffe dolemus, improbiffime pollicentes, ftatis diebus velut certis terminis aeris mutationes refpondere, differuerit; contra quos proin contendit in hac ruris difciplina non defiderari ejusmodi fcrupulofitatem, fed fufficere

futuræ

futuræ tempeſtatis præſagium, ſi perſuaſum habuerit, modo ante, modo poſt, interdum etiam ſtato die orientis vel occidentis competere vim ſideris; nam ſatis providus erit, cui licebit ante multos dies cavere ſuſpecta tempora. *Col. L. XI. c.* 1. Quamvis enim haud eam inficias, quamdam vim atque virtutem aſtris in fructus terræ eſſe, minime tamen vellem ruſticationis opera ad eorum exortus tanta religione moderari. Illud certe ad ſcientiam villici Columellæ facit monitum, ut cœli & anni præſentis mores intueatur; neque enim ſemper eundem velut ex præſcripto habitum gerunt: nec omnibus annis eodem vultu venit æſtas, aut hiems: nec pluvium ſemper eſt ver, aut humidus autumnus. Quæ prænoſcere ſine lumine animi & ſine exquiſitiſſimis diſciplinis non quemquam poſſe crediderim - - contemplatio vero cunctarum in ea diſciplina partium quando cuique contingit, ut & ſegetum arationumque perciperet uſum & varias difficillimasque terrarum ſpecies pernoſceret? *Colum. L. I. præf.* Quot enim non genera frumenti, quorum quodlibet fere aliam & naturam habet, & exigit culturam? quot quam diverſa genera leguminum? quanta diverſitas arborum? quæ varietas in hortenſium frugum cultu? quæ in horum omnium ſemine, ſatione, collectione & conſervatione? dein in pecoribus parandis conſervandisque? quippe aliud exigit equinum, aliud atque aliud bubulum armentum: aliud pecus ovillum: aliud caprinum, & ipſum aliter curatur mutilum & raripilum, aliter cornutum & ſetoſum. Et ut a pecoribus recedam, quorum in parte avium cohortalium & apium cura poſita eſt, quis tanti ſtudii fuit, ut ſuper iſta, quæ enumeravimus, tot noſſet ſpecies inſitionum, tot putationum, tot pomorum olerumque cultus exercere? illud procul vero eſt, quod ſplerique crediderunt, facillimam eſſe, nec ullius acuminis ruſticationem. *Id. l. l.* Denique velut

VIII. *De aliarum rerum notitia.*

numero in mente habeat, non solum quid quoque mense perficiendum, sed etiam quo die, qua ratione, quo ordine, simul opera singula ita temporibus accommodando, prout permiserit cœli status. Præterlabentis vero temporis fuga quam sit irreparabilis, quis dubitet? ejus igitur memor præcipue semper caveat, ne improvidus ab opere vincatur. *Id. L. XI. c.* 1. Urb. Si tam vasta tam ampla est harum rerum scientia, non potest nisi ingeniosissimis & optimis disciplinis instructus admoveri villici officio. Euras. Potest etiam illiteratus, dummodo tenacissimæ sit memoriæ, rem satis commode administrare. Ejusmodi villicum Corn. Celsus ait, sæpius nummos domino, quam librum afferre, quia nescius litterarum vel ipse minus possit rationes confingere, vel per alium propter conscientiam timeat. *Colum. L. I. c.* 8.

IX. *De religione & disciplina*

Religio, quæ est basis & fundamentum omnis societatis, ut sublato hoc vinculo vita hominum stultitia, scelere & immanitate compleretur, ita in villico reluceat, ut in totam quoque sibi subditam familiam redundet; hæc enim eo lubentius humanum jugum feret, si divinum illud miti cervice susceperit, quia pietas & numinis metus quasi frœnum est & coercitio in animis; unde Cyrus apud Xenophontem *Pæd. L. VIII.* dicebat: si omnes familiares Dei metuentes essent, minus eos aut inter se aliquid illicitum patraturos, aut in ipsum. Alia villici officia Cato *c.* 5. refert: disciplina bona utatur, inquit: quia non natura tantum, ut Columella *L. VII. c* 12. de canibus scribit, sed etiam disciplina mores facit. Hæc enim custos quædam infirmitatis, quam inter validiores optime timor continet. *Liv. L. XXXIV. c.* 4. Sed multo plus præstabit exemplum, quo ipse præeat; nam ut ait Cato *l. l.* villicus si nolet male facere, non faciet (familia).

X. *Quæ feriis agenda.*

Feriæ serventur. *Cat. l. l.* Sunt enim hæc pars quædam religionis, quibus servili opere ac labore

labore abſtinentes cultui divini Numinis vacamus, niſi magna, nec aliter ſarcienda, immineat rei familiaris jactura, tum enim illud Palladii *L. I. c.* 6. locum habere dicitur: neceſſitas feriis caret. PHILOM. Vigebat enim etiam apud Romanos ferias ſervandi mos: quædam tamen iisdem facere licebat, quæ enumerat Virgilius *L. I. Georg.*

Quippe etiam feſtis quædam exercere diebus
Fas & jura ſinunt: rivos deducere nulla
Religio vetuit, ſegeti prætendere ſepem:
Inſidias avibus moliri: incendere vepres:
Balantumque gregem fluvio merſare ſalubri.
Sæpe oleo tardi coſtas agitator aſelli
Vilibus aut onerat pomis.

EURAS. Hæc inter opera ab induſtrio villico etiam feriis ſuſcipienda a Columella *L. XI. c.* 1. affertur: inſtrumenta ruſtica cognoſcere & inſpicere ferramenta, eaque ſemper duplicia comparare ac refecta cuſtodire, ne ſi quod in opere vitiatum fuerit, a vicino petendum ſit; quia plus in operis ſervorum avocandis, quam in pretio rerum hujusmodi dependitur. PHILOM. A laboribus quidem lubenter abſtinent, ſed venter eorum nunquam reſidere deſiderat eſuriales ferias: ad menſam enim ſemper volant alacres, ad opera ruris vero tardiores, quam corbitæ in tranquillo mari. EURAS. Fide officioque ſit ſingulari, nec de ſuo vivat; ſed cui omnia credi tuto poſſint. Atque adeo injuſſu domini credat nemini: quod dominus crediderit, exigat. Satui ſemen, cibaria, far, vinum, oleum mutuum dederit nemini: rationem cum domino crebro putet: neque quid emiſſe velit inſciente domino: neu quid dominum celaviſſe velit. *Cat. l. l.* Neve negotietur ſibi, pecuniamve domini aut animalibus aut rebus

XI. *De fidelitate.*

 aliis

aliis promercalibus occupet: hæc enim negotiatio curam villici avocat: nec unquam patitur eum cum rationibus domini paria facere: sed ubi negotiatio exigetur, rem pro numis ostendit. *Colum. L. I. c.* 8. Urb. Ego vero nec rem nec numos vidi. Philom. In tonstrina nempe eras cum Plauti sene:

> - - - quid rides? mutato nomine de te
> Fabula narratur. *Horat. L. I. Serm. S.* 1.

Urb. Sentio sonitum. Euras. Itaque tam istud vitandum habebit, quam hercule fugiendum venandi aut aucupandi studium, quibus rebus plurimæ operæ avocantur. *Colum. L. XI. c.* 1. Inter hæc fidelis diligentiæ opera Cato *l. l.* etiam illud reponit: operarium, mercenarium, politorem diutius eundem ne habeat die. Multo magis autem alieno manum abstineat. Imo etiam, siquis quid deliquerit, pro noxa bono modo vindicet. *Cat. l. l.* ita tamen semperque foveat bonos & sedulos: parcat etiam minus probis & ita temperet, ut magis ejus vereantur severitatem, quam ut sævitiam detestentur, poteritque id custodire, si maluerit cavere, ne peccet operarius, quam cum peccaverit, sero punire. *Colum. l. l.* Nec sane est vindicandum nobis quidquid licet, nam summum jus antiqui summam putabant crucem. Nec rursus in totum remittendum; quoniam vel optima nomina non appellando fieri mala fœnerator Alphius dixisse verissime fertur. *Id. L. I. c.* 7. Ex contraria vero parte pro beneficio gratiam referat, ut aliis recte facere libeat. *Cat. l. l.* Ideo Columella *L. XI. c.* 1. monuit, ut fortissimum quemque & frugalissimum largitionibus prosequatur. Et *L. I. c.* 8. requirit, ut non tantum operis agrestis sit artifex, sed etiam animi virtutibus instructus, ut neque remisse, neque crudeliter imperet. Præterea villi-

XII. *De officiis in famulos.*

cus

cus ne ſit ambulator, *Cat. l. l.* ut circulatorum graſſatorumve inſtar noctu obambulatum eat: nec de die quidem egrediatur terminos, niſi ut addiſcat aliquam culturam, & hoc, ſi ita in vicino eſt, ut cito remeare poſſit. *Colum. l. l.* & *L. XI. c.* I. non urbem, non ullas nundinas, niſi vendendæ aut emendæ rei neceſſariæ cauſa frequentaverit: neque enim coloniæ ſuæ terminos egredi debet, nec abſentia ſua familiæ ceſſandi, aut delinquendi ſpatium dare. URB. Urbe etiam velut aqua igneque interdictum arcere jubes? PHILOM. Dubitas? & cauſam etiam requiris? edam:

XIII. *Non ſit ambulator.*

Nihil eſt profecto ſtultius, nec ſtolidius,
Neque mendaciloquius, neque argutum magis,
Neque confidentiloquius, neque perjurius,
Quam urbani adſidui cives, quos ſcurras vocant.
Plaut. Trinum. I. 2.

URB. Meo me ludo luſiſti. PHILOM. Vah! non dictum velim. Perge pergere Euraſi. EURAS. Sobrius ſiat ſemper. *Cat. l. l.* nihil enim ſobrie diligenterve aget vinoſus ſervus. Recte igitur Columella *l. l.* præcipit: ſomni & vini ſit abſtinentiſſimus, quæ utraque ſunt inimiciſſima diligentiæ; nam & ebrioſo cura officii pariter cum memoria ſubtrahitur: & ſomnicoloſo plurima effugiunt; quid enim poteſt aut ipſe agere, aut cuiquam dormiens imperare. URB. Qui ad vina, etiam ad cætera bona perdenda natus. EURAS. Tum etiam ſit a venereis amoribus averſus; quibus ſi ſe dederit, non aliud quidquam poſſit cogitare, quam illud, quod diligit; nam vitiis hujuſmodi pellectus animus nec præmium jucundius quam fructum libidinis, nec ſupplicium gravius, quam fruſtrationem cupiditatis exiſtimat. *Colum. l. l.* PHILOM. Qui amant, male macerantur: dolent ab animo: dolent ab oculis: dolent ab ægritudine, habentque ſtultitiam haud facile

XIV. *De ſobrietate & continentia.*

cile

cile sepelibilem: amor enim, qui & melle & felle est fœcundissimus, pectus obscurat, & mores hominum moros & morosos efficit. *Plaut. in Cistel. I. 1. Trinum. III. 2.* Euras.

XV. *De cura pro sanis & ægrotis.*

Curet, familiæ male ne sit, ne algeat, ne esuriat. *Cat. c. 5.* Igitur si a domino aut villico subministrantur vestimenta, hic cultam vestitumque familiam magis utiliter, quam delicate habeat, munitam diligenter a vento, frigore, pluviaque - - id si fiat, nullus dies tam intolerabilis est, quo non sub divo moliri aliquid possit. *Colum. L. I. c. 8.* Philom. Et sane si villicus nolit, certo uxorem ejus oportet esse vestispicam, ut Plautus *in Trinum. II. 1.* vocat, quod frequenti diligentia vestes inspiciat, quoniam ab earum cura & ratio sanitatis pendet & honestatis. Euras. Agat cujusque maxime curam, sive quis, quod plerumque accidit, sauciatus in opere noxam ceperit, adhibeat fomenta: sive alter languidior est, in valetudinarium confestim deducat & convenientem ei cæteram curationem adhiberi jubeat. *Colum. L. XI. c. 1.* Haud raro siquidem pietati cessere morbi, & nihil magis ægris prodest, quam ab eo curari, a quo volunt. *Senec. L. IV. controv. 5.* Et quid probrosius, ac si tibi, quod Hortensio objectaretur, quod non minor ejus cura de ægrotis piscibus, quam de minus valentibus servis fuerit, minusque laboraverit, ne servus æger, quam aquam frigidam biberent sui pisces. *Varr. L. III. c. 17.* Noveris siquidem illud divini oraculi monitum: si tibi est servus fidelis, sit tibi quasi anima tua. *Sap.* Nihil enim, teste Xenophonte, est, quod majorem gratiam conciliet, quam servos, ubi in morbos inciderint, curare, ut curentur. Eorum vero, qui recte valebunt, non minor habenda erit ratio, ut cibus & potio sine fraude a cellariis præbeatur, consuescatque rusticos circa larem domini focumque familiarem semper epulari, atque ipse in conspectu eorum similiter epuletur,

letur, fitque frugalitatis exemplum. *Colum. l. l.* Ipfe etiam panis potionisque bonitatem guftu fuo exploret. *Id. L. I. c.* 8. panis fiquidem præcipuus & velut a natura nobis paratus cibus eft, ut Seneca *Epift.* 25. innuit: panem & aquam natura defiderat: nemo ad hæc pauper eft. Nec cibum nifi in confpectu familiæ capiat: neve alium, quam qui cæteris præbetur; fic enim curabit, ut & panis diligenter confiat, & reliqua falubriter apparentur. *Colum. l. l.* Amicos domini eos fibi habeat amicos - - parafitum ne quem habeat, *Cat. l. l.* quare & hofpitem quam rariffime recipiat. *Colum. l. l.* Philom. Parafiti enim menfas detergunt, & velut mures femper edunt alienum cibum, non duratura longius, ac dum olla fervet, amicitia

> - - - hic nigræ fuccus loliginis: hæc eft
> Ærugo mera. *Horat. L. I. ferm. S.* 4.

Euras. Illud vero etiam in perpetuum cuftodiendum habebit, ut eos, qui foris rufticari debebunt, cum jam e villa familiaque proceffèrint, requirat; ac fi quis, ut evenit, curam contubernalis ejus intra tectum tergiverfans fefellerit, caufam defidiæ fcifcitetur exploretque utrum adverfa valetudine inhibitus reftiterit, an pigritia delituerit, & fi compererit vel fimulantem languorem, fine cunctatione in valetudinarium deducat, præftat enim opere fatigatum fub cuftodia requiefcere unum & alterum diem, quam preffum nimio labore veram noxam recipere. *Colum. L. XII. c.* 3. Familiam exerceat. XVI. *Familiam exerceat.*
Cat. l. l. Quibus verbis illam fufpicor exercitationem indicari, quam Columella *L. XI. c.* 1. his verbis explicat: nulla eft autem, inquiens, vel nequiffimi hominis amplior cuftodia, quam quotidiana operis exactio; nam illud verum eft M. Ca-

tonis oraculum: nihil agendo homines male agere discunt. Itaque curabit villicus, ut justa reddantur; istaque non ægre consequetur, si semper se repræsentaverit; sic enim magistri singulorum officiorum diligenter exequentur sua munia & familia post operis exercitationem fatigata, cibo quietique potius ac somno, quam maleficiis operam dabit. PHILOM. Hac ipsa de causa M. Seneca *L. II. controv.* 10. scripsit: non vides, ut immota fax torpeat, exagitata reddat ignes? mollit viros ocium, ferrum situ capitur & rubiginem ducit; desidia dedocet. Naso dixit:

Vidi ego jactatas mota face crescere flammas:
Et rursus nullo concutiente mori.

EURAS. Consideret, quæ dominus imperavit, fiant: ne plus censeat sapere se, quam dominum. *Cat. l. l.* PHILOM.

Decet id pati animo æquo - - -
Indigna digna habenda sunt, herus quæ facit.
Plaut. Captiv. II. 2.

EURAS. Litibus familiæ supersedeat, *Cat. l. l.* quibus nil deterius in familia. Propterea velut Varro *L. I. de vit. Pop. Rom.* dixit, distractione civium elanguescit bonum proprium civitatis, atque ægrotare incipit, & consenescere: ita neque domesticas illas pugnas sine clade rei familiaris domini pugnari posse edico. Opus rusticum omne curet, uti sciat facere & id faciat sæpe, dum ne lassus fiat: si fecerit, scibit in mente familiæ quid fiet, & illi animo æquiore facient. *Cat. l. l.* PHILOM. Quid jam speres de illo, qui mulo inscitior, fungo putidior, ipsa ignavia ignavior? EURAS. In universa porro villicatione, sicut in cætera vita, pretiosissimum est intelligere quemque, nescire se quod nesciat, semperque

XVII. *Opera rustica ipse curet.*

perque cupere, quod ignoret, addiſcere; nam etſi multum prodeſt ſcientia: plus tamen obeſt imprudentia, vel negligentia, maxime in ruſticatione; cujus diſciplinæ caput ſemel eſt feciſſe, quidquid exegerit ratio culturæ; nam quamvis interdum emendatum ſit perperam factum imprudentia vel negligentia; res tamen ipſa jam domino decoxit, nec mox in tantum exuberat, ut & jacturam capitis amiſſi reſtituat & quœſtum reſarciat. *Colum. L. XI. c.* 1. PHILOM. Ad hæc talia igitur qui in re ruſtica non advertit animum

Certius accipiet damnum, propiusque medullis,
Quam qui non poterit vero diſtinguere falſum.

Horat. L. I. Epiſt. 10.

XVIII. *Quæ mane agenda & veſperi.*

EURAS. Primus cubitu ſurgat: poſtremus cubitum eat. Prius villam videat clauſa uti fiet, & uti ſuo quisque loco cubet, & uti jumenta pabulum habeant. *Cat. l. l.* PHILOM. Oportet ergo illum & in occipitio habere oculos, ſemper curis ebrium eſſe, ſomniantemque vigilare, cujus ego noctes nebulæ cyatho non emam. EURAS. Oportet, ſi officium velit curare ſuum, ut vigilet: pro temporibus anni feſtinanter producat, & ſtrenue ipſe præcedat. Plurimum enim refert colonos a primo mane opus aggredi, nec lentos per ocium pigre procedere. Siquidem Iſchomachus, malo, inquit, unius agilem atque induſtriam, quam decem hominum negligentem & tardam operam. Quippe plurimum affert mali, ſi operario tricandi poteſtas fiat; nam ut in itinere conficiendo ſæpe dimidio maturius pervenit is, qui naviter & ſine ullis conceſſationibus permeabit, quam is, qui cum ſit una profectus, umbras arborum fonticulorumque amœnitatem vel auræ refrigerationem captavit. Sic in agreſti negotio dici vix poteſt, quid navus operarius ignavo & ceſſatore

 præſtet.

præſtet. *Colum. l. l.* URB. Multum profecto etiam in cæteris artibus proficit conſtans & matura ſedulitas, ac maxime in eo, quem cæteris velut exemplo prælucere decet: nec tamen immodica velocitate & fervore, quem aſſequi nemo poteſt, res magnæ geruntur. EURAS. Hoc igitur cuſtodire oportet villicum, ne ſtatim a prima luce familia cunctanter & languide procedat, ſed velut in aliquod prælium cum vigore & alacritate animi procedentem eum tanquam ducem ſtrenue ſequatur, variisque exhortationibus in opere ipſo exhilaret laborantes: & interdum, tanquam deficienti ſuccurſurus, ferramentum auferat parumper, & ipſe fungatur ejus officio, moneatque ſic fieri debere, ut ab ipſo fortiter ſit effectum. *Id. l. l.* URB. Utile profecto conſilium, nam & medici non omittunt aſperiora prius guſtare medicamina, &, poſtquam uſſerunt & ſecuerunt ſatis, mollia adhibere verba, ac fomenta. EURAS. Quare nec diſplicebit tibi, quod ſe cuſtodiſſe præceptum Columellam *L. I. c.* 8. haud pœnituit, cum ruſticos famulos, qui modo non incommode ſe geſſiſſent, alloqueretur familiarius & cum comitate levari laborem intelligeret, non nunquam etiam jocaretur, & plus ipſis jocari permitteret. Jam illud ſæpius faciebat, ut quaſi cum peritioribus de aliquibus operibus novis deliberaret, & per hoc cognoſceret cujusque ingenium, quale quamque ſit prudens. Tum etiam libentius eos id opus aggredi vidit, de quo cum ipſis deliberatum, & conſilio eorum ſuſceptum putabant. Nec minus Varro *L. l. c.* 17. communicanda cum operariis, quæ facienda ſint opera, ſuadens ait, quod ita cum ſit, minus ſe putant deſpici, atque aliquo numero haberi a domino. Cæterum villicus ubi crepuſculum inceſſerit, ut & de ejusdem veſpertinis curis aliquid dicam, neminem poſt ſe relin-

XIX. *Alios inſtruat.*

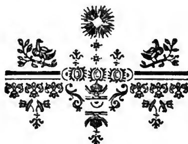
relinquat, ſed omnes ſubſequatur more optimi paſtoris, qui e
grege nullam pecudem patitur in agro relinqui. Tum vero
cum tectum ſubierit, idem faciat, quod opilio: nec in domi-
cilio ſuo ſtatim deliteſcat, ſed agat cujusquam maximam cu-
ram. *Colum. L. XI. c.* 1. Ne conſervo miniſtro quoquam, niſi
in re domini utatur. *Id. L. I. c.* 8. Ne extra fines, niſi a ſe
miſſum, progredi ſinat: ſed nec ipſe mittat, niſi magna ne-
ceſſitate cogente. Dein ferramenta bis debebit ſingulis men-
ſibus recenſere, nam frequens recognitio nec impunitatis
ſpem, nec peccandi locum præbet. *Id. L. XI. c.* 1. In eo XX.
autem poſitum plurimum momenti eſt, ut aptiſſimum quem- *Selectum*
que ſuis muniis præficiat: velut in urbe enim hic bonus un- *in mini-*
ctor, auri cuſtos, ſed parum idoneus nuncius, aut renuncius: *ſtris faciat.*
aut hæc egregia veſtiſpica, flabellifera, ſcandaligerula, in-
concinna vero cantrix, aut ciſtellatrix: ita multo magis ruri
iſte quidem optime ad pecoris cuſtodiam, peſſime vero ad
aratrum deligeretur. Igitur potiſſimum eſt in eo ſcire & æ-
ſtimare, quale officium & qualis labor ſit cuique injungen-
dus; nam nec valentiſſimus poſſet exequi, quod imperatur,
ſi neſciat, quid agat: nec peritiſſimus, ſi ſit invalidus. Qua-
litas ita cujusque rei conſideranda eſt: quippe aliqua ſunt o-
pera tantummodo virium, tanquam promovendi onera por-
tandique: aliqua ſociata viribus & arti, ut fodiendi arandique,
ſegetes & prata deſecandi: non nullis minus virium, plus ar-
tis adhibetur, ſicut putationibus inſitionibusque vineti: plu-
rimum etiam ſcientia pollet in aliquibus, ut in paſtione peco-
ris, atque ejusdem medicina. Quorum omnium officiorum
villicus - - æſtimator bonus eſſe non poteſt, niſi fuerit et-
iam peritus, ut in unoquoque corrigere queat perperam fa-
ctum: neque enim ſatis eſt reprehendiſſe peccantem, ſi non

 doceat

doceat recti viam. *Colum. l. l.* PHILOM. In delectu igitur ministrorum non ætatis, sed virium, & peritiæ artis habenda est ratio; nam

Non ætate, verum ingenio adipiscitur sapientia.
Plaut. in Trinum. II. 2.

XXI. *De aliis officiis strictim.* EURAS. Sit non tantum rerum, sed & jurium domini bonus custos, ne aut antiqua infringantur, aut nova onera inducantur: exempli causa, semitas novosque limites in agro fieri ne patiatur. *Colum. L. I. c. 8.* In familia rustica acceptorum expensorumque rationes administret: cibaria promat, nomina moresque suorum teneat. Illum autem scias nequam agricolam esse, quisquis emeret, quod præstare ei fundus posset: malum patremfamilias, quisquis interdiu faceret, quod noctu posset, nisi in tempestate cœli: pejorem, qui profestis diebus ageret, quod feriatis deberet: pessimum qui sereno die sub tecto potius operaretur, quam in agro. *Plin. L. XVIII. S. 8.* Superesset adhuc unum ad religionem moresque villici faciens: sed cum copiosior de eo dicendi materia, illud disquisitis prius cæterorum villæ ministrorum officiis paulo largius pertractabimus.

DIALO-

DIALOGUS XXIV.

DE RELIQUIS VILLÆ MINISTRIS.

ARGUMENTUM.

I. *Villica curet domestica negotia,*

II. *Postquam matresfamilias ea defugiunt.*

III. *De villicæ ætate, & forma.*

IV. *Mulieres exteras non frequentet.*

V. *Sobria sit.*

VI. *Domi se continens curet negotia.*

VII. *Domestica,*

VIII. *Supellectilem & apothecam.*

IX. *De aliis ejus officiis strictim.*

X. *Ratio famulorum hodie alia, quam apud Romanos.*

XI. *An præstet singulis operibus præficere singulos ministros.*

XII. *De corporis & animi habitu quorumdam.*

XIII. *Cur tam magnus assumatur pecoris numerus.*

XIV. *In re cibaria & vestiaria parum hodie servire veterum præcepta.*

URBAN. Priusquam ad alia transeamus, perfice, quem promisisti, de cæteris famulis sermonem. EURAS. Igitur qualicunque villico contubernalis mulier (uxor) assignanda est, quæ contineat eum, & quibusdam rebus tamen adjuvet, *Co-lum. L. I. c.* 8. rem domesticam scilicet curando; nam cum victus & cultus humanus, non ut feris in propatulo ac silvestribus locis, sed domi sub tecto accurandus sit, necessarium fuit, alterutrum foris & sub dio esse, qui labore & industria compararet, intus, qui tectis reconderet, atque custodiret, jure a natura comparata est opera mulieris ad domesticam diligentiam, viri autem ad exercitationem forensem & extraneam. Itaque viro calores & frigora perpetienda, tum etiam itinera

I. *Villica curet domestica negotia.*

itinera & labores pacis ac belli, id eſt ruſticationis & militarium ſtipendiorum diſtribuit: mulieri deinceps, quod omnibus his rebus eam fecerat inhabilem, domeſtica negotia curanda tradidit. Et quoniam hunc ſexum cuſtodiæ & diligentiæ aſſignaverat, idcirco timidiorem reddidit, quam virilem, nam metus plurimum confert ad diligentiam cuſtodiendi. Quod autem neceſſe erat foris & in aperto victum quærentibus non nunquam injuriam propulſare, idcirco virum quam mulierem fecit audaciorem. Quia vero partis opibus æque fuit opus memoria & diligentia, non minorem fœminæ quam viro earum rerum tribuit poſſeſſionem. Tum etiam quod ſimplex natura non omnes res commodas amplecti volebat, idcirco alterum alterius indigere voluit, quoniam quod alteri deeſt, præſto plerumque eſt alteri. Atque in hæc verba Xenophon *in Oeconom. apud* *Columellam L. XII. præf.* differit, oſtendensque tum apud Græcos, tum apud Romanos domeſticum laborem matrifamilias proprium, &, cum pulcherrima diligentiæ æmulatione flagraret, negotia viri ſua cura reddere meliora, in commune conſpiratum ab utroque fuiſſe affirmat, ut cum forenſibus negotiis matronalis ſedulitas parem faceret induſtriæ rationem. Tum igitur nec villici quidem, nec villicæ magna erat opera, cum ipſimet domini quotidie negotia ſua reviſerent, atque adminiſtrarent. URB. Nunc vero quis? quid aqua tibi hæret? EURAS. Nunc vero cum pleraque ſic luxu & inertia diffluant, ut ne lanificii quidem curam ſuſcipere dignentur, ſed domi confectas veſtes faſtidio habeant, perverſaque cupidine pretioſiores alias a viris pelliciant, quæ grandi pecunia & totis pene cenſibus redimuntur, nihil mirum eſt, easdem ruris & inſtrumentorum agreſtium cura gravari - - Quam ob cauſam cum in totum non ſolum exoleverit, ſed etiam occiderit vetus ille matrum famili-

II. *Poſtquam matresfamilias ea defugiunt*

millarum mos Sabinarum atque Romanarum, necessaria irrepsit villicæ cura, quæ tueretur officia matronæ. *Colum. l. l.* URB. Cur ista mihi? PHILOM.

Ne tamen ignores, quo sit Romana (Germana) loco res.

Horat. L. I. Ep. 12.

URB. Officia volebam futuræ villicæ & mores, non morsus in uxorem. EURAS. Liberabo fidem. Villica igitur juvenis esse debet, id est, non nimium puella propter easdem causas, quas de ætate villici retulimus: integræ quoque valetudinis, nec fœdi habitus, nec rursus pulcherrimi; nam illibatum robur & vigiliis & aliis sufficiet laboribus. Fœditas fastidiosum, nimia species desidiosum faciet ejus contubernalem (maritum). Itaque curandum est, ut nec vagum villicum & aversum contubernio suo (matrimonio) habeamus: nec rursus intra tecta desidem. *Colum. L. XII. c.* 1. PHILOM. Talis mulier merx rarissima: sit enim nec mala, nec optima: nec juvencula, nec anus tremula: nec fœda, nec nitida. Malæ enim supellex est clamor sine modo. *Plaut. in Pœnul. V.* 3. mores vero pessimi elecebræ argentariæ & quæ sanguinem sorbent hominum. *Id. in Bacch. III.* 1. EURAS. Hinc Cato *c.* 143. monuit: facito, ne nimium luxuriosa fiet. Vicinas aliasque mulieres quam minimum utatur: neve domum, neve ad se recipiat. *Cat. l. l.* A nullo enim genere, laudatus Cato in senatu dixisse fertur, non æque summum periculum esse, si cœtus & concilia, & secretas consultationes esse sinamus: majores nostri, inquiebat, nullam, ne privatam quidem, rem agere fœminas sine auctoritate voluerunt: in manu esse parentum, fratrum, virorum: nos jam etiam Rempublicam capessere eas patimur, & foro quoque & concionibus, & comitiis immisceri. Date frœnos impotenti naturæ & indomito animali, & sperate ipsas modum

III. *De villicæ ætate, & forma.*

IV. *Mulieres exteras non frequenter.*

dum licentiæ facturas, nisi hoc faciatis. Quid enim nunc aliud per vias & compita faciunt? - - - omnium rerum libertatem, imo licentiam desiderant. Quid enim si hoc expugnaverint, non tentabunt? recensete omnia muliebria jura, quibus licentiam earum alligaverint majores nostri, per quæque subjecerint viris: quibus omnibus constrictas vix tamen continere potestis. *Liv. L. XXXIV. c.* 2. Præterea considerandum erit, an a vino, ab escis, a superstitionibus, a somno, a viris remotissima sit, & ut cura eam subeat, quid meminisse, quid in posterum prospicere debeat, ut fere eum modum servet, quem villico præcepimus; quoniam pleraque similia esse debent in viro, atque fœmina, & tam malum vitare, quam præmium recte factorum sperare. *Colum. l. l.* Vides, quod pro matronali officio eandem, quam supra in villico, requirat scientiam, prudentiam, & morum probitatem.

V. *Sobria sit.*

PHILOM. Nulla turpior turpitudo, quam mulier multibiba, aut merobiba; qualis illa fuit, quæ dixit:

Flos veteris vini meis naribus objectus est.
Ejus amos cupidam me huc per tenebras prolicit.
Ubi, ubi est, prope me'st. Evax! habeo. Salve! anime mi:
Liberi lepos! ut veteris vetusti cupida sum!
Nam omnium unguentorum odos præ tuo illo nautea est.
Tu mihi stacte: tu cinnamomum: tu rosa:
Tu crocinum es: tu casia es: tu bdellium; nam ubi
Tu profusus, ibi ego me sepultam pervolim.

Plaut. in Curcul. I. 2.

EURAS. Certe vini usus olim Romanis fœminis ignotus fuit, ne scilicet in aliquod dedecus prolaberentur. *Val. Max. L. II. c.* 1. institutumque, ut cognatis osculum ferrent, reprehendendi causa, ut odor indicium faceret, si bibissent. Bibere autem

autem solitas ferunt loream, passum, murinam, & quæ id genus epotant, potu dulcia. *A. Gell. L. X. c.* 23. Affertque exempla Plinius *L. XIV. S.* 14. quod alia, quæ vinum bibisset, dote multata, alia inedia mori coacta, alia a marito interfecta fuerit. Ultra debebit villica elaborare, ut quam minimam operam villicus intra tectum impendat, qui multo labore levabitur, si uxor domi strenue & naviter partes suas obeat, ut virili in muliebri officio haud opus sit solicitudine & circumspectione, cui & primo mane cum familia prodeundum est, & crepusculo peractis operibus fatigato redeundum. Nec tamen instituendo villicam domesticarum rerum villico remittimus curam, sed tantummodo laborem ejus, adjutrice data levamus. Cæterum munia, quæ domi capessenda non in totum muliebri officio relinquenda sunt, sed ita deleganda ei, ut identidem oculis villici custodiantur. Sic enim erit diligentior villica, si meminerit ibi esse, cui ratio frequenter reddenda sit. *Colum. L. XII. c.* 1. Hinc Cato *c.* 143. ad cœnam ne quo eat, neve ambulatrix sit. Urb. Testudinem oportet esse talem mulierem: ac multo magis virum, qui

VI. *Domi se continens curet negotia.*

Quasi claudus sutor domi sedet totos dies.

Plaut. in Aulul. I. 1.

Euras. Villicam profecto talem esse oportet; propterea Phidias uxoribus domi manendum esse indicaturus Heleorum Venerem finxit calcantem testudinem. *Plutarch. in præcept. conjug.* Hæc igitur persuasissimum habere debebit aut in totum, aut certe plurimum domi se morari oportere: tum quibus aliquid in agro faciendum erit servis, eos foras emittere: quibus autem in villa aliquid agendum videbitur, eos intra parietes continere atque animadvertere, ne diuturna cessatione frustrentur opera. *Colum. l. l.* Urb. Bene Philomusus do-

 miportam

miportam dixit, si in agro colendo non habet, quod agat. EURAS. Vellut villicus appellatur a villa, quod in eam fructus convehat: ita villica, quoniam ejus officii est, diligenter inspicere, quæ domui inferuntur, ne delibata & corrupta sint, & ita explorata atque inviolata recipere: tum separare, quæ consumenda sunt, & quæ superfieri possunt, custodire, ne sumptus annuus menstruus fiat. *Colum. l. l.* URB. Si tanta prudentia & rerum agendarum dexteritas in villico, haud opus, ut uxor eadem solertia polleat. PHILOM. Insipide:

- - - sapiens crepidas sibi nunquam
Nec soleas fecit: sutor tamen est sapiens.
Horat. L. I. S. 3.

Præstet vir omni rerum agendarum dexteritate: domi tamen semper inveniet negotia, quæ muliebrem requirant industriam. EURAS. Post hæc meminisse debebit, quæ inferantur, ut idoneis & salubribus locis recondita sine noxa permaneant. Nihil enim magis curandum est, quam præparare, ubi quidque reponatur, ut cum opus sit, promatur. *Colum. l. l. c. 2.* Nec tamen velim eam ita domi defixam esse, ut eidem nefas sit prodire in publicum, aut ab officio ejus alienum, fines oculis perlustrare, & omnes partes agri revisere, atque æstimare, num quid absentia sua de disciplina & custodia remiserit: num aliqua vitis, num arbor, num fruges absint: tum etiam pecus & familiam recenseat, fundique instrumentum, & supellectilem: quæ cuncta si per plures annos facere instituerit, bene moratam disciplinam, cum senectus advenerit, obtinebit; nec erit ulla ejus ætas annis ita confecta, ut spernatur a servis. *Colum. L. I. c. 8.* Et velut villico prima ægrorum cura incumbit, ita villicæ cibum, aliaque subministrare. Si quis ex familia cœperit adversa valetudine affici, videndum erit, ut is quam commodissime ministretur; nam ex ejus-

VII. *Domestica.*

ejusmodi cura nafcitur benevolentia, nec minus obfequium: quin etiam fidelius, quam prius fervire ftudent, qui convaluerint, cum eft ægris adhibita diligentia. *Colum. L. XII. c.* 1. Caveat autem villica præ cæteris, ut munda fiet: villam converfam mundamque habeat. *Cat. c.* 143. velut enim fœmina munditiis apparandis apta, ita ejus forditudine nihil fordidius; & raro invenies, quæ in omnibus munditer fe habeat. PHILOM.

- - - nam ita'ft ingenium muliebre:
Bene cum lauta'ft, terfa, ornata, ficta'ft, infecta'ft tamen;
Nimioque fibi mulier - - reperit odium ocius
Sua immunditia, quam in perpetuum, ut placeat munditia fua.
Plaut. in Stich. V. 5.

EURAS. Totius igitur domus & fupellectilis curam, diftributionem, adminiftrationemque fufcipiat. URB. Quis ille fupellectilis apparatus? EURAS. Ut nil de inftrumentis rufticis repetam, quo non lanificia indigent? ipfe dein mundus muliebris ad dies feftos & ornatus virilis in tanta familia multam requirit operam, lineæ laneæque veftes & lectifternia: Nec minorem textorum, netricum, fullonum, fartorum, lanificum, futorum, lotricumque cura: poft hæc vafa & ornamenta culinæ, panis conficiendus cibusque quotidianus muliebre minifterium exigunt, velut & pro penore affervando apotheca, carnaria, granaria, farinaria, lactaria & cafearia. Ex his non nulla ad quotidianum familiæ ufum promenda funt, quædam ad menftruum & annuum condenda, ubi femper condum, quam promum effe præftat. Atque hæc fingula fingulis locis non folum annumerata fed & exfcripta habeat, ut fciat, quid, quando & cui dederit, vel receperit, ac fuo

VIII. *Supellectilem & apothecam.*

loco reponat. Nec tamen una ejus cura esse debebit, ut clausa custodiat, quæ tectis illata receperit, sed subinde recognoscat atque consideret, ne aut supellex vestisve condita situ dilabatur, aut fruges aliaque utensilia negligentia desidiave sua corrumpantur. Pluviis vero diebus, vel cum frigoribus aut pruinis mulier sub dio rusticum opus obire non poterit, ut ad lanificium reducatur, præparatæ sint & pectitæ lanæ, quo facilius justa lanificio persequi atque exigere possit. Nihil enim nocebit, si sibi atque & aliis in honore servilis vestis domi confecta fuerit, quo minus patrisfamilias rationes onerentur. *Colum. L. XII. c.* 3. Urb. Iterum sedentem columbam jubes esse villicam. Euras. Uno loco quam minime oportebit eam consistere: neque enim sedentaria ejus opera est: sed modo ad telam debebit accedere, ac, si quid melius sciat, docere: si minus, addiscere ab eo, qui plus intelligat, modo eos, qui cibum familiæ conficiunt, invisere. *Id. l. l.* Nam juxta Catonis monitum *c.* 143. cibum villico & familiæ curet uti coctum habeat: gallinas multas & ovà uti habeat. Pira arida, mala struthea - - farinam bonam & far subtile sciat facere. Valetudinaria quoque vel si vacent ab imbecillis identidem aperire & immunditiis liberare, ut cum res exegerit, bene ordinata & ornata & salubria languentibus præbeantur: promis quoque & cellariis aliquid appendentibus aut metientibus intervenire: nec minus interesse pastoribus in stabulis fructum cogentibus, aut fœtus ovium aliarumve pecudum subrumantibus: tonsuris vellerum quoque interesse & lanas etiam diligenter percipere, & vellera ad numerum pecoris recensere: tum insistere atriensibus, ut supellectilem exponant & ferramenta detersa nitidentur, atque rubigine liberentur, cæteraque, si refectionem desiderant, fabris concinnanda tradantur. Postremo his rebus omni-

IX. *De aliis ejus officiis strictim.*

omnibus constitutis nihil hanc arbitror distributionem profuturam, nisi - - villicus sæpius & aliquando tamen dominus aut matrona consideraverit, animadverteritque, ut ordinatio instituta conservetur. *Colum. l. l.* Atque hæc a villica domi forisque administranda generatim dicta sint: si enim singula recensere velim, omnes fere nostri sermones ad villici villicæque officium redigerentur. Cæterum si animum bene advertisti, Urbane, non eris nescius, me duriora quædam loca attulisse, quæ moribus nostris, postquam exolevit misera servorum conditio, ex quibus turba ministrorum villæ assumebatur, non bene conveniunt, quæ proin tua mitigabit ac nostris temporibus accommodabit prudentia. Hoc si bene imbibisti, haud miraberis, sterilem prope esse ex antiquorum præceptis de reliquo famulorum grege eorumque cibo & mercede materiam; omnes enim fere aut eandem servitutem serviebant, aut, si operarii essent, diversam nostris moribus mercedem, aut certam fructuum partem capiebant pro ratione operæ, & artis: aut etiam soli natura, ac conditione. Sic si politor in agro Casinate demessuisset tantum fruges, accipiebat partem octavam: at si etiam impendisset trituræ & ventilationis laborem, & purgatum frumentum modio divideretur, ferebat partem quintam. *Cat. c.* 136. Præterea sicut in urbana, ita in rustica familia singulis fere officiis singuli præficiebantur servi propriis suis nominibus ab officio gaudentes, unde olim alius vocabatur sator, alius occator, alius sarritor, alius rastrarius, alius runcator, alius messor, triturator, ventilator, fœnisex, armentarius, jumentarius, equiso, asinarius, mulio, bubulcus, subulcus, opilio, caprarius, porculator, aviarius, fartor, gallinarius, deliacus, & qui sunt plures, fere semper alius: quæ pleraque opera hodie fere ab iisdem, servato solum quodam gradus & mercedis ordine, per-

X. *Ratio famulorum hodie alia, quam apud Romanos.*

XI. *An præstet singulis operibus præficere singulos ministros.*

pertractanda sunt. Adversatur quidem huic instituto Columella *L. I. c.* 9. scribens: sed & illud censeo, ne confundantur opera familiæ, sic ut omnes omnia exequantur; nam id minime conducit agricolæ: seu quia nemo suum proprium aliquod esse opus credit: seu quia cum enixus est, non suo sed communi officio proficit, ideoque labori multum se subtrahit: nec tamen viritim malefactum deprehenditur, quod fit a multis. *Colum. l. l.* Sed hujus mali periculum, sublatis latifundiis & servorum conditione, postquam liberorum hominum in opere rustico bene expertorum selectus haberi potest, non sine magno compendio jam prævenit nostra industria, ut adeo nec ratio, nec operæ pretium exigat singulos singulis præficere officiis. Nec etiam accurate potest cum Catone, Varrone & Columella pro modo fundi, aut modiis sementis certus definiri operariorum numerus; nam ut bene advertit Palladius *L. I. T.* 6. operarum ratio unum modum tenere non potest in tanta diversitate terrarum: & ideo soli & provinciæ consuetudo facile ostendit, qui numerus unamquamque rem faciat. Illud vero certissimum est Columellæ præceptum, magistros operibus oportere præponere sedulos ac frugalissimos; eamque rem utramque plus quam corporis staturam roburque conferre huic negotio: quoniam id ministerium custodiæ diligentis & artis officium est. *Colum. l. l.*

XII. *De corporis & animi habitu quorumdam.* Putat tamen in quibusdam operibus singularem corporis & animi habitum contribuendum esse: ac in aratore proceritatem, in vineatore latitudinem, in pastore sedulitatem requiri. Bubulco, inquit, quamvis necessaria, non tamen satis est indoles mentis, nisi eum vastitas vocis & habitus metuendum pecudibus efficit. Sed temperet vires clementia, quoniam terribilior debet esse, quam sævior, ut & obsequantur ejus imperiis, & diutius perennent boves non confecti vexatione simul

ſimul operum verberumque - - nunc admonuiſſe ſatis eſt, nihil in his, in illis plurimum referre vires & proceritatem; nam longiſſimum quemque aratorem faciemus, - - - quod in re ruſtica nullo minus opere fatigatur prolixior, quia in arando ſtivæ pene rectus innititur. Mediaſtinus qualiscunque ſtatus poteſt eſſe, dummodo perpetiendo labori ſit idoneus. Vineæ non ſic altos quemadmodum latos & lacertoſos viros exigunt; nam his habitus foſſuris & putationibus cæterisque earum culturis magis aptus. De paſtoribus ſingularia quædam monita Varro *L. II. c.* 10. conſcripſit: ad majores enim pecudes ætate ſuperiores, ad minores vero etiam pueros admittit, aitque firmiores eſſe, qui in collibus verſantur, iis, qui in fundo quotidie ad villam redeunt. Itaque in ſaltibus licet videre juventutem & eam fere armatam, inquit, cum in fundis non modo pueri, ſed etiam puellæ paſcant. Qui paſcunt, eos cogere oportet, in paſtione diem totum eſſe, paſcere communiter: contra pernoctare ad ſuum quemque gregem. Eſſe omnes ſub uno magiſtro pecoris: eum eſſe majorem natu potius, quam alios & peritiorem, quam reliquos, quod iis, qui ætate & ſcientia præſtant, animo æquiore reliqui parent. Ita tamen oportet ætate præſtare, ut ne propter senectutem minus ſuſtinere poſſit labores. Neque enim ſenes, neque pueri collium difficultatem, ac montium arduitatem atque aſperitatem facile ferunt: quod patiendum illis, qui greges ſequuntur, præſertim armenticios ac caprinos, quibus rupes ac ſilvæ ad pabulandum cordi. Formæ hominum legendæ, ut ſint firmæ ac veloces, mobiles, expeditis membris: qui non ſolum pecus ſequi poſſint, ſed etiam a beſtiis ac prædonibus defendere: qui onera extollere in jumenta poſſint, qui excurrere, qui jaculari. Non omnis apta natio ad pecuariam. *Varr. l. l.* Quod veriſſimum eſſe

 arbi-

arbitror, etiam in hac noſtra provincia, cum pro ſoli conditione diverſoque pecoris cultu hi aptius in alpibus paſcere, hi in planitie & regione campeſtri: illi naviter domi parare pabulum: iſti melius ſaginare norint. Urb. Ægre inducor, ut credam, eum proventum ex pecoribus reddi, qui ſumptibus in pecudem ejusque pabulum & paſtores impendendis reſpondeat. Euras. Neque id ut credas, te inducere eſt animus; non enim major pecoris numerus aſſumitur, quod lactis & faginæ par ſit impenſis proventus: ſed quod in montanis & frigidis locis agri multo lætamine indigeant, & in ſummis alpibus nullus alius niſi ex pecore fructus. Urb. Verane iſta? Philom. Veriſſima; nam ut quidam, neſcio jam quis, Poëtarum canit:

XIII. *Cur tam magnus aſſumatur pecoris numerus.*

Servit agro pecus, & pecori dat molle viciſſim
Gramen ager: neque rura vigent armentaque, denſi
Sive greges campis, gregibus ſeu paſcua deſint.

Urb. Et ſemper, & ubique neceſſarius eſt hujus lætaminis uſus? Philom. Si lætas ſegetes habere velis,

Continuo has leges æternaque fœdera certis
Impoſuit natura locis, quo tempore primum
Deucalion vacuum lapides jactavit in orbem.
Virg. L. I. Georg.

Euras. Præterea magiſtrum providere oportet, ut omnia ſequantur inſtrumenta, quæ pecori & paſtoribus opus ſunt, maxime ad victum hominum, & ad medicinam pecudum - - quæ ad valetudinem pertinent hominum ac pecoris, ut ſine medico curari poſſint, magiſtrum ſcriptum habere oportet; is enim ſine litteris idoneus non eſt, quod rationes dominicas pecuarias conficere nequidquam recte poteteſt. *Varr. l. I.*

De

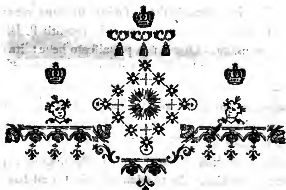
De cibariis si quid ex veterum monumentis afferam, vereor, non solum jejunum & insipidum, verum & usui parum utilem sermonem fore; cum servilis illa antiquorum mensa parum jucunde saperet famulis nostris rusticis, nec magis quam Xenocratis caseolus, quem tradunt sordibus pellectum non nisi cibos jam corruptos absumpsisse: tum etiam quod vocabula eorum nostris ferculis non conveniant. Quem enim cibum panem, pultem, globosque appellamus, non es nescius, remque tenere te arbitraris: sed minime illam, quam veteres his vocabulis tribuebant. Sic enim panis rusticus dicebatur (ut nil dicam de atro, sordido, aut canino servorum pane) cujus superiori crustæ candidi papaveris semen affuso ovo inhærens inspargebatur: inferior vero mellis githque cereali sapore condiebatur. *Plin. L. XIX. S.* 53. coquebatur autem vase testaceo. Pultem Punicam sic coquendam docet Cato *c.* 85. libram alicæ in aquam indito: facito, ut bene madeat: id infundito in alveum purum; eo casei recentis P. III. mellis P. S. ovum unum. Omnia una permisceto bene: ita insipito in aulam novam. Idem Cato *c.* 79. artem coquendi globos, certe non ad Apicii leges, hac ratione tradit: globos sic facito: caseum cum alica ad eundem modum misceto: inde quantos voles facere, facito: in ahenum caldum ungue indito: singulos autem binos coquito, versatoque crebro duabus rudibus: coctos eximito: eos melle unguito: papaver infriato: ita ponito. An pruriunt tibi dentes ad has Catonis lautitias? Prætereo autem ejusdem conficiendi libum, placentam, spiram, scriblitam aliarumque jam antiquata gulæ deliciarum scitamenta. URB. Caninum prandium! PHILOM.

XIV. *In re cibaria & vestiaria parum hodie servire veterum præcepta.*

\- - - - - - pascite
Parasitos, obsonate pollucibiliter.

Plaut. Mostell. I. 1.

Euras. Artes, leges, ſcientiæ ac pleraque omnia progreſſu temporis mutationem ſubiere quamdam, ſed maximam res cibariæ: & facilius animus alios mores, quam gula alium guſtum recipit, ut adeo actum agamus, ſi ex Romanis præceptis tum in re culinaria, tum veſtiaria quiddam ad noſtrum uſum mutuari velimus. Quis enim ſeſe induet tunicis illis pelliceis, ſagis, centonibus, centiculis, manicis, cucullis & galeris? in his igitur mos patriæ omni veterum philoſophia potior ſit. Cætera, quæ ſuperſunt, & ad philoſophiam magis faciunt, cum jam frigida inſtet hiems, domi expediemus, agreſtia tractaturi, dum licebit ad rus redire.

INDEX.

INDEX.

Co-

Farris

ſuppel-

AUGUSTÆ
VINDEL.
TYPIS
CHRISTIANI
DECKARDT.

Benevole Lector!

Typi errores corriges: eorum quosdam obvios hic notavi.

Pag.	*Lin.*	*menda*	*emenda.*
2.	25.	ſi manu -	ſi in manu
26.	ult.	& Scriptoribus	ex Scriptoribus
51.	6.	licet - -	liceat
51.	29.	inquiens -	inquit Seneca Epiſt. 15.
62.	22.	qua - -	quæ
65.	3.	ne quidem -	me quidem
77.	25.	melior -	melios
85.	10.	exoluiſſet -	excoluiſſet
91.	2.	per denſos -	per denſam
91.	20.	ita - -	iſta
99.	penult.	in tenus -	intus
107.	10.	ventro -	ventre
120.	17.	Columella -	Columellæ
134.	12.	lucret - -	lueret
134.	25.	plaxisque -	planisque
147.	8.	toxica -	taxica
160.	15.	moralitate -	mortalitate
202.	1.	merces -	mercedes
207.	18.	poſſeſſio -	poſſeſſiones
212.	3.	confecta -	confecto
213.	6.	ſummation -	ſummatim
214.	23.	opera - -	operam
216.	7.	bubulis -	bubulcis

